

5

ИУАЩХЪЭМАХУЭ

2022

ИУАЩХЪЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

СЕНТЯБРЬ • 2022 • ОКТЯБРЬ

5

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдыдкI

сентябрь **5** октябрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кIэзонэ
IуэхущIапIэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакуу Хъанджэрий, БищIо Борис,
Гъут Iэдэм, Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь),
Къэрмокъуэ Хъэмид, Тэтрокъуэ Астемыр, Тхъэгъэзит Юрэ,
ТIымыжь Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ

НАЛШЫК
2022

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

ТхакIуэ КIэрэф Мухьэмэд кызыэралъхурэ илгъэси 100 ирокъу

Истэпан Залинэ. Хэлъхьэныгъэ нэс..... 3

КIэрэф Мухьэмэд. Адэ щIэин мыльку хьурэ... *Повестым
щыщ Iыхьэхэр* 5

*ЩIэныгъэлI, еггэджакIуэ, жылагъуэ лэжъякIуэ
Дзэмыхь Къасболэт илгъэс 65-рэ ирокъу*

Хьэвжокъуэ Людмилэ. Адыгэ тхыдэм и хьумакиуэ..... 53

Дзэмыхь Къасболэт хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр..... 63

ТхакIуэ Мэкъуауэ Амир илгъэс 60 ирокъу

ХьэцIыкIуэ Раисэ. ЦIыхупсэм иуцэхур кытхузэIузых..... 67

Мэкъуауэ Амир. Дыщэ апельсинхэр. Мазэм и бынхэр.
ЦIыкIужьей и хытIыгу. *Рассказхэр* 73

Усыгъэ

Зэгъэщтокъуэ Людэ. *Усэхэр*.....107

Нэгъуей Радимэ. *Усэхэр*121

Публицистикэ

Жыласэ Маритэ. ЩIэныгъэлI, кьэхутакIуэ цIэрыIуэ
ЗекIуэрей Аслъэн.....133

Культурэ

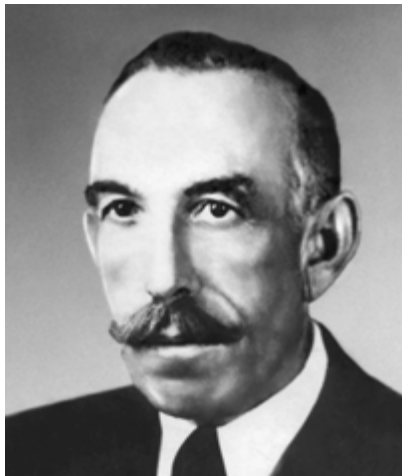
Истэпан Залинэ. ГъащIэ кIыхь кызыпэщыль IэдакьэщIэкIхэр.....138

Сабийхэм папщIэ

Жырыкъ Заур. Дыгъужь кIэн. *Пьесэ*144

Псалъэжьрэ къуажэхьу зэхэль псалъэзэблэдз.....174

ТхакIуэ КIэрэф Мухьэмэд кызыралъхурэ илгэси 100 ирокъу

ХЭЛЪХЬЭНЫГЪЭ НЭС

КIэрэф Мухьэмэд Жанхьуэт и кьуэр 1922 гэм июлым и 16-м Шэ-джэм районым хыхьэ Щхьэлыкьуэ кьуажэм кыицалъхуащ. И ныбжьыр балигьыпIэм имыувауэ колхозым хыхьащ, пасэу лэжьыггээр зищIысыр иггэунэхуащ. КIэрэфыр Щхьэлыкьуэ школым, ебланэ классыр кьиухыху, щеджащ. ИужьыIуэжIэ абы и щIэныггэм щыхиггэхьуащ Налшык кьалэ кыицызэIуаха, пэщIэдзэ классхэм я еггэджакIуэхэр цаггэхьэзыр кур-сым.

И IэцIаггэмкIэ абы 1939 гэм лэжьсэн щыщIэдзэ кыицалъхуа жы-лэм – сабийхэр адыгэбзэмрэ урысыбзэмкIэ иреггаджэ. А ггэсэныггэ-уциныггэ лэжьыггэм ар зэрпэрыта илгэс зыбжанэм яку кьриубы-дэу, абы хузэфIэкIащ пединститутыр заочнэу кьиухыжын. 1951 гэм щыщIэдзауэ 1954 ггэ хьуху Мухьэмэд Щхьэлыкьуэ кьуажэм дэт курыт еджапIэм и унафэщIу щытащ. 1954 – 1959 ггэхэм еггэджакIуэхэм я Iэзаггэм, щIэныггэм щыхаггэхьуэ институтым и унафэщIуц. 1959 – 1967 ггэхэм Кьэбэрдей-Балъкьэр Республикэм щIэныггэмкIэ и ми-нистрым и кьуэдзэ кзулыкьум пэрытщ. 1967 – 1975 ггэхэм еггэ-джакIуэхэм я щIэныггэм щыхаггэхьуэ институтым анэдэлъхуб-зэ тхылъхэр еггэфIэкIуэнымкIи и кабинетым и методисту лэжьащ. КьыкIэлъыкIуэ илгэсипIым Налшык кьалэ дэт 13-нэ школым и унафэщIуц.

КIэрэф Мухьэмэд пасэу тхэн щIидзат, ауэ и тхыггэхэр дунейм кьытехьакьым, езы Iэрытххэри Хэку зауэихуэр кгэхьея нэужь кIуэ-дащ. Тхэным гу хуэзыцIа щIалэм и мурадыр IэщIыб зэримыцIам и щы-хьэту, абы и рассказхэр, повестхэр дунейм кьытохьэ КIэрэфыр пенсэм кIуа иужь. Япэу кьытрадза тхыггэр, «Сом щIыхуэ» рассказыыр, 1988 ггэм «Ленин гьуэгу» газетым кьытехуат. А ггэ дьдэм газетым тра-

дзаиц «Хьэлэлри делэри зэнэцIаиц» рассказыр, «Iуаицхьэмахиэ» журналым – «Лыжь хьыбархэм» шыцу «Сэфар» повестыр.

1991 гэм дунейм кьытехьа «Iуаицхьэмахиэ» журналхэм шыцу №№3 – 5-хэм тетаиц «Сэфар и щакIуэ хьыбархэр» повестым шыцнычыгьуэхэр. Абыхэм кьакIэлбыкIуаиц КIэрэф Мухьэмэд и тхыгьэхэр шызэхуэхьэса тхылъхэри. 1989 гэм кьыдокI «Лыжь хьыбархэм» я япэ тхылъыр. Абы ихиуаиц «Льэужь е лIэужь», «Адэ щIэин мыльку хьурэ» повестхэр. ТхакIуэм и етIуанэ тхылъыр кьыдэкIаиц 1993 гэм. Абы итиц «Сэфар и щакIуэ хьыбархэр» повестыр, рассказхэр.

КIэрэфым кьыщIэнаиц илгэгьуа, и нэгу щIэкIа, и гунсысэ гуэрхэр зритхэу шыта махуэрытх. Акъыл жанкIэ гьэницIауэ абы ит гукьэкIхэм, чэнджэщхэм укьыщеджэкиэ, шэч лъэпкь кьытепхьэркьым Мухьэмэд набдзэгубдзаплгьэу гьаицIэм пхьтлгыфу, абы и плгыфэ дэтхэнэми шыгьуазэу, ар гунсысэ щIэшыгьуэхэмкIэ игьэницIыфу зэрышытам. Абыхэм ямызакьуэу махуэрытхым уицрохьэлIэ адыгэбзэки урысыбзэки дахэу гьэпса, философии гунсысэ куу зыщIэлъ усэхэм. Ахэр дунейм кьытемыхьами, тхакIуэр усэнми хуэлэкиуэлъакиуэу зэрышытар кьыдэзыгьаицIэ Iуэхугьуэц.

И ныбжьыр илгэс 71-м иту 1993 гэм июлым и 2-м КIэрэф Мухьэмэд дунейм ехьжаиц. Ар кьызэгьэпэщакIуэ Iээу, лэжьакIуэ емызэшыжу, адыгэлI шыпкьэу шытаиц, и псалгэ Iуцхэр мыкIуэдыжын фэеплгу кьытхуэзыгьэна цIыхуиц. Шэч хэлъкьым абы и IэдакьэщIэки куицIафIэхэр лъэпкь литературэм хэлъхьэныгьэ нэс зэрыхуэхьуам.

ИСТЭПАН Залинэ

КИЭРЭФ Мухьэмэд АДЭ ШЦЭИН МЫЛЪКУ ХЪУРЭ...

Повестым шыщ Ыыхьэхэр

... Мэрем нэхъри нэхъ сымаджэ хьуауэ хэлът. И щлалэ закьуэр шьдэкIа махуэм и жэщым кьищта гуузым зэщIиулIэпати, щлагуэу зыкьиIэтыжыртэкьым. Дзыхьи ищIыртэкьым зыкьиIэтын, пщIантIэм дэкIыу здэкIуэнIа. «НэгьуэщI зыщIыпIэ сыкьыщыукIурий нэхърэ, си пIэжъ сыхэлIыхьыжмэ, нэхьыфIщ», – жиIэрт щэху цIыкIуу, и фызым зэхримыгьэхьу. АрщхьэкIэ Хьангуащэ ищIэрт, ил'багьурт, зыхищIэрт и щхьэгьусэр кIуэ пэтми зэрыекIакIуэр. Зауэшхуэм и хьэзаб бэлыхьхэри зауэ нэужь лэжыгьгэм и хьэлтэ кьомри, зыкIи зыкьимыхуэу, зи фэм дэкIа лIы бланэм иджы и лъэр щIэхуат, езыр жэщIат. ИгьащIэм сымаджагьэкIэ зи щхьэ пIэщхьагь тезымыл'хьам и пIэ хэл'ыкIэмкIи гурыIуэгьуэт абы и Iуэхур. Апхуэдэу кьыщIэкIынщ цIыху узыншэ лъэшу кьекIуэкIахэм я лэкIэ хьур. Зэуэ.

Бжыхьхэ хэкIуэтати, пщэдджыжъ кьэс, шыуэфIхэм деж, жэп щIыIэ сыхьэр кьехырт, щIым и фэр пихуу, зи чэзур кьэблагьэ щIымахуэм псори хуигьэхьэзыру. Хьангуащэ жьэгьу мафIэр зэщIигьэстри щIэкIащ, Iуэху гуэр иIэ хуэдэ. АрщхьэкIэ Iуэхуи иIэтэкьым – гузэвэгьуэ кьыл'эIэсам игьэдзыхэрт, зыхуэмыIыгьыжу. ЛIы сымаджэм гу зыль-римыгьэтэн щхьэкIэ, кьыщIэкIри, кIэлындор абджыпсым кIэрыуащ.

– Ялыхь закьуэ, гущIэгьу кьытхуэщI! – зыщIэгурымыкIащ ар кууэу, и IэгуитIыр и нэкIум IуипIащ, и дамэ ехуэхахэр кьыхэскIыкIри, зыпэмьл'эщыжъ кьару гуэрым иутхыпщIу хуежьащ. «Ялыхь закьуэ, уигу кьызумыгьабгьэ. ДыкьэбгьэщIащ, дыбгьэлэжынущ. Хьэ-кьыу си фIэщ хьуащ. Ди насыпти, ди ныбэ кьыкIа закьуэр, мы жылэ быным хуэдэу, дыщыл'экIи кьытщхьэщытыжамэ, – зэщыджэрт ар, гуIэгьуитIри хузэхыхьэжауэ. КуэбжэмкIэ плъэрт: – Дэнэ шыIэ, дэнэ щыхэт? Апхуэдизу сыткIэ и жагьуэ тщIа, дыкьибгынэнэ? Ди кьару мыгьуэми ди л'багьуныгьэми дыхушысхьатэкьыми. Сыт си Iэмал, сыт сщIэнур?» – куэбжэр нэщIт, гущIэгьуншэу. ИтIани, нэпс уэрым игьэ-утхьуа плъэкIэм кьыIуидзэрт кIуэцIыкIыщIэм кьыкIа, кIэтIий кIапэм кьыпыкIа ныбжъ гуэр, псэ узым еджэу, нэIуасэу. Ауэ ар кьыфIэщI ныбжыт, куэбжэр а зэрыгущIэгьуншэт. Быдэу зызэпил'эщIыхьри, щIыхьэжащ. Мэрем гууэщIу здыхэл'ным, и Iэпкьл'эпкьыр имыгьэхьейуэ и щхьэр кьригьээкIри кьеджащ:

– Мыдэ кьакIуэт.

– Сыт, Мем? УзыхуейIа, сыт пшхын, сыт уелубын? Нобэ л'андэрэ пшхал'акьым.

– Хьэуэ. Мэуэ кьэтIыс, – теуIуащ и пIэбгьум сымаджэр.

Хьангуащэ хуэмурэ тетIысхьащ пIэ гьунэм, ещэбэкIыу лIым и Iэр кьыщтэри, и куафэм трил'хьащ, Iэ дил'эу, кьыIэтыжри и Iэгуми и IэщIми ба хуищIащ. Сэлэт Iэцэри мэкьумэшыщIэ Iэмэпсымэри зыхуэшэрыуэу шыта Iэшхуэр иджы кьарууншэрэ нурыр зыпхидзу фагьуэрэ хьуат. Сыт хуэдизрэ кьедэхэщIа, сыт хуэдизрэ кьещэбэкIа лэжыгьгэ куэдэм ажмыж вэгьу щIищIыкIа а Iэшхуэр Хьангуащэ и щIыфэ хужьым! Абы и закьуэ?! Аращ, а Iэ дыдэрэщ гьащIэм и лъэпощхьэпо псоми, и мыгьуагьэ псоми а цIыхубз Iэ щабэ-Iу щабэр шызыхьу-мар. Аращ жьыпэуэу иджыри кьэс зыкьуэтар. А псори гузэфIэнэгьуэу,

хузэфлэмыкыу кыфлэдыэуеижырт Хьангуащэ. Хуемыкыуыу, и тэмакышлэр шиуду, и гын кьаклуэрт: «Иджы, иджы дауэ сыхьуну? Слэщлэкыпэн мыгыуэу плэрэ си гьащлэ псом шлэгьэкуэн быдэу си!а мы си лэ шабэр? Мы си лэ хуабэр?!» – иригьэфлэыхьырт езым и лэгуитымы лым и лэр, гур икызуу махэ хьуар.

– Хьэ удзыхэ? Ухуэмыхуш, игьащлэм умыхуэмыхуауэ, – жи!ащ Мэрем шабэу, фызым и лэр мащлэу кыкызури.

– Сыдзыхэкьым... Сыт сыщлэдзыхэнур. Сыщлэдзыхэн тхьэм симыгьэлыагьуклэ.

– Сэ сощлэ... Умыдзыхэ, сыхьужынщ. Умыгузавэ, сэ зыкьомрэ узэгуэзгьэпынщ иджыри, – кыпыгуфлэык!ащ фагыуэу. Арщхьэклэ и нэгум кыищырт жи!эр езы дьдэми и флэщ зэрымыхьужыр. Хьангуащэ а псалъэм гурыфлэыгыуэ кьритакьым, и гум узу кьел!а флэкл. Т!уми ящлэрт ар: зэхуабзыщл шхьэклэ, езым зышабзыщл!ыжыфынт? – Хьангуащэ гузэсэжырт Нартокуэу и гугьу ищ!ыну, Нартокуэу шхьэклэ ель!уну. Ауэ «зэи, абы и гугьу кысхуумыш!», – кыжри!ати, дзыхь ищ!ыртэкьым. Удын лей иридзынклэ шынэрт, а псалъэмакыыр аргуэру пиубыдмэ: дохутырни кыжри!ат псом я нэхьышхьэр гьэтыншын, мыгьэп!ейтеиныр арауэ. Иджы зыгуэр кыжри!эн хуэдэу фэ ириплъати, нэпсейуэ !урыплыхьырт, Нартокуэу и гугьу кыыхуищ!ынклэ гугьэу. Ит!анэ езыми жри!эфынут зыхуейр.

– Ауэ псэ зи!эм ажал и!эщ, кьэхьунур пщ!энукьым. Псоми хуэхьэзыру щытын хуейш. Араш, си Гуащэ! Лыгьэ зигьэлэ.

«Лыгьэ зигьэлэ!» – псалъэм Хьангуащэ и лэпкьлэпкь флэзэпкьрыхур кызэщ!икыуэж хуэдэу зыхищ!ащ: «Пэжщ, л!эным лыгьэ хэлъщ – жыху!эраш, – удзыхэклэ зыри нэхьыф! хьунукьым, нэхь !ей флэкл», – тегушхуащ зыхуейр, жимы!эу мыхьунур, жи!эну. Ар жимы!эми, игьащлэк!э мыгыушчыжын улын хьэлъэу кыыхуинэнклэ зэрыхьунур иш!эрт. Ат!эми, иджыпсту Мэрем флэклэ укыигьэ-гугьэу нэжэгужэт, хэбгьэзыхьмэ, ауаныш! гушы!э т!эк!уи кыыхидзэрт. Хьангуащэ, лэпхьуамбэ зэрытып!эхэр зэригьэпкыу, и !ит!ыр зэригьэ!уэташ, и лым и нэгум иплъащ. Абы и плъэк!эри псэрэ гуклэ лья!уэрт:

– Кхьы!э, Мем, ш!алэм хьыбар едгьэгьащлэ... Е сэ сыгьак!уэ, кьэзгьуэтынщ ар здэщы!эр.

Сымаджэм и нэгур кызэл!ыхьащ, и напщ!эхэр езыр-езыру зэхэ-уфэжащ, пшэ флэщлэ жьауэ кьытрищ!ам хуэдэу. Хьэлэл псори гузэ-рыдзэщ, ерыш ек!уами, зыкьомрэ кьагьэзэжыркьым. Зыхуэхьэлэлым кьриха жагыуэр гуауэ ящохьури, у!эгьэ дыркыуэу я гум тредзэ. Мэ-реми апхуэдэти, кьехьэлъэк!ырт, дунейм щилъагьуну и!эххэр а бын закыуэра пэтми, хуэгьэвыртэкьым и гур абы кызэрикутар. «Аф!эк!а гурэ псэрэ зимы!эм, аф!эк!а гупсысэрэ бын лъагьуныгьэрэ зимы!эм уелъ!ужк!э сыт... Ель!ун хуей абы?!» – хьэлъэт и гупсысэр. Ит!ани, и фызым кыжри!ам зык!и игьэгубжьакьым, езыри зэпымычу зэгупсыс гуауэ хьэлъэр кызэщ!игьэва мыхьумэ. Игьэгубжь дэнэ кьэна, гуапэ !ыхьэ лейуэ еплъащ, ф!этхьэмыщк!э хьуащ.

– Ар жумы!эххэ. Ауэ умыгузавэ. Езыр кьэк!уэжынуш ар, сощлэ кызэрык!уэжынур. Ц!ыху балигьыр шхьэхуитщ. Сыт уш!еджэнури уш!елъ!унури? Нэхь !ей пщ!ыну ара?

– Нт!э, кьэк!уэжынуэм, кьэк!уэжыркьыми. Уэ узэрысымаджэр ищ!эркьым абы.

«Сэ си сымаджагьэр кьигьэсэбэпу, зришэллэжын мыгьуэу арат, тхьэмыщкIэ. Куэдрэ хуэIыгыну пIэрэт ар абыкIэ?!» – шэч Iей ищIащ Мэрем, Хьангуащэ езым щхьэкIэ зэрыгузавэри абы псэхугьуэ-тыншыгьуэ гуэр иритыжыну зэрыхушIэкьури зыгуримыгьэIуэжу. Пэжым ухуеймэ, Хьангуащи зыщIэбэгьыр зришэллэжыну арат, ауэ иджыпсту нэхьыбэу щIэгузавэр и лIырат. «Си адэ», – жиIэрэ кьыщхьэщыувэжмэ, мис итIанэ хьужынт, – кьыщыхьурт анэм, – и бын закьуэ мыгьуэм щхьэкIэ кьыдэплъейуэ дауэ лIэну?!»

– КьэкIуэжынуш. Ар хьунщIэфынукуьым, дыгьуэфынукуьым. Араи си гурыфIыгьуэр. А и шакIуумэкIуухэм хэту кьилэжьыр хурикьуххэнукуьым. Араши, уи кьуэр кьэкIуэжа хьэзырщ, – щыгуфIыкIыжаш, и фызым и куафэм Iэ дильэри. Еша пфIэщIыну, и напIэхэр зэтрилхьэри, щыму тэлэйкIэ хэльаш. И фызри щыст зэрытIысам хуэдэу, зыри жимыIэу, ауэ арэзы мыхьуауэ, иджыри зыгуэрым зэрышэплъэр белджылыуэ. Жейм хилгьэфа и гугьэу, кьэтэджыжыну зыщиIэтыж дыдэм, лIым и макьыр кьэIуаш:

– Ауэ зыщумыгьэгьупшэ, – жиIащ, унафэ кьыхуишI хуэдэ, – дапшэщ кьыдыхьэжми, сыт хуэдэу кьыдыхьэжми, гу зылъумыгьатэ. ИщIар зэи иумыдэкIыж. КьэмыхьуххаIа хуэдэу щыт.

– Ана-а-а, дауэ гу зэрызылъезмыгьэтэнур?! СыгуфIэнуи сыхуиткьэ?

– А зыраш уэ узыхуитыр. ГуфIэ, сыт щыгьуи гуфIэ. Уэ гуфIэныраш уэкIур, ахьумэ гьыныр уэкIуркьым... КIуэ иджы, парткомыр кьысхуэшэ... сыхуейши, – фызыр кьэуIэбжьаш, жиIэнур имыщIэжу: «СыткIэ зэкIуалIэрэ парткомырэ ди Iуэхумрэ? Сыт парткомыр зэрищIыну?»

– Сыт зэрышщIыну парткомыр? Взносырамэ, сэ хуэсхьынщ.

– Хьэуэ, взноси стелькьым. Езым сыхуейуэ араш.

– НтIэ, сыкIуэнщ, зыгуэр кьыщIыхьэмэ, ахьумэ уи закьуэ дауэ укьэзгьэнэн?

– КьыщIыхьэнщ абы зыгуэр. Пщыхьэщхьы хьуаш. КIуэ уэ.

Сымаджэм щIэупщIэну, бгьэдэсыну кьыщIэмыхьэIауэ щIагьуэ дэкIыртэкьым, кьыщIыхьэрт и ныбжьэгьуи, и кIуэгьужэгьуи, зэрыжаIэу, жылэм и пакIэ-пакIэкIэ кьызыхэмыкIа кьэмынэу. ПщIэ кьыхуашщIыр зыкIи кIэщхьатэкьым. Советри мызэ-мытIэу кьэкIуат, зыхуей-зыхуэныкьуэ сытхэм щIэупщIэну. АрщхьэкIэ ар зыхуэныкьуэр зыми хузэфIэкIынутэкьым. Ауэ, итIани, яхузэфIэкIыр арати, зауэми гуащIэдэкIми я ветераныр, абы и щыIуэжкIи, адыгагьэшхуэ зыхэль цIыхур гулгытэншэу кьагьанэртэкьым. Езыми сэбэп кьыхуэхьуу кьыщIэкIынт ар: нэгьуэщI зыри кьыхуамыщIэми, трагьэурт, и гупсысэ хьэлгэхэм пыIуашырт, Iэджэми тепсэлгыхьхэрт. Тепсэлгыхьхэрт кьуажэ Iуэхухэм, кьэрал Iуэхухэм, диным. Хьыбарыжь кьыщыхадзи щыIэт. Ауэ хьыбарыжьхэмрэ динымкIэ Мэрем и зэфIэкIыр ящIэрти, абы иракушэртэкьым, зыгуэр жрагьэIэну хуеймэ, кьрагьажьэрти, езым ирадзыжырт ахьумэ. АрщхьэкIэ ар и Iуэхут сымаджэм? И гупсысэмрэ и узымрэ зэхыхьэжауэ зэщIаIыгьэт и акьыли, и гулгыты. Зээмызэххэ хьэлгэ-хьэлгэу псалгэ закьуэтIакьуэ кьыщыхидзэ щыIэт, ахьумэ – адрейм жалэм едаIуэрэт, хьэмэрэ емьдэIуэххэрэт?

Ари пщIэнутэкьым. Ауэ пIэм хэльыху, зэ закьуэ кьэхьуаш псалъемакьым дихьэхауэ, кьигьэбырсеяуэ, губампIэдэхуэ псалъэну хуейуэ, и гупсыси кьыIуэтэну. АрщхьэкIэ хузэфIэкIыртэкьым: жьы пиубыдым бауэкIэщI дэхьурти, жиIэнур нимыгьэсыфу щигьэтыжырт.

ИтIани, кышцIидзэжырт, псалъэрт-псалъэрти, аргуэру цигъэтыжырт, джалъэу, и бгъэр IэкIэ иIыгыбу.

А пшыхъэщхъэм (щыгъуэлъгагъащIэрат ар) щIэупщIакIуэ зырызу кышцIыхъэурэ лIы гуп щызэхуэсат Мэрем и деж. Адыгэ нэхъыжхъэм иджыри кьалгытэ сымаджэм убгъэдэсмэ нэхъыфIу, дохутырхэм ямыдэ щхъэкIэ. Арати, щIэупщIакIуэ кышцIыхъахэр щIэкIыжыным зыри хуэмыпIащIэу пIэщхъагъымкIэ етIысэкIащ. Зыкьомрэ узыфэхэм тепсэлъыхъащ, удз хуцхъуэхэм, адыгэ Iээхэм, дохутырхэм я щхъэфи иIэбаш. Мэрем и узыфэми ущIэгузэвэн лъэпкь хэмылъу, сапсауэ хъужыну кышцIрагъэдзащ. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, Къэнэмэти ар дыдэр къеузати, мес иджы, сымэджауэ пщIэжынукукым. Фермэм тес и кьуэхэм мыгъэрей мэкъур ядыпиупщIащ, ядызэтрилхъэжащ. Ар фIыуэ нэхъыжыц Мэрем нэхърэ.

Псалъэм псалъэ кьилъхуурэ, къуажэ хъыбархэми дуней тетыкIэми – куэдым хыхъэжащ. ХабзэкIэ, екIурэ емыкIукIэ уеплъмэ, цIыху гуп щIызэхуэса Iуэхум елгытауэ, ещхъу, екIуу щытын хуейц а гупым хэс цIыхухэм я щытыкIэри: я нэгү зэхэлгыкIэр – зэIууэжауэ нэщхъыцэ-нэщхъейхэ, хъэмэрэ гуфIэгъуэ арэзыныгъэ кьищрэ? Я псалъэмакъыр, къакъэрэ-пщIыпщIу, гуфIэгъуэ псалъэмакъ, хъэмэрэ иныщэ дыдэу зызымыIэт, дэгү-дэгүү кьэIу псалъэмакъ Iэдэб, нэщхъей? Я щыгъыныр джэгүакIуэ щыгъыну пщIыпщIыжрэ цIуугъэнэу гъэщIэрэщIа? Хъэмэрэ зыфэ-зыфэу, наIуагъэкIэ нэм къемыуэ щыгъын Iэдэбыфэ? ЦIыхухэр Iуэху лIэужыгыгъуэ куэдкIэ зэхуэс хабзэщ. Дэтхэнэ зы Iуэхуфэми езым хуэфэщэн зэхэтыкIэрэ щытыкIэ хабзэрэ, тхауэ щымыIэми, цIыхухэм зыхуагъэувыжащи, куэд щIауэ кьокIуэкI. ЕкIуркыым, псалъэм щхъэкIэ, гүIэ пщIантIэм цыджан фызышэм ущытепсэлъыхъыну е гушыIэ хъыбар жыпIэрэ узэщIэдыхъэшхэжу удэтыну. Апхуэдэщ гуфIэгъуэм ущынэщхъеину кызырэмызэгъри. Адыгэхэм щIэупщIакIуэ хабзи яIэщ, лIэщIыгъуэ куэд лъандэрэ зэдагъэзащIэу. Ар, унэхъыфI, сыт ухуэдэ, жыпIэу уеупщIын кьудейкыым. Хабзэ щыхъуакIэ, нэгъуэщIи хэлъщ, кьэщIэн хуейц узыфэкIэ е нэгъуэщI зыгуэру лъэпэрэпэныгъэкIэ кьулейсызыгъэ, тхъэмыщцIагъэ кызыхуиуха цIыхур зыхуэныкьуэр, а Iей хъуа и Iуэхур ефIэкIуэжын щхъэкIэ зэрыдэлэпыкьупхъэр. Iэмал имыIэу щыткыым еупщIа дыдэм а дэлэпыкьуныгъэр иримытыну, ар уэ пхузэфIэмыкIынкIи хъунщ, нэхъыбэри зэрыхъур апхуэдэуш. Ауэ зэлъащIысмэ, абы и щIэупщIакIуэхэм къахэкIынуш зыгуэркIэ дэлэпыкьуфыни. Сымаджэм и дежкIэ нэхъ гуапэр пхузэфIэкIымыкIэ удэлэпыкьуну зэрыпфIэфIыраш, ахъумэ узэрыдэмыIэпыкьуфаракукым. Мэрем Iэмал имыIэу сапсауэ хъужыну кышцIыщIагъэкIари а щIэупщIакIуэ хабзэм къаригъэщта хъэлщ. ЩIагъуэжкыым цIыхум и узыр хуэбгъэщIэгъуэну – абыкIэ мысымаджэри сымаджэ пхуэщIыну жаIэ адыгэхэм; езэгъыххэркыым цIыху сымаджэм щIэупщIакIуэр егъэлеяуэ хуэнэщхъеину, мылIэ щIыкIэ игъеиж хуэдэ. СымаджэпIэм и деж хъыбар хъэулей куэди щыжаIэ, ар трагъэун щхъэкIэ – псори зытеухуар узыр лъэныкьуэ ирагъэзу, сымаджэм и гур фIы хуащIыну араш. Мыбдежи апхуэдэт, ауэ ирагъэлеяш. Мардэ зимыIэ Iуэху гүэри щыIэккыым, егъэлеиныр зэи фIы хъуркыым.

– Адемыр и кьуэр кьэкIуэжащ, нысэ кыыхуишэри, – кыыхидзащ щIэупщIакIуэхэм ящыщ зыгуэрым.

– Уэлэхыи, фIыуэ кьэтам, кьэкIуэжами, мазищ-плIы мэхъу ар кьэкIуэжын зэрыхуейрэ.

– Укьэтынщ-тIэ, университетыр къэбухыу, физ къашшэу, хьэгьуэлIыгыуэр абы щэбгьэкIуэкIыу... – мащIэ ар? Фэ фхузэфIэкIы-нукьым ар.

– Уэлэхьы, иIэм абы ар хузэфIэзыгьэкI.
 – Сыт лъэпкъ къишар?
 – Урысщ.
 – Иджы езым я лъэпкъ зэрапэсыжыркъым. Урыс, журт – аращ.
 – ЗэмылъэпкъэгьуитI зэрышэмэ, бынхэр нэхьыфI хьууэ жаIэ.
 – Уэлэхьы, абы емылгыта ар. ЗэмылъэпкъэгьуитIым я бын бзадженаджэу плъэгьуакьэ? Сыт хуэдиз ухуей.

– Хьэуэ, губзыгьэ-акьылыфIэ...
 – Аращ ар псори. КьохьулIэмэ, фIыщ, кьомыхьулIэмэ, укьэнащ.
 – АтIэ иджы хьэгьуэлIыгыуэр Мэзкуу цызэфIигьэкIауэ ара?
 – Мэзкуу щищIащ, мыбыи щищIынущ.
 – Аращ-тIэ, зыхухьур быхьуу мэув, жыхуаIэр.
 – Иджы зыхуэмыхьу щIагьуэ цыIэжкъым. ИтIани, схуохьу жыпIэу, быхьуцэу уув хьунукьым. УзэкIэщIитхьынкIэ хьунуц.

– Ар зэкIэщIитхьынукуым: абы иIэщ а зэкIэщIэзытхьынуми хурикуун. Плъагьуркъэ, къэмыкIуэж щIыкIэ абы хуищIа унэр, щхьэхуэу, и гаражым «Волга» щIэрыпсыр хуцIигьэуэвэжауэ?

– Кьихуыпа университетыр?
 – Уэлэхьы, кьихуамэ. Ухуеймэ, дипломри ижыщIыжамэ.
 – Гугьу зригьэхьыныфэ темыта а щIалэм, кьызэриухар тхьэм ещIэ.
 – Грузиным и анекдотым хуэмыдэу пIэрэ ар зреджар?..
 – Ар лIо, а грузиным и анекдотыр?
 – Сыт щхьэкIэ, зэхэфхакьэ?
 – Уэлэхьы, зэхэдмыха.
 – Уэлэхьы, зэхэвмыхами, нобэрей шэщIэху кIэзетым тетым.
 – ШэщIэхум щыжамэ, ар хьыбарыщIэ дьдэм. КьыджеIэт.

– Зы грузин гуэр, натIэкIэ тIышхуэ кьезауэрэ, кхьухьлгатэ итIысхьэпIэм ерагьыу екIуэлIащ. «Мыр лIо, – жиIащ кхьухьлгатэзе-хуэм, – мы мэлыр щхьэ къэплъэфрэ, идгьэтIысхьэнукуым ар». – «Э-й, кацо, мэлкъым мыр, мыр нышщ, ныш. Мэлыр Мэзкуу щоджэ, абы и профессорым хуэсшэу аращ», – игьэщIэгьуащ грузиным кхьухьлгатэзехуэм и щIэныгьэншагьэр.

Сыт ящIэнт? Грузиныр, тIы бжьакьуэр иIыгыу, Мэзкуу яхьащ.

– И натIэм тIэкIу еIэдэкьауэрэ тIыр цIыхубз кьомым яхиутIышщхьамэ, хьуатэм, уэлэхьы.

– Уи фIэщ щIы, яхиутIышщхьами, зыкьомым якIэщIэуэнтэм ар, – Iэджи кьаригьэщIэунтэм.

– Фэ сыти жыфIэ, лIыгьэ иIэщ абы.
 – Хэт зиIэр, грузинми, хьэмэрэ тIыми?
 – Хьэуэ, зи лIэун, Адемыр, сытри хузэфIэкIынуц абы.
 – ХузэфIэкIынуми, сехьуапсэркъым: хьэлэлкъым абы и мылькур.
 – Мис аращ сыт щыгьуи адыгэр, зыгуэр кьыхэжакьэ, Iэмал имыIэу и пэм кьыпыуэн хуейщ...

– Кьыпыуэ дэнэ къэна, и пэщхьыныр текьутэн хуейщ тхьэгьэпцIыгьэрэ хьылагьэкIэ нэгьуэщIым и пщIэнтIэпс зэзылъэфалIэм.

– Фэ сыти жыфIэ, ар нэхь щIэх кIуэнщ коммунизмэм, зыхуей псори егьуэт, зи мыхьуми.

АпщIондэху кьайдэIуащ Мэрем щIэупщIакIуэ гупым, зыкIи закьримыгьащIэу. А псалгэмакьыр кьызэрырагьажьэри и гуапэ-тэкьым абы зи гугьу ящIри, и гугьу зэращI щIыкIэри. Бын гугьу щащIми, и хуэр хильэфу, зэрэ-тIэурэ зриIуэнтIыхьащ сьмаджэпIэм. АрщхьэкIэ зыми гу льытакьым бын гукьеуэ хьэлгэ зиIэ сьмаджэм, псом хуэмыдэу гуузым кьыхигьэзыхьым, апхуэдэ псалгэмакь зэре-мызэгьыным. Пэжщ, Мэреми Хьангуащи ягьэIуэцэртэкьым я Iуэху зыIутыр, ауэ, итIани, жылэм зэлящIысат я кьуэр зэрыдэкIар. ЯщIэн хуеящ мыбдеж кьыщезэгьри кьыщемызэгьри. Абы и щIыIужкIэ, а зи гугьу ящI Адемырыр коммунизмэм бгьэкIуэнри хьэIуцыдзыр чэтым щIэбугIыпщхьэнри – тIури зыщ. Абы хуэдэ цIыхухэр кьэрал хабзэм иджыри кьэс зеришэчыр, зытет щIым, кIуэцIрымышуу, зэриIыгьыр Мэрем и гу бампIэжыг. АдэкIэ хуэшэчыжакьым апхуэдэ гушыIэ едэIуэн.

И IэфракIэхэр зыщIигьакьуэри, зыкьытриIэтыкIыну кьэIащ. Абы щIэхыу гу льызыта Хьангуащи щIэупщIакIуэхэм я нэхьыщIэIуэ хуэдэ зыгуэри псынщIэу бгьэдыхьащ.

– Сьт узыхуейр? Нэхь тыншу угьуэлгыну ара, Мем?

– ТIэкIу ськьэтIысыну арат.

Хьангуащэ и льыр IэплIэкIэ дригьэкIуэтейри, и щIыбагьым щхьэнтэшхуэ кьыхудильхьащ, зыкIэригьэщIэну.

– Сэ иджыри сьлгэрымышькьым, апхуэдэ дыдэу гугьу зумыгьэхь, Хьанхэ я Iуащэ! – жиIащ Мэрем, нэкIэ пыгуфIыкIыу, едэхашIэу. Тельыджэщ цIыхум и псэри, и зыхэщIэхэри зэрызэхэлгыр. А зы напIэзыпIэм зэгуэп дыджри, льягьуныгьэ IэфIри, гущIэгьури, губжь Iэлри – лIэужьыгьуэ мелуану зэдеIыгьыф цIыхупсэм, щхьэж хуэфашэмкIэ етэфыну. Псалгэмакь фейцейм зэгуигьэпа, гуауэу и жагьуэ кьыщIа пэтми, хузэфIэкIакьым гугьуехь нэхь хьэлгэри кьыдэ-зышэчыну хьэзыр щхьэгьусэм и IэплIэ щабэм пэмыджэжын.

– Лгэрымышь тхьэм уимыщIкIэ, – хьуэхьуащ щIэупщIакIуэхэри.

– Iэмин! – жаIащ нэхьыжьыIуэхэми.

Мэрем гьуэлгыпIэ натIэм еупсея щхьэнтэм зыхигьащIэри, и Iэхэр зэпиIуэтащ, зэпилгыхьащ. Ахэр зэман кIэщIым кьриубыдэу жэщIат, и льынтхуэ щIыхухэр, фэдэн пIащэм хуэдэу, кьытридзат.

– ИIэ-тIэ иджы, дыкьэбгьэфэномэ, дэ дыхьэзырщ, – щыгуфIыкIащ и фызым. И льыр нэхь жьыджэр хуэдэу, и нэгури жан кьэхьуауэ щилгьагьум, Хьангуащэ гугьэншагьэ гужьейгьуэм кьыIэщIэкIри, и гум кьыщылыдыж гурыфIыгьуэ нэхум пкьы псынщIэ дэхьужауэ, гьуэлгыпIэбгьум дэкIуэу стIол кьыгьэуващ, яшхын, абдж фальгэ хужьышхуэкIэ – махьсымэ, «нэхь кьафщтэмэ», – жери, аркьэи стэка-ни кьытригьэуващ. Дакьыкьыщи дэкIатэкьым Iэнэр, хьэщIэ пэплгьэу яухуа хуэдэ, хьэзыр щыхьуам. ЩIэупщIакIуэхэм загьэIэнкунырт. «ХэIэбэни» я жагьуэтэкьым, арщхьэкIэ кьрагьэкIуртэкьым – бысы-мыр кьадэмышхэу, езыхэр ефэу щысыну.

– Кьафщтэ, фэдзакьэ, сэ сьвдефэ хуэдэу, фэфэ, – тригьэгьушхуащ. Арэзыуэ хьуэхьуахэщ сьмаджэм иIуэтэжыну, нысэ кьышауэ и хьэгьуэлIыгьуэм щэфэнхэу. «Мис итIанэ фьыдгьэгьузэвэнщ», – ябзыщIакьым я ефэкIэнури.

– Алыхьым ар жиIэ! – щIэхьуэпсащ фызыр, лIым зыри жиIакьым, и Iэхэр кьыIэтри аргуэру еплгыжа фIэкI.

– АтIэ, гуфIакIуэ фыкIуа Адемырхэ? – кьыхидзэжащ зыгуэрым.

– ДыкIуэнуми, дыхунэса щIыкIэкьым, пщэдджыжь хьыбару арщ.

– Дэ дыкIуэнми хуэныкьуашцэкъым ар. Хьэхэрэ-щIыхэу кьыхуэкIуэни хьэщIэ льяпIэу кьeблэгъэни и гьунэжым, уэлэхьэ.

– Си жагъуэщ, гукъеIэу си жагъуэщ, зи уз кьэсхьынхэ, а зи гугъу фщIым, абы хуэдэхэм ехьуэпсэн, гьэщIэгъуэн, ехьэхуэн фIэкI нэгъуэщI зэрыхэвмылгъагъуэр, – жиIащ Мэрем.

Iупыр щым хьуащ. ЩIагъуэу кьагурыIуа хьунтэкъым сымаджэм и псалъэхэр. Зыми зыри щыжимыIэм, Мэрем гуэрым кьригъэжьэ-жащ.

– Сыт абы хэлъыр уехьуэпсэнуй, бгъэщIэгъуэнуй, уехьэуехуэнуй? Зыри хэлъкъым, узыхуэмей фIэкI. Цыхур кьалъхури, псэху насып мэлъыхьуэ. Насыпым щIобэн, насыпым щIозэу, насыпым щхьэкIэ гугъу зрегъэхь. ГьащIэм мыхьэнэуэ иIэр а насып дыдэращ. Ауэ а насыпыр – езыр зищIысыр дэ иджыри фIы дыдэу зэрыдмыщIэр, псом хуэмыдэу, кьыджалэми, ди фIэщ зэрымыхьур ди щхьэм кьоуэж, гуауэ Iей мыгъуэу кьыдоуэж.

Лы сымаджэр хьэлъэут зэрыпсалъэр, гущIэ узым кьыхигъащIэ хуэдэт. ИкIи кьыхигъащIэрт. Зэрыпсалъэри уэсят кьищIыж фIэкI пщIэнтэкъым. ЕдаIуэхэми гупсысафэ жьауэшхуэ гуэр кьащхьэщыуат.

– Фи нэмыс нэхь льягэ ухьу, сэри си щхьэ кьеуэжащ сызэры-щыуар, кьызэреуэжари а нэхь сыщIэдзыхэну узыпIэ дыдэмкIэщ. Фэ фощIэ дэ зы щIалэ закъуэ диIэщ.

– Iэу, дауэ дымышIэнрэ, тхьэм и хьер уигъэлыагъу, тхьэм пхуигъэузыншэ.

– АтIэ, мис а щIалэр балигъ хьуху, щIым намыгъэс жьыхуаIэм хуэдэу, тпIащ, ди IэщIым тесу. И нэ кьыфIэна имыгъуэту зэи кьэнакъым. Пэжщ, зы закъуэ кьэзгъэнащ хуэзмышIэу. Маршыне кьыхуэсщэхуакъым. Ар кьыщIыхуэзмышIэхуар дышынэри аращ, жьэхэуэрэ зыгуэр кьыщыщIрэ дунэхьумэ, жытIэри. Гугъуехь, пщIэнтIэпс, мэжалIэ, пIыщIэ, зыгуэр хуэныкьуэн жьыхуэпIэхэр игъэунэхун дэнэ кьэна, башкIэ кьраудми ищIэркъым. Апхуэдэ зыгуэр дытепсэлъыхьмэ, аIэ, фэ фыкьыкIэрыхуащ, иджы нэгъуэщI зэманщ, – кьыджиIэ хьуащ. Ари тепсэлъыхьынущ зэманым! Ауэ щыхьукIи, уделэмэ, а зэман дыдэм узыхуэмей псори кьыхьыжынкIэ зэрыхьунур имыщIэу. Ауэрэ ныбжьэгъу хэлпыхь ищIу, абы щыгъуи, ефэ-ешхэ, джэгуакIуэ, маршыне зиIэ – а зи гугъу фщIым хуэдэ щыкIа фIэкI кьыхимыхуэ щIидзащ. Ахьшэр иIэн хуейуэщ кьызэрилъытэр, ахьумэ кьэлэжьын зэрыхуейм и акъылыр нэсыркъым. ИкIэм-икIэжым и пэшэгъухэмрэ и дуней тетыкIэмрэ хуэзмыдэ щыхьум, ахэр кьысхуэбгъэIейуэ здэну-къым, фэ фыкьыкIэрыхуащ, жиIэри дбгъэдэкIащ. Иджы дэнэ цыIэми сщIэркъым, мэлажьэ, жаIэ, ауэ щылажьэри сщIэркъым. Лажьэми, ауэ сытми щхьэусыгъуэ зыхуримыгъэщIын щхьэкIэщ, ахьумэ зи ужь итыр и пэшэгъухэращ, – Мэрем бауэкIэщI хьури щигъэтащ и псалъэр. И Iэр и бгъэм хуихьащ. Зыкъомрэ зигъэпсэхури адэкIэ кьыпищэжащ.

– Сэ кьызгуроIуэ щIалэгъуалэр сыт зэмани зэрыхьуэпсэнэIур, щIалэгъуалэр зэрыдэхьэхыгъуафIэр. Дэзыхьэххэри нэхьыбэрэ узыхуэмейщ, – гьащIэ купщIэ нэд фэ цIущ. Ар кьэхьунтэкъым, балигъ хьухукIэ дымыгъафIэу, зэрыпсэуным, цIыху хуэдэу, и чэзум хуэдгъэхьэзырауэ, хуэдгъэсауэ щытамэ. Хьэуэ, дэ ар тщIакъым, псом хуэмыдэу и анэм, сэри сынэхь щIагъуэкъым, Iуэхум кьыхэтлъытакъым ди кIэ кьуагъым дунеишхуэ зэмыфэгъу, гугъуехькIи, тыншыгъуэкIи, IэфIыгъэкIи, дыджыгъэкIи, кьулеигъэкIи, кьулейсызыгъэкIи гьэнщIауэ, кьызэрыхуэщынуур. Иджы лIо, зэдгъэсар кьыхихьжащ.

Къуаншэр, дауи, адэ-анэращ. Дауэ хьуну пIэрэт, езым хуэдэ бзаджэ-наджэ – зыдэплъейни и гьусэни имыгьуэтамэ? И пIэ кьинэжынт, хуей-хуэмейми, зыгуэр ищIэнт, хуэмыхуми (гьэфIар хуэмыху мыхьуну Iэмал иIэкьым), лэжьэнт, мыхьумыщIагьэм и кьару темькIуадэу. АрщхьэкIэ дунейм, псом хуэмыдэу ди зэманым, делагьэкIэ узэхьуэпсэн, удэзышэхын куэд щыIэщ. Апхуэдэщ а фызытепсэлъыхьри. Пэжщ, сэ си пщIэнтIэпсщ щIалэ закьуэр зэрызгьэ-удэфар кьызыхэкIар, цIыхум ямыщIэ сиIакьым икIи сиIэкьым. А зи гугьу фщIыр сэр нэхьрэ тIукIэ нэхь къуаншэщ. Абы и мылькур зэрымыхьэлэлър псом я дежкIи нэрылъягьущ. Кьэбэрдеипщым иIакьым апхуэдиз. И лэжяпщIэ-хьэрычэт хьэлэлымрэ иIэмрэ щхьэ зэрамылътрэ? Дэнэ кьыздикIар? АбыкIэ къуаншэщ зыуэ. И быныр цIыхум, кьэралым ямызэгьыну егьасэри – абыкIи къуаншэщ етIуанэу. ЦIыху щыкIамрэ цIыху гьэфIамрэ дзыхь яхуэпщI хьунукьым, зи хьунукьым: уашэжынущ, уатыжынущ. Бын гьэфIа фIыкIэ ущымыгугь! Сыт хищIыкIрэ а зи гугьу фщIа, иджыри дахэ-дахэу кьэмыжэпхьа щIалэм гуащIэдэкIым?

– Уэлэхьы, зыкIи щымыгьуазэ, екIуэлIэнуи хуэмей, и адэм хуэдэу псэуну арщ, – жаIащ зыгуэрхэм.

– АтIэ, сыт абы кьэмысыж щIыкIэ унэ щхьэхуэ-дворец щIыхуэпщIынури, гаражи маршыни щIыхуэбгьэувынури? ЗыщIэсым щIэхуэркьэ, ари дворец хуэдэщ. Кьыщихуащи аращ. Апхуэдэ псори кьызыхэкIыр нэпсеягьэрщ – щхьэ закьуэ насып ещэнырщ. Ар пасэм щыгьуи я гугьащ, иджыри щыIэщ зи гугьэ куэд – насыпыр Iэрыубыду: IэкIэ кьапщтэ, уедзакьэ, жыным иплъхьэ, хэбгьэзыхьмэ, насыпыр кьэбдыгьу хьууэ – кIэщIу жыпIэмэ, мылькур – насыпу. Ауэ ар щхьэгьэпщIэжщ. ЦIыхум ищIэжыпхьэщ зыхуейр зыхуэдизыр. Зыхуейр зыхуэдизыр зымыщIэжыр – ар жыжьэ нэмыса щIыкIэу насыпыншэ хьуакIэщ. Сыт хуэдиз уэ фэрэ ныбэкIэ пхуэгьэкIуэщIыну мы дуней мылькум хэлъыр? Ар пщIэн хуейкьэ?! Ар жыпIэмэ, ауан укьащIынщ. Я нэпсеягьэм кьыхэкIыу, Iэмал иIэкьым лей мылгы-хьуэну. Я фIэщ хьуркьым уи ныбэмрэ уи фэмрэ кьыдэхуэ псори зэрылейр. ЯщIэркьым насыпыр IэкIэ кьапщти, уедзакьы, уи жып иплъхьы, атIэми, псом хуэмыдэу, цIыху насыпыр кьэбдыгьуи зэрымыхьур. Мы дунейри ди гьащIэри телъыджэу, Iэзэу зэгьэкIуауэ зэхэлъщ: цIыху насыпыр кьыпхуэдыгьунукьым. Насыпыр кьэзыдыгьуф зи гугьэхэри абы токIуэдэж. Шэч хэлъкьым. Дин дыдэми идэркьым нэпсе-ягьэр. НэпсеягьэкIэ хьер пхуэхьуну уи гьащIэ псом зы апасы фIэкI кьыпхуэмыхьыну – аращ жаIэр. Динри зезыхьэхэм яуцIэпIыщэри гущыкI ящIащ, ахьумэ абыи фIагь гуэрхэр хэлъщ. Щхьэ закьуэ насып щыIэкьым.

Уи закьуэ уахэжу, насыпфIэ ухьуфынукьым, адрей псори кьанэу. Шэч хэмылгу, арауэ кьыщIэкIынщ «Насыпыр Iыхьэ мыгуэщщ», – жыхуалэ адыгэ псалъэжыыр кьыщIэжыар. Иджы абы языныкьуэхэм кьрагьэкIыр нэгьуэщIщ: мобы нэхь насыпыншхуэ кьыIэрыхьащ сэр нэхьрэ, модрейм нэхь насып Iыхьэ иныж кьылгы-сащ, – жари, зэдэгуфIэным и пIэкIэ, зыр зым йоиж. Ауэ, сэ си фIэщ зэрыхьумкIэ, пасэрей псалъэфIу щыIэхэм ящыщ а псалъэжыым кьыкIыр аракьым, ауэ жыжьэуи аракьым. АтIэ, «насыпыр бгуэш хьух-хэркьым», – жиIэу арщ, уи закьуи – уи закьуэкIэ щхьэхуэу насып бгьуэтынукьым, – жиIэу аращ. Насыпыр кьэлэжыын хуейщ. АкьылкIэ, цIыхуфIагькIэ, жыджэрагькIэ, пщIэнтIэпскIэ цIыхум кьадэхьын

хуейщ насыпыр! – мис аращ адыгэжьым и гьашIэм, и псэукIэм гуп-
сысэу кьыхихари а псалъэжьымкIэ жиIэну зыхуеяри. Езэгьыркъэ ар
ди зэманым? Гьуээздэжэуц зэрэзэгьыр! АтIэ, абы екIурэ а зи гугьу
фщIыр?

– Уэлэхьы, екIу дэнэ кьэна, ауи емыкIуалIэ, – ядакьым зыжьэу.

– Сыт-тIэ абы ущIехьуэпсэнур, ущIыпеуэнури, щIэбгьэ-
щIэгьуэнури?! Нэмыплъщ абы яхуэфашэр. ЦIыхум нэмыплъ хьэлъэ
ирахын, Iумпэм ящIын хуейуэ арщ апхуэдэхэр. Сыт щхьэкIэ жьыпIэмэ,
апхуэдэхэм хэкум зэраныгьэу кьралъхьэр кьыпхуэлъыгтэнукьым,
я Iэбжьанэр фIейщ, я гур фIыцIэщ. ЦIыху мылькуу – кьэрал мылькуу
Исраф ящIым щIэ щIэткьым. ЦIыхуу зэблашыр, цагьауэр нэхьыбэжщ.
Мис аращ нэхь шынагьуэр, ахьумэ мылькури зыхь ихьыжт, – цIыху
кIуэдаращ шэчыгьуейуэ хьэлъэр, – иухащ Мэрем. Псэлъэху гугьу ехьу
зэфIиыгьа и Iапкьлэпкьыр зэфIэлIэжри, хьэлъэу пIэм хэщIэжащ.
И гур кьызэIыхьащ. Гуауэри, зэгуэпри, зэрпIейтеяри хуэшэча-
кьым пIащIэ хьуа гум. И гу бампIэр дихмэ, псэхужын и гугьа щхьэкIэ,
хьуакьым. Гу бампIэ дэмыкIыжт ар абы и дежкIэ. Апхуэдэщ гьащIэр
зыщымысхь цIыху пэж, цIыху захуэ псоми я Iуэхур. ЦIыхухэри,
псынщIэу кьагьэса дохутырри жэщым нэху щыху бгьэдэсащ. Сытми,
пщэдджыжьым кьыщIидзыжри, Iей дыдэу кьызэIымыхьэжурэ зы-
кьомрэ хэлъащ.

А псалъэмакьымрэ Хьангуащэ парткомым и деж щигьэкIуа пщы-
хьэщхьэмрэ мазиц я зэхуакут. Хьэлъэщ цIыхубз гузавэу пльагьуну,
хьэлъэщ, псом хуэмыдэу, анэ е щхьэгьусэ гузавэу улуплэну. Арауэ
кьыщIэкIынщ игьащIэм цIыхухьухэр цIыхубз нэпсым щIигьэдзыхэр,
а нэпсыр ягьэгьушын щхьэкIэ, я кьаруи, я гьащIэ дьдэми емыблэ-
жу, иджыри кьыщIэсар. Хьангуащэ пщIантIэкум итт, куэбжэм нэ-
сырти кьыгьээжырт, Iухьэжырти, унэ щхьэгьубжэм дэплъырт, ар-
гуэру куэбжэмкIэ иIуантIэрт, нэмысу кьэувыIэжырти, зиплтыхьу
пщIантIэку гуэрым итт. «Дауэ сщIыну? И закьуэ кьыщIэзнэу сыхьэт
псокIэ дауэ сьдэкIыну, сыкьызыхуээжыну сьмыщIэу?.. Гу узым и
Iуэхур бетэмалщ. Е згьэкIуэн зыгуэр сIамэ, аратэкьэ. А-а, си щIалэ,
си щIалэ, сыту Iейуэ укьыдэгьуа! Дэнэ ущыIэ? Хьэмэрэ, сельэIуу
зыгуэр згьэкIуэн? Ари хьунукьым: хэт згьакIуэми хьунумэ, уэ кIуэ
жиIэнтэкьым. Сыт парткомри зерищIыну?» – дзыхь ищIыртэкьым
дэкIын Хьангуащэ. Гузасэрт. Тэлай-тэлайкIэ и IэльэщI кIапэмкIэ
дэлэбейрти, щIилъэщIыкIырт нэпс кьыфIекIуар. Аргуэру и Iэхэр
и бгьэм щызэридзэжырт. Апхуэдэу кьрихьэлIащ БэтIалэ, Мэрем
нэхьыфI дьдэу ильагьу, нэхь дзыхьы зыхуищI и ныбжьэгьухэм ящы-
щыр. Фызым и Iуэхур щыжриIэм:

– Сэ ськIуэнщ, кIуэ уэ щIыхьэж, – зричащ абы жану. АрщхьэкIэ
Хьангуащэ фIэтаучэлтэкьым нэгьуэщI зыгуэр игьэкIуэн. Иджы езы
дыдэр кIуэмэ, нэхь кьыщIэрт.

– Хьэуэ, TIалэ, уэ бгьэдэс, сэ ськьэсыжыху...

Нэса я гугьакьым Хьангуащэ парткомыр, Жьырасльэн, и гьусэу
кьыщыщIыхьэжам.

– Ар сыту щIэх укьэсыжа? – худэплъеящ сьмаджэр и фызым, зи-
мыгьэхьейуэ здыхэлъым.

– МаршынкIэ ськьрашэкIащ.

– Иджы гьуэгу жыжэ щыIэжкьым, Мэрем, а нэхь жыжьэми,
уIэбэмэ ульэIэсынуц, – жиIащ Жьырасльэн.

– Уэлэхы, ар пэжым, иджы гьуэгум пкIэлъей къедзын хуеижкыым, – кьыхидзаш БэтIали. ПIэм и гьунэгьуу шэнт иригьэувалIэри, бгьэдэтIысхьащ парткомыр. Жыраслъэни щIалэжтэкьым, илъэс щэ ныкъуэм фIыуэ щIигьуат, цIыху Iэчлъэч къарууфIэт, и нэгукIи дзыхь занщIэу зыхууигьэщIу нэгуфIэт. Ар къуажэ парт организацэм и секретару зэрыщыгтрэ илъэс куэд хьуат. ТрагьэкIыртэкьым, гьэ къэсыху хахыжырт. Парт организацэм и мызакъуэу, къуажэ псор хуэрэзыти, районми пщIэ щIэт. ЖиIэр хьурт, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, мыхьун жиIэртэкьым. Лениным и цIэкIэ щыIа еджапIэ городокым шагьэхьэзыра парт, совет лэжьакIуэ пажэхэм ящыщти, и нэгу щIэкIа къудей мыхьуу, и фэм дэкIат революцэм, граждан зауэм я ужькIэ Къэбэрдей тIэкIум и зыкъэужьыжынри, и зыузэщIынри, колхоз ухуэнри. IэужьыфI зилэ лы Iумахуэ жыхуалэм хуэдэу яхэ-тащ цIыхубэм. Мызэ-мыгIэу районым, республикэм яшэну иужь кьыхьати, къуажэм яутIыпщакьым (апхуэдэ шахузэфIэкIи щыIэщ къуажэм). Езыри къулыкьу щIэкьутэкьыми, и жагьуэтэкьым зэрамыутIыпщыр. «УкьызыхэкIа цIыхухэм ягу ущынэскIэ, сыт нэгьуэщI ущIэлъыхьуэнур?!» – жиIэрт абы. «Уа, Жыраслъэн, мыбыхэм зыкъыпкIэращIэ хуэдэурэ, дуней насыным ухагьэкIыжынущ. Сыт хуэдэ къулыкьу бгьуэтынут уэ, жыжьэ укIуэнут уэ», – кьыжраIэмэ. Апхуэдэ кьыжезыIи къахэкIырт и жылэгьу дьдэхэми, ауэ щыхьукIи, езыхэр къулыкьу лыхьуэ пэтми, «щай» и уасэ къулыкьу ямыгьуэту. Хэтыт абы пэж жызыIэр? ЗэмылгьэIу чэнджэщэгьухэрат, хьэмэрэ езы Жыраслъэнт? Ар къэзыгьэлъэгьуэн хуейр зэманыр, гьащIэр арати, гьащIэм кьигьэлъагьуэмкIэ Жыраслъэн щымыуэу кьыщIэкIырт. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, а зэмылгьэIу чэнджэщэгьухэм къулыкьур кьызэралыгьтэр фейдэ хэхьпIэут, щхьэхуэфIыгьэ, щIыхь хэхьпIэут. Жыраслъэн и фIэщ зэрыхьумкIэ – къулыкьур Iуэхутхьэбзэу, къулыкьущIэр зыгьэува цIыхум я IуэхутхьэбзащIэу аращ. Апхуэдэт езым и дуней тетькIэри и лэжьэкIэри. Абы кьыхэкIкIэ къуажэ парткомыр цIыхум апхуэдизкIэ къабыл ящыхьуати, тхьэ Iуэ, жыпIэмэ, «Жыраслъэн и псэ», – жаIэнут. Арат Мэреми и гьащIэ тенэцIыхьыгьуэм, и гузэвэгьуэ махуэм абы щIеджар, и гукьеуэ хуиIуэтэну, уэсяти хуищIыну.

– Укьызэмыджамы, сэ сыкъэкIуэнут, – жиIащ Жыраслъэн, – зыбжанэ хьуауэ сыкъыщIэмыкIуар сыхущIыхьакьыми аращ. Парт конференцым зыхуэдгьэхьэзыращ, абы дыщыIащ. Иджы армыгьуейуэ дыкъыщIэхужа къудейщ.

– НтIэ, дауэрэ евгьэкIуэкIа, сыт хьыбар? – фIэхьэлэмэтащ сьмаджэм, и тхьэусыхафэри щыгьупщэжауэ, – а зэрэкIуэкIыжьым хуэдэ, хьэмэрэ щIэщыгьуэ гуэр кьыхэхьуа?

– Хуэдэщ-тIэ а зэрэкIуэкIым, уэ пщIэргьэ. Партым и гьуэгур сыт щыгьуи и гьуэгущ. Ауэ нэмыплгысыгьэкIэ къэтIэсхьа Iуэхухэм иджы гу нэхь лъата хуэдэщ. Коммунистхэри партым хэмыт лэжьакIуэхэри хуабжыу арэзы техьуэу екIуэкIащ конференцым и лэжьыгьэр. Иужьрей илъэс зыкъомым иджы хуэдэу зэи къалэтыжакьым ди псэукIэм и хабзэ нэхьыщхьэр – щхьэж хузэфIэкIым хуэдиз хилэжьыхьыныр – хилэжьыхьам хуэдиз игьуэтыжыныр. Абы кьегущхьуэр къэралым и бийуэщ зэрагьэувыр.

– Мис ар пэжщI! Апхуэдэу гьэIуамэ, си Iуэхущ абы зы екуэкуншэ къом кьымыгьэувыIэм, – жиIащ БэтIалэ.

– Ар зэрагьэлурэ куэд щIат, ауэ иджы нэхь тракьузэну кьыщIэкIынщ. Конференцым ищIа унафэ нэхьыщхьэхэм ящыщ ари.

Шыгъу зышхахэр псы ефэжыну кыщцІэкІынщ, – иухащ Жырасльэн, псалъемакъ кІыхьыр сьмаджэм кѣхьэлъэкІын кыфІэщІри.

– Си гум жьы дебгъэхужай, – бэуащ ар кууэ, – апхуэдэ хьыбарым и ужькІэ лІэныгъэри хьэлъэжкъым.

– Сыт иджы лІэныгъэм ущІытепсэлъыхьыр, абы унэсакъым уэ, Мэрем, иджыри дыздэлэжьэнщ уэрэ дэрэ, дяпэкІэщ лэжьыгъэ щыщыІэр, – жиІащ Жырасльэн и ІупэкІэ, ауэ игукІэ, – уэлэхьа, кІуа мыгъуэм уи нурри, – хужиІэжащ. Абы игу кыигъэкІащ алыджхэм я нэщэнэ псалъэ, «Гиппократ и маскэ», – жыхуалэр. Зыкъом щІауэ илгъэгуатэкъыми, иджы наІуэу гу лъытащ абы.

– Алыхьым фІыгъуэр кыпхуищІэ, хьыбар щІагъуэ кызжепІащ! Иджы си хьыбарым кѣдаІуэ, – лгъэІуащ сьмаджэр, кыхудэшай кыудейуэ.

– СынодаІуэ, Мэрем!

ТэлайкІэ зыри жимыІэу хэлъащ, жиІэну хъуар зэуэ кырикІутыну и къару зэхуихъэсыжми, и закъуэ парткомым кыбгъэдэнэу, БэтІалэрэ Хъангуащэрэ щІигъэкІыну арами пщІэнутэкъым.

– Сэ ськІуэжынщ-тІэ, нэхульэфІ укыикІ, – кьэтэджыжащ БэтІалэ.

– БэтІалэ, БэтІалэ, щыс, сэ уэ пщызбыщІын сиІэкъым, уэри ущІэмыкІ, Хъангуащэ, – аргуэру тІэкІу щымащ, зыхуейр нэхьыфІу кызыэрыкІын псалъэ лъыхъуэ хуэдэ. ИтІанэ и пашІэкІэм фагъуэу кыщІэгуфІыкІащ.

– Сьмаджэм и пІальэр нэса нэужь, адыгэжьхэр зэджэ хабзэр ефэндыщ... ЕмыкІу ськъэвмыщІ, сэ сьызджар парткомщ. Уэ уощІэ, Жырасльэн, дэ зы щІалэ делэ диІэщ. Абы и гугъу пхуэсщІакІэщ. Иджы бжесІэнур, сьзырынольэлунур нэгъуэщІщ – гъэзэщІэн хуей Іуэхущ. Сэ си гугъэкъым а щІалэр дыгъуэн-гъуэкІуэну, хьэрэм ишхыну, сондэджэрыну... АрщхэкІэ хуэмыхущ, псэ махэщ, гугъуехьрэ пщІэнтІэпсрэ жыхуалэр зэхиха фІэкІ, ищІэркъым, пщІэнтІэпсым, ахъшэм пщІэ хуищІыркъым. Ахъшэ и лгъэмыжу псэуну фІэкІ, нэгъуэщІ мурад щхъэпэн иІэу схуэгъуэтакъым. Абы кыыхэкІкІэ зыхуэмей мыхъумыщІагъэхэм дахъэхри, кыуажэри лъапсэри дыкыибгынащ. Апхуэдэу щытым, сэ еста ахъшэри езым кыилэжьри куэдрэ хурикъунукъым, кыигъээжынущ абы. КыщІигъээжынури кыуажэм щылэжьэну, лъапсэм щыпсэуну аракъым: зыхуейр мыбы щигъуэтынукъым. Ахъшэ щимыгъуэтыжмэ, щІапІэр ищэну иужь ихъэнщ, и анэри здишэу къалэм дэсын гугъэ иІэу. Абы щыгъуэ езыри къалэм щыпсэуфынукъым, и анэри губгъуэм кыинащ. Сынывольэлэу, щІалэм фи нэлэ тефмыгъэкІ, си закъуэкъым ар зыпІар, фэри фпІащ. Щыпсэуфынукъым, ар зыхэтым хэту, щІапІэр ищэми. Евмыгъащэ, цІыхуи кыивмыгъэхъэ мы щІапІэм, Хъангуащэ псэухукІэ. «Абы и закъуэ щІапІэ зыщэр?» – жалэнкІи хъунщ. Пэжу, иджы щІапІэ щэныр хабзэ яхуэхъуащ, кыуажэщІыр я пхъуантэдэлъыжь хуэдэ. Ауэ ди щІалэр а щІапІэ зыщэфхэми къэзыщэхуфхэми хуэдэкъым. КъекІуэлІэжрэ зэман гуэр, кыуажэм щыпсэуну? Абы щыгъуэ лъапсэр ейщи, шрепсэу. Мыхъужыххэмэ, тхъэм куэдрэ фигъэпсэу, ажал зимыІэ цІыхупсэ щыІэкъыми, Хъангуащэ щимысыжым деж, езыр щымыпсэунумэ, Къанщауэ Нартокъуэ щІапІэми лъапсэми и Іуэху хэлъыжкъым, псори зей хъур кыуажэращи, зэрыхуейм хуэдэу кыагъэсэбэпынщ. Хуеймэ, сабий сад ящІынщ, хуеймэ – цІыхум сэбэп кыахуэхъун нэгъуэщІ зыгуэр. Умыгъ, Хъангуащэ, умыдзыхэ. Ди ІэнатІэр, ди Іуэху зытетыр кыбгырыІуэн хуейщ. Ар кыбгырымыІуэмэ, итІанэщ ущыпыхъэпэнур. Аращ, Жырасльэн,

пхуимыудыжын, жыхуаIэм хуэдэу, хэупщIыхьауэ щIат, хадэр фIыуэ кыизэщIэрыуа жыг щIалэ защIэт.

– Дапщэ и уасэн? – зэупщIыжырт ахэр, Нартокуэ и щIыбагы кыигъэзамэ.

– Дапщэ и уасэн? Сом мин щэ ныкыуэ кыуатынщ.

– Нэхьыби кыуатынт, кыалэм пэжыжьэIуэщ ахьумэ.

– Ящэну фщIэрэ ар?

– Хэт иджы зымыщэжынуур, псори езым ей хьуащ. Ар кыуажэм кыэкIуэжынукуым. Как миленький, продаст.

– ЗэкIэ дывмыгъэпIащIэ, абыи бгъэдыхьэкIэ хуейщ.

– Щывгъэт, зэхевгъэхынщ.

ЕкIуэкIащ апхуэдэу гуIэгъуэ махуищыр. И гугъу тщIынкыым Хьангуащэ нэпсу щигъэкIами, гуIэгъуэрэ гузэвэгъуэу тельями: иригуIэрт и гьащIэр дахэу зыдыхьа щхьэгъусэ IэфIыр зэримыIэжым, иригузавэрт иджы гугъапIэу кыыхуэнэжа и щIалэ закыуэр дяпэкIэ кыизэрыщIэкIынуум. «Сыту пIэрэ ищIэнур? КыыдэтIысхьэжыну пIэрэ, си анэм и закыуэщ жиIэу, хьэмэрэ а зыхыхьам игури и лъэри шиубыдыну пIэрэ?» – Iэджи жриIэнут абы. АрщхьэкIэ ирикуакыым – ищIэжырт Мем мыгъуэм кыыжриIар, зыри ирихьуэныжакыым, кыэкIуэжи мыбы щылажьэ, щыпсэу, жиIэуи зыкIэрищIакыым. Балигы хьуа цIыхум езым кыыгурымыIуэмэ, уэ жыпIэр цэн хуэхьужынукуым, хьэлэу кыищтэнукыым.

Арати, Нартокуэ зы тхьэмахуэ дэсри, и анэр кыыкIэлъыплъу дэкIыжащ. КыыжриIат, пэжыр жыпIэнуумэ, «накIуэ, мамэ, си гысэу, уи закыуэ мыбы удэсыфынкыым», – жери. Ауэ анэм идакыым: «Сэ сыпсэуху, нэгъуэщI кIуапIэ сиIэжкыым. АбыкIэ си ужь укыимыхьэ». Хьангуащэ и мыхабзэу, а псалъэр ткIийуэ, быдэу, узыпэрыуэ мыхьун жыIэкIэкIэ кыипсэлъащ. Хэт ищIэрэ, кыуэм и гуращэр нэгъуэщIу кыыщIэкIэмэ, езыми, анэми, япэкIэ я псэукIэ хьунумкIэ унафэ быдэ иIэу кыыгуригъэIуэну ара хьунт. ИкIи иIэт. Хьангуащэ кыылгыса нэщхьэягъуэри, гузэвэгъуэри, щтэIэщтэблагъэри зытрымыгъакIуэу, гурэ псэкIэ зызэщIикыуэжри, егупсысащ кыуэ хуэмыхум, кыуэ делэм хуэдзыхашэмэ, япэкIи кыыщыщIынкIэ хьунум. ИщIэжырт абы Мэрем и псалъэ куэд, Мэрем и Iуэху бгъэдыхьэкIэр, и унафэ щIыкIэхэр. Ауэ ищIэжыртэкыым Мэрем зыхущIегъуэжа унафэ е Iуэху илэжьауэ, ищIэжыртэкыым хузэфIэкIыу пщIы иупсауэ. Щымыуэу, зыхуей гупсысэм теувэн щхьэкIэ, хурикьунут дунейм ехыжа и щхьэгъусэм кыыхуигъэна уэсятхэри. ИкIи, гугъу демыхьу, зыхуищIыжащ анэр зытетын хуей унафэр: «Сэ сыпсэуху, – игу ирильхьащ абы, и кыуэм кIэлъыплъурэ, – пхуэсхьумэнщ, си щIалэ, адэ щIэиныр, адэ лъапсэр, уэри уезгъэIусэнкыым делагъэкIэ, сэри хэзгъэкIуэдэжынкыым. Зэ укыызэкIуэлэжмэ, кыэбгъуэтыжынщ. УкыызэмыкIуэлэжыхьхэрэ, абы щыгъуэми унафэр хьэзырщ...»

Сыт щыгъуи хуэмыдэу, адэр зыдэлIыкIа пщIантIэм и кыуэр иджы щыдэкIыжым, абы кIэлъыплъурэ гупсысэ хьэлъэм зэщIиубыдат. И щхьэгъусэр щыпсэум гупсыси, гугъуехьы, унафэ щIыни игъэунэхуатэкыым, апхуэдэ хьэлъэ кыылъэIэсыртэкыым, и Iуэху псори цIыхубзым и кыалэн нэхь IэфI дыдэхэмкIэ зэфIэкIырт – лIыр арэзы щIынымрэ бын закыуэр гьэфIэнымкIэ. Унэ лъэщIэнымрэ колхоз лэжыгъэмрэ – ар сыт, зыуи кыыщымыхьуу, гурыфIыгъуэ зилэ цIыхубзым зэфIигъэкIырт. Иджы кыыхукуэуэуат жьышхуэ, борэным триуда бжыхьэкIапэм кыызэрыкыуэуэм хуэдэу. Кыищтат псэ гузавэ,

гупсысэ гугьу. «Дауэ хьуа, щхьэ хьунклэ хьуа апхуэдэу: езым и щхьэ закьуэм флэкл фьуэ нэгьуэщл имылгагьуу, щхьэ гьэфлагьэрэ щхьэ хуэфьыгьэрэ флэкл хэмылзу, иклэм-иклэжым, гуцлэгьу имьлэу, дауэ сыкьыдинэфа си закьуэ? Хьэмэрэ сыт хуэпщлэми, мыхьумыщлэ флэкл зэмыхьулэ цьыху шылэу плэрэ? Е сэ сыщыуа? Пэж дыдэу плэрэ Мем мыгьуэм жилар? Згьэфлащэу, схуэмыгьэсэжауэ ара? Езыр нэхьыбэм губгьуэм итащ лажьэу, лэщ зэрихьэу, сабийр зыбгьэдэсар, зи нэлэ кьыщлэхьуклар сэращ. Бын гьэсэнэм иыгьлэмэ, кьытщыщлэм и нэхьыбаплэр сэ си кьуаншагьэщ, дауи, си кьуаншагьэщ! Иджы ущымыгугь, Токьуэ, анэ гумащлагьэмрэ анэ дзыхагьэмрэ, уэ пхуэфашэ флэкл сэ нэгьуэщл уэзгьэлъягьужынкьым». Сыту фьыт, апхуэдэ гупсысэмрэ апхуэдэ унафэмрэ Мэрем щыпсэум кьыдищтамэ. Итланэ я Гуэхур нэгьуэщл зыгуэру, щлэгьуэж хьэлгэ химыхьу, кьызэтэнэнклэ хьунт... «Меми псэунклэ хьунт», – кьыхэлгэдащ и гум уз. Сыт хуэдиэрэ кьыжрилат абы: «Уемыгубзэ мы щлалэм егьэлеуэ, гьащлэр кьеубзэнукуьым абы апхуэдэу. Иужьклэ ущлэгьуэжынщ», – жиларэ. Хьангуащэ зыхуэкьлэу гупсысэр хуэгьээщлэну плэрэ? Анэ псори гумыгьуэщ. Ллар – ллащ. Псэум – зэрыпсэун и Гуэхуц. Нартокьуи гупсысэрт, егупсысырт дяпэклэ зэрыпсэунум. Арщхьэклэ и гупсысэклэри и мурадхэри зыкли екьуаллэртэкуьым икли техуэртэкуьым анэм и гугьэм. Фэрыщлэгьэ хэмылзу, Нартокьуэ и гуауэ хьуат и адэр зэрыллар. Щысабияр и нэгьу кьыщлэхьэжмэ, зы хьэлгэ гуэрым и бгьэгур зэхуикьусырти, и кьурмакьейм кьыщлэгьуэлхьэжырт, лэштлэмым хуэдэу, и нэпсыр кьыщликьузыкьлэу кьыщиудыну. Щыгьупщэжатакуьым адэм и лэфлагьри, анэм и лэфлагьри. Итлани, пэмылгэщэу, хуемкьухьу кьыфьыдэуейрт иужь зэманым адэр кьызэрыхуэткияри, «дэкл, ухуеймэ, дэни клэуэ», жилэу «зэрыдихуари» (дихуауэ а щлалэ щхьэщпэщтэм ар кьызэрыщыхьур: ягьафлэ зэпыту, кьеубзэу есам нэгьуэщл хабзэ шылэу, езыр зыгуэрклэ кьуаншэу ищлэртэкуьым), иджы кьыпэрыуэн зэрыщымылэжри, хуит зэрыхьуари. Абы кьыхэклэ, и щхьэм хуигьэфэщэн иримыкущэу, гум тель хьэлгэр тезых хуитыныгьэ, псэхугьуэ гуэр зыхищлэрт. Апхуэдэ щытыклэр, нэгьуэщлэхэм кьыдащлэн дэнэ кьэна, езым и щхьэ дыдэм щибзыщлэжыну хэтт. Ауэ, итлани, хуит щыхьуаклэ, унафэр кьыщлэрыхьаклэ, егупсысын хуейтэкуьэ дяпэклэ зэрыпсэунум, унафэ хуэщлэын хуейтэкуьэ адэ мылкуми анэми. «Дауи, сэ кьуажэм згьээжынукуьым, – зэригьээзэхуэжыну хэтт кьылкьуэклэ и Гуэхухэр, – згьээжми, щысщлэн щылэкуьым. Си адэр и гьащлэ псом дэсати, вэнвеймрэ куэншыбыжьымрэ кьыхэклэкуьым, сэ сызыхэтэм хуэдэ зы махуэ тхьэгьуэ илгьэуакьым. Сыт сэ абы щысщлэнур? Хьун хуэдэу зы ныбжьэгьуи щыбгьуэтынукьым, си ныбжьэгьухэм япэхьун. Ахэр псори зэманым, гьащлэм кьыклэрыхуа цьыхуэщ. Дяпэклэ дунейр зеинур нэгьуэщлэщ. Культурэри, цивилизацэри, техникэскэ прогрессри зыхуэлэжьэнур сэ сызыхэтхэращ. Атлэ, бгьээжэу, пасэрей куэншыбыжьым ухьхьэж хьун? Ар делагьэкуьэ?! Хьэуэ, ар сигу кьээзгьэклэхьхэн хуейкуьым. Лло згьээжэмэ, мохэракьэ сызыхуэзэжыну. Езыхэми фьыуэ сыкьалъягьуркуьым абыхэм сэ. Кьызэнэщлауэу, кьызэнэщхьауэу дауэрэ защлэрэ. Я щлэхуэ сшха флэкл пщлэнкуьым. Сысейщ сэ сшхьыжар. Я Гуэху хэлкьым. Жыраслээнрэ Бэтлалэрэ нэхьыфьыгуэу кьызбгьэдыхьати, абыхэми: «Умыгузавэ, кьэклэуэж, щлаплэм щыпсэу, кьуажэм щылажэ. Уи анэми и закьуэ хьуа мыгьуэщ иджы, дэ дыбдэлэпыкьунщ», – кьызжалэ. Я Гуэху зыхэмылгьым я бэлагь халууу щхьэ яфлэфьу плэрэ мы цьыхум?! Мис

араш сэ схуэмышэчыр, сэ си унафэ сэ сцЫжынщ. ЩапЛэр сцэнщи, кассэм хэслхьэнщ. Ахьшэ гуэри кьигьэнауэ кьыщЛэкЫнщ си адэм, сэ кьызитаракьым абы иЛар, нэхьыбэ иЛаш, дауи. Ари хэслхьэнщ. Си анэр кьалэм кьыздэсшэнщ. Абы нэгьуэщЛэ мал иЛэжкьым. Кооперативнэ унэ кьэсцэхунщ е езгьэщЛынщ, ари городым и дахапЛэ дьдэм деж. Араш си унафэр», – триухуаш Нартокьуэ зытемыкЫнум.

Кьуажэм кьикЫж автобусыр кьалэ вокзалым щытехьэжам, пшапэр зэхэуэпатэкьым, ауэ бжыыхэ пшагьуэ Лув кьытрихуати, жэщ хьуа фЛэкЛ пщЛэртэкьым. Лъэбакьуэ зыбгьупщЛкЛэ кьыпхуэцЛыхунутэкьым хьэ щытрэ кхьуэ щытрэ. Псори, тЛэкЛу дьдэ жьыжьэу узылуплэхэр, бжыгыэ тецЛэлажам хуэдэу, пшагьуэ псыф Лувым хэткЛухьыжырт. Вокзалыр, площадыр, рестораныр, псэупЛэ унэшхуэхэр зэрагьэнэху уэздыгьэ зэмыфэгьухэр плыжьу, гьуэжьу, щЛыхуу, удзыфэу, первэ ныкьуэ цыкЛухэм я сурэтым хацЛэлыхьа хуэдэ, кьыхэнэхукЛырт, узыхураджэрт. Нартокьуэ автобусым кьикЛри, и ЛэпкьЛэпкь эфЛэсыЛуар, фЛэЛэфЛу хушхьэурэ зиукьуэдийри, зэригьэкЛыжащ, зиплгыхьащ. Зыри кьылушлатэкьым, кьылушЛэну жаЛэ щхьэкЛэ. «Хьэуэ, апхуэдэпщЛэ яупс хабзэкьым абыхэм, сэ щЛэхьыЛуэ ськьэсауэ арагьэнщ», – кьэкЛаш и гум икЛи кьылушЛэну жызылахэм езыр ежьэу увьжащ.

– ЛүкЛуэт мэуэ тЛэкЛу, уи пЛэм уина, зиунагьуэрэ, – кьыхуэхьушЛаш лЫжь гуэр, фЫуэ кьуа кьэп (кЛэртЛофу кьыщЛэкЛынщ) автобусым кьрихьурэ тротуар нэпкьым тезьлхьэр.

Нартокьуэ мыпашЛашэу ЛүкЛуэтри кьэувиЛэжащ. ЛЫжьыр ицЛыхуи хуэдэт, имыцЛыхуи хуэдэт. ЩЛалэр еплурэ, лЫжьым аргуэру зы кьэп кьрихаш, итЛанэ зыкьызэщЛипхьуэтыжри, дэлэпкьыуу щЛидзаш: лЫжьым кьэпхэр автобусыбжэм кьылуильафэу, щЛалэм ар кьылуихрэ адреЙ кьэп щылыхэм яхильхьэу.

– Уи гуашЛэм и хьэр ульагьу, щЛалэфЛ! – кьехьуэхьуаш лЫжьыр, кьихын яуха нэужь, щЛалэм и щыгьынхэр зэпиплгыхьри, кьыкЛэрыпщЛалэмэ, абыи кьэсэбэуэжащ, и адэр гум кьигьэкЛыу. «Ду-нейм, хэт мыр? Сыт гуашЛэ жьыхуиЛэри? Сыт хуэдэ гуашЛэ сэ зи хьэр сльагьун хуейр?» – хушЛыхьащ апщЛондэху егупсысыну. Зэхихат Лэджэри а псалэр, ауэ и щхьэм кьэсатэкьым, кьикЛыр ищЛэртэкьым. ЛЫжьми «гуашЛэми» абы нэхь гугьу зьдримыгьэхьу вокзал площадыр кьызэхикЛухьащ, арщхьэкЛэ езым и Луэху зезыхуэ льэпкь хуэзакьым. Псоми езым я щхьэ Луэху кьрахуэкЛырт. ЦЛыхухэр пЛашЛэу зэблэжырт, хэт хьэлэ иЛыгыу, хэт и Лэр щЛиупскЛэу. Языныкьуэхэри гуп-гупурэ автобус зызыгьэгувэхэм хуэшхьдэу зэхэтт. Псоми я гугьэт – щхьэж езым и автобусыр нэхь кьыкЛэрыхуу. ПхуэщЛынукуьым цЛыхур арэзы. КьэзыгьэщЛэ дьдэм хуэарэзыжкьым, жаЛэ ахэр. Ауэ щыхьукЛи, щхьэж езым и мыхьэнэр здынэсым зэрегупсысыр мащЛэ дьдэуш. Арэзытэкьым Нартокьуи: кьылушЛэну жызыла и ныбжьэгьухэм кьагьэпцЛауэ кьыщЛэкЛырт. КьыщыкЛуэжынулкЛи зэрызэлушЛэнулкЛи зэпсэЛьа пэтрэ, иджы зыри игьуэтыжыртэкьым. Ар ещхьтэкьым сыт щыгьуи кьеуфэрэзэкЛыу зэресам. Нэхьри зейншэ хьуауэ, и закьуэ дьдэу кьыфЛэщЛырт.

ГьэщЛэгьуэнкьэ, я нэхь цЛыху Лувым яхэтми, езым и гумрэ и псэмрэ кьыдыхьэн имыгьуэтмэ, дэтхэнэ зыми и закьуэпцЛийуэ кьыщохьу. Псом хуэдэжтэкьым Нартокьуэ: щыцЛыкЛум – нэхьуейншэу кьэзылбагьу и адэ-анэр, балигь хьури – и ахьшэм щхьэкЛэ, кьэзыуфэрэзыхь ныбжьэгьухэр, кьеубзэ эпыту зэресам, кьызыфЛагьэщЛыжауэ, щхьэхуэфЛэ, щхьэзыфЛэфЛэ, цЛыху кьийн щхьэцпэщтэ хьуат. «Сыт

иджы, си адэр зэрылIам щхьэкIэ, сэ зыми сримыщIысыжу ара? Фээ-гьэлгьагьунщ сэ сызищIысыр. Иджыщ сэ щывэзгьэлгьагьунур», – яхуэдээлашхэрт дуней псоми, и ныбжьэгьу кьэзыгьэпцIахэми. АрщхьэкIэ кьагьэпцIатэкьым и ныбжьэгьухэм. Зи уэздэгьэ зэмьфэгьухэр узыIэпишэу кьэупIэрапIэ ресторанышхуэм фIыуэ щэфэу и фэтэрым екIуэлIэжыну щунэтI дьдэм, зы машинэ цIыкIу кьыжьэхэхуэри, щIалитI кьикIащ. Ахэрат иджыри кьэс зыпэплгьар. «Хьэуэ, абыхэм пцIы яупсыркьым. Ныбжьэгьу пэжхэщ!» Ефэнут, езым зэригугьэмкIэ, и гуауэр щIиублэрэкIэху. «Гуауэр» щхьэусыгьуэ ищIрэт, хьэмэрэ, пэж дьдэу, и гуауэт – абый дэ шэч кьытыдохьэ. Ауэ гуэныхь кьэтхьыну дьхуейкьым, езым кьызэрилгьытэмкIэ, гуауэ хьэлгьэр тIэкIу зытригьэун щхьэкIэ, ефэну арт. ИщIэрт адыгэхэм апхуэдэр емькIу зэращIри. «ЛIо-тIэ, ящIмэ, ирыращI. Ар зыфIэемыкIур адыгэжь дьдэхэращ. Сэ сызыхэтыр нобэрей гьащIэщ. Урысхэр, хьэмэрэ осетинхэр нэхь делэ абыхэм нэхьрэ?!»

Арати, Нартокъуэ машинэм итIысхьэри, пшагьуэ Iувым хыхьэжаш. Ауэ пшагьуэр щIы щхьэфэм кьытегьуэлгьа хьэуа пхыплгьыпIэншэ псыфырат, хьэмэрэ ар зыхыхьэжа гьащIэрат? ЩIыльгэ пшагьуэр псынщIэу зэкIэщIихужынщи, дьгьэр кьепсыжынщ – гьащIэ пшагьуэр... хьэлгьэщ, нэхь текIыжыгьуейщ, гьуэгу пхэнжми нэхь ухуишэрейщ.

* * *

ИгьащIэм сфIэфIу шытащ щхьэгьубжэм сыIусу уэшх кьешхым сыхэплгьэн. Иджыри схэлгьа а хьэлгьэр, сабиигьуэ IэфIым кьыздисхауэ. СоцIэж, нобэ хуэдэу, си адэм и джэдыгукIэм ськIуэцIысу, дунейм и пэпщэкIэ щIыIэ пхьашэм сыщызыхьумэ щхьэгьубжэм дыщыIусахэр. Абы шыгьуэщ природэм и техьэгьуэм псэущхьэхэри гугьу иригьэхуэ икIи нэхь кьарууншэхэр а дунейм и губжьым щыхьумэн хуейуэ кьыщызгурыIуар. Жьапщэ борэнмэ е уэлбанэ щIыIэмэ, псэущхьэхэм загьэпщкIу: бзу гьуабжэ цIыкIухэм заудэурэ бжыхьэкIапэхэм, пхьэкIэбжьэкIэ зэтелгьэм щIопщхьэж, адакьэжьым и джэд хакIуапщIэр зэщIикьуэжри, япэ иригьэувауэ бэкхь пIанэпэ жьы пэум дегьээрыхь, хьэ кьуэлэныжьыр кьыхэпщIэукIщкьыхэпщIэукIри, пырхуэ щIагьым щIэгьуэлгьэхэжаш. «Сыту фIыт, абыхэм си адэм и джэдыгукIэм хуэдэ зыгуэр яIамэ, ПариикI унэ хуащIамэ!», – сигу кьэкIырт абы шыгьуэ. Абы лъандэрэ Iыхьэлейуэ гуапэ псэхугьуэ сщохьу, цIыхум кьыщыгугь псэущхьэ псори щIымахуэ борэнми гьэмахуэ уэлбанэми щыхьумауэ слгьагьумэ. Хэбгьэзыхьмэ, хьэ унэфI цIыкIу зэгьэпэща сыщыхуэээкIэ, сохьуапсэ «сэри сыдыщIэсащэрэт, абы ськьыщIэплгьу», – жьысIэу. ФIыкьэ-тIэ, уэшх кьешхми, уэс кьесми, жьы кьепщэми кьыплгьымыгьэлэсу, уащыхьумэу гум пэщ егьэзыпIэ хуабэ уиIэну. Уэшх кьыпхыкIыркьым, уэс кьыпхысыркьым, абы шыгьуэи, укьыщIэплгьэмэ, дунейм и хьэлбэлыкь псоми укьыхоплгьэ. Мис иджыри сыIусщ щхьэгьубжэм, щIымахуэ кьэетэжами уэс кьесми я щIыIэр зыуи кьыслгьэлэсыркьым; зээмызэ абы сыхэлгьу кьысфIэщIмэ, си щIыфэр тхытх кьудейщ. Нышэдибэ уафэ пхьэнкI кьрипхыыхуэ щIидзати, щIегьуэжауэ, иджы уэсыр нейуэ кьос. Гьэрэ щIырэ зэхэкIыным иIэжыр махуитIщ, итIани, шыщ уэсыр уридэкIуеину кьос. Сэри сыIусщ щхьэгьубжэм, абы сыхоплгьэри. ИныкьуэкIэ си нэр хоплгьызэри, си щхьэукьуэн

кьокIуэ, инькьуэкIи уэру кьех уэсыр, цыхьар хужь кьеубгьуэхам хуэдэу, и пIэм иувыIыхьарэ, адреЙ псори: жыгхэри, псэуалгьэхэри, гьушапIэм щIыхьэжыну зызыутхыныщI хьэ кьуэлэныжьри, сэри, – гьуэлгыпIэм сызэрысу, кьару гуэрым Iэтауэ, тыншу уафэм дыдрихьейуэ кьысфIошI. Ещхькьым, дауи, гьэрэ щIырэ зэхэкIыгьуэм апхуэдэ уэс кьесыну. СлIожь, кьырес хуейми, тIум щыгьуи, кьесми кьемысми, зи пIалгьэкIэр кьэса щIымахуэм куэд хуэхьыжынукуьым. Игьэвынущ ар гьатхэм. Игьэвынущ кьакьэрэ-пщIыпщIу, икIи а щIымахуэ дыдэри абы и губжьри езым кьыдэуш дуней щIэращIэм псыщIэгьэладэ хуищIыжынущ. ИтIанэ щIыгу псор гьэгьэнщ, нэри пэри пIэпихыу кьызэщIэрыуэнщи, кьэкIыгьэщIэ щхьуантIэкIэ зихуэпэжынщ. Мес, иджьыри а уэсыр кьызэресу, псэушхьэ псори щIэблэщIэ хуейуэ, хьумрэ бзымрэ зэхуэзышэ псэуныгьэ IэфIым и мэ гуащIэ маер хьэуам кьыхих хьуакIэщ. ЩIым и бгьэри, быдзышэ кьекIуа хуэдэ, быдэ хьуащи, хуэгьэщIытэжыркьым уэтIпсытIми. ФIыщ гьатхэр! ФIыщ, ар езы природэ дыдэращи. Мы дунейм нэхь дахэ дыдэщ, жыхуаIау, гьуазджэми щIэныгьэми яхуэмылуэтэжу тетыр езы природэ дыдэм кьыгьэщIащ е, ар цIыху IэщIагьэу щытмэ, апхуэдэ дахагьэ зыхузэфIэкIыр природэм пIэщIэ мыхьуу, нэхь гьунэгьу дыдэу екIуэлIэжыфыращ. Природэм, удэIэпыкьумэ сщIэркьым ахьумэ, уеIэзащIэ хьунукуьым. Абы и сурэтхэри, и хабзэхэри цIыхум иджьыри кьэс кьагупсысауэ, зэхалгьауэ щыIэ псоми я льябжьэщ.

Природэм и хабзэ узэлусэ мыхьунухэр якьутэныр армырауэ пIэрэ кьызыхэкIыр дуней бэлыхь псори цIыху щыуагьэхэри?! Природэм и хабзэ псори цIыхум иджьыри нэсу кьамыхутэфами, (ар псори кьэтыгьэншэу кьахутэфауэ икIи кьахутэфыну кьыщIэкIынкьым), нэхь налуэхэм гу зэрылгьатэрэ куэд щIащ. Апхуэдэщ лгьхугьэр. Хэт жиIэфын лгьхугьэр природэм езым и хабзэ нэхь ин дыдэ, нэхь лгьэщ дыдэу щымыту, хэт и жьэ кьекIуэн ар цIыхум и губзыгьагьэкIэ кьыгупсысауэ жиIэфыну? Хьэмэрэ лIэныгьэр, зэ кьэхьуар зэ кIуэдыжыныгьэр апхуэдэ хабзэкьэ? Щхьэ пэмылгьэщрэ абы апхуэдизу зызыгьэгубзыгьэ, зызыгьэIуш цIыхур? Куэдым я гугьэщ, абы пэлыэщатэмэ, ехьулIэнхэу. Ауэ кьызыфIэвгьэщIыт – дауэ хьуну пIэрэт, цIыхум ажалыр хуэгьэбэяуамэ? Дунейр гуемыIуу зэIыхьэнти, кьэрал унафэщIхэм Iэмал имыIэу езыхэм я указкIэ ягьэувыжынт лIэныгьэр щыIэн хуейуэ, ауэ абы щыгьуэ цIыхухэм абыи нэфI-ней халгьхэнти, мы дунейшхуэр нэхьри яуцIэпIынт. (Дэ насып диIэщи, ар цIыху кьарум хузэфIэкIынукуьым). Дэ дызыхуей гупсысэм декIуэлIэн щхьэкIэ, иджьыри природэм и зы хабзэ мыкьутэж кьэтщтэнщ – дэтхэнэ зы псэушхьэри псэун щхьэкIэ, гугьу ехьын зэрыхуейр, – езым и псэуныгьэ уасэр кьылэжыжын зэрыхуейр. Джэдрэ пэт, ху самэм хэтми, мэульэпхьэщэ. Абы теухуауэ цIыхубэ акьылым зэригьэпэща псысэ гукьинэ куэди щыIэщ. Псалгьэм щхьэкIэ, жаIэж зы джэду гуэр, и ныбжьри фIыуэ хэкIуэтауэ, шащхьэу кьидыгьуамрэ дзыгьуэ цIыкIуу игьэгуIамрэ хущIегьуэжри, Чэбэм хьэжыщI кIуэгьащ, псэу щIыкIэ и гуэныхьхэр ипшыныжыну. МащIэ дэкIа, куэд дэкIа, кьэкIуэжащ джэдур хьэжы хьуауэ, и тхьэкIумэ кIагуэхэр и щхьэм кьекIуу фIэшыхьа хьэжы сарыкьым дэушщIауэ, и пашщIитри, цыпхьыдзэм хуэдэу, зэкIэщIэпIиеу. Лэгьун цIыкIум щIыхьэжри, дзыгьуэхэр зэхуишэсащ, псалгьэ яжриIэну. Дзыгьуэ цIыкIухэри, дзыхь ямыщIыщэу, кьэп кьуагьхэм кьыкьуэплгьу кьыкьуэтIысхьащ.

– Мыр фIагьагьурэ? – жиIащ джэдум, и сарыкьым дэIэбейри.

– Долъягъу.

– АтIэ, аращ. Сэ хьэжы сщIащ, дяпэкIэ фи гугъу сщIыжынукуым. Мамыру дыздэвгъэпсэу. СывэкъуэншэкIами кысхуэвгъэгъу.

Дзыгъуэхэм я нэхъыжьыIуэ зыгуэр, къэным нэхъ кыкыуэкIуэтри, къэпсэлъащ:

– Ар пэжмэ, уи пашIэхэр егъэупс, уи лъэбжьанэхэри пегъэупщI.

Джэдур Iэнкун къэхъуащ, жиIэнур имыщIэжу, итIанэ и сарыкыым аргуэру дэIэбеящ:

– Мыр флъагъурккъэ, мыращ нэхъыщхьэр, сэ хьэжы сщIащ.

– Делпынщ-тIэ, – жаIащ дзыгъуэхэм.

– Аращ, ауэ фэри Ичрам гуэр къэфхыжын хуейщ, дэ дызегурыIуэн щхьэкIэ. Сыт къэным и щхьэр тIэтами, къэп джабэр щIэфшхыр, къэпри фымыугъуэну, и щхьэмкIэ фикхьэрэ хугу хьэзырыр фшхымэ хьунукъэ?! – кыигъэуващ джэду хьэжым.

– Хьэуэ, ар хабзэм къезэгъыркыым – дэ зыгуэркIи къэдмылэжьауэ, хьэзырыр занщIэу тшхыну, – ядакыым дзыгъуэхэм.

– АтIэ, си джэдуи си джэду, си хьэжы кIуэдакыым сэ, – жери, яжьэхэлъащ дзыгъуэ цIыкIухэм, зэтришхыхыну. АрщхьэкIэ, щилыым, кыфIэлъэфа и сарыкыым илэхьэжри, зыри кыыхуэубыдакыым. «Гъурэ, гъурэ, гъурэ. Аращ абы и сэбэпу кыызэкIар», – гъумэтIымащ джэду губжьар, сабэм хэлъ и сарыкы зэкIуэцIылэфа мплъыжурэ. «Лажьэм лыжь ешхри, мылажьэм лажьэ егъуэт», – псалъэжьыр цIыхум езым я IуцагъкIэ кыагупсысауэ аракыым – натIэкIэ Iууэмэ, кыигъэльеижурэ природэм, гъащIэм кыыхаха акылыщ. А гупсысэ пэжыр кыагурыIуа нэужьы, псалъэ шэрыуэ гурыIуэгъуэкIэ ахуэмыхуапэурэ зэман куэд екIуэкIащ. Ауэрэ цIыхум, гугъуехымырэ лэжьыгъэмрэ задиузэщIурэ, нэхъ жьакIуэ, акылыфIэ кыахэкI хьуащ, а псалъэжь пэжри, лIэужь къэхъунухэм зэхахыфыну, къэкIуэну лIэщIыгъуэ куэдым шагъэлуащ. ЦIыхум езым я щхьэм гу лъамытэж щIыкIэ, природэм щалгъэгъуащ а хабзэр. НэгъуэщIым нэмыплъысами, бжьэ дыдэхэм, хъумпIэцIэджьыбэм я псэукIэр ямылъягъункIэ хьуакыым. Мылажьэу матэм дэшхыхь бжьапцIэхэр яукIри, бжьэм кыдадзыж. Апхуэдэщ дунейм и хабзэр. А хабзэр икьутэну зы дуней псэушхыи иужь ихьакыым. АрщхьэкIэ псом хуэдэкыым цIыхур... ЦIыхур Iушыщэ, бзаджащэ хьуащи, езым нэхъ кыызэрищтэм хуэдэу, дуней хабзэ мыкьутэжхэри зэридзэкIыну хэтщ. Нэхъ узыхэлэбэн хуэмей дыдэхэм ящыщт гъащIэм и лъхугъэри, абыи нэсащ цIыху щхьэзыфIэфIыр. Хъумрэ бзымрэ я зэрыгъуэтым кыуит IэфIыгъэми зыхамыгъэкIыжу бын пIынми гугъу зыдрамыгъэхуэ псэуну нэхъ къэзыщтэ куэдым физгъалъхуэм и пIэкIэ физ щегъэнэжыр кыаублащ. Сыт хуэдиз ныкыуэдыкыуагъэ кыихьэрэ абы, сыт хуэдиз цIыху дахэ, цIыху дэгъуэ игъуэ нэмысу икIуэдыкIр?! Абы и закыуэкыым цIыху щхьэзыфIэфIым зэIигъэхьэр. Гугъу емыхуэ, мылажьэу, бжьапцIэм хуэдэу, шхэну Iэмал, хылагъэ мэлъыхуэ. Ауэ щыхьукIи, тIэкIуи егупсысыркыым псэун щхьэкIэ, гъащIэ кыару игъуэтын щхьэкIэ, цIыхум и Iэпкълъэпкыыр хьейн, лэжьэн, гугъу ехын зэрыхуейм – хьэуамрэ ерыскымырэ ещхьыркыабзэу, Iэпкълъэпкыыр гьэлэжьэнри цIыхур зыгъэпсэу кыару зэрыхьум – лэжьыгъэр ерыскыи хэкIыпIэ зэрыхьум и мызакыуэу, узыншагъэ хэкIыпIэуи зэрыщытым. Ауэ сытми жиIакыым Энгельс «IуащIэдэкIым цIыхур кыигъэщIащ», – жиIэу. Ауэ ари зырикIщ абыхэм я дежкIэ. Ахэр зэгупсысыр бжьапцIэм хуэдэу псэуну арщ. ИкIи кыохьулIэ зыкыомым, гъэпцIагъэкIэ, хылагъэкIэ, бзаджагъэкIэ. Ап-

хуэдэ гьащIэм хилъафэ шыIэщ хуэмышугьэрэ делагьэкIэ, Нартокъуэ хуэдэу, цIыху бзаджэхэмрэ адэмылькумрэ шагьауэу. Пэжщ, арлэжьапIэ гуэр Iутщ, ауэ ар фэ зытегьауэщ. Кьилэжьымрэ игьэкIуэдымрэ зыкIи зэкIуалIэркъым. КьохьулIэ ар зыкъомым зыкъомрэ, арщхьэкIэ, гуващIэхами, а хабзэ якьутэну зи ужь ихьар кьызоуэкIыжри, бжьапIэ гуэрыр ныджэм кьытрэдзэж. Лъэщц гьащIэ хабзэр! Нартокъуи, тхьэмышцкIэ, кьытридзэжынщ апхуэдэу. Сыт сэ Нартокъуэ и закьуэ сыщIыщыхьар, нэгьуэщI, нэхьыфIыIуэ шымыIэ хуэдэ? ЩIалэгьуалэ миным уахэпльыхьамэ, щэм зы кьыхэкIынукъым иджы Нартокъуэ хуэдэу. Щхьэж и IэнатIэ Iутщ, я Iуэху ягьэзащIэ, адэ щIэини шыгугьхэркъым. Нартокъуэ и ныбжь куэд шыIэщ гуащIэдэкIым и лIыхьужь дамыгьэр кьалэжьауэ. Сэ зы щIалэ цIыкIу соцIыху и ныбжьыр ильэс тIощI хьуа кьудейуэ. Абы и адэр лIат. АхьшэфIи кьыхуигьэнат и кьуэм, ирипсэунщ, жери. ХуэщIауэ псэуа зыгуэрт и адэр. Ахьшэу кьыхуигьэнам шыщ зы соми и щхьэм ирихьэлIакьым щIалэм. Шыпхьуищ иIэти, хьэблэ псом ящIэу, и шыпхьуищым пхьуантэдэлъ яхуищIащ, зы кьэмынэу, яшэхэмэ, тхьэмышцкIафэ кьатримыгьэуэн щхьэкIэ. И анэм, и Iыхьыхэм, «сыт апхуэдэу щIэпщIар, уэ упсэун хуейкъэ?» – шыжаIэм, «цIыхум езым хьэлэлэу кьимылэжьа мылькур – абы и мылькукъым», – жиIащ щIалэм. Абы шыгьуэ езыри зэрылажьэрэ ильэс зытIуц хьуат, лэжьыгьэми есат. Шышынажьыртэкьым гьащIэм. Ари цIыхуц, Нартокъуи, Нартокъуэ и ныбжьэгьухэри цIыхуц. Ауэ а тIур зэхэгьуэщэнукьым, езы гьащIэ дьдэр хэплыхьыжынущ абыхэм икIи зэхуигьэдэнукьым, щхьэж хуэфашцэ жэуап игьуэтыжынущ. Нэхьыбэр шызыгьауэр а жэуапыр иныкьуэкIэ жыжьэ зэрыхьумрэ жэуап дьдэми хьылагьэкIэ, бзаджагьэкIэ, пцIыкIэ IэщIэкIынхэу зэрагугьэмрэщ.

Нартокъуэ и адэр зэрылIэрэ мазитху хьупатэкьым, и хьэдэгьапскIыпсыр иджыри гьущакьым, жыхуаIэм хуэдэт, зэанэзэкьуэм я кум кьаугьэ хьэлгэ кьыщыдэхьуам. ЩIалэм и ахьшэр иухат. И ныкьуэр «ныбжьэгьухэм» щIыхуэу Iахат, нэхьыбэлIуэри цIыхубзымрэ ныбжьэгьу ефэнымрэ ихьат. Зэрыригьэжьам хуэдэу псэуну и лэжьапщIэр хурикьужыртэкьыми, кьэкIуэжырей хьуат, и анэм ахьшэ Iихыну. АпщIондэху – гукьанэрэ кьаугьэрэт. Хьангуащэ, «ахьшэ сиIэ мыгьуэкьым, дэнэ кьыпхуисхын», – жиIэмэ, – и кьуэм и фIэщ хьуртэкьым, и гугьэт ахьшэр, кьримытын щхьэкIэ, игьэпщкIуу. Пэж дьдэу, иIэтэкьым Хьангуащэ ахьшэ. Нартокъуэ езым хуагьэтIыльар, адэр псэу щIыкIэ, пщIантIэм щыдэкIым иратыжат: зэлIэфызым, дьлIэмэ, жаIэу дадзыхам и ныкьуэр шыIэжти, абы Хьангуащэ еIусэну хуейтэкьым. Дауи тегушхуэнт абы? КьыгурыIуат и кьуэ гьэфIам шыгугь зэрымышьунур, нэгьуэщI зыщыгугьын илэжыххэтэкьым. Щхьэгьусэ гукьеуэри бын гукьеуэри хузэхыхьэжауэ, игьэдзыхэрт. Зи дахагьымрэ зи дэгьуагьымрэ, лIыр щхьэщытыху, зыфIэмыкIуэда цIыхубзыр иджы нэрылъягьуу жэщIырт. И наклэм кьышежьа зэлъахэр лалэу теубгьуа хьуа и нэкIуфэм, бэджихьым хуэдэу, шызэкIэщIэжат. АрщхьэкIэ Нартокъуэ а псор ильагьуртэкьым. Ильагьури кьыгурыIуэри зы закьуэт – нэпсеягьэкIэ Хьангуащэ абы ахьшэр зэрыщигьэпщкIур. Апхуэдэ шэч бзаджэм кьыхэкIкIэ, кIуэ пэтми нэхь гущIэгьуншэ, и анэм нэхь хузэгуэп хьурт. Шынагьуэт и анэр ильагьу мыхьужыххэу кьэнанкIэ. Анэри абыкIэ шынэрти, хузэфIэкI кьимыганэу еубзэрт, уубзэкIэ мыхьэнэ кьызэримыкIынуур кьыгурыIуа пэтми. Пщыхьэщхьэ гуэрым щхьэгьубжэм дэплъри ильэгьуащ и кьуэр кьыдыхьэжу,

кьэкIуэжырт псынщIэу, Iуэхушхуэ гуэрым хуэпIашIэ хуэдэ. Япэхэм Нартокьуэ кьыдыхьэжу илгагьумэ, уафэм щIэуэным хуэдизу, гуфIэрт: «КьокIуэж си деж, сэр щхьэкIэ кьокIуэж, ялыхь, уи шыкурщ», – жиIэрти. Иджы и Iэпкьльэпкь псомкIи кьэкIэзызат, кьэщтат. «Я алыхь, гушIэгьу кьытхуэщI», – жиIащ, гьунэгьу кьэхьуа мыгьуагьэ гуэр IэдакьэкIэ Iуигьэз хуэдэ, и Iэ гупэхэр умылбагьу зыгуэрым хуишийуэрэ.

– Мамэ, щIэхьу, щIэхьу, ахьшэ симыIэнкIэ Iэмал иIэкьым. Сом минитI. Куэд хьуркьым ар. Сом минитI сиIэмэ, си Iуэхур зэфIэкIынуш, – жиIащ бжэр кьызырэIуихьу щIалэм. Хьангуащэ хьэлъэу щатэри, шэнтщхьэгуэ зыбгьэдэтым етIысэхаш. ЗанщIэу, уафэхуэпскIым хуэдэу, и гум ежалIэу и льынтхуэ псоми ирижащ гузэвэгьуэ гупсысэ хьэлъэр. «Дэнэ кьисхын, сыт сщIэнур? Сыту IэнатIэ хьэлъэ сэ сызылувар. Алыхьым увыIэпIэ дахэ зритын, сыту пэж кьызжепIат уэ, жьышхуэ кьысхукьуэуаи уи ужьым», – гурэ псэкIэ хужиIащ и щхьэгьусэ дунейм ехьжам. АрщхьэкIэ сыт кьыхуищIэжынт абы?! И закьуэт. И закьуэ дьдэт. ЩIэгьэкьуэн хуэхьун хуейуэ иIа гурыфIыгьуэ закьуэрат иджы делагьэкIэ кьыпэщIэувэжауэ гугьу езыгьэхьыр. Хэт ирихьэлэн и гуауэ, хэт хуэхэшэн? AIэ, хуеиххэкьым, Iэмал игьуэтыхукIэ, хамэм закьригьэщIэну. Хэт кьыбдэлэпыкьун апхуэдэм деж? Уэр-уэру узэгурыIуэжын хуейщ. Дауэ утыкум ирихьэнт щIалэ закьуэр мыхьумыщIагьэкIэ? «АтIэми, ар зыкIи кьуаншэкьым, нэгьуэщIхэм щагьауэу аращ. Ахьумэ хьэрэмыгьэ игьащIэкIэ игу кьэкIыну мыгьуэкьым. А псори кьызыхэкIар абыхэм жаIэм фIэкI, адэ-анэм жаIэри, нэгьуэщIхэм я чэнджэщри и фIэщ зэрымышьужыращ».

– ИIэ, мамэ, сэ куэдрэ сыщыт хьунукьым. Зыгуэр щIэн хуейщ!

Хьангуащэ, щIэупщIэ-кьыщIэупщIэ хэмылгу, тэджри шкаф кьыдэгьэжым кьыдихащ мазитI-щы льяндэрэ зэтригьэхуауэ дыгьуасэ хуэдэм кьыIихьыжа и пенсэ тIэкIур.

– Мэ, мыращ сэ сиIэри згьуэтынури... – Нартокьуэ занщIэу кьилъэгьуащ ар сом минитI зэрымышьур, ауэ, итIани, кьыIихри ибжащ. ИкIи щIэупщIакьым ахьшэр зищIысми, ар кьыздикIами, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, и фIэщ хьуртэкьым абы и адэм афIэкI ахьшэ кьыщIэмынауэ (езым мазитхум игьэкIуэдар зыуи ибжыххэртэкьым). Шэч хуищIырт и анэм.

– Мыр зыри хьунукьым, сэ мыпхуэдэу пщIы сыхуейщ, – тридэжащ ахьшэр стIолым. – Мамэ, сэ сыгушыIэркьым, абыхэмкIэ си Iуэхур зэфIэкIынукуьым. Зыгуэрым кьелыхын хуейщ, димыIэмэ.

– А Токьуэ, апхуэдэу жумыIэ. Хэт кьелысхын, хэт сыбгьэдыхьэн? Кьелыпхын щхьэкIэ, ептыжынури пщIэн хуейщ. Дэ сыт еттыжынури? ДимыIэмэ, жоIэ. Сэ дэнэ схьын, диIэмэ? ДиIэмэ, диIэр псори ууейщ. Щхьэ уи фIэщ сымышьурэ?! Сыт сэ сыбгьэщIэнур? Iэмалу сиIэр мо пенсэ тIэкIуращи, узот. Узот кьызатари, дяпэкIэ кьызатынури – псори узот. Уэ кьелых мазэ кьэс. Сэ зыми сельэIуфынукуьым, естыжынури сымыщIэу. МыIэрысэ тIэкIу жыгым кьыпыкIауэ щIэлъыщи, зэгьэкIуэкIи узэрыхуей щIы, кьыпхущIэкIынщ абы а жыхуэпIэм хуэдиэ. СылъэIуэпэнуми, уи адэр зэрылIэрэ илъэс ныкьуи хьуакьым. ЕмыкIуш! Сыту щIэхьу кьыщIэща, жаIэу.

– Сэ мыIэрысэ зэзгьэкIуэкIыху, Iуэхури цIыхури кьызэжьэнукуьым, сэ сызыхуейр ахьшэ хьэзырщ. ЕмыкIуш! ЕмыкIуш! А си адэ жыхуэпIэр псэху, емыкIуш жыфIэурэ, зызгьэзэну сыхуитакьым.

Иджыргуэрым аращ! Жылэм хуэдэу, сэ сызэрыхуейм хуэдэу, сыпсэуну щхэ сыхуимыту пIэрэ сэ? Щхэ сывмыгьэпсэурэ? – и иужьрей псалгэр апхуэдизу ялгэгьа я кьуэ закьуэм белджылыуэ, нэр кьрищIу жиIэу щызэхихым, Хьангуащэ и гум ежэлIащ.

– А Токьуэ, ар щхэ жыпIэ мыгьуэрэ? Дэ сыт тщIар, уэ удгьэпсэуну дыхэмытамэ?

– Сыт сывгьэпсэуну кьысхуэфщIар? Хьэми джэдуми япI я шырхэр.

Анэм зыри жиIэжыфакьым, кьэтэджащ, жэз IувкIэ кьусэ зэпрыдзу зэщIэIулIа пхуантэшхуэм бгьэдыхьэри зэтрихащ. СтIоным кьытрильхьащ напэлэжьэщI хужь зэкIуэцIыль. Хуэму, хьэпшып льяпIэ икIи кьутэгьуафIэ гуэрым хуэдэу, хуэсакьыу и Iэ кIэзызитIымкIэ кьыкIуэцIихащ абы щIыIу-бгырыпх, нэр щисыкIыу дыщэ зэрылэкIэ щIэгьэнауэ, зы пэрылгьэщI бэлытоку зэкIуэцIыль.

– Мэ, Токьуэ, мыр мыIэрысэм нэхрэ нэхь щIэхьу пхуэщэнкIэ хьунщ, – хуишиящ щIыIу-бгырыпхыр. – Мыр уи анэшхуэм ейуэ щытащ. Мыри, сылIэмэ, срыщIалгьхьэжыну арати, уэ тхьэм уигьэпсэу, сэ сылIэми сыкьытранэжынкьым дунейм, – иритащ бэлытокум кIуэцIыль ахьшэри. ЩIалэр Iэнкун кьэхьуат: «Дауэ? ЩыхугьэкIэ уеплэмэ, мыхэр узэIусэ мыхьун Iуэхуш. Дауэ сцэну? Мы ахьшэри мыахьшэ хуэдэщ». АрщхьэкIэ хьуакьым кьимыщтэу: а пщыхьэщхьэм имыIэу хьунутэкьым ахьшэ сом минитIыр. Зритынухэр, и ныбжьэгьухэр, кьежьэрт, кьагьэгугьат ахьшэ иIэмэ, кооперативнэ е жакт унэ, очереди сыти хэмыту, псынщIэу кьыIэрагьэхьэну. ЗэкIэ сакьылету ар ирикьунуи кьыжралат. Псори тыншу зэфIэкIынут, щIапIэри псэуалгьэхэри занщIэу ищамэ, ауэ и анэм, «сэ нэгьуэщI кIуапIэ силэкьым», кьызэрыжриIар ищIэжырти, иджыкIэ кьрикуакьым ар пиубыдын. ТIэкIу-тIэкIуурэ, мащIэ-мащIэурэ езыр зыхуейм анэри кьытригьэхьэну арат и мурадыр. «Жакт унэ е кооперативнэ унэ сиIэ хьурэ, накIуэ иджы городым, ди унэм дыгьэкIуэж, жысIэмэ, сыт ищIэжын...», – егупсысырт ар. ИкIи ищIэу кьыщIэкIынт Нартокьуэ, Хьангуащэ щIапIэмрэ кьуэ закьуэмрэ хэдэпэн хуей хьумэ, дауи, быныр кьызэрыхихынур. Апхуэдэ анэтэкьым дуней фIыгьуэ щхьэкIэ бын хьфIэзыдзэфыр. Ар Хьангуащи ищIэжырт, Нартокьуи ищIэрт. АрщхьэкIэ анэр зыхэтыр и кьуэр щыуагьэкIэ имыгьэхутыкьуэну арати, мис ар кьуэм щIагьуащэу кьыгурыIуэртэкьым. И гугьат адэри анэри псэукIэжьым есагьэпщIэкIэ езыри ткIищэу яIыгьауэ, иджыри анэр зыхэтыр арауэ. «Абыхэм уедаIуэ хьунукьым; махуэ кьэс зызыузэщI гьащIэми нобэрей цIыху псэукIэми укьыкIэрагьэхунуш», – и фIэщт Нартокьуэ. Псом нэхрэ нэхь гузэвэгьуэр фIэщ хьупхьэм емыдаIуэу, игьащIэкIэ дзыхь зытепщIэ мыхьунухэр Нартокьуэ дин папщIэу кьызэрищтэрт. И гугьэат абы дахэ кьыжезыIэ псори, кьыхуэтэфэтелэ псори ифIу, игу иримыхьын кьыжезыIэр – и жагьуэгьуу. Арати, икIи емытIысэхьу, икIи хуэмышхэу, гукIэрыпщIэ льяпкь зыхуимыIэж адэ пщIантIэжьым дэкIыжри, а дэри тцIыху кьалэ унэ пхашэм игьэээжащ. «Е си сабишхуэ мыгьуэ! Сыту пIэрэ уэ узыIуэунур?...» – кIэлгыпльащ абы и анэр, нэхьуеиншэу.

А пщыхьэщхьэм зыIуэунухэри хьэзырт, сыт щыгьуи хуэдэу. Кьахьумэу кьуэгьэнапIэ мыжыжьэхэм кьуэта хуэдэ, уэздыгьэр зэрыщIигьанэу, кьыхуээхуэсащ ныбжьэгьу щIалэхэр, цIыхубзхэри я гьусэжу. Гурэ псэкIэ нэхь гьунэгьу дыдэу кьыбгьэдыхэ кьыфIэщI ныбжьэгьуйтI и гьусэу пэш щхьэхуэм щIыхьэри яжриIащ и Iуэхур зы-

тетыр. Къыхахэри яритащ. Нартокъуэ и гуапэ дьдэ хьуаш, езыр гугьу драмыгъэхьу, щыгу-бгырыпхри абы ящэну зэрылахар, ауэ ялгъуаш ар ямышэпэну, шэсылэ иралгъэхьу сом минитыр зыхушыщлэ ахьшэр къылахын флэкI, сыт щхэкIэ жыпIэмэ езым ахьшэ илэ зэрыхьуу, къи-щэхужынути, – ар лгъэкъ хьэпшыпыжыщ, схуэгъкIуэдынукъым, – жиIащ.

– ЩIапIэмкIи щэхуэгъу къыпхуэдгъуэтащ, Нартокъуэ, тыншу икIи псынщIэу зэфIэкIынущ псори, – къагъэгъуфIащ ныбжьэгъухэм. ИтIани:

– ЩIапIэр иджыпсту сщэнукъым, унэр къысIэрымыхьауэ, – япи-дзыжащ.

– Абы щхэкIэ умыгузавэ, унэм ущIэсу бжы. Абыи щIапIэр иджыпсту пIихынукъым. НэгъуэщIым уемыпсэлгъэжын щхэкIэ, сакъылэт къыуиту, быдагъэ къыуищIылIэну арщ. Быдагъэ, къыбгурыIуа? Апхуэдэ Iуэхум джэгу хэлгын хуейкъым. Уэ ахьшэ ущыхуейр иджыщ, унэр щIэхьу къыпIэрыхьэн щхэкIэ. Ар умыдэнумэ, очередым ууву илгъэс IэджэкIэ уежгъэн хуейщ, абы щыгъуи къыплгъысыни къыплгъымысыххэни. – Ар жызыIэхэм ятелькIэт Нартокъуэ и ахьшэ бэгъуа. Ауэ къратыжыни кърамытыжыни, къыхагъэщыртэкъым. Апхуэдэ Iуэху ныбжьэгъухэм яку дэмылгъэххэ хуэдэт. «Ныбжьэгъугъэр ахьшэкIэ ябжыркъым», – жыхуалэ хабзэм тетхэт. Нартокъуэ и дежкIи, дауи, икIагъэт а хабзэр икIутэныр. Езыри щыгуфIыкIащ, и анэми емыныкъуэжъуу, и Iуэху псори тыншу икIи щIэхьу зэфIэкIын зэрыхьуам. Абы и цIэкIэ а пщыхьэщхьэри унэ тхьэлгъэу ефэ-ешхэшхуэ хьужащ. Шхырэ фадэрэ гъунэжу къагъэсащ, ефахэщ, ешхахэщ хьури бзыри, затIыжыху. Нартокъуэ хуэдэлI щымылэу, Нартокъуэ и вагъуэшхуэр уэгум нурыфIэу куэдрэ къыщыблэну яухащ гуфIэгъуэр. НэгъуэщI цIэимылуэ тхьэжыгъуэ Iэджи зыщIагъэкIащ.

Абы щыгъуэ Хьангуащэ и закъуэпщIий щIэст, пхьуантащхьэр иджыри тримыпIэжауэ. Дунейм ехьжа и щхьэгъусэм и къамэ-бгырыпхри къыдихри и куэщIым ирилгъбат, шабэу Iэ дилгъащ; «хьэуэ, ахэр фэеплгъэ лгъапIэщ, абыхэм апхуэдэ кIуэдыжыкIэ яIэн хуейкъым». Ихьри нэгъуэщIыпIэ щигъэтIылащ, езым флэкI зыми къимыгъуэтыну. «Сыт къыпхуищIэн анэм и щыгу-бгырыпхыжь ирихьэжъэу зыщэжым. Сэри сыту сщIыжын ар, езым анэ фэеплгъыр щыфIэмылгъапIэкIэ», – щIилгъэщIыкIырт и нэпс къыфIекIуэхэр. ИтIани, сыт ищIэнт. «Бзаджэ къэзылгъу и гуэн лгъапэ щIетIэж», – жыхуалэращ. Гугъуц анэ лгъагъуныгъэр. Анэ лгъагъуныгъэр зэи ужыхьыркъым, нэхъ гуащIэ хьу флэкI. Ари быным елгытащ: анэм быныр гурыфIыгъуэ нэху хуэхьунуми гукъеуэ хьэлгъэ хуэхьунуми.

ЗэрыжаIэм хуэдэу, Нартокъуэ нотариальнэ конторэм кIуэри, абы щритащ и щэхуэгъум тхыль быди расписки – и щIапIэри псэуалгъэу итри зэрырищэнумкIэ сакъылэти къызэрыIихымкIэ. Сакъылэтыр ахьшэфI хьурт. Хурикъунут зыкъомрэ, и Iуэху псори къызэфIигъэкIыу, езыри а зэрыригъэжъам хуэдэ псэукIэм къытемыкIыу тету. ЩIапIэр зыщэхуну и ужь къыхьар къуажэм щалгъуа, ауэ куэд лгъандэрэ нэгъуэщI щIыпIэхэм къыщызыкIухьа, щыпсэуа, иджы къекIуэлIэжыну хуцIэбэг гуэрти, жьэмардэу жаIамкIи акъылэгъу хьуат. Пэжыр жыпIэмэ, лгъапэ дьди хуагъэлгъэгъуатэкъым: Нартокъуэ и ныбжьэгъухэр зыхэтэр хьунщIэпсынщIэту зэфIагъэкIыну арат. Зэгурылуащ, гьатхэр къызэрысу, зым зэрищэмкIэ, адрейм къызэрищэхумкIэ ящIын хуей тхылгъыр къуажэ советым

щызэфIагъэкIыну, абдеж ахъшэ къэнари къыщритыжыну. АрщхъэкIэ зыми зыри хищIыкIыртэкъым а щIапIэ дьдэм теухуауэ къэрал нота-риальнэ конторэр щыхъэт зытехъуэ уэсят зэрыщыIэм, Хъангуащи и щIалэ гъэфIэным щIапIэ уасэр щэхуу ишхыжын зэрыщIидзам зэры-щымыгъуазэм ещхьыркъабзэу. КъедгъэкIуэкIынкъым Нартокъуэ и Iуэху зэрыхъуа псор: ар Iуэху кIыхьлIыхь зэхээрыхъа мыхъумыщIэщ. И кIэр зыхуэкIуам дыкытеувыIэнщи, абыкIэ духынщ.

* * *

Гъатхэр пасэу къыхъат. Хъэуам къыщIэува дыщэфэ нурыр гум фIэфIу и щIэщыгъуэт. Жыг бынжэхэр къызэкIуэцIычын къудейт, апхуэдизкIэ къызэщIэбэгати. ЩIэгурэжу гуэгущхэм загъэцIджырт, джэдхэр къакъэрт, къуртырт, фызхэри щIэх-щIэхыурэ джэдэщым жэ хъуат. Апхуэдэ махуэ гуэрым Нартокъуэ и мыхабзэу жьбуэ къыдыхъэ-жащ, пщIантIэжъым и нэм щызу зыщиплъыхъащ. Псори зэрыщытт, зы зэхъуэкIыныгъэ закъуи иIэтэкъым. Я гуахъуэ жьиплIри и адэм зриупсейуэ щыта дьдэм и деж бэкхъ блын джабэм кIэрыгъэщIат, абы лъандэрэ Iэ емыIуса хуэдэ. Пэрий хъэлус зэрэфэ пхъэ Iэнлъэжъыр, пщтыри щIыIи – хуэзэр иракIэурэ зэманым фIыцIэ дэхъужари, хъэ унэ бжэIупэм Iутт. Гъатхэ дыгъэм зезыгъэу хъэжъыр къэтэджащ, щхъэукъуэныр зытригъэужыну ара хъунт: зиутхыпщIщ, зиукъуэдий-ри, щIалэм къыбгъэдыхъащ. Абы и кIэр сэламах папщIэу адэ-мыдэкIэ иридзэкIырт, зэ ижымыкIэ, зэ сэмэгумкIэ. И нэ хьэлэлитIымыкIэ къы-худэплъеящ: «Аращ, сэ уэ иджыри къулыкъу пхузощIэ. Уэ угъуэща-уэ ара хъунт, сыту куэдрэ укъэта, делэщ цIыхухэр, хъэхэр гъуащэр-къым», – къыжриIэ хуэдэт. Нартокъуэ хъэм и щхъэфэм Iэ дилъащ, и гур къызэфIэнащ, гынут зэщыджэу: нэпс IэшкIэ хьэлъэр и къурмакъейм къыщIэгъуэлъхъат. АрщхъэкIэ зишыIэрт. Нэхъри къехьэлъэкIыр зэры-сэбийрэ зэса, фIыуэ илъагъуу щыта, ауэ иджы зэщIыжа пщIантIэжъым зыкIи зимыхъуэжауэ сэбий IэфIыгъуэ псори игу къызэригъэкIыжарт. АпхуэдизкIэ зэрыщытти, емыдаIуэу зыхущIегъуэжа и адэ тхьэмыщкIэр иджыпстуи унэ пIанэпэм къыкъуэкIыжын къыфIэщIурэ къащтэрт. КъыкъуэкIыжамэ, мис абы къригъэлынт и щIалэ закъуэр зыIууа Iэмалыншагъэмрэ фIэкIыпIэншагъэмрэ, мурад зыхуищIыжа Iуэху щIэпхъаджэр зримыхыжу. АрщхъэкIэ, къыкъуэкIыжыртэкъым. Ар акъыл зэIыхъам къыхих гупсысэ утхъуа къудейт.

Сытыт иджы къэхъуар, гъащIэр иджыри къэс апхуэдизу зэдэхэщIэ щIалэр дунейм тет мыхъужыну? Дэнэ кIуат ныбжьэгъу гумашIэхэр? Дэнэ щыIэжт ефэ-ешхэ, джэгу щIэзыкъутыкIхэр? Мы дунейшхуэм щизакъуэпщIийуэ Нартокъуэ щхъэ къэнэжынкIэ хъуа? ИхъуреягъкIэ гъащIэр щызрэ къыщыпкIыу, цIыхухэр нэщхьыфIэрэ къакъэ-пщIыпщIу, уэ зыми уи Iуэху хэмылбыжу, зыми укъымыщIэу, закъебгъащIи мыхъуну! Сыту гъащIэ кIэщIт ар! «Схуэфашэщ: сэ-ращ къыхэзыхар а гъащIэр, седэIуакъым си адэм жиIэм, щыжиIэм си фIэщ хъуакъым апхуэдэ гъащIэр зэрымыкIыхьыр. Си гугъа-къым цIыхум апхуэдэ гъэпIагъэ бзаджэ зэрахъэу. СщIакъым цIыху лъагъуныгъэр укъэзыгъэпщIэж фитIнагъэ-щхъухь фIыцIэкIэ апхуэ-дизу зэщIэгъэфэуэ. Иджы лIо?! Ухын хуейщ. КъыкIуэт щыIэжкъым. Акъыл уимыIэу щIэбдзами, лIыгъэ пхэлъу бухыжыфын хуейщ», – иунэтIащ Нартокуэ гуэщыбжэмкIэ, альандэрэ зытегуэщыкIауэ щыта лъагъуэр иджы IупщIу къыгъуэтыжа хуэдэ. Иджы къыгурыIуат абы:

«Делэри хьэлэдри зэпэщлэщ», – жыхуалэ псалгэжьыр, ауэ класэут кышчыгурылуари, абыи губзыгыгагэ хихыжыфакьым – аргуэру зы делагэ флэкл. Апхуэдэ делэм мы дунейм щичлэн шылэжкьым, – иухащ и щхэ унафэр. Ар зэм зэщлэклэзыэрт, техьэгьуэ кытехьам хуэдэу, зэм кызэщлэплэжырт, мафлэм ису, ихьуреягьклэ псори нэхьуеиншэу зэпилпыхьырт, илгагьу псори гурыль быдэ ищлэжыну. Ауэ щыхьукли, хуеижтэжыи илгагьужыххэнлауэ: дэтхэнэ зы мыхьэнэншэми гу улэгэ кытридзэрт. Мес, Хьангуащ хупцлынэ зэрипщу шыта кхьуэщын сокурэр иджы джэдыпсылгэ хьужауэ джэдэщыбжэм лутщ. Ар езым нэхьрэ куэдклэ нэхьыжыщ. Сыт хуэдиз щлакхьуэ уцэрэфыжарэ фо лэкьум тхьуэплэрэ ирипщыкла абы анэм! Хэт иджы зыхуигэжьэжыну анэм и фо лэкьум лэфлхэр, и щлакхьуэ зэтеупщлэщлэжхэр?! Е мо унэ бжэлупэм лут тутей жыг лэдэмашэр... Сыт хуэдиз гукьинэ шысабийм гурыфлэгуэ нэхуу илауэ кыгьэхьеижрэ абы! Нэгьуэщлэ класэ имыгьуэзмэ, хывыфэ класэ клэщлыр а кьудамашэ дьдэм хьыринэу адэм хурищлэу зэрышыта нэгьунэ... Хьэуэ, хьэуэ, иджы абыхэм уакьытеувылэ хьужынужыи: мыхьэнэ лэпкь ялэжкьым абыхэм псоми – гурягьэуэз кьудейщ. Ярэби, сыту клэщлэ цлэхум и гурыфлэгуэ хэри и насыпхэри, сыту махэ, сыту кьутэгьуафлэ. Пыклын хуейщ а псоми, зэи зыри мызыжын хуэдэу. Мо кхьуэщын сокурэжь дьдэри – а уентлэумэ, хьэбэсабэу зэхэщэщэнур, нэхь быдэщ цлэхуми цлэхум и насыпхэми нэхьрэ. Шылаи-щымылаи, блэклащ а псори, пщлэхьэлэ дахэти. Хуэклэуэрт гуэщыбжэм: и адэр ллауэ кыщыкьлэуэжам щилгэгуэат абы бгыкьум хэбдзауэ флэдзаплэ гуэр. Зэран кыхуэхьун гуэщым кыщлэхьэнулатэжыи, Хьангуащи мылэрысэ тлэклэ ихьри бээрэм клэуат.

* * *

Абдеж кышчыднэнщ иджы Нартокьуэ, дызытепсэлгыжыи нэхь гурылуэгьуэ хьун щхьэклэ, апхуэдэ гукьэклэ лейм хуэзыша щхьэуэсгьуэм и гугьу тцлэныщ. Махуэ зыбжанэ ипэклэ пщыхьэщхьэхуэклэуэ Нартокьуэ и закьуэ дьдэу шыст гупсысэу. Нэщхьейт. Кьыщыжыртэжыи и нэгум гуфлэгуэ гуэри, псэуныгьэм хуцлэжы жэрдэми, жанэгьи. Дуней бэлыхьым флэуэ иудыныщлэуэ, зэхиубэражьэу кыщлэидзыжа хуэдэт. Езым кызэрыщыхьужыи клэ, иужь дьдэу яжыщлэу бжэгьу щхьэклэ кьрадзыжа хьыданьжыи ещхьт. Адэклэ зэрыпсэун кьаруи-псэруи дэнэ шылэжт? Пкьрылэжтэжыи. Сыт игьуэ нэмысу щлэзылэсыклар и кьарури, и псэрури?! Сыт хуэдэ лэжыгьэ хьэлэ зытекьлэуэдар? Сыт хуэдэ гуащлэжкьышхуэ илэжьар? Шахтэм щлэта? Завод иухуа? Псэуалгэ ищла? Жыг хадэ игьэклэ? Бын пьыным телэжьа? Адэ-анэ лэрымыхь иплэжэ?! Илэт щлэгуэпсысэн щхьэуэсгьуэ. Шлэгуэж хьэлэжэм игьэшэхьыщлэ щлалэм и гупсысэ нэщхьейхэм еклэупсырт щлэращлэрэ гуфлэжу зызыуэщлэ шыхьэр нэщхьыфлэм емькьлэж унэ пхашэжьри, зыщлэс пэш планэпэм дэзэрыхьа пшанэ клэфлэри, нэщлэуэуэанщлэ хуэдэу, жьым кьридзылэ щхьэгуэбжэлуплэ лэныкьуэри. А псом и щлэуэжкьлэ, кхьэм кыщлэуэжкьлэ ярейуэ, псы луфэ дзэлыжьхэм я лэуэлауэ дымри дэгу-дэгуу зэхэпхьрт, уэздыгьэри щлэгуэнажыи. Щхьэ уз лейм ихь флэклэ умышлэну, Нартокьуэ, литыи клэ икьуэжыауэ, и щхьэр илыгьт, лэфраклэклэ стлэлым тегьэщлэат. Икьлэжыи-икьлэжыи, дыгьуасэ и флэщ хьуат уни лэпси зэрырамыгьэщэнур, ищэнуй зэрыхуимытыр. Кьыхутехьакьым, сыт

имыщлэм, анэр а Гуэхум, адэ уэсятри белджылыт. ХабзэкЛэ ухэлэбэну
 Лэмал лъэпкъ иЛэтэкъым. Ллот иджы ищЛэжыну? Лъапсэр зрицэн и
 гугъам кыЛиха сакъылэтри и адэм къритауэ щыта ахъшэри, анэм и
 пенсиери – псори кГуэдат мыхъэнэншэу. Хуэмыпшыныжын щЛыхуэм
 щЛигъэнат. ЗыгуэркЛэ кыдэлэпыкъужыну е щЛыхуэу ярита ахъшэхэр
 къратыжыну и ныбжьэгъухэм захуигъэза щхъэкЛэ, ауан къащЛыжа
 фЛэкЛ, зыри ящигъуэтыжакъым: дыхъэшххэри я щЛыбагъыр кыыхуа-
 гъээжащ. Фэтэру зыщЛэс унэжъми бульдозерхэр кърахуллат, щхъэ за-
 къуэ унэжъ цЛыкГухэр иратхъуу, абдеж псэупЛэ унэшхуэхэр щаухуэну.
 «Ай бетэмал, сыт иджы сщЛэжыну, сыту Лейуэ сыдела, дэнэ ськГуэ-
 ну? – зэупщЛыжырт щЛэмычэу, жэуап зримытыжыфми. – Сыт щхъэкЛэ,
 сэ сьздэкГуэн силэкъэ, анэ, унэ, лъапсэ силэкъэ? СькГуэжынщи, сэри
 а кьуажэ дьдэм сыщылэжъэнщ, сыпсэунщ. Сагъэпсэуми?! Зи щЛыхуэ
 стельхэр псори си ужьым кьиувэнщ. Сакъылэт кызыЛыхсам судым
 сритыну жиЛаш. Дауи, сритынщ. Сом минутхур ахъшэ цЛыкГукъым.
 Сэ лло суд пашхъэм щыжысЛэфыну? Зыри! Зыри, зыри. Псори зы-
 рищ. ГъащЛэ дьдэри зыри хъуаш... Хъэуэ, ар хъунукъым. Псэун
 хуейщ! Лъапсэ, унэ щхъэкЛэ, си анэм сынигъэсынкъым абы... ИтЛани,
 укЛытэгъуэр-щэ, напэр-щэ? Дауэ сафЛэкЛыну сэ а псоми?! Хъэуэ, ари
 хъунукъым...» ХъункЛэ хъунт ар, асыхъэтым, ауэ жыжьэрэ гъунэгъу-
 уи зыпэмыплъэхха, и гущхьи къэмыкЛыжыхха зыгуэр кыыхэмыпшэ-
 хъуамэ. Пэш кЛыфЛым кыщЛэджэрэзащ Надеждэ, и кЛэр иудэу, джэ-
 шым хуэдэу лъалъэу (ар щыхуей дьдэм кыщЛэлъадэ хъуат Нартокъуэ
 и деж, кыыздикЛари кыыздихуари умыщЛэу. И унэр хуэзэлыЛуихырт,
 зээмызи хуэжыщЛэрт, зигъэхамэртэкъым, хэбгъээзыхъмэ, зигъэунэ-
 гуащэрт, унэм и ГункЛыбзэ еГуанэри иЛыгът).

– Ай, ай, Нартокъуэ, псынщЛэу, псынщЛэу накГуэт. КЛыфЛуи
 щхъэ ущЛэс? Хъэмэрэ цЛыхубз бгъэпщкГурэ? – щЛигъэнащ уэзды-
 гъэр, Гуидзащ пэшым и бжэр. Зыри щимыгъуэтым, ехъулэжауэ (е фэуэ
 зытригъуэат? дэнэ щыпщЛэн?) щЛалэм бгъэдэлъэдэжри, ба хуищЛаш,
 и щхъэцхэр зэхигъэубэлэцащ, и щхъэр и бгъэ щабэм хикъузэри
 хиЛуэтыхыжащ (цЛыхубзым кыуищЛэн игъуэтынущ сыт щыгъуи),
 арщхъэкЛэ Нартокъуэ гу щЛылэ-псэ щЛылэ хуэхъуат апхуэдэ гъащЛэм:
 кыыхуэгъэхуэбакъым икЛи кыыхуэгъэбырсеякъым цЛыхухъу гущЛэр
 ЛэфЛ маеу зыгъэушкГушкГуэ, цЛыхухъу лынтхуэр кыызэщЛэчэну
 зэщЛэзыгъаплъэ хабзэ цЛыхубз Лэпкълэпкъми бами. Абы и нэр, На-
 деждэ зэпхыплъу, абы и щЛыбагъымкЛэ кыщыЛэ зыгуэрым теплбыза
 хуэдэт. А гупсысэр жыжьэ щыхуарзэрт, таучэлышхуэ ищЛыныфэ тетт,
 ауэ иджыри зыгуэр зэхигъэкЛыжын, шэч кытримыхъэжу зэхуигъэнэ-
 хуэжын хуейт.

– Ы-ы, сыт жыпЛэхэр, Надя, уэра ар?

– Мис ар нэхъ хъунти, дэнэ уздэщылэр, ськыуумыщЛыхужу ара?
 Си мэр жыжьэу кыпщЛихъэн хуейщ уэ. НакГуэ псынщЛэу, комис-
 сионнэм импортнэу зыгуэр кыщЛалъхъащи, мис ар кысхуэщэхуи,
 Лэплэрэ бакЛэ ущЛэзгъэнэнщ. НакГуэ, ауэ ахъшэ куэдыЛуэ къащтэ..., –
 къришырт Надеждэ, гъатхэм къээзыгъээжагъащЛэ пщЛашхуэ жьэгъу-
 хум хуэдэу.

– Симылэмэ-щэ?..

– Уимылэуи?! – цЛыхубзым и набдзэ къурашэхэр дригъэуеящ, нэхъ
 быхъуу зэлыЛуахуа плъэкЛэкЛэ къеплъащ. – Абы и гугъу думыгъэщЛэ,
 сэ сощЛэ, иджыпсту уи жыпым имыльми, уилэщ, къэбгъуэтыфынущ.

Цыху льягъуныгъэм хыдумыгъалгъхъэ ахъшэ лытэныр. Апхуэдэ бухгалтерием узыхуишэжыр уэри сэри дощлэ...

Къищлэ иджы Нартокъуэ а бухгалтерием зищлысыр, цыху льягъуныгъэри зищлысыр, езым нэхъ къищтэу кыыхиха ныбжьэгъухэмрэ пэшэгъухэмрэ елытауэ. Ауэ иджыри хуейт, и гъащлэм гугъаплэ гуэр хэлъыжыххэу щытмэ, кыгъуэтыжыну, зэрыпсэун флэгъэнаплэ ар ищлыну. «Ярэби, ущлэпсэу хъун льяплагъ гуэри хэмылгыжу плэрэ си гъащлэм, иклагъэрэ пудыныгъэрэ, укытэгъуэрэ емыкIурэ флэки? Зы Iэмали симыIэжу плэрэ сэ?» – егупсысырт, зызыгъэхъэфотэ цыхубзым еплурэ.

– Дыхыумыгъэт, сэрац абы хуэмеиххэр. КъакIуэт мыдэ, – иригъэтлысхъащ и куэщлым Iэпкълэпкълэ гуапэ хълъэр, ауэ езым и Iэпкълэпкълэ зыкIи пэджэжакълэм, зы хуабагыи, зы Iэфлыгыи кыыщыушакълэм: зыхуейр нэгъуэщIт. Цыхубзми зыхищлэщ япэрэи нэхъуеиншагъэр зэрыхэмылгыжыр, зэрыупщлыуар. Iэпллэм къи-кыжри, стIоным адэкIэ къэувыжащ.

– НакIуэ.

– УмыпIащлэ. Кыызэдэлуэ зэ... Сэ дауэ иджы зэрыбжесIэнур? Уэ зэпымычу дыхъэшхрэ гушыIэрэщ узэрыпсэур, нэгъуэщI зыгуэр кыбгурыIуафи уегупсысыфи зытебгъауэркълэм. Ауэ ар пэжкълэм. Сэри си гугъащ дыхъэшхрэ гушыIэкIэ, тхъэгъуэ защлэу сыпсэуну. Хъуакълэм. Зыгуэр кыыспыкIыху, ныбжьэгъухэм IэпллэкIэ сыкърахъэкIыну защлэщ. СиIэри симыIэри, хъэлуцыдзым хуэдэу, зэлуральэфри, иджы я щыбагыр кысхуагъээжащ. Хэбгъэзыхъмэ, си щыхуэ кыызатыжыным и плэки, кыыщыдыхъэшхыжахэщ. Иджы сэ схуэмыпшыныжын щыхуэ стелъу утыкум сыкынащ. Арати, щыхуплэ бзаджэм гъээ симыIэжу секIуэллэщ.

– НтIэ, сэра абыкIэ бгъэкъуаншэр?! – зыкыызэридзэкIащ Надеждэ иджы гушыIэншэу.

– Хъуэу, сэ зыри згъэкъуаншэркълэм. Къуаншэри делэри сэрац. Щегъуэжари сэрац. Ауэ кыбгурыIуэн къудейуэ аращ а уи «импортнэр» зищлысыр... Аратэкълэм сэ бжесIэнур... Сэ си фIэщу бжызоIэ... Иджыри диIэщ дэ Iэмал. Нэхыхъ едгъэгъэтхи, къуажэм дыгъэкIуэж. Сэ щлэпIэ, унэ, льяпсэ сиIэщ, анэ сиIэщ, сыт хуэдэу дыщытами, кыытщыгуфIыкIыну. Кыытхуигъэгъунщ. Дылэжъэнщ, дыпсэунщ. Арац иджы, ухуеймэ, сэ спыпхыжыфынур.

Надеждэ щытт, гъэщIэгъуэну зыхъуэжауэ. Абы ажэгъафэ щытыкIэ тетыжтэкълэм. Иджыри къэс зэрацIыхуа и фэр, блэм хуэдэу, зытригъэжу, нэгъуэщI зыгуэру кыыщIэщыжа хуэдэт. Пагэу кыыхуеплэых щыкIлэу, и щхъэр льягэу Iэтат. И дамэ яехэри и бгъэ ускуаскуэжри шэжыпкълэу зыщIикъуэжат, игъащлэм зыхуэмыфащэ темыджэгухъа хуэдэ. И губжь нэхъхъым кыыщIэплъ нэ фIыщIитIым кыызэщIэнэужыыхыжу вагъуэ къутахуэ цыкIухэр кыыщIэлъэлъырт. ЗыкI, пщышхуэ гуащэ зыхужалэхэм ящыщ зыгуэр фIэки пщIэжынтэкълэм.

– Дакыкълэ зытIуэщ япэки а нэхыхъ Iуэхур кыызжепIамэ, «фу-фу цыхумэ, IукIуэт аддэ, сыту уадыгъэжъ дыдэ уэ», бжесIэнт а уэ пщIэ си гушыIэкIэмкIэ. Ауэ иджы уи анэр кыызэрыхэбгъэщам и хъэтыркIэ, сэри бжесIэнщ пэжыр. Нэхыхъ, жыпIа?! Нэхыхъыр насыпышхуэт си дежкIэ. СыбдэкIуэнт, дзыхыи пхуэсщIынкIэ хъунт, илгъэс зыбжанэ ипэки укысхуэзамэ. Шэч хэмылгыи пхуэсщIынт. АрщхъэкIэ иджы, япэрауэ, сэ нэхыхъкIэ цыхум сахыхъэ хъужынукукълэм, етIуанэрауэ, уэ дзыхъ зыхуащIэхэм уахуэдэжкълэм. ЩыIэщ нэгъуэщI цыху, щыIэщ

нэгъуэщI дуней, фэ бзаджэнаджэхэм фи дунейм нэмышI. Уи фIэш мыхьумэ, накIуэ, ныщIэкIи зыплъыхь фIыуэ ихьурейгькIэ. Аращ дунейшхуэр! Ахьумэ, сытым и мыхьэнэ фи дунейр? Дуней уцIэпIхэ! Уэ пхуэдэ зы хьэбыршыбыр гуэрщ сэри сызыгъэунэхьуар. Уэ зи мыхьуми, нэчыхь, жыпIащ, абы нэчыхьи жиIатэкьым. Иужьым зыхуейр зыIэригъэхьэри, зыхигъэшпысыкIыжащ... Сэри сыкыльхуащ анэ, иджыпсту хуэдэу IэфIейлъэфIейуи сыкьальхуакьым. ИужькIэщ сэ зи щIыхьыр лъагэ тхьэгъэпIхэм сыкыщауцIэпIар. ЗэпытрыкIуэр зыхуэкIуэн напэншэ къом! Сэ сщIэрт фэ фхуэфашэр, ауэ сыт си Iэмал...

Нартокъуэ къэуIэбжьауэ едаIуэрт Надеждэ, нэхьыбэрэ едэIуэхукIи, нэхь и фIэш хьурт таучэл зытрищIэну гукьэкI ищIам фIэкIыпIэ зэримыIэжыр.

– Иджы уэ нэчыхь жоIэ... Пасэу уигу къэкIаи!... Ауэ, сыт шыгъуэ жыпIами, ар хьунутэкьым си дежкIэ. Ауэ уэ, уэ! Сыту ухьэбыршыбырт уэри! Фыслъагъу хьуркьым, физэхезгъэсхьэнт, гушIэгъу фхуэзмыщIу. МафIэ фIэкI зыри шыIэкьым фэ фызылъэIэсар зыгъэкъэбзэжын къару. МафIэкIэ псыхьыжын хуейщ фэ фызытеува щIыпIэхэр! – и Iэпкынынэхэр зэхигъэщIыщIэу, зэригъэIуэтащ Надеждэ и ИтIыр. Иджыуэ къыщIэкIынт абы япэу и гу бампIэ шыдыхьр. ЖиIэну псори къызэрыдэхьэяти, хушыгъэтыжыртэкьым, хуейтэкьым цигъэтыжынуи. ЖиIэнут, жиIэнут, жиIэнут и псалъэхэр гупсысэкIэ зэкIэлъымыкIуэми, хэлухь-хэвыхьми. – Си закъуэ сыхэлъыну жэщкIэ къысхуихуэмэ, фэ сигу фыкъокIри, си щIыфэр мэтхытх, щIыIэ те-хьэгъуэ къыстохьэ. Сыжейркьым. Языныкъуэхэм деж сыкъотэджыжри зызогъэпскI, шы тхьунщIыж гуэр къэзгъэутауэ сиIэци, абыкIэ фIыуэ сытоIуэтыхь, зызогъэпскI, си щIыфэм лъыр кытеуваху. ИтIанэ, зы тхьэмахуэ хуэдэкIэ зыми зыхуэзгъазэркьым. Сыпсэуц си закъуэу, си щIыфэр бжыбжьми, сабийм хуэдэу, сожей, къабзэ сыхъужа си гугъэу. А тIэкIуращ сэ гъашIэу сиIэжыр! Адрейр... адрейр фэращ! Хэт иджы апхуэдэпсэрэ апхуэдэ Iэпкьлъэпкьрэ нэчыхькIэ зыхуэзбгъэхьынур?! Уи анэм езэгъыну ар, уэ уэзэгъми, хьэмэрэ адрей цIыхухэм, дунейшхуэм тет цIыхухэм язэгъыну?.. Зыри жыпIэркьыми! Уи анэри уэ пхуэдэ зыгуэр хьунц уэ.

– Сыт къызжепIэми, мис ар жумыIэ!

– Къысхуэгъэгъу: ар лейуэ жысIащ. Сэри сиIэщ анэ, ауэ си анэр сэ схуэдэкьым. Алыхьым жимыIэкIэ! Сэри си анэм хьэбыршыбыр жылэу сыкыльхуауэ ара хьунтэкьым... сызыхуэмызэн сыхуэмызамэ... ГъэпцIакIуэ сондэджэрхэ! Фэри фэ! Сыт сондэджэр мыгъуэ, жысIэри... Фэ фынахь Iейщ. Фэ фыIей дыдэщ.

Нартокъуэ, пидзыж щIагъуэ шымыIэу, цIыхубзым и псалъэмакьым щIэдэIуэрэ, и таучэлри зэщIэбыдащ. Иджы ищIэжырт абы езыми ищIэнур. ЦIыхуцIэ игъуэтыжын пхьэкIэ, хузэфIэкIыну шыIэ Iуэхугъуэхэм ящыщу нэхь къезэгъ дыдэу кыльытэр зыхуигъэувыжат – игъээщIэн хуейуэ, арыншэу нэгъуэщI зыри мыхьужыну. «Аращ, Iэмалыншэщ, щIэчэнджэщэн, шэч къыщIытрихьэн шыIэжкьым. Лыгъэншагъэм лыгъэ къыхэпхыжыфмэ – ари цIыху напэщ...» – пыгуфIыкIыжащ, къипыхьыкIыу и гур, делагъэм зыхуиша акьылым. Къохьу апхуэди, радиом «пшэхэр техьэ-текIыу шытынущ», жыхуиIэм хуэдэу, Нартокъуи и гупсысэхэр «техьэ-текIыу» зэрыщытрэ тхьэмахуэ зыбжанэ хьуат. Иджы и акьылыр, зэIубзыжауэ, гупсысэ белджылым цыхуэкIуэм и хьурейгькIэ зыри къыфIэмыIуэхуж хьуат: емыкIу зы-

пыль щlыхуэ хуэмышшыныжынури, цlыхум жаlэнури, укlытэгъуэри, и анэр кыызэригъэпцlари, псом хуэмыдэу, езыр кыызэрагъэпцlари. Ауэ зы закъуэ и гум узу кыхэнат – адэм зэремыдэlуар. Арат, езым зэрилгытэжымкlэ, и насыпыншагъэ псоми я къежьапlэри, я щхьэу-сыгъуэри. Хэбгъэзыхьмэ, и адэр и мылlэгъуэу езым иукlыжауэ и фlэщ хъужат. Ар езым и природэкlэ цlыху lейуэ, делэу кыщlэкlынтэкъым. Ауэ сыт мыгъуэ зыгъэунэхъуар? «Дауэ щымытми, сыту фlыт а зы lэмалыр зэрыщылэр! Сыт шыгъуи а зы lэмалыр, а зы хэкlыплэр щылэщ! Зыри пэлъэщынукуьым абы, зыми птрихыжыфынукуьым ар. Мис ар гъуээзджэщ, ар уи lэрыльхьэщ, ууей дыдэу! Сыту губзыгъуэ зэтеухуа мы дунейр! – хуейт ар щыгуфlыкlыпэну а зыри зыпэмылъэщ зы lэмал закъуэм. – Абы кыпхуихыьыркъым емыкlуи, губгъэни, ауани. Птелъаlами, птрехыж. Сыт цlыхум я псалъэр зищlысыр?» А гупсысэхэм здыхэтым, аргъуей зэщlэвэ макъуу щхьэпрыlукlа мыхъумэ, къэхьпэ губжьам и псалъэхэри щlагъуэу кыгурыlуэжакъым, иужь дыдэу кыжриlэжам фlэкл.

– Дэнэ щылэ а щытхъупсыр зытевгъэжу щыта фи адыгэ хабзэр?! Фи къэхьпагъэра, фи нэпсеягъэра, фи гъэпцlагъэра, фи сондэдждэрыгъэра адыгэ нэмыскlэ физэдждэр?! Зи акъылыр зэрымыубыда, псори зи фlэщ хъу хьыджэбз жыlэзыфlэщ дахэ цlыкlу къэвгъуэтмэ, фуцlэплэр хыфlэвдэжу – иужькlэ ар, зэрыджэгу куэзыр фlейм хуэдэу, зэлэпыфхыжу – ара фи адыгэ хабзэр?! Сэри сыадыгэщ, ауэ, фэ фыслъагъуу, сэ сыхуейкъым а цlэмкlэ кыызэдждэну. Аращ си цlэ дьдэр щlызэрэзгъэхъуэклари. Сэ лей кыызэзыхар къуцхьэкъым, урыскъым, нэмыцэкъым – адыгэщ, адыгэ мыгъуэщ! – зридзыхэщ Надеждэ, стlоным бгъукlэ тегъуальхьэу, хуэмышэчыжу кыщиудри къэгъащ. И lэштlым хужь цlыкlухэмкlэ стlоным теуэрт, и щхьэм еуэжырт.

Нартокъуэ къэщтащ, гузэващ, и щхьэ мыгъуагъэр щыгъупщэжауэ къэтэджри зытригъэщlащ, едэхэщlэну. «Щыгъэт, сабырыж. Кхьылэ, сабырыж! – шабэу дилъэрт абы и lэр цlыхубзым и дамэхэм, и lэблэхэм, ари фlэмащlэу и щхьэфэми ба хуицlащ. – Пэжщ, зы къэмынэу жыплэр пэжщ. Сэ сыкъуаншэщ, гъунапкъэ иlэкъым сэ си къуаншагъэм. Къысхуэгъэгъу, жыслэуи сынольлэуфынукуьым: апхуэдэ бгъэгъу хъунукуьым.

– Хьэуэ, сэ кызгурыlуащ, уэри укъагъэпцlа гуэрщ. Сэ сыкъыпхуэзышахэм уэри укъагъэпцlащ. Сэри сахэтащ а уэ укъэзыгъэпцlахэм. Сэрат уэ нольлэун хуейр къысхуэбгъэгъуну... Арщхьэкlэ сэ цlыхухъу селъэлужынукуьым. Ясщlэжынуц кызащlар, уэри сыпщысхьакъым, – къэтэджыжэщ Надеждэ. И нэкlур зэпилъэщlыхыжщ, и теплэ псори куэпэч щlыкlэу зэригъээхуэжри, щlэкlыжыну иунэтlащ. Бжэкъур щыубыдым, зыкъригъэээкlыжри кыжриlащ:

– Укъымыкlуэтыж, укымыкlуэтыж а узыlухьа щыхупlэм. Сэри сыlутащ а щыхупlэм, ауэ сэ сыцlыхубз къарууншэт, сыщlалэт, сыделэти, сыт хуэдэу мыхъуми, сыпсэуныр нэхъ къасщтэри, сыдзыхэу къээзгъээжэщ. Уэ... уэ улщ... Дунеишхуэ цlыхухэм, напэ зиlэхэм уахэмытыфынумэ, дэ укъытхэнэ нэхьрэ ар нэхьыфlщ. Дэри укъытхэзэгъэнукуьым уэ. Зегъэхь а щыхупlэм. Итlанэ, сэри си гум уэ зыр..., уэ зыр lэфlу укыинэнкlэ хъунщ... Нарт и къуэ kлуэда, – арати, и lэ дахэ цlыкlур кыигъэсысщ, сэлам ехыжу «Чао», – жери, щlэкlыжэщ, импортнэ хьэпшыпхэм я хьыбарыр нэгъуэщlхэм яхуихьыну.

* * *

Нартокъуэ гуэщыбжэр щыIуихым гьуцIеIуI улъияхэр макъ гьуцэ шэчыгьуейкIэ зэщIэкIыргъащ, и дзэр ягъэшу. А зэмыжъа IэуэIъауэм кыгъащтэри, шIалэм псыншIэу зиплгыхъащ. Зыри щыIэтэкъым иджыпсту, хамэ хуэхъуа дуней IэуэIъауэ зэхэзэрыхьам фIэкI. Адэ-мыдэкIэ щыIпIэ гуэрхэм кыщыIурт мотор IэуэIъауэ, хъэ банэ макъ, цIыху джэ макъ. АрщхъэкIэ езыр зэхэзыхыни къэзылгъагъуни – зыри щыIэтэкъым. «Дагъэ щыхуэн хуейщ, Iэмал имыIэу... Сьт дагъэ, дагъэ щыIэж иджы?..» – кыххэлыдыкIащ зыхуимытыж и гупсысэр езыр-езыру. Щыхъэри, бжэр зыкIэлъыхуищIыжащ. Гуэщыр нэху-ныкъуэ кIыфIт. Щытащ дыгъэ нэхум кыххэкIар, и нэр абы есэху, псори белджылыуэ илгъагъу хъуху.

КIыфIтэкъым, жьауэ Iувыр пIланэпэхэм дзэрыхъа къудейуэ арт. ДыгъафIэмкIэ гъэза гуэц блыным лгъагъу хэлъ щхъэгъубжэ цIыкIум быхъуу къыдэувыкIа дыгъэ лгъакъуэр къыпэщыт блын лгъабжэм кIэридзэрт, пIлимэу зэблэдза хъарым и сурэтыр наIуэу хитхыкIыу. Ашык нэщI къом зэтегъэувауэ шындэбзий блыным кIэрытт, пIланэпэм гуахъуэ, бел, пхъэлэпэ, хъэмфIанэ дэупсеяхэт. «Иджы ахэр зырикIщ си дежкIэ», – дэплъеящ Нартокъуэ гуэщыщхъэмкIэ. Бжей пIланэм кыххэIуцIыкIа бгыкъу лгъэщым хэбдзат, кIэщIу зигъэшыжу, пхъэлгъантхъуэ фIэдзапIэ. Ар нэщIт, зыгуэр къыфIадзэным пэплгъэ хуэдэт. ФIэдзапIэ нэщым къелэлэх бэджыхъ Iуданэм зы бэджышхуэ дэпщейжырт. Нартокъуэ и тхыцIэр тхытхаш, пщIэнтIащ. БжэмкIэ къызэплгъэкIыжащ: «СыщIэкIыжмэ, дауэ хъуну?.. «Зегъэхъ а щыхупIэм... ИтIанэ уэ зыр си гум IэфIу укьинэнкIэ хъунш... Нарт и къуэ кIуэда... – Хъэуэ, хъэуэ, уэракъым сэ ар шIэсщIэр. ЩыIэщ нэгъуэщI сызыпэмьлгъэщ щхъэусыгъуэ...», – щIидзащ Iэрпхъуэру, пIащIэрэ кIэзызу псори шIэхыу зэфIигъэкIыну. Ар зыри хуеижтэкъым, хуит хъун, тыншыжын фIэкI. Хэплгыхъри, ашык нэхъ быдэIуэ къиштащ, ар натIэкIэ игъэуври, теуващ. И жыным кърилгъафа кIапсэ лэрыгъур фIэдзапIэм ирищIэри, кIапсэ кIапэр щылгъадапIэу зэридзащ, и пщэм щидзащ, лгъапэ лгъэныкъуэмкIэ еуэри ашыкыр щIиудыжащ. КыпхуэщIэнукъым апхуэдэ напIэзыпIэм и деж цIыхум и псэмрэ и гумрэ щыщIэр, ар езыми ищIэжу къыщIэкIынкъым. Гужьейуэ и псэм кIэлъышхъуэжрэ, е псом ящIыIужкIэ къытезэрыгуэ щIегъуэж хэ-лгъэм псэ хэкIыныр хъэзаб тIуащIэ къыщищIрэ? ЗызыукIыж цIыхухэм я лIэныгъэм а щIегъуэж хэ-лгъэр кыххэзэрыхъуэ къыщIэкIыныш. Ар нэхъ хэ-лгъэщ, дауи, зи ажалкIэ къабзэлгъабзэу лIэжхэм нэхърэ. Ар тIэулIэ жыхуаIэраш. Сьтми, Нартокъуэ тхъэмыщкIэр дэпхуейуэ, елгъэкъуауэу щIидзащ, и IэбжъанипщIымкIи и пщэм епхъуэрт, кIапсэ щылгъа-дар щихыжыну. Хуабжъу Iэрпхъуэру, елгъэкъуауэу зызыхъунщIэ хэ-лгъэр хуэмыIыгъыу, бгыкъум хэбдза фIэдзапIэр кыххэчаш, Нартокъуи пхъэлукIэ зыщигъакъуэу лгъэгум кыххуэжащ... Щыст ар, и лгъакъуитIыр щIэукъуэдиикIауэ, и нэр къыщыхуакIэт, и жьэр ущIарэ гужьейуэ джалгъэрт. А щIалэ дахэрауэ къыпхуэщIэжынтэкъым ар, Iейт асыхъэ-тым уеплгыну. Зыри къыгурыIуэжыртэкъым. И акъыл зэIыхьамрэ и гупсысэ утхъуамрэ къыфIагъэщIу къыщIэкIынт: илгъагурт и адэр, езым хуищIыжа бжэри Iуимыхыу, гуэщым къыщIэхутарэ жьантIэ пIланэпэм къыдэту. ЦIыху лIар кхъэм къызэрыщIэмькIыжри, апхуэдэ къэхъункIэ зэрымыхъунури хузэгъэзэхуэжыртэкъым, хузэхэхы-жыртэкъым. Нэхъуеиншэу еплгъырт нахуапIэ дыдэу илгъагъу и адэм.

Арат, ара дыдэт! И адэр ицЫхужынтэкъ?! Къыщыгт ар, мыхьэнэш-хуэ зилэ зыгуэр къыжриЛэн къыфлэщИу. АрщхьэкЛэ макъи Лэуэлъауэ гуэри игъэлуртэкъым, ямылуатэ гупсысэмрэ зыхэшЛэныгъэмрэ хуэдэу Лэуэлъауэншэт – мыарэзыуэ и Лэпхуамбапщэр къыхуигъэдалгъэ къудейт. Ар къыгурылуэрт щлалэм: арат зыщлалыклар. Езым зидзынурэ хуэнэпсейуэ, «Уэ си адэ!» – жиЛэурэ ЛэплЛэ хуищИынуги, хьуртэкъым: и плэм ижыхьат. Ауэрэ зыкъищЛэжащ, адэ ныбжьри гуэщ планэпэм дээрыхъа жъауэ лув кИыфИ ныкъуэм хэгъуэщэжащ. Хуиту бауэ хъужат. И лбынтхуэхэм лыыр тэмэму щызеклуэжагъэнт: асыхьэтым и фэм дэклА, и нэгум щлэкЛА псори губзыгъэу къыгурылуэжащ. «Уэ гъащЛэ, гъащЛэ, сыту улэфИ уэ! Мы дунейм теткъыми зыщлэплЛыж хъуни, цыыху щлэбукИ хъуни. Псэ дыдэри хуейкъым абы: псэ дыдэри мэныкъуакъуэ делагъэкЛэ утхъуа акъылым зримигъэхьыну. Сыту делагъэ Лейт сэ зи ужь сихбар! – жиЛаш Нартокъуэ хуэм дыдэу. – Ялхь къысхуэгъэгъу!» – къыщлигъужащ, и адэ хабзэр аргуэру игу къэкЛыжри. Ажалым щхьэтепхуэншэу зыкъригъэлыагъуу, «уэ сыпхуейкъым сэ иджыпсту», жиЛэу къызыпылуидзыжа къыщыхьурт Нартокъуэ. «Пэж дыдэу плэрэ-тлэ адыгэхэм я флэщыпэу жыхуалэр – дэтхэнэ зы цыыхуми и ллэныгъэм пхуэмыкъутэжын плалгъэ быдэ хуэгъэувауэ щытыр?» – гупсысэрт ар, и щлэпхьаджагъэм хуцлэгъуэжауэ. Къыщыхьужырт зыхуимыт, имыунафэ, цыыху къарум къимытЛэс гъащЛэ луэхушхуэ гуэрым хэлэбэу ари зэлигъэхъауэ. А псом и ужькЛэ гухэ къэхъужащ щлалэр, сабий цыклым хуэдэу, къыщиудри гъащ, гъащ псэхужыху, езыри къарууншэ щлэхъужат. Игуми и акъылыми лъэщ цыбулэрэклат, нэрымылбагъуми, зыхицлэрт езым нэхьрэ нэхь лъэщ къару гуэр къыдлэпкъыуауэ, къыхъумауэ. Насып илэти, къэзыуцлэплА флэигъэ Лейхэр и псэм щлэтысыкыпэпэтыкъым.

... Зы тхьэмахуэ дэклаш абы иужькЛэ, махуэ зыбгъупщли клуаш, ауэ Нартокъуэ дэст пщлантиэм дэмыкылу, нэщхьейт, и ныбжьэгъухэми лыхъуэжыртэкъым, ефэ-ешхэ джэгуи хэтыжтэкъым. Гукъыдэж илэтыкъым, гупсысэрт. Хьангуашэ псори щыгъупщэжауэ, гузавэрт, «сымаджэщ», жери. «Сысымаджэкъым», – жиЛэ щхьэкЛэ, ар анэм и флэщ хьуртэкъым. Мыгъуагъэу щылэр и щлалэ закъуэм хуихьырт.

– Умысымаджэмэ, лэжъакуэ щхьэ умыклуэрэ?

– Хьыбар язгъэщлаш сэ къысщымыгугъыну, абы сыклуэжыну-къым афлэклА.

– «Хьыбар язгъэщлаш»... Апхуэдэ сщлэркъым сэ, заявленэ ямыхьу, расчёт къыламыхуу, – жиЛаш, и щхьэм хуэгъумэтлымэж хуэдэ, анэм.

– Расчётыр сытым и дежи къызатыжынущ сэ абы... а зыращ зи щыыхуэ стемылгу щылэжыр, – къыщлигъуаш Нартокъуэ, сымаджэ къышыгуфлэклэклэ и дзэлыфэр итлэри.

– Щыыхуэри тпшыныжынщ, умыгузавэ, уузыншашэрэт. – Дауэ щымытми, анэм щтэлэщтаблэу гуфлэгъуэшхуэ зыхицлэрт. «Къеклуэллэжащ, къеклуэллэжа хуэдэщ», – жиЛэрт игукЛэ, арщхьэкЛэ щлэупщлэн шынэрт. Пщлантиэм щылэбэлбабэу – зыгуэр щыщлэу илъягъумэ, гуфлэрт. Махуэ гуэрым Нартокъуэ гуэщыбжэ елулым дагъэ диклэу здэщытым, и анэр къыбгъэдыхьащ.

– Сыт, Токъуэ, пщлэр?

– Бжэлэулыр гъуцлэши, дагъэ дызокЛэ.

– Ана-а-а, дэнэ щыпщлэрэ гъуцлыр гъуцлауэ? Мыгъэрегъэм хуэщлауэ щытц ар, – игъэщлэгъуаш Хьангуашэ, гуфлэри.

И гуфIэгъуэшхуэт а махуэм Хьангуащэ. Курыбэ игъажьэрт, фадэ-пIастэ игъэхъэзырыну. ПщIантIэкум мафIэ щичIауэ, Iугъуэрэ бахъэу зэхэзэрыхьыжа гъуэзыр кызыщхъэщих курыбэ шыуанышхуэр абы тетт, Хьангуащи и Iэщхъэхэр дэгъэджэрэзеяуэ жьыджэрт, щIалэ дьдэ хъужа фIэкI пщIэнтэкъым. НэгуфIэт. Аргъуей къеуэ хуэдэ, цIомпI-цIомпI, – жиIэу и Iэблэ пщIанэм зээмызэ еуэжырт. Ар бэлагышхуэкIэ курыбэр щызэIищIэм и дежт. Курыбэ къэкъуалтэм къытеуткIэрапщэ напIэ цIыкIу къомыр къэуэжурэ, укъэзыс ткIуэпс цIыкIухэр и Iэблэ пщIанэм къытетьальэрт. «Хэт ильагыжа куэд щIауэ курыбэ ягъажьэу...» – жаIэрт къэзыльагы закъуэтIакъуэхэм. «Сэри згъэжъэжакъым курыбэ, Мем мыгъуэр зэрылIэрэ», – жиIэрт Хьангуащи.

– Лю, Хьангуащэ, уи къуэм къебгъэшэну ара, апхуэдэ хыбар щхъэ зэхэдмыхарэ дэ?

– Хъуэу. Апхуэдэ хыбар диIэ хъумэ, фэ фэзмыгъащIэмэ, хэт езгъэщIэн? НэгъуэщI Iуэху диIэщ, – тричыщэртэкъым а Iуэхум и щхъэри. Гъунэгъу физхэр абы нэхъри къигъэбырсейрт: «Ярэби, сыт зэхэпха? Сыт хуэдэ Iуэхуу пIэрэ абы яIэр? Алыхъ, абы зы мурад телъыджэ гуэр ящIам, сыт хуэдэми. И къуэри дэкIыжыркъым, къыдэтIысхъэжауэ дэщ. ХъэщIэ къытхуэкIуэнущ, – жи. Абы фIигъэкIыркъым. Ар сыт хъэщIэ? Гъатхэ лэжьэгуэ махуэм? И лIыр щыпсэум щыгъуэ апхуэдэу зэкIуэцIыгуфэжауэ щытакъым ар. А и къуэ хъуэлейращ ар псори зи Iуэхур. И адэ щIэныр ирифын иухамэ, нэгъуэщI имыгъуэтыжмэ, иджы махъсымэ иригъэщI хъунщ. Унэм щэфэну... Алыхъ, ара дьдэм. Абы занщIэу ди акъылыр щхъэ хуэмыкIуарэ?» Апхуэдэ зыгуэр кыыхуагупсысырти, я гур тэлайкIэ нэхъ зэгъэжырт. ИтIани, мыхъуу, нэгъуэщI зыгуэр хужалэрт. Зэгупыгъуэкъэ-тIэ, уи гъунэгъум и щэхур умыщIэну! TIууэ узэгуэч хъунщ абы щхъэкIэ. Псом хуэмыдэу, ар езы дьдэми щибзыщIым и деж! ЯIэт зэанэзэкъуэм Iуэху, езы тIум зэдащIэу, зэгурыIуауэ. Абы и хуэмэбжымыр къащIихъати – арат гъунэгъу физхэр темпыIэжу зэгуэзыгъэпыр.

Хьангуащэ курыбэр игъэжъащ. Фо хъэкIуэмрэ хъэ кIытэр фIуэ зрита курыбэмрэ тай-тайуэрэ зэхильхъэри, жьгей чеижьыр щIиуфэжащ, зэрышхыну. Ар зыми щысхыжыртэкъым, и къуэр къызэрыдэтIысхъэжрэ, дунеижьыр абы ейт. И Iэхэр зэпилгъэщIы-хыжщ, и Iэщхъэхэр кърихъэхьжри зигъэпсэхуну тIысауэ здэщысым, БэтIалэ къыдыхъащ.

Ар щIэх-щIэхыурэ къакIэлыкIуэрт абы. И нэлэ ятригъэкI хуэдэтэкъым. Псом хуэмыдэу Нартокъуэ къызэрекIуэлIэжрэ нэхъ къакIэлыплъ хъуат. КъэмыпщIэу, езым фIэфI зыгуэр и фIэщ ищIыжыну хэтыфэ тетт. БэтIалэ ищIэрт Хьангуащэ зи ужь ихъа Iуэхур икIи фIэкъабылт.

– Си гум укыишхыдыкIыпащ, Хьангуащэ, уэ жэрдэм умыщIами, сэ бжесIэнут.

– Дауэ сымыщIынрэт сэ жэрдэм?! ГуфIэгъуэшхуэщ ар си дежкIэ.

– Ауэ сытми гуфIэгъуэу къэнэжрэ! Си щхъэкIэ, къызэрысщы-хъур си ныбжэгъужьыр къэтэджыжа хуэдэущ. УзыхуэныкIуэIамэ, къызжеIэ. Ныш щхъэкIи умыгузавэ, сэ зы гъэлгъэхуэ уэстынщ.

– Жьыщхъэ махуэ ухъу, Tалэ, уэри уцIэгузэвэн хэлькъым абы, тхъэм куэдэу къыуит. Гъэлгъэхуэи къыпIысхыфынкъым, зэфIэкIынщ ари зыгуэрурэ.

– Хьэуэ, Хьангуащэ, ар жумылэххэ, – пэрыуащ Бэтлалэ цыхубзым нэхь тКийуэ, – сэ си пщэм дэлъщ дунейм ехыжа а тхьэмыщкIэм и уэ-сяташхуэ згъээщIэн хуейуэ, укыиспэрымыуэ. Хэбгъээзыхьмэ, сэрауэ кыщIэкIынт а псори зыщIын хуеяр. Ауэ сяпэ укьищащи, фIыщ. Алы-хьым афIэкIа мыщхьэрыуэжыну кыигъээжауэ кыщIигъэкI, – кьэ-тэджыжащ Бэтлалэ дэкIыжыну. ЩыдэкIыжым куэд щIауэ цыхухьуIэ зэмыIусэжа бжыхь, Iэбжэ-набжэ сытхэм яIэзащIэу дэт щIалэм бгъэ-дыхьэри, абыи фIыуэ бгъэдэтащ, зыгуэрхэри зэжраIащ. ИкIи езым и фIэщ ищIыжыну зыхуей дыдэмкIэ и гур нэхь кыщIиубыдауэ кIуэжащ. Ауэ Хьангуащэ гупсысэ гуэрым хидзат абы: «Сыт, дунейм, Мем мы-гъуэм абы уэсяташхуэу кыхуищIынкIэ хьуар, сэ сымыщIэу, абы и пщэ кыдылхьар? Хьэ сыпкърымыупщIыхарэ, хьэ жезмыгъэIарэ?» АрщхьэкIэ езыми ищIэжырт пкърыупщIыхь зэрымыхьунури, и пIальэ нэмысу, Бэтлалэ лIам кыхуиугъэна щэхур хэлущIыIу зэрымьщIынури. ИтIани, гугъу дехьырт абы и псалъэхэр зыхуихьыну имыщIэу.

Щэбэт пщыхьэщхьэ гуэрым ежыащ Нартокъуэ, Iуэху щхьэкIэ зыхуеину цыхухэр кыхихишыну. Ар хуейт и адэм и ныбжьэгъуахэм, ар хуейт къуажэ щIалэгъуалэм, комсомол комитетым хэтхэм, я се-кретарри я гъусэу, ар хуейт езым иджыри кьэс и ныбжьэгъуахэм, фIыуэ кьэзылбагъуу, щытхьупсыр хутезыгъэжу щытахэм. Иужьрей-хэр псори кьицIыхуакIэт абы, ауэ хуейт абыхэм яхузэфIэкIынумрэ ящIэфынумрэ иджыри зэ игъэунэхужыну. Псоми яжриIэр зыт: «Iуэху Iей кысылыкыуэкIащи, сызытекIуэдэн мыхьумыщIагъэ кыислэщIащи, си анэри сэри дынывольэIу ныщхьэбэ ди дежкIэ фынекIуэлIэну, фхузэфIэкIмэ, фыкыыздэлэпыкыну». КьекIуэлIащ и адэм и ныбжьэгъуауэ псэужхэр, «сыт, тхьэмыщкIэ, иджыри пщIэкъуар?» – жаIэу гузавэхэурэ. КьэкIуащ комсомол комитетым и секретарымрэ абы хэт зырэ. НэгъуэщI кьэкIуэн ядакьым, «дэ дыщы-хуейм дгъуэтакьым, иджы лIо кьэхьуар!» – жари. КыкыуэкIыххакьым езым и ныбжьэгъу игъэфIахэм ящыщ зыри. «Уэ уи Iуэхур уэ зэгъээ-хуэж, уи щхьэ узыр дэ кыыткIэрумыщIэлъ», – кыжраIащ нэищIу.

Щыст кыызэхуэсахэр, зыр зым еплъыжу. ЯфIэфIтэкьым Iуэху Iей щIэупщIэн. Пэплъэхэрт кьеджам жиIэnum. Щымыхьужыххэм, нэ-хьыжхэм ящыщу Жыраслээн, парткомыр, щIэупщIащ:

– Сыт-тIэ фыкыщIыдэджар, сыт кьэхьуар?

Хьангуащэ кьэтэджри, стIолыр утыкум кьригъэуващ. Ар гуфIэрт, и нэгум нэщхьеягъи гузави илгыжтэкьым. КьэкIуахэми гу лъатат абы. «Iуэху IейкIэ кыдэджахэм гузэвафи ятеткьым», – кьагурыIуэртэкьым зищIысыр.

– КьэхьуаIакьым, сэ нобэ си гуфIэгъуэти, аращ сыныщIывэджар. Си нэщхьеягъуэми сынывэджащ, си гуфIэгъуэми сыныводжэ. Фи нэ-мыс нэхь лъагэ ухьу, си щIалэ закъуэр кьэзгъуэтыжащ, кIуэдыпакьым, и акылым кыхьэжа хуэдэщ, – жиIащ Хьангуащэ.

– Дауэ? Нартокъуэ дэ кыджиIар нэгъуэщIщ..., – кьагу-рыIуэртэкьым, – фыкыыддэджэгурэ, хьэмэрэ сыт?

– Хьэуэ, алыхьым жимыIэкIэ, дывдэджэгуркьым. Езым кыывжреIэж абы и жэуапыр.

Нартокъуэ лъэщIэсым бгъэдыхьэри лъэщIэс Iупхьуэр иIэтащ, кыщIихащ абы Iэнлэщхуэ, бахьэ IэфIымэ пщтыр кызыщхьэщихи мэл псо гъэвауэ илбу. Ари Iэнэм кыытригъэуващ. Шастэмрэ фо махь-сымэмрэ анэм тригъэувагъэххэт.

– Сыт, мыбыхэмклэ дыкьэпщэхужыну ара, дыкьызэрумыдахэр умышцлэжу, сыт абыклэ дыбгьэцлэну узыхуейр? – кьилгьащ комсомол секретарь щлалэр. – Пкьуэлылауэ кьыджеплэнумэ, жылэ псынщлэу. Дэри тцлалхьэр тцлэнц, – Нартокьуэ кьегуэуащ а псалгьэхэр, ток зэуам хуэдэу кьыгьасклэу, ауэ ар жызыла щлалэр зыкли игьэкьуэн-шакьым. Хуэфашэ кьыжрилауэ кьилгьытащ. Хьангуащи лэнкун кьэхуат, итлани, псынщлэу хуээн гуауэр зыпщлэхидзыжри, зэрыщыта нэфлэгуфлагьэм ихьэжаш.

– Лэу!.. Ар дауэ жыплэрэ, дэ дыкьэпщэху зэрымышунур ящлэ абы-хэм, – емыкьу ищлащ Бэтлалэ ерыскьы лэнэм хуэпсэлгьа щлалэр. Ар езыри хуцлэгуэужат зэрелэщлэклэм, еплгьыхырт.

– Уэлэхьы, мыхэр псори флытэм, флы дыдэтэм, ауэ нэхьри нэхьыфлыжт нысэ кьэпшарэ укьыдэджатэм. Мэрэм тхьэмыщклэри щлэхуэпсу щытащ абы, – жилащ Жырасльэн, лэнэгум телукла гумыгугьэ мащлэр щлхьумэжыну. Хьангуащэ гуапэ лыхьэлэйуэ еплгьащ и цыхугьэжьым.

– Тхьэм жиэмэ, абы щхьэкли сынывэдженц мыгувэу. Иджы сыныщлывэджам и хьэтырклэ фыхэлэбэт, Мем мыгьуэр кьывбгьэдэс хуэдэу. Мыр зи хьэрычэтри зи акьылри арац иджыри, – Хьангуащэ абджыху фальэшхуэ кьищтат, махьсымэ кьекьуэкьыу ирыригьэфэ-нуи, Нартокьуэ ар трихьжри, шампанскэ зэрэфэ бокал зырыз яху-тригьэуващ. Ищлэрт абы а махьсымэр зыхуэдэр. Псоми яхуригьэхуащ, езым флэклэ кьэмынэу.

– Уэри игьахуэ, уэри игьахуэ, – кьэлуащ макь зыбжанэ.

– Иджы сэри зыхуизгьэхуэжами хьунут, ауэ, – идакьым абы, – ди анэм жилащ: «Мем мыгьуэр кьывбгьэдэс хуэдэу, арац мыр зи хьэрычэтри зи акьылри», жери, икли пэжщ. Кхьыла, фыхэлэбэ, фэфэ.

– Нтлэ, Хьангуащэ, гуфлэгуэу уилэу жыллащи, уи гуфлэгуэуэ зищлыс дыдэр кьыдгурьмылуэпами, кьыхь Алыхьым пхуищл, уи кьуэр, дэ зэрытщлэмклэ, ар икли кьуэдакьым икли сымаджэжкьым. Псэуц, узыншэщи, тхьэм куэдэрэ пхуигьэпсэу, – кьилэтащ Жырасльэн и бжьэр.

Ефахэщ. Бэтлалэ мэл блэгьумрэ куэмрэ кьыщлэгьэжри, лыхьэ-лыхьэу лэнэм тригуэшащ, дзажэнальгэ зырызи яхутрилгьащ. Нэхьыщлэлуэхэм мэл псор лэнэм зэрытелгьыр яфлэемыкьуу трагьэхьыжынути, нэхьыжьхэм ар щлагьуэу я гуапэ хуакьым, абыхэм я щыпэлгьагьу хьунтэжкьым абы хуэдэ адыгэ лэнэ. Шхахэщ, аргуэру ефащ. Фадэми щытхуахэщ. Нэхьыбэм тхьэ ялуэрт а махьсымэр иджы щыла аркьэми коньякми я адэм и уасэу. Пэж хьунт: мэрэмэжьейр щлалэ щхьэклэ кьанэркьым мэрэмэжьейуэ щытын. Нэхьыжьхэм ящыцу Бэтлалэ и бжьэр кьыщтэри кьэтэджащ.

– Атлэ, Жырасльэн и хуээхур кьабыл тхьэм ищл. Абы псори кье-убыд. Ауэ абы сэ кьыщлызгьуну сызыхуейр мырат. Уи закьуэжкьым, Хьангуащэ, уэ нобэ кьохуулэжам щыгуфлыкьыр. Дунейм ехыжа уи щхьэгьусэм и пэжагьымрэ и ныбжьэгьугьэ лэфлымрэ зыгьэунэхуа дэ псоми, абы и ныбжьэгьуахэм, ди гуфлэгуээщ ар. Алыхьым гуфлэгуээ мыкьутэжын тхуищл! Гулэгуээщ цыху пхэкьуэдыкьыну. Гуфлэгуээщ цыху кьыпхэхуэну. Хуэдитклэ гуфлэгуээщ цыху пхэкьуэдыклэ пэтар кьыпхэхуэжыну. Иджы мыдэ кьэдалуэ, Нартокьуэ, пэжыр нэищлц, жыхуалэращ. Ауэ щыуатэжкьым адыгэхэр гупсысэрэ псэуцлэклэ а псалгэ пэжым щыхуэкьуам. Дунейм тетажкьым икли теткьым фэрыщлыгьэрэ гьэпцлагьэклэ эфлагьэува зы луэхуи щхьэпэ хуауэ, мыкьутэжауэ.

Фэрыщлгыгэр напигтц, гьэпцлаггэр нэхъ лейжщ. Мис аращ сыт шыгуй пэжым зельгыблэн щлхуейр. Уи жаггэу умыщл, сэри бжеслэнщ мы луэхумклэ пэжу кьэслыггэр. Уэ уи делаггэклэ, уи шыуаггэклэ, уи анэ закгэуэ кыпхуэнэжами уфлэклуэд, дэри утхэклуэдыкл пэтащ. Арщхэклэ кьэбггээжауэ долгаггэу, уцлэггэуэжа хуэдэщи, дыпшоуггэ цлху щхьэпэу укытхэувэжыну, уи анэм гу псэхуггэуэрэ псэ тыншыггэуэрэ ептыжыну. Ди флэщ мэхуэ. Ар сэ си флэщ зэрыхгум мис мыр и шыхьэтщ, – кьрихаш Бэтлалэ и гуфлаклэ жыным тхыль ггуабжэ цлхулу, лэ ижымклэ илгыг бжэр лэнэм триггэуэври. – Мыр уи адэм кыызитауэ шытащ, лэнэм зы махуэ флэкл имылэжу, уэсят быди кысхуищлат делаггэм ухэтыхуэлэ плэрызмыггэхьэжыну. Иджы сыщыгуфлхулу соггээзатлэ уи адэм и уэсытр, псэулафлэ Алыхьым уищл!

Хьангуашэ зриггээзэкли, уэру кыфлгыщлэж и нэпсыр щлильэщлхулащ. Нартокуэ кьэулэбжэри лэнкун хьужауэ, щлэбэри цлаггэуэ кыгурымылуэжыщэу, и лэр ишийри тхыль ггуабжэ цлхулу кылихаш. Сбкернижкэт. Дунеггэм и псыхуэ акьужхэри ахьрэтым ижы зэхыхьэжауэ кьащлихуа хуэдэт абдеж шыс гупым. Умэээхат псори. Яггэцлаггэуэрт, зыри хьэлэмэт хэмыль пэтрэ.

– Уэ зыгуэр жыплэнукгэ, Токгэуэ, яжелэ псори, зыри умыбзыщл. Яжелэ мыхэр кыщлэбггэпцари. Армырмэ, емыклу дыкьащлгынщ, – зыхуиггээзат илэнэ Хьангуашэ и кгуэм.

Нартокуэ псоми я бжэр яхуриггэхьэуаш. «Уэри кьащтэ», – шыжалэм, езыми зыхуриггэхьэужэри, лэнэклэм кьэуаш. Белджылыт жилен зэрилэр, ауэ зэрыжилэну щлхуклэм гуггэу дехьирт.

– Ди анэм, кьэхьуалакьым, жыхуилар пэжкьым, – кыщлидзаш абы. – Кьэхьуаш, ди дежклэ луэхушхуэ кьэхьуаш. Сэ лейуэ сыщыуаш. Си адэми семыдалуэу, фэри сынывэмыдалуэу, щлэпхьаджэ куэд злэжыаш. Тцлэркьым, жыфлэми, фэри фыщыггуазэщ абы. Псо дыдэр зэпкьрыхауэ фымыщлэми, нэхьыбэр зэхэфхаш е флэггэуаш. Аращ мыбдеж кыщызахьуэныжари схуэфашэ дыдэу кыщлэслыггэр, ахьумэ апхуэдэ хьуэн спэчынтэкьым.

– Шыггэтыж ар, дэри кьыдгурылуэжаш, – пэрыуаш секретарыр.

– Хьэуэ, ар пэжщ, абы щхьэклэ уцлэмыггэуж... – Нартокуэ кызеэхуэсахэм яжрилэжаш и луэху псори кызэрэклэуэлар. Жимылэжу кыиггэнар нэхъ укытэггэуэ дыдэ луэху закгэуэтлакьуэщ. Жилэжакьым цлхубзхэм зэрахущытар, жилэжакьым зитхьэлэжыну зэрыхэтэр. Ахэр и анэми ищлэртэкьым, ириггэщлэнуи хуейтэкьым. – Си адэм и гьэтлхылыггэр кыслэрыхьэми хьуну си акьылкли си гупсысэкли и чэзу дыдэ сыщыхьум ирихьэллэу кыкьуэклэжаш, насып силэти, ахьумэ, зымащлэклэ нэхъ пасэу силамэ, аргуэру ари клуэдри сэри сыздихьат. Иджы хьунуш. Иджы апхуэдизклэ натлэклэ сылууауэ сыкызеэтенэжашчи, дяпэклэ сыдэзыхьэхыжын делаггэ шылэжкьым. Иджы зыщ сэ сыдэзыхьэхыну шылэжыр – ар фэ сыфхэтын, фэ жыфлэм седэлуэн, сэ си кьарум кыихьым хуэдизклэ сывдэлэжьэн. Сэ фэзггэщлэнлауэ аракьым сыныщлывэлгэлуар – сэ сывггэщлэну аращ, сызыдэвггэлэжьэну, схуэфлэкл кьэзмыганэу. Гьащлитлэ зэпыту силэми, сэ си шыуаггэр, си кьуаншаггэр сыщыггупщэжыну си флэщ хьуркьым. Пцлы фхуэзупсакьым сэ абыклэ, иджыри сыныволгэлу. Сэ иджыри кьэс си ныбжьэггэуахэми яжеслат апхуэдэ дыдэу. Иджы сэ си гум кьэкл кьомыр нэхьри си флэщ хьужын щхьэклэ, ахэр зэ зггэунэхужыну сыхуеуэ арщ апхуэдэу щлэзггэлуар, икли зггэунэхуаш. Флэаггэрэ, абыхэм ящыщ зыри кыкьуэклэкьым. Кьэсынут ахэр псом

япэ... НэхьыфIщ, куэдкIэ нэхьыфIщ кьызэрымыкIуахэри. Иджы бел-
джылы дыдэ хьуащ пэжу хэт силэми, хэт симыIэми. Кьысхуэвгьэгьу.
Аращ ди анэм и гуфIэгьуэр.

Гупыр арэзы хьуауэ зэбгрыкIыжащ, Нартокуэ и Iэр щIалэхэм
гуапэу кьакьузыжащ: «атIэ, дяпэкIэ нэхь дызэхуэзэнщ», – кьыжраIэу.
«КьызэрыщIэкIамкIэ, дэри дигьэунэхуауэ араи Мэрем и кьуэм.
Екуэкуншэ щхьэгьави ар! Ахэр зытегушхуэр пльагьурэ», – жызыIаи
кьахэкIащ, дэкIыжа нэужь. АрщхьэкIэ хуадакьым абыхэм, гупым и
нэхьыбапIэм кьальытащ Нартокуэ а пщыхьэщхьэм ищIар екIуу икIи
кьезэгьуу.

«Щьуауэ кьэзыгьээжыр нэхьыфIщ, зи щьуагьэр зыгьэпщкIуну
хэтхэм нэхьрэ», – япидзащ абыхэм БэтIалэ.

* * *

«Ялыхь, уи шыкурщ!» – псэхужащ анэм и гур, гупыр пса-
лъэурэ щыдэкIыжым якIэлъыплъри. Нартокуэ, зыкIи кьахэмыщу,
кьызыхэкIам ящыщ дыдэ хьужа хуэдэт, Iэблэ зэрыIыгьыу дишы-
жырт и адэ ныбжьэгьужьхэмрэ и ныбжьэгьу щIалэхэмрэ. Зээмызи
кьызэтеувыIэхэрти, гуапагьэрэ зэхуэсакьыныгьэрэ зэрахэлъыр жы-
жьэуи пльагьуу, зыгуэрхэр зэжраIэжырт. Хьангуащи Iутт щхьэгьуб-
жэм дэплъу, зи дахагьэр иджыри зыфIэмыкIуэда и нитIыр гуфIэгьуэ
нэпсым игьэутхьуауэ. Иджыт и лIыр зэрылIэрэ а пщIантIэм апхуэ-
дэфэ кьыщытеуэжар, альандэрэ фэджыкхьэу, зейншафэу шытащ.
«Мы сэреишхуэр, цIыхухьу дэмысмэ, – сабафэщ», – кьэкIащ и гум
уэрэдым щыщ псалъэхэр. «Сыт жамыIэми, цIыхухьуращ льянсэр
зэтезыIыгьэр. Шыкурыр уи дежщ, Алыхь закьуэ! Си щIалэ закьуэр
кьызэптыжащ. Зэпыту укIуэ ахьшэри мылъкури! Ар псори уэсэпщ.
Езым кьыщигьээзжакIэ, зыри Iуэхукьым». Анэ гуфIам и пщIыхьэпIи
кьэкIыртэкьым нэгьуэщI зыпэмылэщын Iуэхугьуэ гуэри дунейм
щыщыIэжыххэу, и кьуэр кьыщигьуэтыжакIэ. Абы и гурыфIыгьуэр
нэхьри игьэинырт Нартокуэ и щьуагьэм хущIегьуэжауэ цIыху лъэщ,
цIыху пэж, цIыхуфIхэм якьуэувэжыну зэрыхуэпабгьэм. Игьэунэхуат
пэшэгьу пщIым ижь кьызэрыпщIихур – Iейм – Iейуэ, фIым – фIыуэ.
ИкIи и цIыхубз акьылымкIэ кьыгурыIуэрт, игу шабэмкIэ зыхищIэрт
цIыхур кьэзыхьумэфын кьару гуэр кьыкьуэтын зэрыхуейр. Абы хуэдэ
кьарут а дэкIыжхэри, а жылэри.

* * *

Ауэрэ, Нартокуэ яхэзэгьэжащ кьуажэ лэжьакIуэхэм. Сыт хуэ-
дэ лэжьыгьэми зышыIуидзыртэкьым. КьарукIэ, IэпщэкIэ зэIэн нэхь
гугьуехь хуэээхуи, нэхь еужьэрэкIырт, нэхь хуэжыджэр хьурт. И
пщIыхьэпIэми кьыхэхуэртэкьым, университет щIэныгьэ нэхьыщхьэ
зэриIэм щхьэкIэ, кьулыкьу гуэри лыхьуэну. Пэжу, езым хуэдэхэмрэ
кьыдеджахэмрэ кьулыкьу пыухыкIа гуэр зымыIэ дэстэкьым: хэт пред-
седателт, хэт хозыяствэ щхьэхуэхэм я унафэщIт, хэт агрономт, хэт зоо-
техникт. IэнатIэ и мащIэтэкьым гьавэ зытращIэ вапIэу гектар минутху,
дждэкьаз заводрэ Iэщ фермэу зыхыбл, хадэхэкIрэ жыг хадэу гектари-
щэ зыбжанэ зиIэ колхозым. Апхуэдэт Лениным и цIэкIэ зэхэт колхо-
зыр, Нартокуэ зыщальхуа, зыщапIа кьуажэр. Куэд дэмыкIыу, Нар-

токъуэ кыжьралат агроном нэхъыщхэм и къуэдзэу, и дIэпыкъуэгъуу ягъэувыну (апхуэдэ лэжьыгъи щыIэщ абы), арщхэкIэ идактым.

– Хъуэу, гъавэ зехъэнымрэ Iэщ зехуэнымрэ си унафэ хэслъхъэным ипэкIэ, ар дыдэр си IэкIэ къээлэжьмэ нэхъыфIщ.

Правленэми парткомми я гуапэ хъуащ ар. Губзыгъагъэу къалгытащ апхуэдэу зэрыжиIар.

– Абы щхэкIэ кыумыгъанэ, абыи уесэнщ, лэжьакIуэ нэхъ Iэээхэм уадэплъейуэрэ. Дэ ди фIэщ мэхъу, уэ уи адэм щыщ зыгуэр пхэлгыжыххэмэ, лэжьыгъэр зэрыбгъэпэжынуур.

Идактым Нартокъуэ ари. ЯлъэIури, трактористу щIым елэжьын щIидзащ. Узэлъэпэуахэм я дзыхъ кыуагъэзыжын, я фIэщ ухъужын щхэкIэ, щы куэд къэбгъэзэн зэрыхуейр абы ищIэрт. Езыхэми кыхагъэзыхыщактым, сыт щхэкIэ жыпIэмэ ахэр нэхъ зыхуэныкъуэр къулыкъуэщIэтэктым – щIым елэжьын цIыхут.

Пщыхъэщхэ гуэрым, трактористам и сменэр иухри къетIысылэжа къудейуэ, зы машинэ цIыкIу куэбжэм кыщыджащ. Зэанэ-зэкъуэм япэщIыкIэ гу лъатэххактым абы, машинэр мащIэ иджы, ауэ етIуанэуи, ещанэуи кыщыджэм, анэм и гур кыхэузыкIащ, пщIыхъэпIэ Iей гуэрым кыхутригъээжа хуэдэ. Нартокъуи, зыхуи-хынуур имыщIэу, куэбжэмкIэ плъащ – кIыфIт, зыри умылбагъуу. Пшапэр Iуву зэхэуат. «Тракторыр зэщIэгъэплъауэ си сменэгъум естыжа къудейщ. Сыт иджы сэ кыщIысхуеинуIар?» – егупсысащ Нартокъуэ, псынщIэу бжэмкIэ игъазуэрэ.

– УщIэмыкI, Токъуэ, сэ сыщIэкIынщ, – гузэващ анэр.

– Ар дауэ хъун, апхуэдэ щыIэ?.. – дыхъэшхащ Нартокъуэ. Куэбжэм щынэсым, машинэм къитэджыкIри кыбгъэдыхъащ цIыхубз гуэр. Ар IэлъэщI фIыщIэкIэ зэщIэуфат, и лъагагъкIэ курытт. Сэлам кыщри-хым къищIыхужащ – Надеждэт.

– Мыр лIо, сытым укъытхуихъа? – игъэщIэгъуащ Нартокъуэ..

– УкъыщызэлъэIуам сымыда щхэкIэ, иджы сэр-сэру сыкъыпхуэкIуащ. УщIегъуэжакъэ? – кыхэгушыIыкIащ цIыхубзыр пшапэ кIыфIым.

– НакIуэ-тIэ, укысхуэкIуамэ. Сэ сыхъзырщ.

– Хъуэу, апхуэдэу уи жьэгу пащхэ сыдыхъэфынукъым, унэ срамышэу. Сэ усшэну аращ сыкъыщIэкIуар. Нэхыхъ едгъэтхынщ япэщIыкIэ, – щIалэр нэхъри хээрыхъащ гупсысэм: къэкIуари кыщIэкIуари зыхуи-хынуур ищIэртэктым. ЖиIэхэр зэрыгушыIэ нэщIыр зыхищIэ къудейт.

– ЖыIэ узыхуейр, – тригъэчыныхъащ, цIыхубзым и гушыIэ нэщIыр кыдимыщтэу, – е, уэ жыпIэр пэжмэ, ныщIыхыи си анэр зэгъэщIыху, уэри зыкъегъэлыагъу, – пшапэр нэхъ нэхуIуэу щытамэ, а цIыхубзым и нэгум ирилъэгъуэнт ар щыжриIэм кыхэзыгъэскIыкIа зыхэщIэныгъэ куумрэ гупсысэ хьэлъэмрэ. АрщхэкIэ абы гу лъимытэу игу къэкIыжри щIэрыщIэу зыхищIэжащ: «Сыт хуэдиз хъэбыр-шыбырыгъэм хэтами, итIани, дэгъуэщ, дахэщ, цIыхубз IэфIщ. И мэ дыдэри кысщIихъэ сфIоущI». АрщхэкIэ ар псори иджы Нартокъуэ и дежкIэ блэкIа жыжьэт. Ауэ, куэд щIауэ, зэман гуэрым хыжьэу сымэджауэ фIэкI кыщыхъужыртэктым. АпхуэдизкIэ хамэ хуэхъуати, иджыпстуи и щIыбагъымкIэ зэплъэкIмэ, илбагъун кыфIэщIырт гъунапкъэ зымыIэ вагъэ фIыщIэри, и къуажэгъу лэжьакIуэхэри, адэ-мыдэкIэ хуэму, ауэ ерыщу икIи емызэшыжрэ пырхыжу жэщ фIыщIэр зытегъуэлъхъа губгъуэзшхуэм щызэблэкI тракторхэм я уэздыгъэ

кьэцлүхэри; закьуэтлакьуэурэ жэщ губгьуэм щызэпэджэж макьхэри и тхьэкүмэм кьиуэ хуэдэт. «А псом елытауэ, сытым ищлыс Надежди, ар кьызыхэкла гупри, абы я гьащлэри! Сыту зэпэжыжэ а псэукитлэри? Дауи сыдихьэхынклэ хьуххат абы, сымыделэ дыдэмэ?»

– Сыту пщыхьэщхьэ щлылэ дыдэ, – нэхьри зришэклащ Надеждэ лэльэщлэри. – Наклэуэ, тлэклу дылугьэкли кьэдгьэклүхь, соллащлэ сэ.

– Зыгуэр зыщыстлэгьэнщ, – зыкьищлэжащ щлалэ тегупсысыклам. Зыщитлэгьэнлауи хуэныкьуащэтэкьым, ауэ и анэр мыгузэвэн щхьэклэ, зыгуэрклэ кьигьэпцлэн хуейт. Дагьэ защлэ хьужауэ, и клэгуэ дытари кьыздищтащ. Ари кьыщлэщтар и акьылым нэмысыпа гурыщлэ щэху гуэрклэт, ахьумэ езыми ищлэжыртэкьым зэрищлынуур. Машинэм итлысхьэхэри, кьуажэ гупэмклэ дэжащ, жьжьи мыклуэу ягьэщри хадапхэ гуэрым и деж кьыщыувылащ. Надеждэ кьэзыша шофёрыр икли дэгү, икли бзагуэ хуэдэт, цлыху макь жьхуалэм щыщу зы «лыми» игьэлуртэкьым, икли зиплгыхьыртэкьым, гьуэгуем еплэ зэпыт флэкл, рулым клэрыдиям ещхьу ист. Мы дунейми, мы дунейм тет псоми теубжытхэу, лыапэклэ трилгьэщлэжа флэкл пщлэнтэкьым. Нартокьуэ ищлэхуртэкьым ар, ильэгьуауи ищлэжыртэкьым. Надежди зэригьэцлэхуакьым. Флэмылуэхуарэ, хьэмэрэ зэримыгьэцлэхумэ нэхь кьищта? Дэнэ щыпщлэн... Ауэ езы Нартокьуэ гу лымитэу кьэнакьым абы: «Зыри флэлуэхукьым... луэху щэху дэблэжыну тыншу кьыщлэклынщ», – хужилащ игуклэ. Ищлэжырт и «ныбжьэгьухэм» я зэхэтыклэри пэшэгьу ящл цлыху ллэужыгьуэхэри. Надежди зыкли зихьэкьуэртэкьым абы щхьэклэ, япэми хуэдэу. Нартокьуэ и цлыхухулыыр кьызэщлэгьапллэу зыкьыкларикухьырт. Машинэм щитлысхьэ дьдэми, имыхуэ хуэдэ, гьунэгьурэ зэву кьетлысыллащ, и лэпкьлэпкьыр кьрилуэтыллэу. «У-у-у, сыту лэйуэ сыпшыла, кьытелэбэт мыдэ, сэ си гур зэрыклэзыз, – щлалэм и лэр кьищтэри, и бгьэ сэмэгум щликьузаш». «Абдей лувци, уи гум сылгьэлэсынукьым сэ», – жилащ щлалэм. – «Нтлэ, дэнэ дей ущыльэлэсынур?» – «Уи гум еклэуэллалэ илэкьым», – кьылэщлэитхьыжащ Нартокьуэ и лэр, езыри нэхь кьыбгьэдэклэуэтыжащ. Цлыхубзым и макьым занщлэу зихьуэжащ, фэрыщлыгьэ лэпкь хэмылгыжу, зыгуэр кьызэрехьэлэклар кьыхэлуклыу: «Гущлэгьуншэ! Илэ дэнэ кьэна, уеклуэллэщаци, усхулуэдыжыркьым. Сыджэгуурэ, сыту лэй мыгьуэу уезгьэклуэллат уэ а си гум». Надеждэ машинэ щхьэгьубжэмклэ зригьээклар, дэплэу щлэидзащ. Ищхьэрэклэ изыбзэ хьуа мазэр жьг щхьэклэ кьуацэхэм зэщлалэхьати, кьэувылэжауэ хэщхьэукьухьырт, иджыри еплэщлэклартэкьым пшапэ клыфл лувыр зэклэщлэхун. Атлэми, и нурыр щлыльэ гьуэз кьащхьуэм кьыпхымыклыфу, езыр тхьурыж тхьуэпльыфл хуэдэ, кьыпхыпс кьудейт, жейбашхьуэ хьэлээт, щхьэхынэт. – «Ей, мазэ, мазэ, сыт пщлэрэ уэ?! Ауэ сытми укьоплгых, зыми ущлэхьуэпсыркьым, псоми уахуэгущлылэщ...» – жилащ Надеждэ, кууэу щатэри. Цлыхубзым а и тхьэусыхафэхэри и гум нигьэсакьым Нартокьуэ: а зыхэта гупыжымы я мэ зыщыуа псоми афэ джанэ яхузыщитлэгьат абы. «Блэ зэуар аркьэным щощтэ», жьхуалэм нэхьей, абы кьапкьрыклар зыгуэри и флэщ хьужынутэкьым. «Дауи, Надеждэ ауэ сытми щхьэусыгьуэншэу кьэклуакьым, ар абы кьахэклащ, мурад гуэри ялэщ. Ауэ сыт хуэдэ мураду плэрэ?!» Итлани, иужьрей псалгьэхуар а цлыхубзым зэрыжила щлыклэм (абы и макьым щлэта пэжыгьэ гуэр кьентлэлуащ и псэм) шэч кьригьэхьыжащ: «Ярэби, дзыхь хуэпщл хьуну плэрэ-тлэ мыбы?» – жьхуылэу.

– А жыплэхэри фэрыщлыгэмэ, уэ артисткэ телъыджэу шылэ псоми уатеклуэжащ, – жилад Нартокъуэ, цыхубзым и лэблэм шабэу лэ дилъэри: хуцлэгъуэжырт щылау цыхубзым зэрехъэшэклам. «Сыт, тхэмышккэ, абы уепхъэшэкккэи уемыпхъэшэкккэи... Цыхубз щхъэтеплэншэ цыклу мыгъуэщ».

– Наклуэ, дигъэки, си лъакъуэр ундэрэбжыщ, – лэлуаш цыхубзыр, машинэр кызырыувилау. Я куэбжэпэм шылурым Нартокъуэ кызыфлигъэщла губгъуэри, хуэмурэ абы шызэблэки, жыжьэу къэцу трактор уэдыгъэ нэхухэри, жэщ макъхэри – псори нэрылъагъут иджы. Мащлэ-мащлэурэ къыдэклуэтей мазэм и нур фагъуэр пшапэ кыфли пкыншэм къыщлигъэувэрт. Адыгэ хэкум и мымащлэ лэрыщли луашхэ цыклухэри, хэмщлыраклэм ещхуэ, къуажэбгъу хьуплэм кыххэтэджыккырт. Абы адэки, пэу щхъэгъуэм уежэхмэ, гъавэ щлалэ губгъуэшхуэр къыщылыт. Нартокъуэ игу къэклыжащ и сабиигъуэр – хъндырабгъуэм ещхуэ зелъатэу, хъндырабгъуи ещэу, а губгъуэм щитыгъар. – И адэм и джэдыгуклэм кыхыхыу шыта мэлыфэмэмрэ пщлэнтлэпсымэмри къыщлихъэжащ асыхъэтым. И клагуэ дытар иубгъури, луашхэ щхъэгъуэ цыклу гуэрым тетлысхъэхэщ. «Иджыри упищлэрэ?» – къыбгъурытлысхъа цыхубзым и пллэ псори кызыэщлиуыдэу и литри кыришэклащ, кызыжьэхигъэщлащ. Цыхубзми «лылы» жиэртэкъым, ауэ нэщхъей хуат.

– Кызыжлэ иджы укыщлысхуэклуар.

Зыри жиэртэкъым абы. Гупсысэ хьэлъэхэм зэщлауыда хуэдэт. И щхъэр кыиэтри, щлалэм худэплъеящ, и нэгум щлэплъэу. Езыми и нэклур армыгъуейуэ жыг щхъэки къуацэхэм къахэпша мазэм кыигъэнэхуащ. Надеждэ и нэклушхьитлым нэпс тклуэпс зырыз тенауэ тесысыхьырт, налкьутналмэсым хуэдэу, мазэ нур щылаэм пэлыду.

– Сэ сыкыщлэклуар бжеслащ, – кызыжэдэклащ абы иккэм-иккэжым, – усшэну аращ сыкыщлэклуар, си деж усшэну. Уи ныбжьэгъухэр зы къэмынэу къожьэ.

– Абы ныбжьэгъу шызилажккым сэ.

– Шыуимылажми, шыуилащ. Итланэ... – щигъэтыжащ лэнкуну цыхубзым.

– Сыт итланэ...

– Абыхэм хуэдэ ныбжьэгъухэр занщлау хыфлэбдзэж хьурккым, щласэ фызым хуэдэу. Я лэр кыхыщ абыхэм, кыпллэласынуш, умышлэххэу.

– Ло, кысхуэдалъэхэу ара? Си сэбэп флэки, си зэран яккыым абыхэм сэ.

– Хьэуэ, хьэуэ, зыри кышхуэдалъэрккым. Уи ахъшэхэри кыуатыжыну си гугъэщ. Уагъэфлажыну аращ, узэрагъэщхьэрыуам щхъэки.

– Сынэклуэпшэнуми, сыхушлыхъэнуккым сэ, солажьэ. Пщэдджыжь жыгуэ сыдэкижын хуейщ, – идэртэккым Нартокъуэ.

Хуеижтэккым ар ахъшэ кыратыжынуми езыхэми. А ахъшэ жыхуэллэр и флэщи хьуххэртэккым. «Абыхэм ахъшэ ятыжуи?! Мо мазэ кыкыуэклар кызыкыуэкламкэ кыухъэжынщ абы шыгъуэ», – дыхъшхьырт клуэцккэ.

Абы гу лъита е псэки зыхищла, Надеждэ и флэшу кыщлигъуаш:

– Хьэуэ, сэ пэжу жызола. Ахъшэ ялэщ иджы. Ахъшэ куэд. Яплэм хуэдэжккым.

– ЯIэми, фIыщ. Сэ сыхуцIыхьэнукъым. ЛэжьапIэ сыIутщ. Мохэр пIагьгурэ? Жэщми мыжейуэ лажьэхэр? Абыхэм сащыщ сэри.

– Сымылгьагъуми, сощIэ. Уэ уи гугьэрэ абыхэм уэ узыхэ-тыр ямышцIэу, ящIэ. Зы лэабакъуи пчыркъым уэ абыхэм ямышцIэу. УздэкIуэри, пщIэри, жыпIэри, пшхы нэгъунэ ящIэ абыхэм. А къомым дыхыумыгъэт, сэ сынолгъэIу, сэри сыкъромыгъэхуэкI. Зи мыхъуми, ильэскIэ дызэдэпсэуащ, нэчыхь димыIами. НакIуэ. Пэж дыдэу, нобэ унэмыкIуэфынуми, тхьэмахуэм накIуэ.

– Дащэщ тхьэмахуэр?

– МахуиплI дэкIмэ.

– Ар сыт число?

– ТIощIщ.

– НтIэ, накIуэ. НакIуэ, си IэфI! НакIуэ, си фо! НакIуэ, си псэм хуэдэ! – цIыхубзыр еубзэрабзэрт щIалэм, шабэуи телгъэщIыхьырт. – Сэ уэ сыкъожьэнущ, – зрикъузылIащ щIалэм и бгъэгу лгъэщым, зыпщIэхидзэри, кIэзызу ба хуищIащ, бэуэгъуэ зыщIаубыдар яхуэшыIэху, – ауэ уныщыкIуэнури дызэрызэбгъэдэсыну щIыкIэхэри, сыхьэт бжыгъэ дэнэ къэна, дакъыкъэ бжыгъэкIэ дыгъэбж. Сэ ар сщIэн хуейщ.

– Сыт а къомыр зэрыпщIынуэр? Абы зыгуэр къокI.

– Зыри къыкIыркъым, си нэху, зы закъуэ фIэкI. Сэращ абы хуейр.

Сэ сыхуейкъым ахэр зэрызелгъафэу нэху щыху щIэсыну. Сэ сызы-хуейр уэ дэрэ ди закъуэ дыкызыэхуэнэу, дызэрыхуейм хуэдэу нэху дгъэщыну аращ. А зы жэщыр къызэтыж сэ гъащIэ IэфIу, – Iэ дилгъащ лIым и нэкIум, – псалгъэм щхьэкIэ, сыхьэт пщыкIутIым и деж... НтIэ, нтIэ, сыхьэт пщыкIутIым и деж, фIэмыкIыу, сэ нащхьэ пхуэсщIынщ... Хьэуэ, ар хьунукъым, нэгъуэщIу тщIынщ. Сыхьэт пщыкIутIым и деж сэ бжэ уэстынщ, «сыкъыхыфIэбдзэжами, сигу нобгъэркъым, сыпхуэ-арэзыщ», – жысIэнщи. Уэ бжэр сIыхи, уефэным ипэкIэ абы хуэфашэ псалгъэ жыIэ. Ауэ умыпIащIэ. УпIащIэмэ, шэч ящIынщ, дыщIахужыну аращ, – жалэнщи. ЕмыкIуащ. Псалгъэ дакъыкытIкIэ, дакъыкыищкIэ, псалгъэ дакъыкыитхукIэ, уэ пхузэфIэкIынуащ ар, а бжэмкIэ абдеж щысынури ефэнри зэрыбухыр иужь дыдэу якIэщIэдэж. ИтIанэ ефэ бжэм. Езыхэм къагурыIуэнщи, щIэкIыжынщ.

Апхуэдэу зэгурыIуащ Нартокъуэрэ Надеждэрэ.

Нартокъуэ абы игъээжыну артэкъым. Ар щхьэфэц хэхынт абы и дежкIэ. Къызыыхьэжа гъащIэмрэ абырэ зэрилгъытмэ, и щIыфэр тхытхырт, укIытэж хьэлгъэм къыхигъэщтырт, кIэрымыкIыжыну къээыуцIэлIа гущыкIыгъуэ гуэрым щымэхъэшэжу. Ауэ сыт а зы жэщ закъуэр, сыт зэрихьуэкIыфын абы? АтIэми, Надеждэ Iейуэ мэлгъауэ. ЦIыхубз лгъэIур адыгэхэм ягъэзащIэ хабзэщ игъащIэм. Надеждэ езыри цIыхубз Iейкъым. IэфIу къригъакIуэу, цIыхухьугум лгъэлэс цIыхубзщ: дэгъуэщ, дахэщ, цIыхубз IэфIщ. «СыкIуэнщ!» – ищIащ мурад, цIыхубзри, фIыуэ къыгъэгугъауэ, кIуэжащ. Нартокъуэ пщIантIэм щыдыхьэжым, Хьангуащэ куэбжэпэм деж щытт, и ИтIыр зэблидз-ри, и блэгущIэхэм щикъузэжауэ. ПшыщIа хьунт, и фэр пыкIат. Е щтIэщтаблэт?.. Пэж дыдэр жыпIэнуэмэ, тIури хузэхэту къыщIэкIынт. Анэм игу пIейтеяр игъэпсэхужри, махуэ псом фIыуэ лэжьа щIалэр жей IэфIым хилгъэфэжащ. ПщIыхьэпIэ ильэгъуакъым, къыхэщта-къым. Ауэ анэр жеякъым нэху щыху.

Зэраухылга палгэр кьэсри, Нартокьуэ клуаш кьалэм, Надеждэ хуэхьэщлэну. «Ньбжьэгьухэм» кьыхуагьуэтауэ, Надеждэ иджы унэ гьуээзджэ щлэст. Унэр щхьэунейуэ фьзыжь гьуэрым ейт, ауэ езым и закьуэпцлийти, щыгуфьлыкьыу щлгьэтлгьсхьат мо цьыхубз щлалэ, цьыхубз гуакуэр. Зыгуэркьлэ кьыскьлэьплгьынщ, сьыхуэныкьуэ хьумэ, зыгуэркьли кьыздэлэпыкьунщ, жери, фэтэрыпщлэ щлагьуй Ихьыртэкьым. А Их тлэкьури ауэ сытми, фашэм щхьэкьлэ, Ихьырт, ахьумэ езым илэм ирикьурт. Сахалин щылажьэрт и кьуэри, абы кьы-хуригьэхьырт ахьшэфл, кьинэмыщлауи, мылькуфл бгьэдэлыт. Унэр пэшипллрэ пщэфлаплэрэ хьурти, пэшитлгьмрэ пщэфлаплэмрэ фьзыжьыр щлэст, пэшитлгьр, я щьыхьэллэр щхьэхуэу, Надеждэ илгьт. Кьуэаракьэ, цьыхуфл льыхьуэмэ, игьашцлэкьли имыгьуэтгьн фэтэрт, ауэ, бзаджэм лгьакьуйбгьу щлэтщ, жьыхуалэм хуэдэу, мо бзаджэ гупым ар кьызэрыщлаха щьыкьлэр тхьэм ещлэ. Дауи, ахэр Надеждэ щхьэкьлэ гузавэртэкьым. Езыхэрат а унэм хуейр, я зэхуэсыплэу, я лгьуэху шалэжьыну, я мурад щэхухэмкьлэ щызэгурылуэну, унафэ щашьыну. Псом хуэмыдэу, а унэр кьалэ гьунэм, цьыху куэд щызэхэземьуэ пакьлэм щьлэт. Щэху зехьэллэ хьунут. Атлэми, Нартокьуэ кьуажэм зэригьээжрэ, хуэныкьуэ хьуакьлэхэт апхуэдэ зэлущлаплэ. А унэм зэрыщлэтлгьсхьэрэ Надеждэ куэдкьлэ нэхь гугьу ехьырт. Сыт щхьэкьлэ жыплэмэ япэм хуэмыдэжу иджы напйтлэ псэурт: фитл зьтригьэуэн хуейт, чэзууэрэ: зь фэр зи унэ щлэс фьзыжьым щхьэкьлэ, етлуанэр – ар езым и фэ дьдэрати, тыншт. Абы гугьу дехьыртэкьым. Фьзыжьыр цьыхуфлт, игьашцлэкьлэ хьэрэмыгьэ игу кьэкьлгьнутэкьым, цьыхум шэч лей хуищлгьнутэкьым. «А си дахэ, ар сыт а пщлэр? Уэ уи закьуэ упщэфлэжынуэмэ, сэ сызищлгьсыжыр сыт! Кьакьлэуэ мыдэ, сэ сыпщэфлаш, дьыздэгьашхэ. Сэри нэхь лэфьу сышхэмэ, уэри хьэзыру укьрихьэллэжмэ, – ар нэхьыфлкьэ», – жилэрт, Надеждэ кьыдыхьэжыху. Е «Уи закьуэ щхьэ ущыс, си тлэсэ, кьакьлэуэ дьзэрытегьэунщ», – жилэнти кьеджэнт. Пщэдджыжьым лэжьякьлэуэ щьыдэкьлэ «Зумыгьэллалэ, тлэсэ, сэ зэлгьылгьсхьыжынщ уи унэр, лгьнкьыбзэр кьэгьани, кьлэуэ уэ, кьлэуэ, зькьыкьлэрумыгьэху!» – кьылтгьтэрт гу. Абы щыгьуэ ар жьыхуилэ унэм кьхьуэ бын щлэса хуэдэт: птулькьлэ нэщлхэр стлэ щлагьым щлэдзэжауэ, тутын кьлапафэр унэ лгьгум изу...

Кьлэщлэу жыплэмэ, цьыху хуэдэу, дэлсэун хуейт. Ар фэтэшт Надеждэ и дежкьлэ. Дауэт абы лгьнкьыбзэ зэрыритыну. Итлэни, абы хуэфэщэн фэ зьтрымыгьауэу хьуртэкьым: хуейтэкьым фэ лей кьриплгьыну. Нэгьуэщлэу жыплэмэ, и фэ дьдэр кьылгьагьуну. Икьли кьэхьуллэ хьунт ар Надеждэ, сыт щхьэкьлэ жыплэмэ кьэхьуапсэрт нысэу. «Си Мудин укьезгьэшэнуш, алыхь, кьызэрыкьлэужу», – жилэрт мызэ-мытлэу. «Уэ дыкьабдэмэ», – кьыщлгьгурт итлэни. И кьуэм и сурэтыр кьригьэ-лгьагьурт, хьыджэбзыр щымытхьумэ, и жагьуэ хьууэ, сурэт дьдэми дьхьэхьыфэ зьтрымыгьауэу хьуртэкьым: фьзыжь хьэлэлыщэм зигьэгусэнут. Языныкьуэхэми а цьыхубз лейуэ щыуа мыгьуэм апхуэдизкьлэ ищлэну имыщлэжу кьанэрти, зэгьуэду гьуэгыну кьызэфлэзэрыхьырт. «Адждьыдэ мыгьуэ, мы фьзыжьри стхьэлэу, сыщлэпхьуэу сыкьыщамыгьуэтыжын сыкьыщыхутащэрэт», – жилэрт игукьлэ. И жьэкьлэ жилэу зэхэпхьы: «Уэ нанэ, си нанэ дыщэ, зь сыхьэт узмылгьагьумэ, сыпсэу-жыфьыркьым!» – арат. Апщлэндэху мо тхьэмыщкьлэми и флэщыпэ хьурти, нэхь лей мыгьуэжу кьыкьлэрыхьыжьэрт, «ярэби, стхьэлэпэну арауэ, плэрэ мыр зьыхуейр?» – жригьэлэу. Абы щыгьуй фьгуэ ищлэжырт

зэримытхьэлэнуIари езыр кIуэ пэтми нэхь куужу зэрехуэхри, мащэ кIыфI куум ихуар кызыэрыдэпIэстхьейм хуэдэу, хуилгьэуджыкIырт дуней нэху хуитым техьэжыну. АрщхьэкIэ зыхэхуа гупым псэууэ кьаутIыпщынкIэ Iэмал игьуэтыртэкьым. ЯIыгьт шынагьэрэ ахьшэкIэ. И нэгү щIэкIырт абыхэм фIырыфIкIэ уакьызыэрыIэшIэмыкIыфынур.

Мы зи гугьу тщIы пщыхьэщхьэри зытеухуар апхуэдэ зы Iуэхут. Нартокъуэ нэсыным куэдкIэ япэ иту кызыэхуэсакIэт гуп щэхур. А пщыхьэщхьэм кьекIуэлIар цIыхухьу защIэт, я цIыхубзхэр я гьусэ-тэкьым: езыхэр зэрыэджэжымкIэ, – Хьан, Пщыкьан, Дамыжьыкьуэ сымэ. Я цIэ дыдэхэр нэгьуэщIт. Ауэ цIэ лей зыфIащыжмэ, нэхь кьащ-тэрт. ЦIэ лей фIэщынми гугьу дехьыртэкьым: зым адреихэр зэреджэну нэхь хуэфашэр я хьэл-щэнхэм, я сурэтхэм псынщIэ дыдэу кьы-хагьуатэрт. Псалгэм щхьэкIэ, ХьанкIэ зэджэр цIыху ткIийт, и унафэм щIэкIынIа шинэу щысхьыншэт, гущIэгьуншэт, и щхьэци, и жьакIи, пкьынэкIэ иIа пфIэщIыну, гьуэплгьт. Пщыкьаныр кьуданым хуэдэу ишауэ IэпкьлэпкьыфIэт, щIалэ дахэт, щхьэщпэщтэт, зыгьэгусэрейт, хьыджэбз гьэфIауэ. Ауэ фадэбжэ хэту ерыскьыфI Iэнэрэ щIэщыгьуэу зы хьыджэбз цIыкIурэкIэ и адэ-анэри сондэджэрым ирищэжыфынут. Дамыжьыкьуэ кьыхэпхыну зы фIагьи зы дахагьи хэлътэкьым, и цIэм ещхьт езыри: и плIэ мащIэу кьыдэкIам и дамйтIыр и тхьэкIумакIэхэм нихусыжат, абы зэригуа и пщэгурыгьым фIэт щхьэшхуэр и гупэмкIэ ишэжати, еплгьых зэпыту кьыпфIэщIырт. АрщхьэкIэ еплгьых зэпыт-тэкьым – кьоплгьырт. Ари, я нэхь нэ жаным нэхьэрэ нэхь Iейуэ кьоп-лгьырт. И щхьэр хуиту зэрыхуэмыIэтым кьыхэкIкIэ, и набдзэ кьуа-цэхэм шынагьуэу кьыпхущIэплгь зэпытт, и нэ кугьуйтIыр и щIылу напIэхэм тIэкIу фIэкI кьэмынэу щIильэфэжат, нэхьыбэу плгагьур и нэхужьыбэрт. И Iэхэр пIащэт, цыбэт, егьэлеяуэ кIыхьт, и льэнкIлэпс пхапIэм нэсырт. КIэщIу жыпIэмэ, гориллэкIэ зэджэ номиным ещхьт. Нэсауэ лгьукI сурэтт. Теплгьэ узыншэ зилэу хьуа цIыхум яфыгьуэу-рэ, икIэм-икIэжым, дуней псом и бийуэ кьыщIидзыжат. Ауэ гуп зы-хэтым пщIэшхуэ щилэт. Хьаным (Хьанырат гупым я унафэщIыр) дзыхь нэхь зыхуимыщI Iуэху гугьухэр зи пщэ ирилгьхьэри, нэхьыфIу зэфIэзыгьэкIри Дамыжьыкьуэт. Хьэлуи щэнуи хэлгьыр зы закьуэт – нэпсеягьэ. Дауи, гурыуэгьуэт ар и закьуэ дыдэу зэрыпсэур. Зыми ищIэртэкьым щыпсэури, Хьаным фIэкI; зыри кIэлгьыкIуэртэкьым икIи зыкIэлгьыгьакIуэртэкьым, Хьаным фIэкI; зыми едаIуэртэкьым, Хьаным фIэкI. Ауэ Хьаныр абы и деж кIуамэ, щхьэщэ лгьахьшэкIэ кьыпежьэрт. А зым дзыхь хуищIырт и гу бампIэр худихыну. И пхьуан-тэ фIыщIэр кьыщтэрти зэтрихьырт, зэдагуэша мылгькум щыщу кьылыгь-сар и IэмыщIэхэм иригьэжурэ, и нитI ныкьуэщIэлгьафэхэм хьуаскIэр кьыщIихыу, и жьэ кьупщхьэ пIащэ зэригьэшххэм Iупс тхьурымбэ-ри псалгьэхэри зэхэзэрыхьыжауэ кьыжьэдиупщIыкIырт: «Ы-ы-ы, нэлатьр зытехуэн кьом, фэ фщыщ дапщэ спIытIыфыну сэ иджы мыбыкIэ?! Мы дыщэ тхылыгьымпIэ щкьыщкьыж цIыкIу кьомымкIэ! ФызэкIуэщIыспIытIэнщ, игьащIэкIэ гьуджэ фимыплгьэжыну! Бжьа-пщIэ зыкьоми вдэзгьэкIуэнщ, джэдылIэм здихьа бабыщу, лгьагьу-гьуейхэ. Аращ фэ фхуэфашэр! Мис абы щхьэкIэ упсэу хьунуш! Ауэ нэсакьым иджыри, зэ фымыпIащIэ. Мыр мащIэщ». Хьаныр абы еп-лгьырт, едаIуэрт, и пащIэкIэ щIэгуфIыкIыури: «Хьунщ иджы Iэдэмей (арат и цIэ дыдэр Дамыжьыкьуэ, и цIэ дыдэмкIэ еджэри Хьаным и закьуэт), зумыгьэлгьыщэ уи макьым, зыхьумэ. Уэ зыр уриуасэщ адреи псом. СызэрылIэжыным хуэдэу си фIэщ мэхьу уэ дзыхь кьыпхуащI

зэрыхуунур, – жиЛэрт. – Хьунуш дзыхышхуэ кьыпхуащI». КIэшIу жыпIэмэ, Нартокьуэ шахэтамрэ иджырэ мы гупыр я IуэхукIэ зэхуэ-дэжтэкьым, шурэ лъэсрэ я зэхуакут. Абы щыгьуэ хьэлэл делэхэр кьагьащIэрэ щIыхуэ фIашхыу, тыкуэнхэм зыпашIэрэ щэхуу сондэ-джэрхэу, Iулъхьэ Iызыхын ягьуэтмэ, дэлэл хьухэу – нэхьыбэм Iуэху жьгьей фIэкI кьаймышхулIэу шытащ. Хэбгьэзыхьмэ, фадэбжьэ ира-фын шамыгьуэт куэдрэ кьэхьурт. Иджы я Iуэхум зиүзэщIат, есахэт. Тыкуэн, унэ кьулей яхьунщIэфьнут. Апхуэдэ кьаруи тIасхьэщIэхуи яIэт; общественнэ мылкъу зыбгьэдэлъ щIыху IупэфIэгьу кьащIыну хэтхэт. Нэхъ лъэщ хьууэ зэрыхуежьэу, зэрызахьумэжынуми нэхъ егупсыс хьуахэщ. Япэ дыдэ ар кьыхэзылъхьар Дамыжьыкьуэщ.

– Хьунукьым, – жиIащ абы, пщыхьэщхьэ гуэрым зэIуцIахэу, стIолым IэштIымкIэ теуэри, – дэ зэгуэрым кьытхэта тхэкIыжу обще-ствэм шысэужыну, – гупыр щым хьуащ, зыхуахьынур ямышIэу. Пэж дыдэу, зыми игу кьэкIатэкьым апхуэдэ псалъэ кьэхьейну. Зыми зыри щыжимыIэм, Хьан стIолым бгьэгукIэ зытригьащIэри щIэупщIащ:

– Сыт жыхуэпIэр? Хэт зи гугьу пщIыр? – ари щэху цIыкIуу.

– Мис а вгьафIэу кьэфшэкIа нанэ и щIалэ цIыкIуращ, жыхуэсIэр, Нартокьуэ.

– Дэракьым ар зыгьэфIар, езым дигьэфIащ. И ахьшэ делэр иухати, и унэ екIуэлIэжаш. И щIыхуэ ттелъ фIэкI, абы нэгьуэщI кьыдищIэркьым.

– Хьэуэ, Хьан, сэ уэ сыппэрыуэну сыхуейкьым, ауэ сэ абы сызэре-гупсысыр жызгьэIэ. Сыщыуэмэ, кьэзгьэээжынщI!

– ЖьIэ, дынодаIуэ.

– Ар щекIуэлIэжар и ахьшэр зэриухаракьым. НэгьуэщIщ. Зыри кьыдищIэркьым, жыхуэфIэри уи фIэщ пщIы хьунукьым. Фраерщ ар. Хэт Iуригьэуами, ищIэу Iуригьэуами, щыуауэ Iуригьэуами, зыгуэр Iурагьэуащ абы. Е езым а и кIуэщI нэху цIыкIумкIэ дыкьыщIащ. Ды-хуэшэчакьым абы и кIуэщI нэху цIыкIум, хуэшэчакьым дэ кьытхэты-ну... нэ кьуэлэнхэр кьытхуишэну хьэзырщ ар. И судыр щIэн хуейщ, щIалъэ имыIэу, сэ си щхьэм кьызэриубыдымкIэ.

– Фэ сыт жыфIэр?! – щIэупщIащ Хьан, адреи псоми захуигьазэ-ри. Хэт и мыси шынгьуафIэщ, кьэрабгьэщ. Япэ дыдэ Пщыкьан кьы-дэлъащ, зыIурыбзаеу.

– Ди Iуэхум тIасхьапIэ етын хуейкьым, псы кьызыдэкIыным са-гьыз гьэткIуа IукIэн хуейщ. Псыф хьумэ, сагьызыр иубыдыжыну-кьым.

– Уэ IупкIэн а сагьыз гьэткIуар? – кьыхуэдзэлэшхаш, хуэ-мышэчу, Дамыжьыкьуэ. Илъягьу хьургэкьым абы а Пщыкьанар. «НэгьуэщIэхэм я гугьуехькIэ шхэну аращ, ахьумэ, зыкIи ушыгугь хьу-нукьым», – жери, арат щIимылъягьури. Пщыкьаным, кьызэрыдэлъам ещхьыркьабзэу, зиудыгьужаш.

Сытми, «судыр» ящIащ Нартокьуэр Iухын хуейуэ. Ауэ ар зыгьээщIэнумрэ гьээщIа зэрыхуэну щIыкIэмрэ хуабжьу елIэлIащ. Дамыжьыкьуэ тегушхуауэ иужь ихьэнут абы, арщхьэкIэ Хьан занщIэу пиупщIащ:

– ХьункIэ Iэмал иIэкьым. АфIэкIа иджыпсту шынагьэ кьызыбгьэдэмыкIым щхьэкIэ, Iэдэмей зиуцIэпIыжыну? Ар ди дежкIэ нэхъ Iейщ. Ар зы, етIуанэу, IэпщакIуагьэ лъэпкъ хэмыту, ар езыр- езы-ру IукIын хуейщ, и гьуэгу тету.

А псор кыщапсэлъым Надеждэ щІасат унэм, зэ кьэтэджрэ я Іенэр зэригъэзахуэу, зэи тІысыжрэ щхьэукъуэ хуэдэу. АрщхьэкІэ щхьэукъуэни игу кьэкІыртэкъым. Щхьэукъуэн дэнэ кьэна, и гур дзапэкІэ иІыгът. А псалъемакыыр кыщыхъея дыдэм, кьаскІэри и псэр, ятІэхум хуэдэу, пыкІыжат. Насып иІэти, абы щыгъуэ зыми гу кыльытакъым: псоми езыхэм я щхьэ я Іуэхут. ИужькІэ зызэщІуобыдэжри, кыфІэмыІуэхуфэ зытригъэуаш. Иджы, Хъан жиІа псалъэхэр щызэхихым, аргуэру и гур гужьейгъуэу кыыхэузыкІаш: «сэрауэ пІэрэ ар кызылыгысынур», – жыхуиІэу.

– А жыхуэпІэм зы Іэмалщ иІэр, – кыпидзаш Дамыжьыкъуэ Хъан и псалъэхэм. – Ари умыгъэзашІэу езыр-езыру хъунукъым, нэхъ белджылыІуэу жыІэн хуейщ. Дауэ икІи хэт ар зыщІынур?

– Зи дауэраш, кьедгъэблэгъэнщ, мыбдеж и ахьшэри щеттыжынщ, дгъэфІэжынщ, Іуэхури зэфІэдгъэкІынщ.

– Бжъэ щхьэхуэ етын хуейщ абы, бжъэ щхьэхуэ дыдэ. Армырмэ, шэч иумыгъэщІу пхуэщІынукъым. Дэ тхуетынукъым абы бжъэ щхьэхуэ, кьекІурэ кьезэгъуы, псоми хэгъуашэу, – егугъурт лъэкІ кымыгъанэу Дамыжьыкъуэ гуэрыр. Псори занщІэу Надеждэ еплъаш. Щытт ар, блэ нэІу бзаджэм зыщІишэ псэущхьэ кьарууншэ цІыкІум хуэдэу. И дамитІри ехуэхат, и нитІри теплъызат ар жызыІэм.

– Уэ слъагъум иугу ирихьыркъым ар? – кыыхэІукІаш а пщІыхьэпІэ Іейм а макъ гуэрыр. ПсынщІэу зыкыищІэжри, и щхьэм кыильэдаш уафэхъуэпскІыу: «Е лІэн, е гьэлІэн, нэгъуэщІІ узыхэдэн щыІэкъым», – лІо сигу щІримыхьынур? Фэра, хьэмэрэ сэра абы лей зрихар?! – жиІаш тегушхуауэ. Абы тезыгъэгушхуа кьарури ищІэжыртэкъым. ЗэгурыІуаш белджылыгъэ псомкІи.

– ХьэщІэр кьакІуэмэ, гупу щІэсынум – цІыху кьэс дыжбын рюмкэ зырыз, зэщхьу кытегъэуэвэ, уэ Надеждэ, уэ уиІэххэ си гугъэщ ар, пэжккэ? АтІэ, араш. Уэ, Іэдэмей, сыхьэтитІ-сыхьэтищ нэхьыбэ и мыпІалгъэу и кьару псори кыызэкІуэцІыкІыну хуцхьуэр кьэбгъуэтынщ. Нэхъ пІалгъэ кІэщІри хъунукъым: лажьэ имыІэу гъуэгу теувэжын хуейщ, – иухаш зы унафэр Хъан. – Иджы псори мыдэ фыкьэдаІуэ, – кыищІигъуаш адэкІэ, – гу лызотэ фэ фи псалъэкІэм, урыс блатнойхэм фадэплъейуэ. Ар дэ кьыдэмызэгъын Іуэхуш, жыжьэрэ гъунэгъууи дызыхуэмейщ. Щывгъэт. Бжъакъуэ зытебгъэувэри ари зыщ. Фи бзэр кьабзэу, дэндей утыкуи кыщезэгъын хуэдэу щытын хуейщ. Зы псалгъэ блатнойуэ кывжьэдэкІыху, фи бзэгум федзэкъэж! Араш ар зэрыщывнэнур. ЩІагъыбзэ дыхуейкъым.

А зэІушІэм иужькІэ, псори зэфІэкІа, зыхуеину псори хьэзыр хьуа нэужыщ, Надеждэ Нартокъуэ и деж щыкІуар, кыишэну. Кыыхуэшакъым, пІалгъэ кьриташ – тхьэмахуэ кьакІуэм и пэ кьит пщыхьэщхьэр. Сыт ящІэнт? ЗэбгрыкІыжаш, Нартокъуэ бгъэдэсыну, «зыгъэфІэжыну» кыызэхуэсахэр, щэбэт кьакІуэм пэплъэу.

Арати, зэраухылІа пІалгъэр кьэсащ... Нартокъуэ фІыуэ ищІэрт Надеждэ зэримызакъуэнур, а зыхэта гупыжь дыдэр кызырэпэплъэр, имыщІэжыр апхуэдэу тегъэчыныхьауэ кыыхуей щІэхьуарат. «Е ахьшэ тІэкІу кызырэрыскъуэкІыжарауэ пІэрэ? ЯщІэ ар абы, дауи. Надеждэ жиІакъэ, пшхы нэгъунэ ящІэ, жери. АрщхьэкІэ, абы жиІар пэжмэ, ахьшэ Іуэхуи зэрахуэркъым. «Ахьшэ я куэдщ, уи ахьшэри кыгуатыжынуш», – жиІаш. Дэнэ кыыздрахар ахьшэри? Дауэ хьуа занщІэу кьулей? Апхуэдэ цІыхукъым ахэр, лажьэу кьулей хьуну. Мы зэм зыхуейр кьэсщІэнщи, сапыкІынщ... ГьэщІэгъуэнщ итІани... СщІэркъым, зыри

кызыгурылуэркым. Сцлэнуи сыхуейкым!» – егупсысырт Нартокуэ.

Нартокуэ унэм щыщлыхам хэт щыст – утыкум ит стюл хуреишхуэм бгъэдэсу, куэзыр джэгухэрт Дамыжыккуэрэ Пщыкьанрэ, хэт кыкIукI-никIукIыу, зээмызи джэгухэм кьабгъэдэувылэрэ я куэзырхэм еплъу, щлэтт. Хъан и щлыбагыр кьэгъэзауэ, и лэхэр и щлыбагкым щызэрыдзэжауэ, щхьэгъубжэм бгъэдэтт, абы кьыдэщ жэщ кIыфIым хэплъэу. Андрей пэшым кьакъэ-пщIыпщIу цIыхубз гуп щызэрызехэрт, я нэжыгуцхэр, я бостей пщампIэхэр зэрагъээхуэжырт, Iупэлэр зэлэпахырт, я набдзэ, нэбжыц щлэлыкIахэм елээщIэжырт. Зы гьуджэшхуэр яхуримыккуу, зыр андрейм кьылуиггэкIуэтырт, кьызэрылуэзыпэрт, дыхьэшххэрт. ЦIыхубзхэм языныккуэр Нартокуэ ицIыхуртэккым, яужгъужахэм я пIэкIэ щлэщыгкуэ кьахыкьауэ кьыщIэкIынт. Хьыджэбз щлалэ дыдэ цIыкIу яхэтт, гуащэ гъэджэгун иджыри иуха кьыщIэкIынтэккым. Ари гьуджэм пагъэтIысауэ, и набдзэхэр, и нэбжыцхэр туш фIыщIэкIэ хуцIалыкIырт, быдзышэ зэрэфэрэ куэд мыщIа и Iупэ цIыкIухэри плыжыу хуалэрт. Щаха кьудей щыгын щIыIутельхэр – плащ, бэлыто пIащIэ, кIагуэ сытхэр – шэнтхэм адэмыдэкIэ еупцIэкIат. ХьэщIэ пэплъэ унагкуэр хьэщIэ ихьэгкуэ дыдэм и деж зэ пIейтей мэхуж, Iэрипхуэру, зыхунэмысахэр, зэлылуамыхахэр лъэныккуэ ирагъэзу, адэ-мыдэкIэ кьуаггэпщIуэжу. Абы ещхэт а гупыр асыхьэтым, псом хуэмыдэу цIыхубзхэр. АрщхьэкIэ хьэщIэ кьэкIуэни яфIэлуэхутэккым абыхэм. ЯщIэххэртэккым кьэкIуэнIауи. ИкIи хуейтэккым нэгкуэщI кьахыкьэну. Ахэр щIызэхуэсар ефэн, ешхэн, джэгун, я цIыхухуэхэр нэхэри зраггэуэкIуэн, абыхэм я гьусэн, ягу щызу псэуну арати, щхьэж зэрыхуээфIэкIкIэ иужь итт ар кьехуэлIэну.

Псори зыгъэхэккуэвыккуу, псоми я зэхэщакIуэу щыта Надеждэ а пщыхьэщхьэм нэщхьейт, е хэгупсысыхьат, сытми, дэпльагъужыртэккым и жанаггери, и гушылэкIэ псынщIагкуэри. КьызэрыщIыхьэу абы гу лъитэри, Дамыжыккуэ елуэщэщат Хъан: «Зыгуэр кьыткIэщIимыщIыхьыну пIэрэ, дыкьэмыпщIэну пIэрэ?» – жери. Хъан Надеждэ кьриджэри щэхуу еупцIащ: «Надькэ, ухьэзыр уэ? Щхьэ укьеуфэха! КьызжиIаккым жумыIэж: упсэуну ухуеймэ, уккымыкIуэтыж!» – «Зыми сыхиггэзыхьаккым сэ абыкIэ, сэ кьэсщтащ. СопIащIэ, ухуеймэ, зэ зэфIэкIащэрэт, жызоIэри, ауэ апхуэдэ Iуэху кьыппэщылыу уджэгунри емыкIу си гуггэщ», – кьыкIуэтаккым езыри. – «Дауи», – пидзыжа кьудейщ Хъан.

Дамыжыккуэ зыхуиггэзэри: «Iэдэмей, уэ джэдыкIэми цы кьыхыбох, апхуэдэ дыдэу ущытын хуейккым. Зэхэпха абы жиIар? Дэ нэхэрэ нэхь мэлIащIэ ар», – хущытхуащ цIыхубзым и жэуапым, Дамыжыккуэи игу ирихьат жэуапри, куэзыр джэгуну тIысащ, зыдэджэгур ильагкуэ мыхьуми. Абы ирихьэлIэу, Надеждэ кьызэулуаIа бжэр Iуихри, кьэкIуар кьыщIиггэхьащ. Ар Нартокуэт.

– Лю, сыкьэпщIыхужыркъэ? Щхьэ укьащтэрэ, – кьышиящ кьыщIыхьам и Iэр, сэлам папщIэу.

– ГуфIэгкуэми уккыщиггэщтэ щыIэщ. СыгуфIэщаци, аращ. Еблаггэ! – иккуэзащ Iэ кьыхуишияр езым и IитIымкIи, цIыхухьум хуэдэу.

– Уи льяггуж фIы ухьу, бежницэ, зыбггэкIуэдыжыпаи, – кьабггэдыхьащ псынщIэу Хъан, – апхуэдэу занщIэу ныбжыгкуэ хьфIадзэж хабзэ?

Адрейхэри кышежьэри, сэлам кърахаш, цыхубзхэми зыхагъэ-нактым а зэлуцлэжым. Я жьэклэ жалэр зыуэ, нащхэлушхьэклэ кыыхуагуатэр нэгъуэщлэ, кьеубзэрабзэрт къэзыщлэхухэр, къэзымыщлэхухэри лъэныкъуэклэ щыгт, загъэнэмысыфлэу, умэзэхэхэу. Умэзэхыпай яхэтынклэ хъунут абыхэм, сыт щхьэклэ жыплэмэ Нартокъуэ цыхубзхэм ягу хуабжьу ирихьырт. Абы и теплэ псоми, и хьэл-щэнми цыхубзхэм яфлэмыфлэ Иэфлэщэ егъэляеи щлэрашлагъэ лъэпкъи хэлтэктым. Щлалэ дахэ жыхуалэм хуэдэтэктым – щлалэ гурыхь, щлалэ гуагуэт. Зи Иэфлагъри, зи гуащлагъэри, зи къарури, зи бжьыфлагъэри зэщлэль щлалэт.

– Е дэ уигу дримыхауэ ара? – жиИэрт зым, и дамэху яехэр хъуэпсэгъуэу зэригъаклуэурэ.

– Надькэ нэхрэ нэхь дахэ кыигъуэта хъунщ, – кыыхилуаш нэгъуэщлэ зыгуэрми фыгъуэнэдыгъэклэ.

– Ай-ай, Надюшэ, уи мэракуэр яутэ, – дыхэшхаш ещанэр.

Арщхьэклэ Надеждэ а псор зэхихыртэктым икли едалуэртэктым. Надеждэ фыуэ ищлэрт а щлалэм япэ дыдэ цыхубзу игъэунэхуар езыр зэрыарар, абы нэгъуэщлэ цыхубз зэрылэмылэсар, кыщычхурт ар езым кыигъэщлэ, и джабэм кыщлэхьуклэ, и лэрыпл хуэдэу, нэгъуэщлэым и гуэху зыхэмылэ гъащлэ лыхьэу дунейм кърита и анэмэту. Арат къэхьагъэклэ и гъащлэр зыкьута адрей псоми кы-хуамыгъэушыфа лъагъуныгъэр иджы Нартокъуэ щлэхузыхищлар. Пкъынэлынэклэ, лъынтхуэклэ пыщлэ хуат ар абы! «Ай бетэмал, сэри, сызэхамыуцлалэрэ сыхьыджэбз къабзэу абы сылэрыхьам... Ара хъунт дуней насып жыхуалэр. Арщхьэклэ иджы сыт? Иджы кымыгъэ-зэжыну кьутащ а насыпыр. Цыхуитлэр Иэфлэу зэщхьэгъусэ зэхуэзыщлэ пэжыгъэ къабзэр кыздигъуэтыжынукуктым абы сэ. Игъащлэкли нэчыхьклэ сыдэкуэ хъунукуктым абы. «Ей, цыхухэ! Цыхухэ, зэхуэфхьумэ фи лэпкълэпкъым и къабзагъэр! Абы чэзу илэщ», – гуоунут, кьугъынут Надеждэ... (Хьыбарым щымыщу жытлэнщи, нэчыхь куэд щлакьутэжми, бынуагъуэ куэд щызэтекьутэжми я щхьэусыгъуэ нэхьыщхьэхэм ящыщ цыхубз напэмрэ цыхухьу щлэхьымрэ куэдым хэутэн зэращлэр). Апхуэдэ гупсысэ хьэлэхэм хэтти, арат Надеждэ гуп псалъэмакыр щлагъуэу щызэхимыхыр, кыщлэгурымылуэр. Шынэрт пщыхьэщхьэр и клэм хунэмыгъэсынклэ, хьэлэт а пщыхьэщхьэр Надеждэ и дежклэ. Псори зытеухуар Нартокъуэт, хуэшэчыртэктым: «Хэт и гуэху хэл абы?! Фыми, сысейщ, лэйми, сысейщ. Псэун хуейми, зыгъэпсэун хуейр сэращ; клуэдын хуейми, зыгъэкуэдын хуейри сэращ. Сыт сщлэнур?! Сыт залымыгъэ сэ кыстепсыхар?» – гулэжырт. Итлани, шынагъуэт кьуаншэр игъэкуэншэну – ар ажал пэлъытэт. Клуэдыплэт. Задэпщлэын хуей хурт: псэр шынэрт. Къарууэ илэу хуар зэхилхьэри, жьыджэрыфэ зытригъуаш, Нартокъуи щыгуфлэклэщ. Псалъэмакхэми щлэдэлу хуейт, хьэщлэ гуп щыуилэклэ, ауэ псалъэмакхэмрэ езым и зыхэщлэхэмрэ апхуэдизклэ зэпэжыжьэти, зыхуэщлэкуэртэктым.

– Ухьэрэмышхьэщ уэ, куэзыр лэйхэр хыфлэбодзэ, – бзаджэу хъушлэрт Дамыжьыкьуэ.

– Дэнэ щылэ-тлэ, хыфлэздзэмэ? – жиИэрт Пщыкьани, и Иитлэр хуиушлэрт.

– Сэ сщлэрэ здэщылэр, бгъэпщклуа хъунщ!

ИкIэм-икIэжым, «цIыху кыбдэджэгу хьунукьым уэ», жери, и куэзырхэр стIоным трипхэжри, кьэтэджыжащ ар. Пщыкьани абы иужь итщ.

Псори хьэзыр хьуат, зэжьэни щыIэжтэкьыми, гупыр тIысащ Iэнэм, Пщыкьан фIэкI кьэмынэу. ЗэрацIыхурэ япэ IэнакIуэу щытар иджы щхьэгьубжэм кыIунауэ Iутт; жэщым зыри химылгагьуэ пэт. Шэджагьуэнэужь лъандэрэ уафэр зэщIэзыбгьа пшэ бдзапцIафэ хьлээхэм мазэри хэкIуэдауэ, кIыфI дьдэт.

– КьакIуэ зэ, сыт узэплгыр, пльагьуххэнуIакьым.

– Нэхугьэ гуэр, жып уэздыгьэу кьыщIэкIынщ, хадэм кьикIри кьыщIыхьащ мы унэм.

– Ар Нанэщ, щIыунэм кIуащ, фIэIугьэ кьихьыну, – жиIащ Надеждэ, икIи щIэкIри помидор фIэIу тепщэч кьыщIихьащ.

– Суткэ псом зэман нэхьыфI дьдэу хэтыр жэщыращ, – ар Пщыкьан и щхьэ хужилэжрэ гупым яжриIэрэ кьыпхуэщIэнутэкьым. Ауэ цIыхубзхэм занщIэу кьапхьуэтащ.

– Адыдыд, ари нэхь пэжти, жэщым дыгьужьыр кьожьэ.

– Уэ пльэгьуа дыгьужь?

– Алыхьым имыухкIэ!.. Сльэгьуащ, зоопаркым иту.

– АтIэ, ара дыдыд щIыжыпIэр? Сэ сыпоэту щыгамэ, гимн хуэзу-сынт жэщым: жэщыращ тхьэгьуэр, жэщыращ фIыгьуэр...

– Уэ урещьт поэтым фэкIэ, ауэ сыт узищIысыр псэкIэ? – пэрыуащ Дамыжьыкьуэ и жагьуэгьум.

– Мис ар поэтщ, – дыхьэшхаш Хьан, кьыбгьурыс Дамыжьыкьуэ и дамэм теуIуэри, – усакIуэр зыхуейр фэкьым – гуш.

Нартокьуэ игьэщIагьуэрт а гупым я щытыкIэм зэрызихьуэ-жар: куэдкIэ зэщхьыжтэкьым япэм зэрыщытамрэ иджырэ. Япэм зыхэтахэр, зыкIи замыхьэкьуэу, ефэ-ешхэнрэ джэгунрэт – езыхэм зэрыжалэмкIэ, IэфIрэ дахэу псэун, музыкэ щIэту (ари музыкэ, псалгэр кьызэрапсэлгыр ударенэр етIуанэ пычыгьуэм техуэут). ИкIи щIэтт Iэуэльбауэшхуэ я ефэ-ешхэнми я джэгунми. Апхуэдэу щыджэгу щыIэщ, я кIэр исауэ, гьатхэм яутIыпща шкIащIэ нэбгьэф зи нэм кьытрихьахэр. Абы щыгьуэ, насып яIэмэ, гьунэгьуу щыIэнкьым щыхупIэ, ахьумэ щыщIагьэхьэжкIэ я бжыгьэм зытIуш чэмынкIэ хьунуш. Апхуэдэжтэкьым иджы а гупыр – Iэдэбыгьэ гуэри кьащтат, я нэгуми гупсысэ гуэрхэр ипльагьуэрт. Япэм ямыIа Iуэху ягьуэта хуэдэт. Нартокьуэ зэрыхуигьэфэщамкIэ, ягьуэтауи кьыщIэкIынт: сыт щхьэкIэ жыпIэмэ и ахьшэри кьратыжат (ар зэригьэщIэгьуам щIэ щIэткьым), езыхэми япэм хуэдэу тхьэмыщкIафэ ятетыжтэкьым. А здэщыс Iэнэ дьдэмкIи ильагьурт ар. Надеждэ абы кьахуишта столовэ наборыр: сэи, гуахьуи, рюмки, поднос нэгьунэ зы дыщэкI IэщIагьэу дыжьыным кьыхэщIыкIат, сауткIэ гьэщIэрэщIэжауэ. Дауи, ахэр Надеждэ ейтэ-кьым, икIи езыхэми я адэ щIэинтэкьым. Ар кьызэращтари Хьан и псалгэт: мы пщыхьэщхьэм и унафэ щащIым, жиIат, дыжьын рюмкэ, жери, хрусталым хуэдэу, зэфэм кIуэцIрымыплгьэмэ, нэхь кьищта-гьэнт. Дэнэ кьраха? Кьратыжа ахьшэм Нартокьуэ и жыпыр кьис хьуащ. Шэч хэлътэкьым: хьэрэм хэкIыпIэшхуэ гуэр кьагьуэат. Арауэ кьыщIэкIынт япэхэм хьыдан гуащэ нэгуу щытахэм иджы гупсысафэ кьащIытеуари. «Ахьшэри яхуэздзыжу, щхьэ сыщIэмыкIыжрэ? Дауэ сахэсыну мыбы? – зишхьыжьырт и гум. – АрщхьэкIэ Надеждэ палгьэ бьдэ кьызитащ, дакьыкьэкIи сыщхьэдэх мыхьуну. Сежьэнщ». Я тIысыкIэ дьдэми зихьуэжат: хьумрэ бзымрэ зэхэмыпхьауэ, псом хуэ-

мыдэу куэщI ис хэмытыжу, цIыхухьухэр зы льэныкьуэжIэ, цIыхубзхэр адреЙ льэныкьуэмкIэ зэпэщысхэт. Моднэ музыкэ гуемыIури хэтыж-тэкьым. ЖьшIэнурамэ, хабзэ яхэль хьуат.

– АтIэ, кьафштэ, псоми ивгэхьуамэ, – кьэтэджащ Хьан. – Уи хьэтыркIэ, Нартокьуэ, дэри дегьатхьэ ныщхьэбэ Надеждэ, ауэ уэ узихьэщIэр Надеждэ и закьуэкьым, дэри удихьэщIэш. Сэ софэ дяпэкIэ дызэфIэмыкIуэдыжыну. КIуэдари кьэдгьуэтыжыфыну.

Апхуэдэурэ екIуэкIащ сыхьэт пщыкIутIым нэс, хьуэхьу жаIэм зэрегьафэурэ. Сыхьэт пщыкIутIым и деж Надеждэ кьэтэджри, Нартокьуэ зыхуигьэзащ. Псори коньякым фIыуэ кьызэщIигьэплъат, тIурытIу зэуэршэрылIэ хьуахэт. ИтIани, гупыр зыжьэу зэтебэяуащ, Надеждэ кьызэрытэджу. Псом хуэмыдэу – цIыхухьухэр. Ахэр пэп-лэрт иджы фIэкI игьащIэм ямылэжьа Iуэхушхуэ кьэхьуным. ЯщIэрт ар зэрыщIэпхьаджэр, ауэ ар зэфIэмыкIыу, езыхэр хуити дунейм тет хьунутэкьым. «Уи щхьэ си щхьэ нэхьрэ – си щхьэ гуэр», – жыхуаIэ дыгьужыжь хабзэм теувахэт. Жанрэ IэкIуэлъакIуэу, тегушхуарэ гушыIэрейуэ, шэжыпкьым хуэдэу сыт щыгьуи щыта а цIыхубзым, Надеждэ, иджы и Iэпкьльэпкьыр хуэщIэубыдэжыртэкьым. Итыну кьишца бжьэр ИтIымкIэ икьузауэ иIыгьт, ари зритыным хуишиным и пIэкIэ и бгьэгум ирикьузылIэжарэ кIэзызу. ТрахынкIэ шына хуэдэт, имытынуми.

– Нартокьуэ, – жиIащ. Абы кьыфIимыгьэкIыу, кьыпэтэджа щIалэм зыкьомрэ жьэхэплъащ. «Сэ сыт сщIэр?! Си Iэ дьдэмкIэ сщIэр сыт сэ?! – гупсысэрт ар, вагьуэ ижым хуэдэу, псынщIэу. – Сэ сызыщы-гугьыр кьызэмыхьулIэмэ, зэфIэкIакьэ псори. Сыт Iэмалыж итIанэ? Хьэуэ, щыIэщ итIани Iэмал: сэри срекIуэд абы щыгьуэ!»

– ... Нартокьуэ, – кьыщIидзэжащ нэхь тегушхуауэ, – си гьащIэм укьыхьуащ уэ, си жагьуэ кьэпщIащ. Уэ кьыбгуроIуэ, хьыфIадзэжмэ, ар зи гуапэ хьун цIыхубз зэрыщымыIэр. Урикьуху уджэгури, уэ сыкьыхьыфIэбдзэжащ сэ. Иджыпсту си ней пщыхуауэ, услъагьу мы-хьуу, ажал фIыщIэм хуэдэу сыпIуплээн хуейт уэ. АрщхьэкIэ ара-кьым – си гум укьыщIитхьыу фIыуэ узолъагьу, сыпхуэарэзыщ: уэ лей кьызэпхакьым, нэчыхькIэ уи унагьуэ зесхьэну сыбдэкIуамэ, сыпшэнут. Уэращ ар кьызжезыIар. (Надеждэ жиIэр пэжт. И гурыль пэжыр зэрыжиIам щхьэкIи, щIэхуауэ щыта и кьарур кьыхыхьэжауэ псалъэрт). Ауэ сэ гуащэрэ унагьуэрэ зесхьэну сыхуейкьым икIи ап-хуэдэ цIыхуи сыхьужынукуьым. Сэ сызыхуеяр, сэ сызэрыпсэум хуэ-дэу щхьэхуити уэри узиIамэ, арати, щымыхьуакIэ... щымыхьуакIэ сыт... уи Iуэху дахэ ухьу, сыпхуэарэзыщ. Си гум Iей пхуилъкьым, уэри кьысхуумыгьэIей. Дэнэ ущыIэми, уэ сэ сысей ухьуащ, си дежкIэ. Узи-мыгьусэми, усысейщ. Ар уэ пщIэркьым, сэ сощIэ апхуэдэу щIэхьуар. Сэ уэ срыуейуэ зэи щытакьым икIи зэи хьунукуьым. ИтIани, сынольэIу, зыщумыгьэгьупщэ: пIалгэ-пIалгэкIэ укьысхуей хьумэ, сытым и дежи сэ, сызэрыщытам хуэдэу, сыкьэбгьуэтыжынщ. Абы щхьэкIэ мы си бжьэм кьысхуефэ, – дьжын фальэ цIыкIур пIащIэу щыхуишиям, и Iэр фIэкIэзыри, кьриутхьыкIа коньяк ткIуэпсыр щIакхьуэ хужь бзыгьэм теткIуащ. «Дэгьуэу зэфIэкIащ», – еIуэщэщ Дамыжьыкьуэ Хьаным. «Сэр дьдэми си фIэщ хьуащ абы жиIахэр, си Iуэхуш абы шэч кьытрихьэмэ», – арэзы хьуат ахэр. Нартокьуэ Надеждэ и псалъэхэм гумащIэ ящIат, – пидзыжынут зы псалъэ IэфI гуэр. НэгьуэщI кьы-хуэмыгупсысу, цIыхубз «хьыфIидзэжар» арэзы кьыщIыхьуэхьуа псалъэ дьдэм кьытригьээжащ.

– Сэ иджыри сепцIыжакъым бжесIа псалъэм.

Надеждэ щытт, техьэгъуэ гуэрыр кышкърыхъэжат, зэ щIалэм и Iэм еплъырт, зэ стIоным тель щIакхъуэ бзыгъэм и нэр фIытенэрт: ткIуэпсыр зытеткIуа щIакхъуэку щабэ хужьыр, мафIэ пIэнкI те-хуам ещхъу, хэуфIыцIыкIат. Ежъэ хуэдэт нэхъ щIэхыIуэу ефэным, арцхъэкIэ ефэну иIэтмэ, хъэзырт, мэз джэдум хуэдэу, илгыну. «И-ит, и псалъэр еух иджы, и-и-ит, йофэ иджы», – гузасэрт нэгъуэщI Iэмал зимыIэж цIыхубзыр. Абы хэту, бжэмкIэ Iэуэлыауэ кьиIукIащ. Зыр зым и ужь иту, пэшым кыщIэхутащ фащэкIэ зэгъэпэща лIищ. Иужь итаитIыр япэ итам и бгъуитIым зырызу кыбгъурыуващ.

– Фыхьей! Фыздэщысым фимыкI!

Надеждэ и Iепкълъэпкър фIыщIэхупэри, здэщытым занщIэу щехуэхаш, мэхуэу.

– Дохутырым фыкъеджэ щIэхыу, – жиIащ япэ иту кыщIыхам, макъ ткIийкIэ. «Дохутыри я гъусэти мыбыхэм», – кыыхигурыIукIащ зыхэхуа хъарпшэрым Надеждэ.

... Надеждэ зыкышцищIэжам унэри гупым хэса цIыхухэри къащырт. КъэкIуахэм къраджауэ, щыхъэтитIи щIэтт. Зэрышхэ дыжбын хъэкъушыкър хуэсакъыпэу тхылгымIэм кIуэцIалъхъэрт. Я щхъэр тежауэ шумэданитIи лъэныкъуэкIэ щытт, дэлъхэр къапщытэу. Ауэ Надеждэ и гур цызэгъэжыпар щIалэм ирита бжъэр абдж барщыбэ цIыкIу гуэрым иракIэу ильэгъуа нэужыц. Нартокъуэ и жыным иль ахъшэр кърыхьжи, ари яритац абыхэм.

– Мыр мыбыхэм кызатыжа ахъшэщ, – жиIащ куэду зэкIуэцIыль ахъшэ IэмыщIэфIыр щахуишийм.

– Сыт ар къушIатыжар?

– ЩIыхуэу слыхуэу щытащ.

* * *

Псори зэфIэкIа нэужь: «Куэдрэ сыпсэунщ-тIэ сэ иджы, етIуанэуи сыкышцелакIэ», – хужийэжащ Нартокъуэ и щхъэм. ИкIи псэуш хъарзынэу. Къуажэ лэжыгъэм, къуажэ Iуэхухэм къару тIуашIэкIэ хэтщ. Фыз кьишаш, бынунэ хъуащ. Сыт имыщIами, Надеждэ кыдэкIуэн идакъым, ауэ Налжан гуфIэжу кыдэкIуащ, зыхэта псор, кыдигъуэн дэнэ къэна, гъащIэр, цIыхухэр кызырицIыхуар фIыгъуэрэ мылькуу щыIэхэм я нэхъ ину кылъытэри.

Апхуэдэу псэуфмэ, зэмыкIуэкIыжмэ, зэман дэкIа нэужь, хэт ищIэрэ, и делагъэхэр ящыгъупщэжу, «и адэ ещхъ хъужащ», – кыыхужаIэжынкIи хъунщ. Хъангуащи арэзы дыдэщ, щхъэщытхъуIуэ хъуащи, хъэблэ фызхэр тIэкIу кышцIонакIэ ахъумэ. И къуэрылху цIыкIур и Iэблэм тесу кыдокIри, и нысэм щотхъу-щотхъури щытхъупсыр хуегъажэ.

*ЩIэныгьэлI, егьэджакIуэ, жылагьуэ лэжьбакIуэ
Дзэмышь Къасболэт илъэс 65-рэ ирокъу*

АДЫГЭ ТХЫДЭМ И ХЪУМАКИУЭ

ЩIэныгьэр гурэ псэкIэ кьыхихыу, акъылкIэ зэригьэзахуэу, кьыпэщыль гугьуехьхэм хуэхьэзыру абы и гьуэгуанэм теувэ цIыхум, дауикI, лIыгьэшхуэ хэлъщ. Абы и гьашIэ псор кьыхиха IэщIагьэм щхьэузыхь хуищI хабзэщ, зымащIэкIи и гьуэгум димыдзыхыу, сыт хуэдэ лъэ-пощхьэпохэми кьызэтрамыгьэувыIэу. ЩIэныгьэрылажьэм и гьуэгуанэр тыншкьым, ауэ щIыхь зыпылъщ. А щIыхьым унэсу щIэныгьэм и батырыбжьэр кьэблэжьын папщIэ, адыгэхэм зэрыжаIэу, «псибл узэпрысыкIын» хуейщ. Ар зыхузэфIэкIхэр, зэрыгурыIуэгьуэщи, зырызыххэхэрщ, абы щыгьуэми, дызэригуапэщи, щIэныгьэм и щыгулъагэм икIи задэм дэкIыфахэр, лъэпкьым и цIэр жыжьэ зыгьэIуахэр диIэщ. Апхуэдэщ тхыдэдж-щIэныгьэлI, егьэджакIуэ, жылагьуэ лэжьбакIуэ, тхыдэ щIэныгьэхэмкIэ доктор, профессор, зи дуней тетыкIэри, цIыху хэтыкIэри, Iуэху зехьэкIэри шапхьэгьэлыагьуэ Дзэмышь Къасболэт. Абы щIэныгьэмрэ егьэджэныгьэмрэ щыхиша и гьуэгур гуащIафIэ хьуащ, ноби куэдкIэ узыгьэгугьэ унэтIыныгьэхэмкIэ шэщIащ.

Дзэмышь Къасболэт ФIыцIэ и кьуэр 1957 гьэм октябрым и 5-м КьБР-м и Дзэлыкьуэ районым хыхьэ Кьармэхьэблэ кьуажэм кьыщальхуащ. Курыт еджапIэр кьииуха нэужь, 1973–1978 гьэхэм Кьэбэрдэ-Балькьэр кьэрал университетым и тхыдэ-филологие факультетым тхыдэмкIэ и кьудамэм щеджащ. 1978–1979 гьэхэм я кьуажэ дэт езанэ курыт еджапIэм тхыдэмрэ обществоведениемрэ щригьэджащ. 1979

гъэм ТхыдэмкIэ, филологиемкIэ, экономикэмкIэ Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ-къэхутакIуэ институтым тхыдэмкIэ и секторым и лаборант нэхъыжь IэнатIэм пэрыхъащ. Куэд дэмыкIуы Москва кIуэри, 1981–1984 гъэхэм СССР-м ЩIэныгъэхэмкIэ и академием хыхъэ, ТхыдэмкIэ институтым и аспирантурэм щеджащ. 1985 гъэм «XVIII лIэщIыгъуэм – XIX лIэщIыгъуэм и япэ Iыхъэм Къэбэрдейм щыIа жылагъуэ-экономикэ зэхэтыкIэр ди къэралыгъуэм и историографием къызэрыщыгъэ-лъэгъуар» («Отечественная историография социально-экономического строя Кабарды XVIII – первой половины XIX века») фIэщыгъэм щIэт кандидат диссертациэр пхигъэкIащ. А лъэхъэнэм къыщегъэжьауэ Дзэмыхъ Къ. Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ-къэхутакIуэ институтым къулыкъу зэхуэмыдэхэр щрихъэкIащ, ноби щрехъэкI. 1986 гъэм тхыдэмкIэ секторым и щIэныгъэ лэжьакIуэ нэхъыщIэщ, илъэс ныкъуэ нэхъ дэмыкIуы – щIэныгъэ лэжьакIуэ нэхъыжьщ. 1991–1992 гъэхэм секторым и унафэщIщ.

1992 гъэм Дзэмыхъым Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым лэжьэн щыщIидзащ: япэщIыкIэ Къэбэрдей-Балъкъэрым ислъэпкъхэм я тхыдэмрэ этнографиемкIэ кафедрэм и егъэджакIуэ нэхъыжьщ, иужькIэ, 1994–1999 гъэхэм, а кафедрэм и доцентщ, 2001 гъэм къыщыщIэдзауэ абы и профессорщ, 1998–2014 гъэхэм кафедрэм и унафэщIщ. А лъэхъэнэхэм КъБКъУ-м нэгъуэщI къулыкъухэри щрихъэкIащ: 1998–2000 гъэхэм Жылагъуэ-гуманитар институтым и унафэщIым щIэныгъэ лэжьыгъэмкIэ и къуэдзэу щытащ. Лэжьыгъэм къыдэкIуэу, 1994–1995 гъэхэм «Отечественная история» IэщIагъэмкIэ КъБКъУ-м и докторантурэм щеджащ, 2001 гъэм «Урысейм Кавказым щригъэкIуэкIа политикэм адыгэхэм щаубыд уыпIэр (1550–1770 гъгъ.)» («Адыги в политике России на Кавказе (1550–1770-е гг.)») доктор диссертациэр ехъулIэныгъэ иIэу пхигъэкIри, «Тхыдэ щIэныгъэхэмкIэ доктор» цIэ лъапIэр къыфIащ. 2003 гъэм къыщыщIэдзауэ нобэ къэсыху диссертациэхэр пхыгъэкIынымкIэ КъБКъУ-м щызэхэт советым и Iэтащхъэщ.

ЩIэныгъэми егъэджэныгъэми фIыуэ хэгъуэза, куэдым хуэIэижь Дзэмыхъ Къ. жылагъуэм зегъэужьыным, хамэ щIыпIэхэм ипхъа адыгэ лъэпкъыр зэщIэгъэуIуэжыным и гуащIэ ин ирихъэлIащ: 2006–2009 гъэхэм Дунейпсо Адыгэ Хасэм (ДАХ) и Iэтащхъэ къулыкъур щIыхъ пылъу ирихъэкIащ. А IэнатIэм зэрыпэрытуи, и лэжьыгъэ нэхъыщхъэр – къэхутэныгъэмрэ егъэджэныгъэмрэ – зы махуи IэщIыб ищIакъым. Ар къалыбтэри, 2008 гъэм Адыгэ (Шэрджэс) Дунейпсо щIэныгъэ академием и академикыу хахаш.

2014 гъэ лъандэрэ Дзэмыхъ Къ. Урысейм ЩIэныгъэхэмкIэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ центрэм хыхъэ, Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ институтым и унафэщIщ. А илъэс дыдэм къыщегъэжьауэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и Парламентым и депутатщ.

И гъащIэмрэ и лэжьыгъэ гъуэгуанэмрэ дэнэкIэ унэтIа мыхъуами, Дзэмыхъ Къ. зэрыщIэныгъэлI нэсыр игъэгъуэщакъым. Илъэс пIыщIым щигъуауэ псэемыблэжу зытелажьэ тхыдэ щIэныгъэр екIупсу икIи хуэфашэ дыдэу, зэрыжалэу, «къыдалъхуам хуэдэу», езыри и IэщIагъэм къыхуигъэщIауэ къыдогъуэгурыкIуэ. Абы и Iэдакъэ къыщIэкIащ щIэныгъэ статьяуэ щэ бжыгъэхэр, монографиэхэр,

еджапIэ нэхьыщхьэм студентхэр зэрыщегьэджапхьэ программэхэмрэ методическэ чэнджэщхэмрэ, публицистикэ тхыгьэхэр, нэгьуэщI куэди. Абыхэм я мыхьэнэр зэрынымрэ я фIагьымрэ я зы щыхьэтщ 2017 гьэм Дзэмыхьым и монографиехэм ящыщу тIур Жданов Ю.М. и цIэкIэ кьызэрагьэпэща щIэныгьэ лэжьыгьэхэм я Дунейпсо конкурсым и лауреат зэрыхьуар икIи япэ нагьыщэ зиIэ диплом кьызэрыхуагьэфэщар.

Щхьэзакьуэ кьэхутэныгьэхэр иригьэкIуэкIыу абыхэм кьри-кIуахэр монографии щхьэхуэу кьызэрыдигьэкIыжым кьыдэкIуэу, Дзэмыхь Кь. щIэныгьэлI гупым зэдагьээщIа лэжьыгьэ куэдми и гуащIэ хилхьащ. КьызэщIэкьуауэ икIи дунейм кьыщытхьа илгьэсхэмкIэ зэщхьэщыхауэ кьэбгьэлыгьуэмэ, щIэныгьэлIым и IэдакьэщIэкI нэхьыщхьэхэм ящыщц илгьабжьэкIэ зи цIэ кьыщитIуэну монографиехэмрэ и лэжьыгьэ кьыхэхэхэр щызэхуэхьэса сборникымрэ: «XVIII лэщIыгьуэм – XIX лэщIыгьуэм и япэ Iыхьэм Кьэбэрдейм щыIа жылагьуэ-экономикэ зэхэтыкIэр 1917-м – 1950 гьэхэм я кIэуххэм кьриубыдэ совет историографием кьызэрыщыгьэлыгьуэр» («Советская историография 1917 – конца 1950-х гг. о социально-экономическом строе Кабарды XVIII – первой половины XIX в.». Нальчик, 1984); «Адыгэхэр – тхыдэм и напэкIуэцIхэр» («Адыги – вехи истории». Нальчик, 1994); «Урысеймрэ Кавказ, Поволжье, Кьрым хьаныгьуэмрэ яIа зэхушытыкIэм Кьэбэрдейм щыубыд увыпIэр (XVI лэщIыгьуэм икьухэр – XVIII лэщIыгьуэм и кIэуххэр)» («Кабарда во взаимоотношениях России с народами Кавказа, Поволжья и Крымским ханством (середина XVI – конец XVIII вв.». Нальчик, 1996; в соавторстве с Б.К. Мальбаховым); «Адыгэхэмрэ Урысеймрэ (тхыдэм кьызэрыщызэдэгьуэгурыкIуар)» («Адыги и Россия (формы исторического взаимодействия)». Москва, 2000); «Урысейм Кавказым щригьэкIуэкIа политикэм адыгэхэм щаубыд увыпIэр (1550 гьэхэр – 1770 гьэхэм я пэщIэдзэр)» («Адыги в политике России на Кавказе (1550-е – начало 1770-х гг.». Нальчик, 2001); «Адыгэхэр: я бэнэныгьэмрэ хэкур зэрырагьэбгынамрэ» («Адыги: борьба и изгнание». Нальчик, 2005); «Кьэбэрдеймрэ Урысеймрэ XVI–XVII лэщIыгьуэхэм Кавказым щекIуэкIа политикэм и тхыдэм кьызэрыхэщыжыр (кьэхутэныгьэхэмрэ тхыгьэхэмрэ)» («Кабарда и Россия в политической истории Кавказа XVI–XVII вв. (исследования и материалы)». Нальчик, 2007); «Адыгэхэр – тхыдэм и напэкIуэцIхэр». Адыгэ тхыдэ серие. («Адыги – вехи истории». Адыгская историческая серия. Нальчик, 2008); «Динам и гьуэт зэхьуэкIыныгьэхэр иджырей урысей жылагьуэм зэрыщекIуэкIыр (Кьэбэрдей-Балкьэр Республикэм и щапхьэкIэ)» («Нетрадиционные религиозные движения в современном российском обществе (на примере Кабардино-Балкарской Республики)». Нальчик, 2013; в соавторстве с А.А. Макоевой); «Кавказ зауэм и тхыдэр дэфтэрхэм кьызэрагьэлыгьуэжыр: «Адыгэхэм (шэрджэсхэм) я хуитыныгьэр щыубзыхуа декларациэр» («Из документальной истории Кавказской войны: «Декларация черкесской независимости». Нальчик, 2014); «Кьулыкьу щIэнымрэ зыхьумэжынымрэ...» Кьэбэрдеймрэ Урысей кьэралыгьуэмрэ: дзэ-политикэ IуэхухэмкIэ щызэдэлэжьа льэхьэнэр (1550 гьэхэр – 1770 гьэхэм я пэщIэдзэр)» («В

службе и обороне...» Кабарда и Российское государство: эпоха военно-политического сотрудничества (1550-е – начало 1770-х годов». Нальчик, 2017); «Адыгэхэр (шэрджэсхэр) Урысейм и тхыдэм XVI–XVIII лэщыгьуэхэм кьриубыдэу. Тхыдэ лыхъужьхэр» («Адыги (черкесы) в истории России XVI–XVIII вв. История в лицах». Нальчик, 2018); «Къэбэрдей-Балъкьэрыр Урысей Федерациэм хыхьэ Республикэщ (1922–2022 гьгь.)» («Кабардино-Балкария – Республика в составе Российской Федерации (1922–2022 гг.)». Нальчик, 2022; в соавторстве А.Г. Кажаровым), н.

Лъэпкь тхыдэ щлэныгьэм и хэльхьэныгьэ хьуащ Дзэмыхь Кь. зэхилхьа е зыхэлэжьыхьа дэтхэнэ лэжьыгьэри – дэфтэрхэр щызэхуэхьэса сборникхэр, щлэныгьэлI гупым зэдагьэзэщIа монографиехэр, грантхэр, щлэныгьэ проектхэр н.ку. Абыхэм ящыщщ, псалгьэм папщIэ, мыпхуэдэ лэжьыгьэшхуэхэр: Я тхыдэ гьуэгуанэхэр лэщыгьуэхэм щызэщыгьуу: Къэбэрдей-Балъкьэрым ис лъэпкьхэр урысей зыужьыныгьэм кьызэрыхэщыр (1557–1917 гьгь.) / проектым и щлэныгьэ унафэщIыр, зэхэзылхьар, редакторыр, пэублэр, кIэух псалгьэр, 1–3-нэ Iыхьэхэр зытхар Дзэмыхь Кь.ФI. (Века совместной истории: народы Кабардино-Балкарии в российском цивилизационном процессе (1557–1917 гг.) / руководитель научного проекта, составитель, редактор и автор введения, заключения, гл. 1–3. К.Ф. Дзамихов. Нальчик, 2017); Къэбэрдей-Балъкьэрым ис лъэпкьхэмрэ Урысеймрэ Кавказым и политикэ тхыдэм кьызэрыхэщыр (XVI лэщыгьуэм икухэр – XIX лэщыгьуэм и япэ Iыхьэр). Дэфтэрхэмрэ тхыгьэхэмрэ щызэхуэхьэса тхыль / зэхэзылхьар Дзэмыхь Кь.ФI. (Народы Кабардино-Балкарии и Россия в политической истории Кавказа (середина XVI – первая половина XIX в.). Сборник документов и материалов / сост. К.Ф. Дзамихов. Нальчик, 2017); Урысеймрэ Кавказ Ищхьэрэм ис лъэпкьхэмрэ 16 лэщыгьуэм – 19 лэщыгьуэм икухэм: жылагьуэ-щэнхабзэ зэхэтыкIэIэ зэрызэщхьэщыгьымрэ кьэрал-политикэ зэкьуэтыныгьэм зэрыхушIэкьумрэ / щлэныгьэ проектым и унафэщIыр, 1–4-нэ Iыхьэхэр, кIэух псалгьэр зытхар Дзэмыхь Кь.ФI. (Россия и народы Северного Кавказа в 16 – середине 19 века: социокультурная дистанция и движение к государственно-политическому единству / руководитель научного проекта, автор гл. 1–4, заключения К.Ф. Дзамихов (коллективная монография). Нальчик, 2018); Кавказым и тхыдэр дэфтэрхэм кьызэрагьэльэгьуэжыр: XVI–XVIII лэщыгьуэхэм къэбэрдейхэмрэ урысхэмрэ яIа зэхушытыкIэхэр Юдин П. и лэжьыгьэхэм кьызэрыхэщыжыр / зэхэзылхьар, пэублэ псалгьэр зытхар Дзэмыхь Кь.ФI. (Из документальной истории Кавказа: кабардино-русские отношения XVI–XVIII вв. в работах П. Юдина / составитель и автор вводной статьи К.Ф. Дзамихов. Нальчик, 2019); Нэгумэ Ш.Б. Тхыдэ, филологии лэжьыгьэхэр. ТомиплI хьууэ / щлэныгьэ проектым и унафэщIыр, пэублэ псалгьэр зытхар, зэхэзылхьар Дзэмыхь Кь.ФI. (Ногмов Ш.Б. Исторические и филологические труды / руководитель научного проекта, автор вводной статьи и составитель К.Ф. Дзамихов. Т. 1–4. Нальчик, 2020).

Апхуэдэуи Дзэмыхь Кь. автор гупым яхэту, Iыхьэ щхьэхуэхэм я щлэныгьэ унафэщIу лэжьыгьэ зыбжанэм и гуащIэ хильхьащ. Я цIэ

кьиIуапхъэщ: «Къэбэрдей-Балькъэрым и тхыдэр» («История Кабардино-Балкарии». Нальчик, 1995); «Лъэпкъыр: жылагъуэ-щэнхабзэ зыужьыныгъэм ехьэлIа ушцIэхэр» («Этнос: проблемы социокультурной самоорганизации». Нальчик, 2006); «Адыгэ (Шэрджэс) энциклопедие» («Адыгская (Черкесская) энциклопедия». Москва, 2006); «ЛIэщIыгъуэ бжыгъэхэр зи ныбжь лъэпкъ зэныбжьэгъугъэм и тхыдэр: Къэбэрдей-Балькъэрымрэ Урысеймрэ зэрызэгухьэрэ илъэс 450-рэ щрикъум ирихьэлIэу» («История многовекового содружества: к 450-летию союза Кабардино-Балкарии с Россией». Нальчик, 2007); «Урысейм и хэкупсэхэм я тхыдэ сурэтхэр» («Исторические портреты патриотов России». Т. 1. Москва, 2016), н.

И лэжыгъэ нэхъыщхьэхэм къадэкIуэу, Дзэмыхьым 2017–2018 гъэхэм Урысейм ЩIэныгъэхэмкIэ и академием и Президиумым иубзыхуа «Культурно-сложные общества: понимание и управление» фIэщыгъэм щIэт Фундаментальнэ къэхутэныгъэхэмкIэ программэм ипкъ иткIэ «Исторический опыт и актуальные проблемы интеграции культурно-сложного макрорегиона в российское государственное пространство: Северный Кавказ» проектымкIэ грант лэжыгъэр игъэзэщIащ.

ИщхьэкIэ зи цIэ къитIуа лэжыгъэхэм я фIэщыгъэхэми кы-зэрагъэлабгъуэщи, Дзэмыхь Къ. и къэхутэныгъэхэм я тегъэщIапIэ нэхъыщхьэр кавказ лъэпкъхэр кызырэыгъуэгурыкIуам, адыгэхэмрэ нэгъуэщI лъэпкъхэмрэ XVI–XIX лIэщIыгъуэхэм я зэхуаку дэля зэхушытыкIэхэм, лъэпкъым и къекIуэкIыкIар дунейпсо тхыдэм зэрыхэзагъэм икIи кызырэыгъэжым ехьэлIа ушцIэхэрщ, апхуэдэуи Кавказ Ищхьэрэм ис лъэпкъхэм я историографиэмрэ источниковедениэмрэ я зыужьыныгъэрщ.

Дзэмыхьым лэжыгъэхэм нэхъыбэ дыдэу зыщызыубгъуар XVI лIэщIыгъуэм кыщыщIэдзауэ XVIII и кIэуххэм къэсыху адыгэхэр Урысейм гъунэгъу зэрыхуэхъуам, адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпыщIэныгъэхэр кIуэ пэтми нэхъ быдэ, лъэщ хъууэ кызырэкIуэкIам теухуа темэрщ. ЩIэныгъэлIым зэритхымкIэ, «абы лъэныкъуитIми (адыгэхэми урысхэми. – Хь.Л.) я фейдэ хэлыг».

XVI лIэщIыгъуэм икухэм Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ дамэгъу зэрызэхуэхъуар ушцIэ куэд икIи зэдауэ къэзышэ тхыдэ Iуэхугъуэшхуэу нобэр къыздэсми къокIуэкI. А Iуэхум нэхъ щхьэтечауэ тетхыбар, дэфтэрхэр тегъэщIапIэ ищIурэ и пэжыпIэр зэхэзыгъэкIыу лъэпкъым и пащхьэ изыльхьэжыфар Дзэмыхь Къасболэтщ. Абы зэритхыжымкIэ: «XVI лIэщIыгъуэм икухэм Шэрджэс хэкум и гъунапкъэ дыдэу шыта Къэбэрдейм шыIа шытыкIэр ткIий икIи хьэлъэ хъуат, пщыхэр зэныкъуэкъужу, лыфIыпIэ зэримыгъахуэу зэпэуврэ зээуэжу зэрыщIадзам кыхэкIыу. Ар бийм Iээу кыгъэсэбэпырт: щIэх-щIэхуэрэ адыгэхэм кытеуэрт, зауэ гуащIэхэр кърищIэкIырт. ШытыкIэр зэщIэплъэ, щIэхуабжъэ зэпытт. Тыркум, Кърым хъаныгъуэм, шамхьалхэм, нэгъуейхэм, Къейтыкъуэ пщыгъуэм щыщхэу кърымхэм я тельхьэ хъуахэм дзэ лъэщ япэгъуэвын фIэкIа, нэгъуэщIкIэ уазэрыпэмылгъэщыфынум ирихулIэри, пщышхуэ Идар Темрыкъуэ урыс пащтыхь Iуан IV зыхуигъэзащ. 1557 гъэм Къаныкъуэ Къанлы я пашэу къэбэрдей IыкIуэхэр Мэзкуу кIуащ. Абыхэм урыс пащтыхьым жраIащ урыс

кьэралымрэ кьухьэпIэ адыгэхэмрэ яку дэлъ зэпыщIэныгьэхэм хуэдэ езыхэми иращIылIэну зэрыхьэзырыр. <...> 1557 гьэм Кьэбэрдеймрэ Урысеймрэ зращIылIа зэгурыIуэныгьэхэм тхыдэджхэр зэтемыхуэу топсэлъыхь. Щызэдауи щыIэщ. Шэч хэлъкъым дяпэкIи абы псалъэмакъ зэрыращIэкIыным. Ауэ XVI лIэщIыгьуэм щыIа щытыкIэм тепщIыхьмэ, а зэгурыIуэныгьэхэм кьыщыгьэлъэгьуа унэтIыныгьэ нэхьыщхьэхэм хэбдзын хэлъкъым».

Кьэбэрдейр Урысейм зэрыгухьам теухуауэ Дзэмыхьым и щIэныгьэ лэжьыгьэхэм кьыщигьэлъэгьуахэм нэмыщI, и интервьюхэм языхэзым щыжиIащ: «Сэ мы Iуэхур куэд щIауэ содж, абы фIыуэ хэсщIыкIыу жысIэну сыхуиту кьыщIэкIынущи, Кьэбэрдейм езым фIэфIу ищIа Iуэхущ дзэ-политикэ зэгухьэныгьэкIэ Урысейм зэрыкьуэувар. Си щхьэкIэ тэмэму кьызолъытэ Идар Темрыкьуэрэ абы дэщIыгьуахэмрэ мы гьуэгур кьызэрыхахар. Дауи, кьуажэ-кьуажэкIэ кьакIухьу ахэр цIыхухэм еупщIакьым я жэрдэмыр ядэ-ямыдэм теухуауэ. Адыгэпщхэмрэ уэркъхэмрэ я кьалэныр я щIыналъэ, цIыхущхьэ яхьумэнрати, лъэщу кьызэфIуэвэ кьэралымкIэ плъащ, <...> тIуми яIэр зы бийти». Апхуэдэу фIэщхьуныгьэ ин хэлъу псэлъэну зыхузэфIэкIынуыр, дауикI, Iуэхум щыгьуазэрщ, тхыдэр куууэ зыджыжа щIэныгьэлI нэсырщ.

И кьэхутэныгьэхэр тхыль щхьэхуэу е статьяуэ дунейм кьызэрытехьэм кьыдэкIуэу, абыхэм кьрикIуахэр, абыхэм ятеухуауэ езы щIэныгьэлIыр зыхуэкIуа гупсысэхэр щIэныгьэ конференцэхэм, стIол хьурейхэм, симпозиумхэм жыджэру хэткIэрэ утыку кьрехьэ. Апхуэдэ IуэхукIэ ар ди кьэралым и щIыпIэ куэдми, хамэ кьэралхэми мызэмытIэу щыIащ. КьыщынэмыщIауэ, тхыдэ, филологие, культурологие, социологие унэтIыныгьэхэм я зыужьыныгьэм хуэгьэпса зэлущIэ гьэщIэгьуэнхэмрэ конференцэхэмрэ езыр зи унафэщI Гуманитар кьэхутэныгьэхэмкIэ институтым зы илъэсым кьриубыдэу зыбжанэрэ кьыщызэрегьэпэщ.

И IэдакьэщIэкIхэр щыхьэт зэрытехьуэщи, Дзэмыхь Кь. цIыху гумызагьэщ, псэемиблэжщ, «емызэшыжщ» зыхужалэм хуэдэщ. Ар и Iуэху зехьэкIэ екIукIэ, и псалъэ IущкIэ, и кьэхутэныгьэ куухэмкIэ куэдым нос, и лэжьыгьэм кьуэпсыбэу зиубгьуащ. Псалгэм папщIэ, и статьяхэр кьызэрытридзэм нэмыщI, Кьасболэт щIэныгьэ журналхэми ядолажьэ, языныкьуэхэри езым и унафэм щIэту егьэлажьэ: «Вестник ИГИ КБНЦ РАН» (Налшык) журналым и редактор нэхьыщхьэщ, «Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН» (Налшык), «Известия Владикавказского научного центра РАН» (Владикавказ), «Всеобщая история» (Москва), «История науки и техники» (Москва); «Кавказология» (Налшык) журналхэм я редколлегиехэм хэтщ.

Дзэмыхьым и зэфIэкIхэр, илэжь Iуэху щхьэпэхэр, и Iэдакьэ кьыщIэкI лэжьыгьэ купщIафIэхэр гульытэншэ хьункIэ Iэмал иIакьым, абы щIыхь тхыльхэр, дамыгьэ лъапIэхэр, кьэрал саугьэтхэр мызэ-мытIэу кьыхуагьэфэщаш. Апхуэдэхэщ: щIэныгьэмрэ техникэмкIэ Кьэрал саугьэтыр (2002); КьБР-м и МВД-м и ЩIыхь тхыльыр (2005); «Кьэбэрдей-Балъкъэр Республикэм щIэныгьэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжьакIуэ» (2007), «Адыгей Республикэм щIэныгьэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжьакIуэ» (2008) цIэ лъапIэхэр; КьБР-м и Iэтащхьэм кьыбгьэдэкI ФIыщIэ тхыльыр (2009); ДАХ-м и ЩIыхь тхыльымрэ

ЩЦыхь дамыгъэмрэ (2011); ДАХ-р кыызэгъэпэщынымрэ зегъэужы-
нымрэ хуищЦа хэлъхъэныгъэ иным папщЦэ КъБР-м и ЩЦыхь тхы-
лыр (2011); КъБР-м ЕгъэджэныгъэмкЦэ, щЦэныгъэмрэ щЦалэгъуа-
лэм я ГуэхухэмкЦэ и министерствэм и ЩЦыхь тхылыр (2016); КъБР-м
и Парламентым и ЩЦыхь тхылыр (2017); Урысейм ЩЦэныгъэхэмкЦэ
и академием и ЩЦыхь тхылыр (2018); КъБР-м и Цэтащхэм
кыбгъэдэкЦ ФЦыщЦэ тхылыр (2019); Урысей Федерациэм Егъэджэ-
ныгъэмрэ щЦэныгъэмкЦэ и министерствэм игъэува «За безупречный
труд и отличие» медалыр (2021).

ИщхъэкЦэ кыхэдгъэщэхэм Дзэмыхьыр щЦэныгъэлЦ, егъэджакЦуэ,
жылагъуэ лэжъакЦуэ и лъэныкыуэкЦэ зыхуэдэр, нэхъ щхъэтеча-
уэ жыпЦэмэ – и акыылкЦэ, къэхуэкЦэ жыжъэ зэрынэсыфар, зэфЦэкЦ
ин зэриЦэр кыагъэлыагъуэ. Абы кыпытщэу, Къасболэт зыцЦыхуну,
дэлэжъэну, зымащЦэкЦэ нэхъ мыхъуми Гуэху дищЦэну хунэсахэм
жытЦэфынущ и щЦэныгъэм хуэфэщэн цЦыхугъэ лъаги зэрыхэлъыр.
АдыгэлЦ нэсым и дежкЦэ нэхъыщхъэраци, ар сыт щыгъуи и псалъэм
тебгъуэтэж цЦыхущ, и хъэлым ткЦиягъри щабагъри щызэщЦэлъщ.

Дзэмыхь Къасболэт и ныбжыр иджыблагъэ илъэс 65-рэ ири-
кыуащ. Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар кыэхутэныгъэхэмкЦэ и
институтым и лэжъакЦуэхэм кыдбгъэдэкЦыу пщЦэ зыхуэтщЦэ ди
унафэщЦым дохъуэхъу и гукыдэжымрэ дэрэжэгъуэмрэ мыкЦуэщЦу,
и жъэгу мафЦэр мыужыыху, ирихъэжъэ ГуэхуфЦхэм и узыншагъэр пэ-
лъэщу куэдрэ ди япэ итыну!

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щЦэныгъэхэмкЦэ кандидат

КъБР и Iэтащхэ КIуэжIуэ Валерэ ЩIэныгэмрэ техникэмкIэ кърал саугъэтым и ЩIыхъ тхылгымрэ дамыгэмрэ Дзэмыхъ Къасболэт ирет. 2002

Дзэмыхъ Къасболэтрэ Осетие Ищхърэ-Аланием Гуманитар икIи социальнэ къэхутэныгъэхэмкIэ и институтым и унафэщI Кануковэ Залинэрэ. 2016

Дзэмыхь Къасболэтрэ тхыдэ щлэныгъэхэмкIэ доктор Уэз ФатIмэрэ Кавказ зауэр зэриухрэ илъэси 150-рэ зэрырикъум траухуа конференцэм и модераторщ. 2014

Дзэмыхь Къасболэтрэ ДАХ-м и тхьэмэдэ Сэхъурокъуэ Хьэутийрэ. 2016

Дзэмыхь Къасболэтрэ КъБКЪУ-м и ректор Альтуд Юрэрэ. 2016

Къэбэрдей-Балькэрым и кэралыгъуэр илъэси 100 шрикъум ирихьэлэу КъБР-м и Парламентым кыщызэрагъэпэща Урысейсо щIэныгъэ конференцэм Дзэмыхь Къасболэт щегъэлыагъуэ «Къэбэрдей-Балькэрыр Урысей Федерацим хыхьэ Республикэщ (1922–2022 гъгъ.)» тхылгыр. 2022

Дзэмышь Къасболэт хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр

Псоми ящIэ Дзэмышь Къасболэт адыгэ тхыдэр къэзыхутэ щIэныгъэлI нэхъ пажэ дыдэхэм зэращыщыр. Сэ зи гугъу сщIынур нэгъуэщIщ. Щоджэн Хьэутий Лермонтовым теухуауэ къыдигъэкIа тхылгыр иIыгъыу абырэ сэрэ Къасболэт деж дыщIыхъат (а тхылным Щоджэныр ильэс бжыгъэкIэ елэжьащ, Лермонтовыр Кавказым зэрыщыIам, ар адыгэхэм зэрахушытам теухуауэ щIэ куэд кыхутащ). Тхылгыр щедгъэлыагъум, Къасболэт абы еджауэ, псалъэмакыым хуэхъэзыру къыщIэкIащ. Ар игу зэрырихьар къыхигъэща нэужь, и Iэрытх зыкъом дигъэлыэгъуащ: тхыдэ къэхутэныгъэхэм яужь иту Дзэмышьыр архив зэхуэмыдэхэм щыщылажьэм, Лермонтовым теухуауэ куэд дыдэ къыхитхыкIауэ, урыс усакIуэшхуэм и творчествэм фIыуэ щыгъуазэу къыщIэкIащ. Ильэс куэдкIэ Лермонтовым и гъащIэмрэ и гуащIэмрэ зэхуэзыхъэсыжа Щоджэн Хьэутий сэри ар хуабжыу дгъэщIэгъуащ. А псом къыбжаIэраши, Дзэмышь Къасболэт гуманитар щIэныгъэхэм куууэ хэзыщIыкI щIэныгъэлIщ. Ар тхыдэми, литературэми, бзэми, философиэми, политикэми кIэлъоплъ, конференцэхэр къызэрегъэпэщ, щIэныгъэлI ныбжьыщIэхэр егъэхъэзыр. УнафэщI къулыкъум зэман куэд тригъэкIуэдэн хуей хъуми, и къэхутэныгъэр къыгъэлалэркъым, студентхэр егъэджэнми, Парламентым и лэжьыгъэми къару ин хельхъэ.

Сэ ильэс куэд къэзгъэщIащ, зыкъом си нэгу щIэкIащ, унафэщI Iэджэми садэлэжьащ, ауэ апхуэдиз Iуэху ехъулIэныгъэкIэ зэдэзыхъ срихъэлIауэ сщIэжыркыым. Къасболэт цIыху гъэщIэгъуэнщ, лэжьакIуэшхуэщ, и щхъэми и лъэпкъыми пщIэ хуэзыщIыжщ. Ди зэман гугъум абы хуэдэхэр щызакъуэтIакъуэщ.

БАКИУУ Хьанджэрий,
филологие щIэныгъэхэмкIэ доктор, профессор

* * *

Ильэс щэ ныкъуэ хъуауэ Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэкъэхутакуэ институтым сыщолажьэри, абы щыщу ильэс плыщIым соцIыху Дзэмышь Къасболэт, икIи апхуэдиз зэманым къриубыдэу зэи къысхуихуауэ сщIэжыркыым ди Iуэху еплъыкIэ щызэтемыхуа.

Къасболэт хьэлэмэту зэрегъэзэгъыф мыувыIэу лэжьэнымрэ дэтхэнэ зыми зэпIэзэрыту хушытынымрэ. И къэхутэныгъэхэр куэд хъумэ, ар зыгъэкуэдыр емызэшу зэрылэжьэфым и закъуэкъым, атIэ абы нэмыщIауэ, и Iуэхум зэрыхуэIэижьырщ, жиIэну зыхуей куэд зэрыкъуэлъырщ. Ар тхыдэ и IуэхукIэ къэхутэныгъэми, литературэми, бзэ щIэныгъэми хуэшэрыуэщ. Куэдым зрипщытынымрэ сыт хуэдэ Iуэхуми хищIыкIынымрэ абы хуэдэу ззыгъэуIуфыр закъуэтIакъуэ дыдэщ. Ауэ щыхъукIи, игу иримыхъа гуэрым гу лъитамэ, нэмысыфIэ нэпцI зищIу, зиущэхуу блэкIынукъым, нэр ирищIу, пэжыр жиIэнущ. Мы дызыIут IуэхущIапIэм къегъэщIылауэ унафэщI

ИэнатIэ пэрыт зыкъом си ныбжьым къриубыдэу згъэунэхуаши, абы ипэкIэ зэрыщытауэ къэнэжу куэд дыдэ слъэгъуакъым. Къасболэт ди институтми, Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетми къулыкъухэр къыщылысысащ, депутат уахащ, Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхэмадэу къалэнышхуэхэр и пщэ къыщыдэхуаи щылащ, ауэ ар дэ къыщытхыхэм деж зэрыщытауэ къэнэжа мыхъумэ, зызэхышу, зигъэзыгуэру, IуэхукIэ къыбгъэдыхьам хуищIэфынIауэ къыгъанэу зэи слъэгъуакъым. Ар цIыхум зэрыхущыт хабзэр езым дилъагъухэращи, зыхуэфашэм сыт щыгъуи пщIэ хуещI, зыхуэмыфашэм, сыт хуэдэ къулыкъушхуэ имыIыгъами, елIалIэркъым. Си гугъэмкIэ, мы зэман дыкъызыхэхутам апхуэдэу укъызэтенэныр лыгъэшхуэщ. Мис а лыгъэр дызольагъури аращ си гур абы щIыхуэкъабзэр.

ГЪУТ Iэдэм,
филологие щIэныгъэхэмкIэ доктор

* * *

ЦIыхур зыхуэдэр къэпщIэн папщIэ шыгъу пуг дэпшхын хуейщ жейэ псалъэжьым, нэгъуэщIу жыпIэмэ, абы пIалъэ кIыхькIэ укъыдэгъуэгурыкIуэн хуейщ. АтIэ сэ дызэрыстудент лъандэрэ сыкъыдокIуэкI Дзэмышь Къасболэти, фIы дыдэу къэсцIыхуауэ си гугъэщ. Ди адыгэ щIэныгъэлIхэм зы цIыху гуащIафIэ яхэтмэ, Къасболэт апхуэдэщ. IэщIагъэ къыхихам гурэ псэкIэ, щхъэх имыщIэу пэрытщ. Тхыдэтххэм я Iуэхур гугъу къэзыщIхэм ящыщ абыхэм политикэ екIуэкIым, властым тетхэм зыдагъэшын хуей зэрыхур, ар умыдэу запэщIэпсэмэ, фIы щIыуагъэхынукъым. Ауэ Къасболэт и IуцагъкIэ, дипломатие хэлъымкIэ апхуэдэ лъэпощхъэпом къыпикIухурэ езыр зыхуей, фIэзахуэ лъагъуэр щIэныгъэм щыпхришын лъокI. Ар дапщэщи зэрыгъуазэр ди блэкIам и щыхъэт тхыгъэжьхэрщ, абыхэм къыщыгъэлъэгъуахэм ящыщу зыри щIиуфэркъым икIи зэблэшауэ къиIуэтэжыркъым. Тхыдэр джыжын щIыхуейр абы фIыуэ хэплъагъуэм зрибгъэщIагъуэу е мыщхъэпэ къыхэщыжмэ, абы утегъэу ущысын щхъэкIэкъым, – ар уи нобэмрэ уи пщэдеймрэ дерс яхуэхъун хуейуэ аращ, адэкIэ зыбужьын, уефIэкIуэн папщIэ щIэгъэкъуэн хъупхъэщ. Аращ, сэ къызэрыслъытэмкIэ, Къасболэт зэрыгъуазэ бгъэдыхьэкIэр. Хэкупсэу, лъэпкъыпсэу зэрыщытым абы къару къыхелъхъэ ехъулIэныгъэфIхэр зыIэригъэхъэнымкIэ.

Дзэмышьыр щIэныгъэлI къудейкъым, а щIэныгъэм и къызэгъэпэщакIуэщ. Къасболэт-унафэщIми и зэфIэкIкIи, и цIыхугъэкIи, цIыхухэр къызэрыбгъэдэIуэнкIи, езыр зэрызэгурыбгъэIуэнкIи хуэдэр закъуэтIакъуэщ. «Мыпхуэдэу фыщыт» жимыIэу, а зэрыщытыпхъэмкIэ езыр щапхъэ яхуохъу. Сыт хуэдэ лъэлукIи бгъэдыхъэ, хузэфIэкIыххэнумэ, укыигъэщIэхъунукъым, къыпхуимыщIэфынумэ, укыигъапщIэ-укыигъэгугъэу укъришэкIынукъым, Iуэхур зытетыр щхъэтечауэ къыбжиIэнущ, жыпIэнурамэ, къулыкъу зэрихъэну нэхъ зыхуэфашэ уигъэлъыхъуэнщ.

БИЩIО Борис,
филологие щIэныгъэхэмкIэ доктор

* * *

Дзэмыхь Къасболэт хуэдэхэр – блэкIа лIэщIыгъуэм и 50 гъэхэм я кIауххэм – 60 гъэхэм я пэщIэдзэхэм Кавказыр зыджу Къэбэрдей-Балъкъэрым щыIа тхыдэдэж щIэныгъэ унэтIыныгъэм и гъукIэгъэсэнхэр – нобэкIэ мащIэ дыдэщ. Абы и зэхэублакIуэу щытар сэ си тхьэматэ, УФ-мрэ КъБР-мрэ щIэныгъэмкIэ щIыхь зиIэ я лэжыакIуэ, тхыдэ щIэныгъэхэмкIэ доктор, профессор Къумыкъу Тыгъуэн Хъэбас и къуэр арат.

2014 гъэм Дзэмыхь Къ. унафэщIу кыигъээжащ 70 гъэхэм я кIауххэм и лэжыгъэ гъуэгуанэм кыщыщIидзауэ щыта Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ и институтым. ЛIэщIыгъуэ нэблагъэ гъуэгуанэ къэзыкIуа, КъБР-м и жылагъуэ-политикэ гъащIэм увыпIэ хэха щызыубыд щIэныгъэ IуэхущIапIэр уи нэIэ щIэту бгъэлэжъэныр къалэн къызэрыгуэкIкъым. УнафэщI къулыкъум зэрыпэрыхьэу, Къасболэт щIэныгъэ, егъэдэжэныгъэ лэжыгъэхэр иригъэфIэкIуэным хущIэкъуу щIидзащ: институтым и аспирантурэм тхыдэмрэ филологиемкIэ IэщIагъэлIхэр цагъэхъэзыр кафедриI кыщызэригъэпэщаш, щIэныгъэрылажъэхэм я Iэдакъэ кыщIэкI статьяхэмрэ тхыль щхьэхуэхэмрэ я бжыгъэм хэгъэхъуэнымкIэ хэкIыпIэ зэхуэмыдэхэр кыигъуэтащ. Ауэ, нэхьыщхьэращи, институтым и лэжыакIуэхэм зыхащIащ «зи гупэр къахуэзыгъэза», пщIэ къахуэзыщI, языхэзым щхьэкIи и къаруи зэмани емыблэжын унафэщI щыпкъэ къазэрыхуэкIуар. Уеблэмэ, ар и лэжыакIуэхэм ящыщ гуэрхэм щашхьэщыпсэлъыкIкIэ, лъэныкъуэкIэ къапльэу зыгъэщIагъуи къахэкIырт: «Сыт апхуэдизу Къасболэт мобы и Iуэху щIызэрихуэр, щIыдэIэпыкьур? И благъэу ара?» – жаIэу. Сэ си щхьэкIэ мызэ-мытIэу срихьэлIащ езым и Iуэху кыигъанэу и лэжыакIуэм дэфтэр гуэрхэр зэригъэпэщынымкIэ, кандидат е доктор диссертациэ пхигъэкIынымкIэ, щIэныгъэлI ныбжыщIэхэм псэупIэ зэрызрагъэгуэтын сертификатхэр къыдэхынымкIэ ядэIэпыкьуу.

ЩIэныгъэлI нэсу зэрыщытым и фIыгъэкIэ Къасболэт унафэщI къулыкъум къэгъазэ имыIэу химыльасэу, «щIимыгъэмбрыуэу» къызэтенащ. Абы и мурадхэмрэ зэфIэкIхэмрэ я лъагагъымрэ инагъымрэ иужьрей илъэсийм къриубыдэу дунейм къытригъэхьа щIэныгъэ лэжыгъэ 60-м щIигъум къагъэлъэгъуащ. Абыхэм ящыщ 10-р щхьэзакъуэ къэхутэныгъэщ – монографиеш е архив дэфтэрхэр щызэхуэхьэса тхыльщ. Къыхэгъэщыпхьэщ, ди республикэми къэралми я зы махуэшхуэ щIэныгъэлIым гульытэнщэ зэрымщIырт: Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ зэрызэгухьэрэ илъэс 460-рэ щрикьур, Хэку зауэшхуэр зэриухрэ илъэс 75-рэ зэрыхур, адыгэ узэщIакIуэ Нэгумэ Шорэ къызэралъхурэ илъэс 225-рэ зэрырикьуар, Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэралыгъуэм и лIэщIыгъуэ гъуэгуанэр, н. А псоми Дзэмыхьым къыдэкIыгъуэ щхьэхуэ ятригъэпсыхьащ.

Сэ тхыдэджу сызэрыщымытым кыхэкIкIэ, Къасболэт и щIэныгъэ лэжыгъэхэм я фIагъым сытепсэлъыхьыну къезгъэкIуркъым, ар зыхузэфIэкIыну а унэтIыныгъэмкIэ IэщIагъэлIхэрщ. Ауэ абы гъащIэм кыщыдекIуэкI хьэл нэхьыщхьэхэм ящыщ зы сыкъытеувыIэнут: щIэныгъэлIым пщIэшхуэ яхуещI и егъэдэжакIуэ-

ушиякIуэхэмрэ абыхэм я IэдакэщIэкIыу езым гьуазэ хуэхьуахэмрэ. Ар щIэныгьэлI ныбжьыщIэхэми щапхэ зытрахьпхэ хьэлу кьызолыгытэ. КьызэщIэкьуауэ жьпIэмэ, егьэджакIуэм и щIыхьыр Iэтыныр Кьасболэт кьыдальхуауэ и льым хэтщ. Нэхь иужьрейуэ абы дунейм кьытригьэхьа и лэжьыгьэхэм языхэзыр – тхылыпIу зэхэлъу Нэгумэ Шорэ и гьащIэмрэ и гуащIэмрэ кьыщызэщIэкьуэжа кьыдэкIыгьуэр (Налшык, 2020) – и адэ-анэмрэ абыхэм я егьэджакIуэ IэщIагьэм ирилэжьуэ Кьэбэрдей-Балькьэрым исхэмрэ зэрахуигьэфацэр кьызыхэщ псалгэхэмкIэ кьызэIуех.

Франджы тхакIуэ Франс Анатольт щIэныгьэлI нэсыр мызэпIэзэрыту шытыфынукьым жиIэгьауэ шытащ: абы нэхьыбэ ищIэхукIэ, ищIэну кьыпэщылхэр нэхьыбэж зэрыхьур нэхьыфIыжу кьыгуроIуэ.

Дзэмышь Кьасболэт нобэ и кьару ильыгьуэщ, куэд хузэфIэкIами, нэхьыбэжыр и пльапIэщ. Си гуапэщ узыншагьэ быдэ иIэну, и мурад нэхухэр кьехьулIэну, и унагьуэр насып кIуапIэ хьуну.

КЪУМЫКЪУ Динэ,
филологие щIэныгьэхэмкIэ кандидат

Тхаклуэ Мэкбуауэ Амир ильэс 60 ирокъу

ЦЫХУПСЭМ ИУЩЭХУР КЪЫТХУЗЭИУЗЫХ

Нобэрей адыгэ прозэм езым и гъуэгу цыпхишыжауэ, цыхум-рэ зытет дунеймрэ зэрызэхуэхур, а цыхум езым зэрызилъагъужыр, бгъэдэль Тулыджыр, и гушхьэггэсэклэ хьуар кыыхэщу тхыгэ дунейм кыитезыггэхьэ тхаклуэхэм Гушцл дьдэу кьахощ Мэкбуауэ Амир. Ар зэрытхэр урысыбзэщ, ауэ зытетхыхьыр адыгэ дунейщ, и лыхъужьхэр адыгэ цыхущ. Зы Гуэхугъуэ щхьэпэ я нэгу щлокл абы и талантым пщлэ хуэзыщлхэм: «...шэрджэсым кьегэлурыщлэ урысыбзэр хуиту, лъэщу, зэггээхуауэ». Пушкин Александр Хъан-Джэрий теухуауэ жидам хуэдэ дьдэу, Амир итхэхэм хэбдзыни хэбгъэувэни умыгъуэтыну ахэр зэпэщ, нэггэсащ. Сыт щыгъуи щлэщыгъуэщ, кьилэт Гуэхугъуэхэр гьащлэм мыхьэнэшхуэ щызилэщ, кьэлуэта зэрыху щыклар умыггэщлэгъуэнклэ, и зы тхыгэ уеджамэ, кьыклэлыклуэр кьыумылгыхуэнклэ лэмал имьлэу гьэпсащ. Нэхьыщхьэу ар кьызыхэклар и бзэр зэрышэрыуэмрэ и кьэлуэтэклэр тхылъеджэхэм я дежклэ зэрыщлэщыгъуэмрэ я мызакъуэу, дызыхэпсэукл лъэхьэнэ ахьырзэманым и ушцлэ «пщтырхэр» зэпэщлэуэу, зэпэщлэту е зыр зым кьыпкырыкларыжу кьызэриггэлыагъуэр, а кьыггэлыагъуэр нэхь зыхэпщлэ, художественнэ и лъэныкьуэклэ нэхь лыагэ ищлу ди дунейм щыземьклуэ кьару гуэрхэр кьызэрыхишэр, псори зэулу хьужмэ, дэр-дэру дызыхунэмысыну щыта гупсысэхэм дришаллэу зэрыщытыр араггэнущ. Кьыхэлгытапхьэщ сытым щыгъуи и тхыггэхэм тклийуэ зэрахущытыр. Щыстудента ильэсхэрат Амир тхэн

щыщИидзари, а лъэхъэнэм итхэхэр игъэсыжащ, «Спаси меня, мой ангел» Іуэтэжым кьищынэмышІа. Дзы зыхуищІ тхыгъэ дунейм кы-тригъэхъэну хуеякъым, хэт нэхъри нэхъыбэ и щхъэм деж кыщи-лтыхъуэжырти. «В ожидании смысла» тхылъым Амир щетх: «Сэ си акъылыр псыхъакъым щІэныгъэшхуэкІи, кууагъ зиІэ гупсысэкІэкІи, зыми емышхъ щыІэкІэкІи, ауэ абы иІэщ пэш кІыфІ цІыкІу куэди, дэтхэнэми щІэлъщ зэхэгъэкІыгъуей дыдэ щэхухэр». А щэхухэр тхылъ напэкІуэцІхэмкІэ дуней хуитым кытегъэхъауэ, еджэхэр зэгъэплъы-жын, зыкъегъэпщытэжын, гъащІэр купщІэкІэ щызын зэрыхуейм, гу зылъыдмытэ гъэщІэгъуэн куэд абы зэрыхэлтым я гупсысэр ешэ-лІэн – аращ тхакІуэм пщэрыль зыщищІыжыр. Тыншкъым. А мы-тыншыр зригъэхъулІэн папщІэ, и тегъэщІапІэщ махуэ къэс гъащІэм кыщыхъухэр, пщІыхъэпІэм щызекІуэхэр, нэкъыфІэщІхэр. Абы и тхыгъэхэм щызэпэщхъэхуэкъым а псор, зэхэхуэнащ, зы пкъыгъуэу зэхохъэ, зэгъусэу зы гупсысэ пажэ гуэрым толажъэ. ГъэщІэгъуэнщ езы тхакІуэр и лэжыгъэ ешэжъэкІэм зэрытепсэлтыхыбыр: «Тхъэм и закъуэщ зыщІэр уи пэшыр жъауэ щІэпщІыр, шэнт щабэм уитІысхъэу хыбар гуэрхэр уи щхъэм щІыхужыпІэжыр. Куэдрэ уогупсыс кы-зэребгъэжъэну псалъэм, абы и ІукІэмрэ щІэт макъамэмрэ елытащ ешэжъа зэрыхунур. ЯпэщІыкІэ уригузавэркъым узытетхыхы-нумрэ хэтыну лІыхъужьхэмрэ ІупщІу уи нэгу зэрыщІэмытым. ЗэкІэ пщІэркъым абыхэм ягъуэтыну теплъэри, ебгъэлэжыну Іуэхуфэхэри, щыбгъэпсэуну щыпІэри. Хэдэ, кыхэх...» Нэхъыщхъэраши, тхакІуэм и творческэ кызыфІэгъэщІыныгъэм кыщыунэхуащ зи шыфэлІыфэ зиІэж дунейщІэ, сатырхэр тхылъымпІэм щызэкІэлъыпІэщІэнущ, тхылъеджэхэр къэунэхуа дунейм хишэнущ.

Мэкъуауэм кыгъэщІыр щІэщыгъуэ зыщІхэм ящыщц я купщІэр нэхъ куу, я фІагъыр нэхъ ин зыщІ мистикэр художественнэ Іэмалу тхыгъэ куэдым кызырэыщигъэсэбэпыр. Апхуэдэхэщ «Сады Маси-рат», «В пору голых деревьев», «Возвращенное небо», «Мистер Ия», «Омовение сердца», «История Зула» тхыгъэхэр. Абыхэм еджэхэми къахузэІуокІ зэи зыщІэмыхъа пэш щэху цІыкІу гуэрым и бжэр, абы кыщцагъуэт щыІэу ямышІа, ауэ я псэм пэгъунэгъуу кыщІэкІ дуней. Абы щыгъуэми ар тхакІуэм кыгупсысу аракъым, атІэ итхым щыщ Іыхъэу «къакІуэурэ» хэувэу аращ. Амир и Іуэху еплъыкІэмкІэ, цІыхур зищІысыр езым зыдищІэжымрэ зыдилъагъужымрэкъым, ар йоІэбыкІ ди зыхэщІэныгъэхэр щытепцэ дунейм и гъунапкъэхэми, нос зэрыд-мылъагъум, зэрызэхэдмыхым, дызэрыщымыгъуазэм папщІэ щыІэу гурыщхъуэ зыхуэдмыщІ е тщІэнуи дызыхуэмей нэгъуэщІ щыІэкІэ гуэрым и лъахэм. Хэт ищІэн цІыхупсэр уафэм щызекІуэ зы къару лъэщ гуэрхэм пыщІами... «Мы дунейр телъыджэщ! ЦІыхур езыр те-лъыджэ гуэрщІ!», – жеІэ Мэкъуауэм. Мис апхуэдэ цІыху телъыджэщ «Масирэт и жыг хадэхэр» («Сады Масират») повестым лІыхъужь нэхъыщхъэ хуищІар. Повестыр психологическэщ, Масирэт и гум щыщІэр, и псантхуэр зыхуэдэр, и гущхъэгъэсэкІэр, езымрэ гъащІэмрэ зэрызэжъэхэуэм, зэрызэлъэАсым кърикІуэр – псори зи фэм дэкІыр езыра хуэдэу тхылъеджэм зыхэщІэ, апхуэдизкІэ ухешэф тхакІуэм и лІыхъужьым хузэригъэпэща дунейми.

Масирэт япэу дыщрихъэлІэм зэрыт щытыкІэр апхуэдизкІэ шэ-чыгъуейщ, гуауэщи, зэхих псалъэ дыджхэм («дыкъыбгурыІуэн

хуейщ», «уэри насып бгъуэтыжынщ», «ильэситху ен клуаш», «дэт-хэнэ цыхухури хуейщ унагъуэ зэпэш») кызэрелын хэклипэш шэрыб зэщлэцууэ цыклым ахэр ириубыдээрэ щхьэгъубжэ зэлухам зэрыдиутыпщыкыр. Тхаклуэм щхьэтечауэ жимылэми, цыхубзыр зэрыхуа унагъуэм псэклэ шытыншагъэнукъым, сыт щхьэклэ жыпэмэ, зригъэсагъэхэт псалъэ гуауэхэр гъущл пхуантэм диубыдэрэ псы ежэхым хидзэжу, иригъэтхьэлэу. Масирэт дежклэ, псалъэ къэс езым и плыфэ илэжщ, къыклым елытауэ: хэкъуртыфэ, дыжыныфэ, къуэщыныфэ-флыщлафэ... Иужь дыдэу Масирэт зэхихар: «Нысэ тхуэхунури къэдгъуэтащ, езыри арэзыщ...» – нэхъ хьэлгэ дыдэт. Абдежым къэп цыклухэм ириубыда псалъэ жагъуэхэр плыжь-флыщлафэу зэклэщлэжэбыклат, адрей игъэщклуахэми мэ лей къапих хуаш. Зыхэт псэ гугъуехьыр къызыхэклар зыгуригъэлэуэн папщлэ, щипщытыкыжын хуей мэху фыуэ ильагъуу зыдэклауэ лэдэлбий кызэрыдэгъуэгурыклуа щыклар. Кыхуэгуэтыжкыым купщлэ зиэ псалъэмакъ гуэри щызэдрагъэклауэ е нэгъуэщл мыху-ми гукъанэ пыухыкла кыхуищлауэ къыщыхуа. Мис, иджыпстуи зэщхьэгъуситым я унафэр лыхьыхэм ящл, лэдэлбий и машинэм йопэщэщри щыбым дэтщ. Псори тэмэму зэрызэфлэклэм и хыбар жралэным поплгэ. Зыгуэрклэ Масирэт дэклижын имыдэу псалъэмакъ къыгъэхьеймэ, къахыхьэну къыщлэклинщ...

Цыхупсэмрэ и теплэмрэ я дахагъыр зэрызэхуэхунклэ ху-нур щыдолгагъу мы повестым. Теплгэ дахэ зиэ цыхухэщ Масирэ-ти лэдэлбии. Масирэт и дахагъэр зымыгъэщлагуэ, къемыхуапсэ къэзыцыхухэм яхэткъым, и макъыр апхуэдизклэ гурыхьши, лъагъу-ныгъэ псалъэ флэкла къыжэдэклину пхухуэгъащэркъым. И щхьэ-цыр кыхышхуэщ – цыхубз дахагъэр нэгъэса зыщл, куэдым ябгъэдэ-мыль телъыджэщ.

Мыр зэсхуэкларэт щыжыпэн и нэгуми и лэпкълэпккъыми хэлъкъым лэдэлбии. Щхьэгъусэ къаугъэншэщ, къуэ жыладауэщ. Гуфлэгъуи щхьэпэныгыи къызыпымыклэ къэхъугъэщ. Аращи, ди гуп-сысэр хуоклуэ дахагъэр къэхуь нур зилэрэ купщлэншэу зэрызэхэклим. Фызабэпхуу къыумышэ жызылэ адэм емыдауэу фыуэ ильагъур къэ-зышэфар и лъагъуныгъэм къыщлэщхьэщымыжыжыфар сыту плэрэ? Жэуапыр езы Масирэт желэ: луэху гуэр зэхэгъэклинклэ лыгъэ зыхэ-мыльщ лэдэлбий, зыпылуэдз, езыр-езыру зэманым и плэ иригъэуэвэ-жыным поплгэ.

И адэ-анэм къащлэна жэмыжъри и гъусэу дыщ унэм зыгъээжа Масирэт жэщитл-махуитлщ абы зэрыщыпсэуар, ауэ сыту гъащлэшхуэт икли гугъут а жэщитыр! Сыту куэд къэхуа, егъэлеяхэр и нэгу щлэкла нэхъ гунэгъу дыдэу илэхэм гущлэгъуншэрэ зэхэщлыкыншэу зи гъащлэр зэрагъэдзэкла цыхубзым. А псор тхыльдэжэм и пкъынэлы-нэм дыхьэну къыщлэклинтэкъым, тхаклуэм мистикэр къимыгъэсэбэ-памэ. Масирэт и шытыклэм кызэрыгуэклиу утепсэлыхьыным йофлэклэ Мэкъуауэм хилхьэ лэмалыр: псэгъэвын зиэ цыхур пщы-хьэлэхэм хешэ, и псэ гугъуехьыр игъэбагъуээрэ ирехулэ и щхьэм уна-фэ пэж трищлэжыным. «Гъащлэр зэрыщыту щызэхуэклауэжыр уэ езым упкърыльщи, ар къэгъуэт... итланэ псоми улъэлэсынущ... жэмыр къур-мэн щыи гъуэгу теувэ... уи гумклэ уэрэд жыпэу пэжэ... тлыси арэзы техуэ... сэ жанымклэ...» – анэ шыпхъум и псалъэхэр пщыхьэлэм хэту

кыжриЛэжат анэми, ахэр зыгуригьэЛуамэ, кыкIыр зэхигьэКIамэ, зыкыигьуэтыжауэ, и гьуэгу теувэжауэ арат.

Масирэт и пащхьэм щызэблэКIащ дунейм цIыхуу тетыр, щхьэж и хьуэпсапIэхэр, зыхущIэкьухэр, зыгьэгулэзхэр я гьусэу. Дэтхэнэми Масирэт псэКIэ дэщIыгьуащ. И нэгу щIэкIам цIыхубзыр нэгьуэщI ищIащ, псэ лэжыгьэшхуэ иригьэКIуэкIам кыпэкIуащ иджыри кьэс зэмыгупсыса куэд: дунейр зэрыныр, гухэхьуэри гухэщIри сыт щыгьуи зэрыщIар, хущIэкьур и насыпым зэрылгьэIэсыр, гукьеуэм зыдэбгьэшкIэ псэуа узэрымышьунур, тегушхуауэ ипэкIэ КIуэн зэрыхуейр.

Анэ шыпхьум и псалгьэхэр зэхигьэКIащ: «Гур пэжым хузэIух, уи гум уэрэд жиIэ хуэдэу, а пэжым угуфIэу хуэкIуэ».

Хьэлэмэтщ «ТIыси арэзы техьуэ» псалгьэхэр Масирэт, епщIыхьын ипэкIэ, и гьащIэм нэхьыщхьэ дыдэу кыщыхьуа Iуэхугьуэм – нэчы-хьытхым – епхауэ кызыэригубзыгыжыр. «Дауэ Тхьэр кьэтцIыхуа хьуну, абы деж КIуэ гьуэгур дауэ кьэдгьуэтыну, сыт хуэдэ щIыкIэкIэ ди фIэщ тцIыну», – жаIэу нэчыхьыр зытха ефэндыр хэзыгьэзыхь и гуащэ-тхьэмадэм мыпхуэдэ жауапт кьаритар: «Абы фэ зыми фыхуигьэсэ-фынукьым, Ар зищIысыр дэ тцIэ псалгьэхэмкIэ кыпхуэIуэтэнукьым, Абы ухуэзышэну гьуэгури зыми фигьэлгьагьуфынукьым. Ар утIысу уи фIэщ пщIын хуейуэ аращ».

И нэгу щIэкIхэращ Масирэт льэныкьуэкIэ зэплгыжы-ну, ЩIы хьурейм льэныкьуэкIэ кыщеплгыну Iэмал кьезытыр. КьызырэщIэкIамкIэ, зыри уасэ зыхуэпщI мыхьунт ар иджыри кьэс зытелэжьар, ильэсхэр зытригьэКIуэдар. Нэпси щIимыгьэКIыу, псэ гугьуехьы димышэчу IуигьэКIуэтын хуеям елIэлIащ.

ПщIыхьэпIэм хэту кыжраIа псалгэ зэпычахуэхэми кызыэры-хэцауэ, Масирэт, сэ жанкIэ пиупщIа хуэдэу, кыщыщIар льэныкьуэ ирегьэзыф, гьуэгуи тохьэ и насыпым хуэкIуэу. ИкIи льоIэс. И гум телгьа уIэгьэхэр гьушыжащ, гьащIэм и IэфIыр нэгьэсауэ зыхищIэжаш. Ильэсищ дэкIауэ кыщигьэзэжам, ар зэрыдахэм нэхьрэ нэхь дахэж хьуат, щхьэгьусэ кыбгьурытт, зекIуагьащIэ щIалэ цIыкIури я гьусэт. Хьэлэмэтщ пщIыхьэпIэм хэту и дамэм кьытетIысхьауэ щыта щIалэ цIыкIуми иджы и гьусэми я щхьэм IэпапIэ хужь зэриIэр.

УпщIэ куэд кыщыIэтащ «Масирэт и жыг хадэхэм»: IеймрэфIымрэ, цIыхугьэмрэ цIыхугьэншагьэмрэ, унагьуэм ильын хуей зэхущытыкIэ пэжхэр, цIыхум гу зылгьымытэ телгьыджэ куэд зэрыщыIэр, Тхьэм хуэкIуэ гьуэгуум лыхьуэныр, кьэгьуэтауэ, кьэгьазэ имыIэу ар уи фIэщ хьуныр...

Повестым хэль гупсысэ гьэщIэгьуэнхэм ящыщ цIыхур ауэ кызыэрыгьуэкI гуэру зэрыщымытыр, гьащIэр зэрымыгурыIуэгьуафIэр, ауэ уи Тхьэм хуэкIуэ гьуэгур кьэбгьуэтыну ущIэхьуэпсэмэ, кызыэрохьулIэнур.

«Дыщэ тIамыхэр» («Золотые апельсины») Iуэтэжым уимыгьэ-гупсысэныр, уимыгьэгумэщIэныр Iэмал зимыIэщ. Ар теухуащ лгьэ-хьэнэми щIыпIэми емылгытауэ гьащIэр гугьу, хьэлгьэ зыщI Iуэхугьуэ гуауэщхьэуэм – унагьуэр кьутэным – кьрикIуэ насыпыншагьэм. Я дунейм зэуэ зехьуэж абы хиубыдэу хьуам: адэм, анэм, быным. Гуп-сысэ нэхьыщхьэу кыхэхьыр мыращ: зэщхьэгьусэ зэбгьэдэкIыжахэм адэ-анэн шагьэтын хуейкьым, я быным и кьэкIуэныр кьалгы-

тэу, и псантхуэр яхьумэныр, анэ льягьуныгыи адэ льягьуныгыи шамыгьэщIэныр я пщэрылыщ. Мэкьуауэм дегьэлягьу анэмрэ мыльхуадэмрэ япI щIалэ цIыкIур кьэзылыхуа адэм зэрыхуэныкьуэр зыхуэдизыр. Цыхур льягьуныгьэкIэ, зэхэщIыкIкIэ щрикьур, хьума щыхьур, игурэ и щхьэрэ зэтезыгьэлыр унагьуэращи, зэщхьэгьусэ зэгурымыIуэри зэбгьэдэкIыжри хьэлгэ дыдэ зыщыхьур сабийращ. ЗэбгьэдэкIыжаитIыр зэгуэр зэпэщхьэхуэуи щытат, щхьэж и гьащIэ иIэжат, аращи, щышынэркьым зытетауэ щыта гьуэгуи зэрытехьэжым. Ауэ сабийм ищIэр и адэмрэ анэмрэ я гьусэу псэуныращи, и гурыIуэкIэмкIэ, а тIум зэкIэщIэхьыпIэ яIэкьым. Апхуэдэ кьэхьу хьужыкьуэмэ, и дунейр зэпэныкьуэ мэхьури, абы езым и пIэ кьыщигьуэтыжыныр, кьэхьуам кьыпкьырыкI зэхушытыкIэщIэхэр кьыщтэныр занщIэу зыпэмыльгэщ е зыпэмыльгэщыхьхэ Iуэхуш. Аращ кьыщыщIар «Дыщэ тIамыхэр» Iуэтэжым и лIыхьужьым. Абы дежкIэ адэ-анэр зэбгьэдэкIауэ аракьым, фIы дыдэу илягьу адэр фIагьэкIуэдауэ, трахауэ аращ. Абы зыри кьеупщIакьым и гум щыщIэмкIэ, зэгупсысымкIэ, зыхуеймкIэ. Анэм кьылгытащ унагьуэр икьутэу бынми щхьэгьусэми я дунейр кьызэриублэрэкIари, нэхь кьулейм зэрыдэкIуэжари, зыкIи кьыхуэмей хамэ цIыхухэм зэрахишари и кьуэ цIыкIум тыншу кьыщтэн хуейуэ. ЗыбгьэдэкIыжа цIыхухьум быным и хьэтыркIэ ныбжьэгьу хуэдэуи хушытыфакьым, сабийми и адэми я гьащIэр щIыIагьэкIэ ипсыхьащ. Iуэтэжым уздеджэм кьыпщыхьуркьым езы цIыхубзри етIуанэлIым насыпфIэ дэхьуауэ. Зэи нэжэгужэу, гукьыдэж гуэр иIэу щыткьым. Сытым щыгыи и псантхуэр шэщIащ, мэгуи, нэпс щIегьэкIэ.

ЩIалэ цIыкIур шапI унагьуэщIэр фIыуэ хуэлягьуркьым, езыми кьызэрыхуэмейр зыхешIэри, зэрыхьукIэ, яфIэмыфIым хуэдэу щытыну хущIокьу, абыкIэ и мыарэзыныгьэр кьегьэлягьуэ. Махуэ хэхакIэ кьакIуэу и кьуэр илягьуну, дишу и нэгу зригьэужьыну хуитыныгьэ зрата адэр кьыщыкIуэращ щIалэ цIыкIур щынасыпфIэр, зэщIыгыу уэрамым щыдыхьэращ сабиигум техуа дыркьуэр зыгьэщэбэжыр. Сыту куэд яльэкIрэ адэмрэ кьуэмрэ щызэгьусэм: щхьэкIэ вагьуэхэм жьэхоуэ, жьы кьыкьуэуар я жыным ираубыдэ, я вакьэ льягумкIэ бгыхэр ягьэщэщэ, губгьуэм кьащыIуошIэ Дон Кихот, Санчо Пансо, Гамлет, Одиссей сымэ... Уафэри щIыльэри зэщIагьэхьэ, кьапэлгэщрэ кьэзыгьуэуыIэрэ щымыIэу дунейм и гьунэм нос, я гур хэхьуэу зопсэлылIэ. КIыхьтэкьым а насыпри. И кьуэр хамэлIым кьыхуищIэм щимыгьэгугыу езым и пщIэнтIэпскIэ ипIыну хуейти, адэр щэн-кьэщэхуным хыхьащ, абы кьыхуигьэщIауэ щымытми. Гьуэгуи текIуэдащ. БзаджащIэхэм яхьунщIэри яукIыжащ.

ЛIыхьужьым и нэгу щIэт зэпытт мыльхуадэм и уэрамыпэм щыльгэпэрэпа адэм и жыным кьыхуу гьуэгуи ирижа тIамыхэр. Ахэр кьызыхуишьар езыр арат. Сабийм и гум зихузат, хуеят и адэм кьыщхьэщыжыну, ауэ нэпсым зэритхьэлэри кьимылытэу, мыльхуадэм пщэфэцкIэ унэм щIильгэфэжат. Льяльгэжащ адэм хуиухуа дунейр. Зыри телгыдэжэ кьыхэнэжакьым. Балигь хьуами, щысабийм и гум техуа уIэгьэр зэрыузщ: «Мыр дуней бгынежащ, зыри щыпсэужкьым. Ауэ си адэр сигу кьыхьэху, сэ сэхь гьуэр ди уэрамыпэм деж льягуа-жьэмышхьэу кьотIысри, мазэгьуэ нэхум дыщафэу кьриIа тIамыхэр

кьещыпыж». НасыпыфIэкIэ зрамыгьэщIа сабийм кьищIыкIар гукIи псэкIи зи закьуэ, гьащIэм IэфIагь хэлъу зыхэзымыщIэ балигьщ.

Гу лъумыгьтэу кьанэркьым мы Iуэтэжым «ТIамы» псалгэм щигьэ-защIэм. ФIэщыгьэм зэрыхэтым кьегьэлъагьуэ тхакIуэм дежкIэ ар образ щхьэхуэу, сюжет кьэгьэхуным, ар кьызэриIуатэ текстыр ухаа ху-ным хэлэжыыху зэрыщытыр. Ар зи быным щIэбэг адэм и жыпым илгу кьыхуехь, тыгьэ кьыхуищIыну, щIалэ цIыкIур игьэгуфIэну. Зэгьусэу кьыздакIухьым, «ТIамы кьыпхуэсхьати, уэстыну сигу кьэмыкIыжу, си жыпым илгьщ» щыжиIэкIэ, «сыхуейкьым, дэри диIэщ» кьыжреIэ. «Дэри диIэщ» псалгэхэм кьыхоц адэмрэ кьуэмрэ, тIури хуэмейми, зэпIэщIэ зэрыхуар, абы кьызэрытенэнур. Сабийр анэм хуэзышэжа цIыхухьур кьыпэува унагьуэ шофёрым егьэлъэпэрапэри, мэджалэ, и жыпым илгь ТIамыхэр кьоцэщри, гьуэгум щызэбгроз. IупщI дыдэ мэху абы и насыпыр зэи зэгьэщIыжа зэрымыхьунур. Куэду ахьшэ кьызэрымлэжыыр щхьэусыгьуэу трагьэкIуэта адэми, и унагьуэр лIы кьулейм и хьэтыркIэ зыкьутэжа анэми, а тIум я зэхуакум лъэмыж трилъхьэжыну щIэхьуэпс бынми щхьэж и насыпыншагьэр игьэвыжы-нуц. Абы щыгьуэми щыри хуеящ насып, абы щIэхьуэпсащ. ТIамы ды-щафэр зэрыдахэм, дэбгьуэн щымыIэу зэрызэпэхьурейм хуэдэу, насып дахэ, гьащIэ дагьуэншэ хуея балигьитIым «насып» псалгэм халъхьэр зэщхьакьым, зэхуэдакьым, тIури гьащIэм щызэхамэу кьыщIэкIащ, абы кьишащ я кьуэр и закьуэу, и фIэщ хьурэ игу зыщIэузрэ щымыIэу дунейм кьытенэныр. Дыщэ тIамы... Насып нэхь лъапIэ сыт щыIэ, ауэ пIэщIэкIэрэхьукIынуц, и IыгьыкIэр умыщIэмэ...

Езым ещхь гуэрым мазэм дыщафэу кьыхэцIуукI тIамыхэр кьищы-пу Iуэтэжыр зэриухым гугьэ мащIэ кьыует зи кьарур зи фIэщ мыхьуж, лъагьуныгьэр зищIысыр зымыщIа лIыхьужьым фIы и лъэныкьуэжIэ зэхьуэжIыныгьэ гуэр и гьащIэм хилъхьэжыну.

Мэкьуауэ Амир и тхыгьэхэм кьыдагьэлъагьу щэхуу щыIэм цIыхум нэхь щэхушхуэ зэрахэмытыр, а щэхур кьызэIухынырац тхакIуэм и тхыгьэхэр зытэщIыхьар: образ нэгьэсахэр кьегьэщI, ахэр кьыщызэIукуIын дунейм трегьэхьэ.

Психологиерэ философиекIэ гьэнщIа тхыгьэхэм гулгытэ зэ-рагьуэтым и щыхьэтц абыхэм ящыщхэр «Литературная Адыгея» (Мейкьуапэ), «Нана» (Грознэ), «Аргамак» (Кьэзан) журналхэм кьы-зэрытрадзар. Алтай крайм кьыщыдэкI «Бийский вестник» альмана-хым тетащ «Лунные мальчики» повестыр, Псыхуабэ цытрадзэ «Ме-галог» журналым ихуащ Амир и Iуэтэжхэр.

Гулгытэ кьэзылэжыц Амир и IэдакьэщIэкIхэр, тхылгу кьыдэкIынри, дэтхэнэ тхыгьэхэми шэщIауэ тепсэлъыхьынри яхуэф-ащэц, ифI зэкIынури дэращ, тхылъеджэхэрщ.

Iэзагьэм гьунэ имыIэу кьалгытэри, Мэкьуауэ Амир и зэфIэкIым хэхьуэ зэпыту куэдрэ кьалэмыр иIыгьыну ди гуапэщ.

ХЬЭЦЫКIУ Раисэ,
филологие щIэныгьэхэмкIэ кандидат

Рассказхэр

МЭКЪУАУЭ Амир

ДЫЩЭ АПЕЛЬСИНХЭР

Шалгэ-пПалгэкIэрэ кыызэIузох сэ а бжэр – зи бжэщхьэIум сызэ-ребакъуэу сабиипсэм и хыщIэ макъыр кызыыхэIукI пщIыхьэпIэхэмрэ кызыэмыхьулIа хьуэпсапIэхэмрэ я дуней щэхум сыхэзышэжыр. А лгьагьуэ зэщIэкIэжахэм иджы кыщызыкIухьыр си гугьапIэ лгьэлгьэ-жахэм я ныбжьхэрщ: кьуэдзэщ бгынэжам и пIанэпэм тхьэмыщкIафэу кьыдоплгь сабэм иуэжа хьэфэ мыщэ шырхэр, пхьэм кыыхэщIыкIа альп-хэр; Iэджэ хьуауэ цIыху зэрымыхьэжа хадэр бэджихьым зэщIицтащ; куэд щIащ хьыринэхэм, таурыхь псэущхьэхэмрэ жыгхэмрэ зэманым и фэепль жыглыц кьазэрытекIэжрэ. Удз ежубжьхэм щIагьэнэжа хадэм кьинэжар зи щхьэкIэхэм жьыбгьэм зыкьезышыхьэкI жыг закьуэтIакьуэхэрщ. Адэ, унэ лгьабжьэм щыпсэуа дзыгьуэ бынри Iапхьуэжаш, мелыIыч Iэсэхэри ди сабиигьуэ плейтеиншэм щхьэ-щытыжкьым. Зызэман нэзыншэу щыта хьыри шэдыпс цIыкIум хуэкIуэжаш, си хьуэпсапIэ кхьухьыр мыхьеижу кыыхэнэри...

Зыгуэр, сэ сэшхьу, блэкIам и нэпкыжькьэ зытель мывэжьым тотIысхьэ, си гукьэкIыж бжыгьэншэхэр зэхидзыжу, икIи а псом кыыхешыпыкIыж си япэ гуфIэгьуэхэмрэ гукьеуэхэмрэ, си хьуэпсапIэ гугьапIэншэхэмрэ гум дыркьуэ кьытезына удынхэмрэ. О-о, сыту цIыкIуэщэу кьилгьытэрэ иджы абы а дунейр! И пIэм имыкIыу ар нобэ лгьэлэсыфынущ зэгуэр си гупсысэр зыгьэпIейтейуэ щыта лгьа-хэ жыжьэхэм, уеблэмэ псыхэм я жапIэхэри ихьуэжыфынущ, жэ-щым уэгум кыщызэщIэнэ вагьуэхэри и Iэгум щигьэджэгуфы-нущ. Зэм гурыфIыгьуэкIэ, зэми хэкIыпIэншагьэкIэ щыз хьууэрэ кьыщхьэпрыкIутыкIыу щыта си гурыщIэ толькьунхэр иджы абы дежкIэ зырикIщ.

Мис а дуней зэгьэдзэкIам, мэз дэгужь жагьуэм кыыхэна сабиипсэм и гуауэр ноби си гум кьысфIызэпхев, тепыIэншэу ежэкI илгьэс-хэм трашэ уIэгьэпххэми яхущIэмыхьумэу. Зэм ар нур зыщIэмытыж и нэкIум хуэмей-хуэмейуэ щызэтеж и Iупэ псэншэхэмкIэ кьысIуошIэ; зэми щэху дыдэу кьызбгьэдотIысхьэри, и щхьэр си куэщIым кьрель-хьэ, и псэгьур кьызэригьуэтыжам и гур дэпсэхужауэ. Ауэ апхуэ-дэу куэдрэ щыткьым, и псэм кыыхэуэ гуэрым егьэпIейтей, и нэпсыр кьыфIыщIеху; абы ириукIытэжми, щэху дыдэу магь...

Ауэ, мис, аргуэру жыжьэу кьыщолу тхьэкIумэкIыхь бэрэбэнауэ-хэм я Iуэлгьауэр, хьэлгьэзешэхэмрэ мафIэсгьэункIыфIэхэмрэ я сыри-нэ макьхэр. Топхэмрэ лагьымхэмрэ ядз мафIэм «кыызэщIигьэпIгьа» уафэр «нэкIуцхьэпIгьыц», бийм ебгьэрыкIуэ дзэху зауэлI цIыкIухэм я «урам» тхьэкIумэIупсыр ирач. Аргуэру дунейм псэщIэ кыыхохьэж, аргуэру жыг хадэхэр зэщIогьэгьэж, си пэным кьыщIозэрыуэ гум ды-хьэу, псэр иIэту зыщIэсшэ хьэуа IэфIыщэр. Чэщанащхьэм щыфIэдза пасэрей сыхьэтыр макьам дахашэ кьришу мэзу. Си гьащIэ кхьухьхэм дыгьэм пэлыд я чэтэн фащэхэр ягьэбырыбауэ хы абрагьуэр пхаупшIэ, я топ уэ макьхэмкIэ гьуэгуанэ зэрытехьар кьыдагьащIэу. АдэкIэ гьащIэ хьуэпсэгьуэ, кIэух зимыIэ дуней...

Пэж дыдэу, абы щыгьуэ сэ кьысфIэщIырт гьащIэр кIэи пэи зимыIэ кьэгьэщIыныгьэ гуэру. Сегупсысын хуей щIэхьуам и щхьэусыгьуэр

кысхуэгубзыгыжыркыым, ауэ абы сыщышлэупшлар флы дыдэу сощлэж. Дыгээ бзий гуашлэхэм дащызыхьумэ жыг шлагьым дышлэту дыктуэ пэтрэ абыклэ сеупшлыгыат си адэм, гьуэрыгыуэу си жьэм хуэсхь псылэфл птульклэ кьэхуэбамрэ кьыслэщлэтклухьа морожнэмрэ шлэфыныр згыэувылэри. Сядэр кьэувылэри ней-нейуэ кьызэплъащ, сэр-сэру а гупсысэм сыхуэклуарэ сабийм и щхьэр зыгуэрым игьэутхьуэрэ зэхигьэклыу, ауэ си уншлэми зыпылуидзакьым:

– Пэжш, си псэ, дэ игьашлэклэ дыпсэунуш, – жи лаш абы. – Шыри? Шыри араш, ари игьашлэклэ шылэнуш.

Ауэ адэм и жэуапымклэ сэ арэзы сыхуакьым икли жыслаш, дыгьуасэ дызэплъа фильмым зэрыхэтам хуэдэу, шыри зэгуэчынклэ зэрыхьунур. Абы дэхуэрт цыху гужьеяхэр, псэушхьэхэр, машинэхэр.

– Папэ, – сыхудэплъеяш сэ абы аргуэру, – уэ лэжьаплэ ушылэу шыр зэгуэчрэ лъэныкьуэ зырызклэ дыкьанэмэ дауэ хьуну?

– Лъэмыжтеслэхьэнши, абыклэмамэрэуэрэфи дежсынэклуэжынш. Хьунш, си псэ, афлэкла апхуэдэ делагьэклэ укьызэмыупшл.

Ауэ а си делагьэр кьызэрызжьэдэклэу Тхьэм ипхьуэтами ярейт: куэд мышлэу си дунейр тлуэ зэгуэщлыклаш, кьуаншэр си адэрами, си анэрами схуэзэхэмыгьэклыу сыкьанэри. Ди адэм сыкьызэригьэ-гугьа лъэмыжри ухуэн шимыдзэ шыклэ лъэлъэжащ. Иджы а тлур зэпэлэщлэ зышлэ кьуэ абрагьуэр зэпыбгьэхьэн щхьэклэ, дунейм лъэмыжу тетыр зэпыбгьэувами хурикьунутэкьым.

Дяпэклэ си адэм сыкьильбагыу цыхьунур махуэ, сыхьэт хэхахэм дежт.

Иджы си анэмрэ сэрэ дыщыпсэур нэгьуэщлэ унагьуэт, ехьэжьауэ хуэкулеуэ. Ауэ папэ куэбжэм кьылухьэху, абы зэрызехьэ, хьэргьэ-шыргьэ кьышыхьурт. Псом хуэмыдэу плейтей хьур мамэт. Си адэм теплэ мыхьу фызыжьыр, си мылхуадэм и анэр, заншлэу гьумэтлымэу хуежэрт, «зи унагьуэр зыхуэмышлэжа мыклуэмытэжьклэ, факьы-рэклэ» ещырт. «Хэт хуейр абы и шлэныгьэм, ахьшэ кьызыпэмыклуэ а зэман гьэклуэдым?» – жи лэурэ шхьэдэрт фызыжьыр. И кьуэ дыдэри игьэтынштэкьым, мопхуэдиз хьыджэбз кьомыр кьигьанэу, кьуэшхуэ зышлэс цыхубз я унагьуэ хейм зэрыхишар ириудэклэурэ.

А псоми си адэр шыгыуазэти, и щхьэр егухарэ и льякьуэхэр зэблих-зэблихьуу лутт куэбжэпэм, сахуапэу пшлэнтлэм сыкьыдагьэклыу.

Дызэрыгыуэтыжа нэужь, тенджыз кьэукьубеяхэми кьурш щхьэ хужьхэми дащхьэпрыбэкьуклырти, пшэ хьэлэ щхьэхыныжьхэм я шыгу дыкьышыхутэрт, уэшх кьудамэ льякьыхьхэм нэзыншэ губ-гыуэхэмрэ мэзхэмрэ зэрагьэпсклым даклэлыплъу. Арыххэурэ дыкьыхэхутэрт таурыхь дунейм, зауэлл-лыхьужьхэмклэ гьэншлэм; абы дышрихьэллэрт жин жьаклэ хьужауэ адакьэшым тес лъэбыщэжьей-хэм. Бгьуэншлагь бгынажахэм шлэгьэпшклухьа хьугьуэфлыгыуэхэр кьышидгьуэтклэ, хьумаклуэ гушлэгьуншэхэм дыкьышлагьэлэрт...

Си дунейм псэ кьыхэзыгьэхьэжыр си адэм кьысхуилуэтэж хьыбархэрт, адреихэм сышрагьусэм деж, си гупсысэри си шытыклэри нэгьуэщлэ.

Сыт хуэдизу иджы сызэмыныкьуэкьужми, кьысхуэгубзыгы-жыркыым абы шыгыуэ кьэхьуа псор – илэс блэклахэм си гьашлэм халъэщлыклыжа а пшыхьэщхьэм шыщу кьысхуэнэр плалъэ-плалъэклэрэ гум кьыхуэу узырш. Апшлэондэхуи си щхьэр флызоудыж, сабий акьылым кьымыубыдыгьамклэ зызгьэкьуэншэжу. Акьылымрэ псэмрэ сфлызэпоув. «Сыт, – жи япэм, – пхуэмыгыуэтыр? Уи анэм-

рэ мыльхуадэмрэ лажьэ ялэкьым. Уэ абыхэм я деж щлэх-щлэхыурэ уоклуэж, флыуи ахэр уолъагьу – сыт нэгьуэщл узыхуейр? Зыбгьэдэху зепшыхьэклауэ кьыздепхьэкл а уи гукъеуэр! Щлрехьэж ари а уи саби-игьуэм и мэз лувым. Уэри а щлы зэгьуэчам афлэкла умыклуэ – абы мы-хьэнэ илэжкьым!»

Ауэ си псэр схуэубыдыркьым. Абы сфлегьээж япэм дыщыпсэуа уэрамым. Аргуэру жыгхэр кьылуоувэж гьуэгу луфэм. Тетлысхьэплэхэри куэбжэпэхэм кьылуохутэж, вагьуэбэ уафэми мазэм зыщигьафлэу кьо-увэж.

Ныбжьым хуэдэу си нэгьу кьыщлохьэж куэбжэм гьунэгьу кьыхуэ-хьуа цлыхухьур. Мес ар, зи нэхэм гьашцлэм и хьуаскли кьызыщлимыхьж си адэр, гьуррэ клыхьу, хуэсакьыпэурэ куэбжэм кьылуохьэри, уээджы-нэм кьытрекьузэ. Сэ мыдэклэ блогьуэ абрагьуэм и ныбэм сисщ, сьзэ-рыджэгьу хьэшшы псори флыуэ щлэслуантлэу зэуэ сутлышщын мурад си лэу – зэгуреуд кьыстеплэ мыхьу фьызыжьыр. Абы хэту зэхьзох си псэм флэфл макьыр: «Кхьылэ, кьысхуэвгьэгьу! Соцлэ иджыпсту абы зэримычэзури, ауэ сэ пшэдей сожьэри, си кьуэм зыгуэр жеслэжын хуейщ. Зы сыхьэт хуэдизклэ, моуэ, мыбдеж кьыщытклухьынщи...».

Си анэм абы пхьашэу жэуап иретыж, пщыхьэщхьэр зэрыхэклуэтар, вэсэмахуэ ськьильэгьуа кьудейуэ зэрыщытыр гуригьалуэу. Адрейри хуиклуэтыркьым, и макь лэфлыщэмклэ, уэрэду кьысщыхьумклэ, кьы-хегьээзыхь: «Уэ кьыбгурылуэркьэ сэ абы флэкла мы дунейм нэгьуэщл зэрыщымылэр?!»

Сэ адэклэ схуэмыхьыжу пэшым ськьыщлольэт, зэуэ лажьэу сутлышща си машинэ кьомым я шэрхь зэрышх макьыр си ужь кьинауэ.

– Я дэ ди Тхьэ, делэ сьфщлынуц сэ фэ! – си анэр щлольадэ ськьызыщлэкла пэшым.

Си клагьуэмрэ пылэмрэ кьызоцтэри, унэм ськьыщлокл. Иджы дунейр зейр дэ тлуращ. Дьабрагьуэщ, апхуэдизклэ дьлбагэщи, ди щхьэхэмклэ вагьуэхэм далъолэс. Пшальэ-пшальэклэрэ кьыкьуэу бжы-хьэ жьы пхьашэри зьуи кьытщыхьуркьым, уеблэмэ ди клагьуэ жыпыр хузэлудохри абы идоубьдэ. Льэс льягьуэр щьидухклэ, сакьыу ихьуре-ягьыр кьыдоплыхь, адэ-мыдэклэ плащлэу щьызэхэзежэ цлыху жьгьей-хэм зэран дахуэмыхьун щхьэклэ. Ди вакьэ льягьухэм щоцащэ кьурш льягэклейхэр, гуэл, тенджыз жыхуалэхэр, зикл, зы льябакьуэщ. «Ей-ей, щлалэ, пльагьуркьэ дэ иньжытлым тщлар – ток зэрыклуэ клансэхэр зэпытчащ, пкьохэр итщыклащ!» Дьзоплъыж, ди лэхэр зэроубьдри дыщлопхьуэж, щлыналгэ пхьыдзахэм я цлыху емьылдджхэм я шабзэ-шэхэр, блогьуэхэм кьытклэльдэз мафлэхэр кьытльэщлэмыхьэу. Адэ, дунейр щидухым и зы пшланэпэм, дыкьыщызэтоувьлэ: нэм кьиплгы-хьыр губгьуэ дахащэщ; иджы япэу си адэм мыбы ськьышэу аращ. Губгьуэм щхьэщыт гьуэз нэхум кьыхобэкьукл зэи сьмыльэгьуа гьуэр-хэм я ныбжьхэр. «Пльагьурэ мохэр, си псэ, ахэр Дон Кихотрэ Сан-чо Пансорэщ, мыр Гамлетщ, сэ уэ ар иджыри уээгьэцлыхунщ. Мисри Одиссей! Уэ ар кьэпщлэжын хуейщ, абы теухуауэ куэд бжеслэжа-ти!» – кьысхупогуфьыл адэр.

Дешауэ, ди нэгьу щлэкла кьомым ди щхьэр мащлэу ягьэунэзауэ, мывэж гьуэрым дьтотлысхьэ. Си адэр и жыпым йолэбэри:

– А-а, сщыгьупщэ пэтай! Сэ уэ апельсин кьыпхуэсхьат! Мис, пэжщ, ахэр пшлы кьудейщ зэрыхьур, ауэ еплгыт я инагьым! Еплгыт мазэм и нэхум ахэр дыщэ хьурей зэрищлым, мэ, шхы! – кьысхуеший.

– Дэри ди лэщ, иджыпсту сьхуейкьым! – кьелысхьыркьым.

И жагъуэ хъуауэ, ар кызоплъри:

– Хъунц, – жи, – ущыщыхъэжкIэ уэстыжынщ!

ИтIанэ къоувыIэри, зыри жимыIэу сызеплгъыхь. Ауэ хуэшэчыркъым:

– Плъагъурэ ар зэрыхъур, «дэри» жыпIэу ухуежъащ. Си гум дзасэ кыхаIуауэщ сэ а псалъэхэр кызыэрысщыхъуар... Сыт нэхъри нэхъ къэсцтэнт а зэманым кыгъэээжыну. Дэ иджыри хъыджэбз цыкIу диIэнкIэ хъунут. Ухуейтэкъэ шыхъу цыкIу? Ауэ уи мамэм идакъым, абы... идакъым.

Асыхъэтым сабиигу зэIухам къобыргъукI шыхъу цыкIу иIэну зымахуэ мамэ зэрыжиIар. КъыщыщIар умышIэу, адэм и щхъэр фIеубыдыкIыжри, щым мэхъу...

МафIэм илыщIа губгъуэ фIыцIэшхуэм абы и нэкIур кыхэщыжыркъым. Сэри щыму сыщысщ, кIыфIым кыхэтэджыкI ныбжь мыгурыIуэгъуэхэм сахэплъэу. Мес, зи щхъэ щIэIуа лыжь гуэр кытхуокIуэ, абы иужь итц ажэгъафэри. АдэкIэ къакIэлъокIуэ цIыху гупышхуи, япэ итым зыгуэр и щхъэщыгум щоблэ. Къэсмэ, зи щхъэм чэсей щэкI къешыхъэкIа лыжь цыкIу гуэрщ, шыдым тесу...

Си адэм и щхъэр къеIэтыж:

– А-а, уахэплъэу ара? Абыхэм уэ Iэджэрэ иджыри уаIущIэнущ, – жеIэри и псалъэр зэпегъэуж.

СоцIэ сэ: езым мыхъэнэшхуэ зрит псалъэмакъ гуэрым сыхуигъэхъэзыру аращ.

– ПщIэрэ, – жи, си дежкIэ зыкъриIуэнтIэкIыгурэ, – сэ пщэдей сожъэ, мис, сатуущI сыхъуащ! Плъагъуркъэ, ахъшэ къэдмылэжъу хъунукъым, сондэджэрыныр си мылэщIагъэ, абы хэсщIыкIыр мащIэ пэтми. СыкIуэнц, Тхъэм жиIэмэ, адэ хым адрыщIкIэ щыIэ хэкухэми, уэ зыгуэрхэр кыпхуэсхынщ, игъащIэм мыбы щамылъэгъуауэ. Уэращ а псор сэ щIэсщIэр. Уэ узыхуэныкъуэ щымыIэу упсэун хуейщ, ар кыпхузэригъэпэщыну зи къалэнри сэращ – сэ уэ срыуиадэщ! Ауэ сэ си ахъшэхэр къабзэу щытынущ, уэ уигъэхуэбэн хуэдэу. ИкIи зыкIи ещхынукъым уи мылгъуадэм ейхэм, пщIащэрэт ахэр зыхуэдэ ахъшэр! Ауэ уи анэм дежкIэ а псоми мыхъэнэ яIэкъым, кыбгурыIуэрэ, мыхъэнэ яIэкъым! ПщIэрэ, уи деж сыкъэкIуэху, уи анэр щIэпIейтейр? Зэрыкъуаншэр кыгурыIуэжащи аращ, хэт зыфIэфIынур зэпыу имыIэу ар ягу къагъэкIыжу? Плъагъурэ, балигъхэм я деж апхуэдэ къуаншагъи кыщохъу... Сыт мыгъуэ мы жьсIэхэр?! Си акъылыр зэтекIащ, а псоми уэ ухуейкъым, иджыпсту кыбгурыIуэнуи щыткъым. Уэракъым ахэр зыхуэгъэзар, сэ езым си щхъэм хужысIэжа къудейуэ аращ. Къысхуэгъэгъу. Уэ уи мамэр псом нэхърэ нэхъ дахэщ, абы къелэжъ къулейуэ псэунуи, дахэу зихуэпэнуи. А нэджэIуджэр кызыэрытеплгъэу къытелIэри, нэгъуэщI Iуэху иIэжакъым, хамэ унагъуэ зэрызэтрикъутэми еплгъакъым. Ауэ ари Iуэхукъым, си псэ, дэ а псоми датекIуэнщ. Нэхъыщхъэр уэрэ сэрэ дызэкъуэтынырщ, абы щыгъуэ адреи псоми дахуэгъэзащ. Сэ уэр щхъэкIэ сымышIэнрэ слъэмыкIынрэ щыIэкъым – уэ зыращ сэ сиIэр! Сэ мыгувэу къэзгъэээжынщ.

Дэ хуэмурэ унэм дыхуокIуэж, абы дызэрынэсыжу си гум фIэфI гуэр зэрысIэщIэкIынур си псэм кызыIуэкIми. Бжыхъэ жэщщIыIэтыIэм пигъэдиикIа си Iэхэм си адэм и Iэгу хуабэхэм зыщагъафIэ; зызокъузылIэ, сыхуейкъым ар сутIыпщыжыну. Си сабий акъылым кысхуэубыдыркъым ар кызыэрытыну жыхуиIа пIалъэр зыхуэдизыр, ауэ сошынэ, ар кIыхъ хъумэ, жьзоIэри. Си адэр зыгуэрым игъэпIейтейуэ

уафэмкIэ щIэх-щIэхыурэ доплъей, фIэкIуэда гуэр вагъуэ бжыгъэншэ-хэм кышылгыхъуэж нэхъей, сэ езым нэхъри зыкIэрызокузэ, и кIагуэ жыпыр кыгуэзыша апельсинхэм я мэри кысщIихъуэ кысщоху.

Куэбжэм деж кыщыдэжьэрт мылхуадэмрэ абы и шофёрымрэ. Дызэрылухъэжар щалъагъум, ахэр машинэм кыкIащ. Мылхуадэм зигъэбзэIэфIу си дежкIэ зыкыгъэзащ икIи кызэхъурджауэу жиIащ, си анэр зэрыгузавэр кыдмыдзэу, жэщыбгым кызыэрыткIухъыр и жагъуэ зэрыхъур. Ауэ асыхъэтым гу лъыстащ абы и нитIыр шынагъуэу зэрыхъуэпскIам. Куэбжэм сыдигъэхъэжыну кызэIэдэкъэуами, си пIэм сыхуикIакъым: слъэгъуащ абы и шофёр къуабэбжьабэжьым си адэр лъэныкыуэкIэ зэрыIуишыр. Си пщIыхъэпIэ кыхэхуэркъым си адэм шынагъуэ гуэр кытехъэну, сызыпэплъар сыщыдыхъэжкIэ абы сыт щыгъуи кызжиIэ хабзэ псалъэ IэфIхэрт.

Шофёрым и Iэпкълъэпкъ абрагъуэм си адэ иригъэкIуэтэр кыкыуэщыжыртэкъым:

– Иджыри дапщэрэ цIыхухэр я пIэ кызыэрипшынур? Дапщэрэ, зо, цIыхубз тхъэмыщкIэм и фэр зэрипхынур? КъыбжаIакъэ укыщыкIуэну махуэмрэ сыхъэтырэ? Хъэмэрэ узыхуейр... – ебгъэрыкIуэрт ар си адэм.

Адрейм абы и дамашхъэм зыкыщхъэпришиикIри кълъэIуащ:

– Тхъэм щхъэкIэ, цIыху хуэдэу, си къуэм сэлэм езвгъэхыж! ИтIанэ дызэпсэлъэнщ, мы псор абы щIызэхихын щыIэкъым...

Си адэм, лъэныкыуэкIэ екIуэтэкIри, кысхуэгуфIэурэ зыкысхуишпящ. Шофёрыр Iэбэри ар кыгъэувыIащ.

– Уэ жаIэр кызыгурымыIуэ гуэру укыщIэкIынщ! – пхъашэу жиIэри, ар си адэм еIэдэкъэуащ. Апхуэдэ пэмыплъар лъэбакъуэхуэу иувыкIа щIалэжым и лъакъуэм фIэнэри, цхъэ щIыбкIэ техуащ, асыхъэтми гъуэгум кытетьэдащ апельсин дыщафэхэр. Сэ сыкыыхэкIиикIри абыкIэ зыздзащ, ауэ мылхуадэр къапхъуэри сыкыиубыдыжащ икIи гуауэм сыкыызэгуиудрэ зыри слъэмыкIыжу унэм сыщIилъэфжащ...

Ныбжь къудейщ иджы кысхуэнэжар. НэщI хъуа унэшхуэм абы кыщекIухъ. Мис: мафIэгури и гъуэгум тежри лъэмыжым ехуэхаш, чырбыш къуэлэн цIыкIухэм кыхэхщIыкIа унэм хълъэзешэр жьэхэуэри игъэщэщэжащ, зэгуэр кысхуэгуфIэу щыта номин шырхэмрэ кIэпхъ цIыкIухэмрэ я абджынэ цIыкIухэри идиыхыжащ.

Зээмызэ мыбы кыщIохъэ дэнэкIи нэсын зыфIэфI жьыр: мэлъыхъуэ, мэпапщэ, унэ лъэгум кърана тхыль гъуэтэжам и напэхэр кызыэрегъэдзэкI-нызэрегъэдзэкIри, гъэщIэгъуэн гуэри кыхуэмыгъуэтауэ, щIокIыж. Зээмызи а пэшхэм ящыщ зым кыщIоIукI си анэм и гы макъ щэхур. Сэ абы хуэмурэ сыбгъэдохъэ, и пащхъэ сыщотIысэхри солъэIу: «КхъыIэ, кызжеIэ, мамэ, сыт адэкIэ къэхуар? Си адэр дэнэ здэкIуар?» Абы и напIэ хълъэхэр кьеIэт икIи губжьыр зыщIэт и нэхэр кыстреубыдэ: «СкIэрыкI, скIэрыкI жысIакъэ, къуэ гушIэгъуншэ! КIуэдыкIейр кысхуэбгъэкIуэну ара?»...

ЗымащIэкIэ щосыжри, си адэм и ныбжьыр жэщ кIыфIым Iубахъуэ хокIуэдыхыж. Аргуэру си закъуэу сыкыыхуонэ псэхугъуэ кызэзымыт узым. Дэ тIури дыщымщ, дыщыщ зыр адрейм доплъри. Ауэрэ, тэлай докIри, ар мэтэджыж, гуфIэ зыщIэмытыж и нэхэмкIэ зэ кысхуоплъэкIыжри, кызыыхэкIа мэз IувымкIэ егъээж. Егъээж, сэ ар зэи IэщIыб зэрызмышIыфынур кыгурыIуэжауэ.

Атлэ, си адэм и Гуэхур дауэ хьуат? Пшэдджыжьым, езым кьызэрыжиилам хуэдэу, и ныбжьэггум щыггьюу «щлэупщлэ зи лэ хьэпшыпклэ» хьэлъэзешэр якъури ежьаш, кьалэ жыжьэм клуэну. Тхэмахуитл дэклауэ кьалэжь щыкгу гуэрэм и бггум кьыщаггьюэ-тыжаш ахэр зэрыса машинэм кьыхэнэр. Хьэлъэзешэр яхьунщлэри ягъэсыжат. Абы иужь си адэми, и ныбжьэггуми я хьыбар дунейм кьытехэжакъым. Жа лэж а зэманым апхуэдэхэр куэдрэ кьэхууу щытауэ. А щып лэ жыжьэм и хабзэхумэхэм я тхылгым кьинар абы клуа коммерсантитгым я клуэдыклауэ сэтей кьахуэмыщлам теухуа сатыр зыбжанэщ.

Абы лъандэрэ илъэс лэджэ дэкла пэтми, си тэмакъым схуемыггэхуу телгъ: апхуэдизу фгьюэ сыкъэзылъаггьюу щыта цыгхур, и псэр зыхэлгыр сэрауэ кьилгьытэу псэуар, щлэпхъаджашлэ ерухэм яукгьюу гьюэгубгьюу гуэрэм зэрыщыщлатлэжар, ауэ сэ, абы и пкъым кьикла закъуэм, зыри Гуэхум зэрысхухэмылгъхэр, уеблэмэ си адэм и лгьы щыгхуэ зытелгыр хэтми зэзгъэщлэн зэрыслгъэмыкгыр...

Сыт сымыщлэми, си нэгу схуцлэггэкгыркъым си адэм и джэлэклар: кьыщыщламклэ и кьюэм щыукгьытэжауэ кьысхуеплъэкгьюу, симыггэггузэвэн щхэкклэ, и Гуэпэ фгьызэтежахэр, и клагуэ жыпым кьихуа апельсиниплгыр... Абы щыггьюэ ар сфлэпсэкгуэд зэрыхуар илъэсхэм дыхэхуэуэрэ си бггэм имыхуэжу ибэгыхьаш...

Адэм и щлэин дунейр хуэм-хуэмурэ уэшххэм кьралгъэсэхыжаш, жьыбггэхэм япхэхыжаш. Сэ иджы кьысхуэщлэжыркъым дэ тгум кьыщыткгухыггьа а таурыхг губггьюэ телгьыджэхэр здэщылэр. Ар зэрызимыггусэж лъандэрэ сэ хыри щыри зэпызыупщл цыгуа абраггьюу зэи зыслгьытэжакъым, ноби сигу кьысхуэггэкгьыркъым си сабииггьюэм и уэрам нэщлхэр кьрызггэщлэрэщлэжыну кьызжи лэггьа мэггью псалгэхэр.

Бэзэр утым зыкъэзыггългьаггьюу ита ажэггьафэхэри ежьэжаш, цыджан зэрыбынми залэтри уэгум ихьэжаш, ваггьюэхэм хуэклэуэ. Си джэггьюэггухэми я хьэпшып цыкгуфэкгухэр пшахгьюэм кьыханэри зэбггыжыжаш. Кьэнэр а бжыхьэ жэщ щылэм и закгьюэщ: си адэм иужь дьдэу сыщриггусэжар. Псэху зымыщлэ жьыбггэм епхэанкгьыж уэрам нэщл хуар, зэщлэкгьюэж адэ-мыдэклэ щикгухьа клэнфетыфэхэр, тхылгымплэжхэр... Жэщ хуамэ, бжыамий хьфлэдэжахэм кьраш блэкла жыжьэм и гьыбзэр.

А дунейр нэщл хуащ, абы зыри щыпсэужыркъым. Ауэ си адэр сигу кьыщыхэкклэ, зыгуэр, сэ сэщхьыркъэпсу, лгъэгажгъэмыщхьэу мэтгьыри, ди куэбжэпэм кьыщызэщлэкгьюэж мазэм и нурыр зытелгъэщлгьыхь дыщэ апельсинхэр.

Зэзыдзэклар **ТГЫМГЖЬ** Хьэмыщэщ

МАЗЭМ И БЫНХЭР

Илъэс блэклахэм я Гуггьюэ фэпсым кьыхэщу, аддэ гукгъэкгьыжхэм я дурэшпллэрэшым хума щыхуащ а сабииггьюэм и хьтгьыгу нэкьыфлэщгыр, нэху щабэ дыжыныфэр си нобэм кьысхухиутгьыпщхьэу. Апхуэдэм деж мазэ гьюэгу щэхуклэ езым деж сешэж, жэщ мафлэм и мэкклэ, япэ бам и лэфклэ, гьэмахуэ жыгхэм я щхуантлэггэхэмклэ кьысхуэупсэу.

Сэ сыкыщохутэ кьуажэ щыбым щыІэ Іуашхэм, кьурш лыпэм кыщещьа псы цыкІу зиукІыжу и лыабжьэм щещэхым щыхупІэ лыагэу кыщхьэщытым. Зэныбжьэгьухэр а Іуашхэм и щыгум дыщызэхуэсурэ куэдрэ дызэбгьэдэст. Абдеж дыкьипльмэ, хуиту тлыагьурт, махуэ псом дыгьэм кьыгьэплъа сабэр кьызэщІагьэхьаеу, кьуажэ Іэхьушэр щхьэхынафэу кьызэрыкІуэжыр, щыдагьэхутэхэм я унэ цыкІухэм лэжьыгьэ нэужьым машинэ хьэлэмэт гүэрхэр зэрыщызэхуэсыр, псыхьуэм дэс цыджан гупым мафІэ зэращІыр, кІыфІыгьэм щІихьумэ губгьуэм кхьэр кьызэрыхухьа мывэхэр кьызэрыхэхужьыкІыр. Апхуэдэ зэманым деж лыагэу уафэм ис вагьуэхэм, ди ныбжьэгьужь хуэдэу, нащхьэ кьытхуащІу щІадзэрт.

Псалъэмакь нэжэгужэхэр кьэІуу хуежыащ, мафІэм и хьуреягькІэ ныбжь мыІупщІхэр щыкІэзызу болъагьу. Зыгүэр щхьэкІэ дызэдауэ хуэдэщ. Псалъэ зырыз зэхэсххэмкІэ фІы дыдэу сызыщыгьуазэ псалъэмакьыр зэфІэзгьэувэжыну соллалІэри, зыри кьыкІыркьым. Си макь дыдэри сымыщІыхуу кьысщохьу – ерагьыу сигу кьызогьэкІыж а пщыхьэщхьэм сызэгупсысар. Гьунэгьу захуэсщІыщэнуй сытегушхуэркьым: сазэрыльэсу, сабэ дыжыныфэу лыэльэжу, хьэршым ихьэжынкІэ сошына.

Ди унэр кьуажэкІэ дыдэм щытщ. Адэр мэкьуауэ кьыкІыжащ, гум из удз кьыздишащи, сэ кьыспопльэ, дауи, сигьэунэщІыну. Иджы хуэдэм анэр жэмхэм якІэрыщІащ, шыпхьу нэхьыжьым пщІантІэр епхьэнкІ, кьуэш цыкІур иджыри сабийщ, сэбэпынагькІэ ущыгугьыну. Адэм, хади уэрами кьымыгьанэу, сыкыльыхьуэу кьыщІэкІынуц – зыщІыпІи сыкыщыгьуэткьыми, сыщІэмысынкІэ гурыщхьуэ иІэми, си пэшым щІопльэ. Ар зэхэтхуащ: уэрэд куэду зытет кассетэ хьурейхэмрэ тхыльхэмрэ, зэхэзэрыхьыжауэ, стІолым телъщ, «Маяк» магнитофоныр, зэпкьрыхуэу, гьуэлъыпІэм ильщ, абдеж дыдэм игуэшащ шыхэмрэ хоккеист цІэрыІуэхэмрэ я сурэт журналхэм кьыхэзгьэжар – ахэр си пэш блынхэм кІэрызгьэзэгьэн хуейщ.

СыкІуэжыну игьуэ дыдэт, ауэ сыкьонэ – тезырыр фІэкІыпІэ зымыІэщ, ауэ ар иужькІэщ, – сэ сыхэкІыжыну сыхуейкьым балиихьэ жэщ зекІуэм, нэгьуэщІу жыпІэмэ, ди гьунэгьу хадэм дызэрытеунэnum.

Абы и ужькІэ аргуэру Іуашхэм кьэдгьэзэжырт – мыбы зыми дыкыщыгьуэтынутащкьым, жэщым губгьуэм хэти кьащыкІэльыжэн щІалэ цыкІу лыакьуэ псынцІэ гупым – икІи, кьэддыгьуа пхьэщхьэмыщхьэхэм я псыр кьытІурыжу тшхьурэ, дызэпеуэу дытепсэлъыхьыжырт а хуабжыу дыщышына дакьыкьэхэм.

Ди пашэ икІи ди ныбжьэгьу нэхьыжь Джыназым (и унэцІэ хэлэтыкІам папщІэ фІэтщат а цІэр) зэпкьрех теуэ щытщІым ди щытыкІахэр. Абы езым тепльэ хьыжьэ иІэщ, лынтхуалъэщ¹, кьуэгьуш, игурэ и щхьэрэ зэтелъщ, ямылейуэ лъэщщ, ильэситІ мэхьури, бэнакІуэу зегьасэ.

«Уэ, Къазыхьу, – жеІэ абы, кьудамэм кьритхьа и нэкІушхьэр ІэкІэ иІыгьыу, – уошынэри, дэпщыпІэм япэ зыІубодзэ. Абы щыгьуэми, сыхьэт ныкьуэкІэ удэпщыфыркьым. Аращи, зэрыгупу уэ кьожьэ. КьыбгурыІуэу щытмэ, дэ абы дыкыпщыжыху хадэр зейр кьытпэпльэну зигьэхьэзыркьым. ХьэщІащхьуэ (ар сэрэщ, си гьуэншэдэж лыпэ кІэщІ цІэрыпсым и жыпыр кьыщІэтхьащи, сэ согуІэ) япэ игьэщ,

¹ Лынтхуалъэ – лынтхуэ нэрыльагьур зибэ. /Жилистый.

ар псынщIэщ, напIэр дэпхьейуэ кьепхьэхыжыху ильэтынурэ ежьэжынущ, зыри зэтриIыгъэнукуьым. Абы и ужь итын хуейщ ЦыкIужьей – ар цыкIуш, зыгуэркIэ яубыдмэ, кьалэщIэкIыжыфынукуьым...» – «Ауэ сытми сакъыIэщIэкIын, – идэркъым ЦыкIужьей. – Сэ джанэ щыстагъэркъым, зэпхуэн ягъуэтынукъым...» – «Уи тхьэкIумэрщэ? – мэгушыIэ Пашэ. – Абы дэнэ деж уепхуэми, кьыпIэрыхьэр и тхьэкIумэрщэ». Псори зэщIодыхьэшхэ – ЦыкIужьей и тхьэкIумэхэр, пэжу, инщ.

Къазыхуэ зуехеиж: «ЗыщIыпIэ сыфIэнауэ арат. Мо кIыфIым зыри хэпльагъукIыркъым. Си гъуэншэдж лъапэр и кIыхьагъкIэ хэтхьащ, мис», – кьегъэпIий и лъакъуэ пцIанэр. Къазыхуэ Iэкъуэшакуэщ, бэмпIэгъуэщ, жаIар абы и щхьэм иужь дыдэу нос, цIэ лейрщIыфIащари а и щытыкIэмрэ джэдкъаз делэм зэрешхьымрэщ. ЕджапIэм ерагъкIэ а «щы» цыкIур кьыщыхуэхуэ аращ, уэрамым кьытехьэмэ, хэти и жагъуэ кьыщIынуш, уеblэмэ ЦыкIужьей цыкIунитIэри абы зэпымычу щIокIие, дыщыджэгукIи, и жьэм кьыхь иреспэс. «Сыт гъуэншэдж жыхуэпIэр, сэ си дыщэ лэрыпсыр згъэкIуэдащ», – мэтхьэусыхэ НэщIыху. Ар щIалэ лъагъугъуафIэ зэщIэкъуа цыкIуш, сытым щыгъуи ету зытедза джанэ хужьыр щыгъщ, и щхьэцыр екIуу жьащ. Иджыпстуи уеплэмэ, зэрыхуэбгъэфэщэн щыIэкъым ар дакыкьэ бжыгъэ ипэкIэ мывэ кьалэм кьыщхьэпрыщыжауэ. – Си шыпхьум ерагъкIэ кьелысхат, тIэкIурэ изгъалыну. Иджы узижэгъуэн и махуэщ сэ кьызащIэнуш. Абы занщIэу адэ-анэм бзэгу яхуихынуш». «Яхуихьмэ, уи япэ езыраш кьызылгысынуш, – и гур фIы кьыхуешI Пашэ, и джанэ къуапэ щэ ныбэм димыгъэзагъэр диупщIэжурэ. – Сытым щхьэкIэ епта? Щхьэ уэ езым зумыхьэжарэ? Уэратэкъэ нэхьыжьыр?» – жаIурэ кьеупщIынуш. Араши, абыи балыджэ сыр кьыщахуэнуш. Умыгужьей, тIум кьыфтрагуашэмэ, апхуэдэу игъэузынукуьым». Зы хьэл хьэлэмэт хэльщ Пашэ – сытым щыгъуи псоми къащхьэщож, трегъэуж, сыт хуэдэ Iуэху зэхэзэрыхьари фIыкIэ иухыну уи фIэщ ещIыф.

«Къуэш сыту зыри жимыIэрэ, – кьыхелъхьэ ПашIэсырыху. – Жыгым щытесым и вакъэ лъэныкьуэр кьызэрылгыхуар слъэгъуащ. Адрейри езым зылгыхри, кьридзыхаш. Си щхьэр пхриуд пэтащ».

КъуэшкIэ дызэджэр ди гупым кьызэрыхыхьэрэ куэд щIатэкъым. Я унагъуэр зы кьалэ гуэрым кьыIэпхьукIри, ди къуажэм кьыдэтIысхьэжащ. ЩIалэ сабыр губзыгъэ цыкIуш, япэ дыдэ кьыщытхыхьам хуабжыу дгъэщIэгъуат цыхуу щыIэр зэкъуэшу жиIати, псори фIыуэ зэрылъагъун, зыр зым зэхищIыкIын, сыткIи дэлэпыкьуу щытын хуейщ жиIати. ТетрадитI-щы иIэт, и гупсысэхэр иритхауи, ахэр кьэплъытэ хьунут гупсысакIуэм и щIэныгъэ тхылъу. Дэ шэч кьытетхьэртэкъым ар еджагъэшхуэ зэрыхьунум. ЦIэ лейр кьыхуэдгупсысын хуей хьуакъым, езыр-езыру кьыкьуэжIащ.

«УздэщыIар дэнэ, ПашIэсырыху, – еупщIащ Джыназ. – Губгъуэра укьыщытлъэщIыхьэжар? Лыжыым укьыубыда си гугъат». – «Сэ кьызыгурыIуат жыгым сыкьехыну сызэрыхунэмысынуш. Лыжыыр хадэм кьыщыхьам фэ иджыри мэл гуартэм ещхуэ дэпщыпIэм физэрыIугуауэ фыIутт. Жыг щхьэкIэм зыщызудыгури, сымыбауэу сытесащ лыжыыр икIыжыху. ИтIанэ хуиту сыкьехыжри, сыIэбэрэбаш, сыт кьыздэсщтэ хьуну пIэрэ, жыхуэсIэу. Псыкьуйым и щхьэтепIэм деж мис мы Iэщэр кьыщызгъуэтащ. МыбыкIэ сытри кьызахьуэжы-

нуц! Фыкьепльыт, щаклуэсэ дыдэщ». Пащлэсырыху дегьэлыагы сэш-хуэ бэлыхь, и кьур дэгьуэу гьэщлэрэщлауэ.

Зэрымышцлэ кьылэрыхьам арэзы ищлауэ, ар ди нэхэм кьыщлэплэрт, фыгьуэныгьэрэ гухэхуэ инрэ щилыэгьуэным щыгугьыу. Хэщлыхьауэ, дзыгьуэнэ цыклуу, ар хуабжыу жьджэрт, жэрдэм хэлът, зэфлэкл илэт. Сытри кьехьулэрт абы: лотерейклэ мотоцикл кьихьат, дерсхэмклэ кьэпщытэныгьэ дагьэтхмэ, тетхыклэ защлэклэ оценкэфл кьихьыну хузэфлэклэрт, мис иджыпстуи абы шэдыгьуэу дэ нэхрэ нэхьыбэ кьыпичыфащ, абы и щылуужклэ кьуентхьри кьехьулэщ. Ди гупым а зырат кьаруклэ Джыназ пэльэщыну хэтыр, ауэ зэи зыпэщлымысэу, и жагьуэ кьызэрищлыр ишэчырт. Ар икли сырыхутэкьым, ауэ еджаплэм шагьуэва тепльэгьуэм жьаклэ сырыхушхуэ зытет Бармалей и ролыр щигьээщлати, и цлэ лейр абы кьытеклащ.

Дызэхэулухьарэ дызэхэфыщлауэ, дыхуэмейуэрэ унэм доклуэж, адэ-анэм я губжь кьызэрытпэплэри, ар кьызэрыдлэжьари тщлэжу.

Гьэмахуэм и фыгьуэщ: махуэ клыхь лэгьуэщлээгьуэщэр, нэхурэ хуиту кьыщхьэщыт уафэм зыщлэбэга псылагьэр кьрымьпэсарэ езэшауэ, зигьэпсэхуну маклуэ. Апхуэдэ махуэхэрат хьэнцэгуащэ кьышетшэклыр, губгьуэхэмрэ хьунлэхэмрэ псыклэ зыгьэнщынын, кьаруи псэруи кьытхуэзымыгьэна хуабэр зыгьэмэщлэн уэшхклэ Тхэхшуэм делэлуу. Зым дыдыхьэм адреим дыдэклэу, пщлэнтлэхэр кьызэхьыдоклухь. Ди щхьэщыгу итым гуэщлэгу кьытхуищыныу зыхудогьазэ зэпытшурэ жьылэ уэрэдымклэ, унэгуащэхэр кьыщлыдош, хабзэм тету, псы кьыдаклыхын, тыгьэхэр – джэдыклэ, клэртлоф, кхьуей, пхьэщхьэмыщхьэ, лэфлыклэ е ахьшэ – кьытхуащынын хуейщи. Ахьшэмклэ тутынрэ мэрожнэрэ кьыдошэчу, кьэнамклэ, луащхьэм дыщызэхотлысхьэжри, зыдогьэтхьэж.

Сытым щыгьуи хьэнцэгуащэу тхуапэр Пащэт, ар кьызыхэклэри зэрынышхуэр, фэ зэрытетырауэ кьыщлэклэнт. И щхьэм зыгуэр флэтшыхьырт, и нэклуфлэр кьытлэрыхьэмклэ зэщлэтцлэлэрт, зыщыплэ кьыщыщлэдулукла цыхубз халат теклыжар щытлагьэрт. Дэ, ибгьу зырызым дыщыту, куэбжэпэм дыувьрт, псыкьуиипсщылэ кьызэрыттраклэнур дгьейуэ. Фэ лэмплэ фыщлэр илыгьыу, Кьуэш лэныкьуэклэ щытщи (кьытхуашийхэр абы кьалыхьрт), дыфлэпсэклуэду кьыдоплэ.

Маринэхэ я куэбжэпэм дыщынэсым – арат Кьуэш игу ирихь хьыджэбз цыклуэр – кьыдатахэр зэрыль лэмплэри жьгьей тлэклу кьыхэклэри плащлэу Пащлэсырыху кьылэщилыхьэжри, езым зэклэ я пщлэнтлэм зыщигьэпщкьуащ. Маринэ и адэр зы луэхуэщлэплэ гуэрым и унафэщлт, сыти жьыи, а зэманым ар кьулеижьыу кьащыхьурт. Арати, сэмбым илгу лэфлыклэрэ пыченэрэ кьыдитри, ахьшэ хьарзыни кьытрилхьэжащ – тхылгымплэ сомищ щхьуантлэ, жьгьей лэбжьыб щыгьужу. Псы щылыэмылыр кьызраклыха дэ, кьэхьуа псор тлыагьунуи зэхэтхынуи тхузэфлэклэнутэкьым: тхылгымплэ ахьшэ щлэрыпсыр Пащлэсырыху и лэхэмклэ щхьыщхьыу зэхуипышкьуэу, и жыным кьызэрихутар.

А щлэпхьаджагьэр щлэхьума хьуну кьыщлэклэнт, кьыщыхьу дакьикьэм Цыклуэжьей гу лымьытамэ. Пащлэсырыху жьгьейхэр кьыттригуэщэжауэ лэфлу шхэну зэрызигьэхьэзырыр щылыагьум, ар зэуэ кьэгубжьащ: «Сомищыр дэнэ щылэ?» – жилэри.

Пашлэсырыху игъэщлагъуэ хуэдэу зещл: «Сыт сомищ?» Ауэ абыклэ зэрылэщлэмыклынур хъэкъыу пхыклри (псори гурылуэгъуэт – къаубыдат), къригъээзэгъыжащ: «А-а-а, сомищыр, сомищыр, сомищ цыклар, си сомищ цыклар, усщыгъупщэжыпати! Мыдэ щылэн хуейщ ар...» – жиЛэурэ, и жыным йотлэщлэхь. Пашлэсырыху абы къишия ахъшэр къылихри, и пщэм лэ бэлагъымклэ худэуащ. Мор узым зэфлигъэнтлылуауэ, етлысэхаш, ауэ иужьклэ занщлэу зыкыилэтыжри, зэрыгупу зыкыитхуигъэгусауэ, луащхэм къехыжащ. И зыгъэгусэри клыхлыхьат, гъэмахуэр иухуу, дахэу еджаплэм дыщыщлэтлысхьэжа япэ махуэхэм нэсыху.

Дэ нэхъ балигъ дыхъуат, дыхэхъуат, ауэ, итлани, бжыхьхэ пщыхьэщхэ щылэхэм дыкларэрт луащхэм. Япэхэми хуэдэу, мафлэ тщлырт, ауэ нэхъ гуащлэу, нэхьыбэрэ зэхэмыкыжын хуэдэу. Удз зытемытыж щы щылэм деж щытлысыну зыри хуейтэкъыми, дызэфлэту дыуэршэрырт, ди лэр мафлэ хуабэмклэ зэээмызэ тшийурэ.

А бжыхьхэм Джыназ гурыгъузым дыхидзат, цыхубз лэпкълэпкълэ дахэ узылэпызышэм хэлъ щэхур къытхузэллуихри, ар зи щэхури езым и хьыджэбзырат. Игъэщлэращлэу, ар тепсэлгыхьырт хьыджэбзыбгъэ тклийм щелусэклэ лэм зыхищлэм, мазэгъуэ жэщым къыхэхужьыкъл шхужьхэм, псым къыхэклыжа къудей хьыджэбзым и ныбэ льябжьэм иджыри псыфу къыщылгагъуэ цы щабэ лувыр мазэм и нурым зэрыпэлыдым. Абы и гугъу ищлырт вагъуэбэ уафэм и льябжьэм зыщызыукуэдия губгъуэм: ди нэгу къыщлыхьэрт удзым щыубгъуа абы и джанэр, нахуэу тлгагъу хуэдэт, укытэу, и лэпкълэпкълэ лэклэ щлихьумэну хэту, а хьыджэбзыр пцланабзэу абы зэрытелъыр, хуей-хуэмейуэрэ щлалэм къызэрыпэщлэтыр, итланэ, шынэри плейтейри хузэхыхьэжарэ клэзызу, езы дыдэр зыпэмыпллауэ, шыщхьэулу жэщ зызыуцэхуам тегушхуэныгъэ хэлъу зэрыхэлущэщыхар: «Къэхьунур кърехьу!»

Дэ ди нэгу къыщлэдгъэхьэрт апхуэдэ дакъыкълэм щхьэм щызеклуэнклэ хьуну луэщхьу гуащлэр, лэпкълэпкълэ игъэхьыщлэу зызыгуашэ зыхэщлэныгъэр, а псор лэфлу зэрыпкълэрыкыжыр. Абы и ужьклэ зыхуэрэзыжыныгъэр къыпкълэрошасэ, цыхухьу нэгъэсауэ укызыэригъэщлэри уи флэщ мэхьу. Джыназ и хьыбарым иужьклэ иджыри лэджэрэ ди нэкыфлэщлэхэм хэтт еджаплэм щытлгагъу хьыджэбз цыклархэм пыщла хьуапсэ нэпцлэхэмрэ къыдэмыхьулэн гугъэхэмрэ. Сытым щыгъуи, дыжеижын ипэклэ, ахэр зэхэтхьуауэ ди щхьэм щызеуэрт, пкъы зэпцлагъащлэр игъэхьэжэпхьажэрэ къыгъэбырсейуи, итланэ щымахуэ жэщ кыхьым щэхуу хэклуэсэжырт.

Джыназ нэмыщл, хьыджэбз епсалъэу дэ къытхэтыр Къуэш и закъуэт. Андрейхэм ящибзыщлми, сэ къызжилат куэд щлауэ ба зэрызэхуащлыр, абы нэхьыщхьы яку къыдэхьуатэкъым, и бгым зришэклыу флэклаи лэплэ зыхуригъэщлыртэкъым. Джыназ и хьыбарым иужьклэ абыи гушылэ хуэдэурэ ирадзырт: и Маринэм ар дыдэр иримыщлауэ плэрэ, икли дауэ къыщыхьуа хьыджэбзыр абы теухуауэ. Къуэш а псалъэхэр къызыфимыгъэлуэхуну яужь итт, гъмэтлымэурэ зыгуэрхэр жиЛэрти, цыплъ къэхьурт. Джыназ и ныбжьэгъур къригъэлырт: «Хьэуэ, щлалэфлэхэ, ар апхуэдэкъым, къызэрыгуэкълым. Сэ сысейм тыншу сызэрыхэзагъэм хуэдэнукъым, гугъу дехьын хуей хьунущ».

Абы Къуэш зэ жрелэ мыпхуэдэу: «Сощлэ уэ абы и ныбафэ тлэклур нэхъ мыхьуми къыщлэщу зэрумылгъэуар. Ухуеймэ, сэ узэгъалба-

гунш ар и анэм кызырилъхуам хуэдэу пцIанабзэу». Къуэш жиIаш апхуэдэ лъэпкъ зэхихыну зэрыхуэмейри, и гугъу къамыщIмэ нэхъ кызыерищтэри. Сэ кысыщыхуащ Къуэш и хъыджэбзыр Джыназ базкIэ фIихуэ, езым кыIумыхуар абы зыIэригъэхъэнкIэ къэшынауэ. ЕджапIэми уэрамми Джыназ хъыджэбзхэм я деж щыцIэрыIуэт икIи зыхуей дыдэр пIэщIигъэкIыфынут. «Гурыщхъуэ лъэпкъ зумыгъэлэ, – тригъэужырт абы Къуэш, – хъэмэмым ущыхукъуэзгъэплъыну аращ, езым жыжьэрэ гунэгъуу укъищIэнукъым. КиноуфI уедгъэплъынщ! Укызыемыдауэ, еплъыт умыди. УкыыхэмыщтыкI – дэ деплъыну-къым». Джыназыр Къуэш зэ къеIунщIыжащ – дызегурыIуащ, дызы-тепсэлъыхын хэлъыжкъым, жыхуиIэу.

Хъэмэмым лъэсакIуэу щылажьэрт ди цIыхугъэ гуэрэм и анэ шыхуэ. А ди цIыхугъэр псоми къахэщырт IутIыж хытIыгум щыIэ тхъэпэлъытэхэм ещхъ и тхъэкIумэ кIыххэмкIэ, зэи зи фэр зымы-хъуэж уэгуплъыжхэмкIэ, илъэс хъурейм и пэр кызыэрыпыжымкIэ. Ар и анэ шыхуэм дэлэпыкъурт хъэмэмыр щызэлъыIуихыжкIэ, итIанэ унэм нэс игъэлэпхъуэжырт. Зи насып, пцIанабзэу загъэпскIыу цIыхубзхэр зыщIэтам хуиту щIыхъэфырт. Абы зэ зыкъиумы-сат а лъэныкъуэмкIэ щигъазэм деж пIейтеин зэрыщIидзэмкIэ: зытIэщIыпIэми зыгъэпскIыпIэми щIэлъ хъэпшыпу цIыхубзыIэ зылъэлэсахэм къахонэ и гур зыгъэхъэшкIурашкIуэ зы гуащIэ гуэр. Абы фIэфIтэкъым и анэ шыхуэм зэлъыIухыжыныр цIыхубзхэм я лъэныкъуэмкIэ кыщыщIидзэу цIыхухъухэм еймкIэ щихыжым деж, абы щыгъуэм и гукъыдэжыр йохуэх, и гум кыщыхъея IэфIыгъэ нэжэ-гужэу унэм къэзыхыжыу жей Iувым хэзышэр мэкIуэдыж. Араци, Iэмал хилъхъэурэ, лэжьыгъэр цIыхухъухэм я лъэныкъуэмкIэ кыщыщIадзэн хуейуэ кърегъэкI.

И псалъэмакхэмкIэ абы дыкызыэщIигъаплъэрти, делъэIурт зэ дахукъуигъэплъыну, ауэ къэгубжь зыщIырт: «Дауэ фызырыкъуэз-гъэплъыну? Фыхъэлэмэтщ фэ! Си щхэм хуэщIэжыфыркъым сэ ар». Ауэ абы жиIэр дэ ди фIэщ хъуртэкъым. Хъэмэмым и аб-джынэхэр лэч щхъуантIэкIэ Iуву къилыкIати, абы ущIэтмэ, пхукIэрытхъунщIыкIынут. Ар къытхуищIэну делъэIуну арат абы деж дыкыщIэкIуар. «Хъэуэ, сэ ар схуэщIэнукъым, – жиIэрт абы, и пэр дрильэфейурэ. – Сызэрыарар занщIэу къащIэнущ. Мыбы я завхо-зыр сыт хуэдэу бзаджэу фщIэрэ фэ. Ар ткIийуэ кIэльоплъ Iуэхухэр зэрэкIуэкIым. Сэ зэхызох абы и шхыдэкIэр. «Тхъэусыхафэ лъэпкъ зэхэзвмыгъэх», – къажреIэ и лэжьакIуэхэм. Зэ кыщыхуэат мыбы апхуэдэ. Гъэмахуэм хъэмэмыр зэрагъэпэщыжа нэужь пхъэнкIийр щIахыжыну училищэм щеджэхэр къашати, цIыхубзхэм я лъэны-къуэмкIэ абджынэу хуам хъурей цIыкIуу лэчыр кIэратхъунщIыкIат, иужькIэ къакIуэу якIэлъыплъыну. Ар цIыхубзхэм къащIэщ, тхъэусы-хэри, щIэрыщIэу ялэжащ. Хъэуэ, сэ ар схуэщIэнукъым».

Джыназ, зыгъэпхъашэу, еплъащ абы: «ДэркIэ ар Iэмалыншэщ, ди ныбжьэгъум хуэтщIэу аращ. Сомищ уэттынщ». – «Ыхы, севгъэ-хъулIаи! Сыхуейкъым сэ зыри». – «Хъунщ, сомитху, – кыыхэпсэ-лъыхъащ НэщIыху. – Ауэ кIэпIейкIитху хуэдизу кIэрыптхъун-щIыкIынщ, кыбгурыIуа?» «ЗыщатIэщIым зы, зыщатгъэпскIым адреир», – игъэтэмэмыжащ ЦыкIужьей, зы иплъыпIэ фIэкIа ямыIэмэ, езым чэзур къылъымысынкIэ хъуну егупсысагъэнщ.

«Хьэуэ, зыщагъэпскIым дыхуейкыым, абы бахъэ щIэтщи, абджыр пщIэнтIэнурэ арыншами диплгыфынукыым», – жиIэрт Пашцэ, псалъэмакыыр сомищым тришэжын хысэп иIэу. «Ухуейти, кIэпIейкIитху хуэдизу! Ар занщIэу я нэм щIэуэнущ. ВжызоIэри зэрысхуэмышIэнур», – япэрей ерыщагъыр хэмылгыжу, мэпсалъэ ди цIыхугъэр. Ар гупсысаш, тIэкIурэ зыри жимыIэу шытащ, иужькIэ, хылагъэ хэлъу кыпыгуфIыкIри, жиIаш: «Хьунщ-тIэ, тумэн кызыэфти, кIэпIейкIитI хуэдиз фхутестхьунщIыкIынщ. АрикI абджым и кум хуэзэукыым, атIэ, гу лъамытэн щхьэкIэ, рамэм нэхъ пэгьунэгьууш. ИужькIэ сэ злэжынщ. Ауэ ахьшэр япэ кызыэфт. Фыарэзы?» – «Зэпыту укIуэ, хьунщIакIуэ, – жиIаш Джыназ, – кыпIэрыхьэнщ а уи тумэныр».

А зэманым кьуажэм хьэкухэр зэрыщагъэплъыр пхьэт, газрэ бжыамийм кыиж псымрэ щIэхьуэпсу аркьудейт. Арати, кьуажэм дэсу хьуар загъэкъэбзэну хьэмэмым кIуэрт. Гугъуши дыдемышьу, кьэтхутащ Маринэрэ и анэмрэ хьэмэмым адрейхэм хуэдэу дэсыгьуэ махуэхэм зэрымыкIуэр, чэзум хэмытын щхьэкIэ лэжьэгьуэ махуэу трагъахуэ, махуэкум, сыхьэтихым шыщIэдзауэ сыхьэтий хьуху. А сыхьэт бжыгъэр ди Iуэхум хуэкIуэрт: зэхэзекIуэхэм уэздыгъэ нэху здэщыIэ гьуэгур нэхъ къащтэрт, хьэмэмым и щхьэгьубжэ лахэр зыхуэгъэза жыг хадэ цIыкIумкIэ шызекIуэшхуэ шыIэтэкъым.

Кьуэш бампIэрт: зэи езым хузэфIэкIыну шымытауэ, и фIылгагьуныгъэр пцIанэу зэрилгагьунур IэфIыншэ кыщищIырт езым хуэдабзэу, я Iуэху хэлъ хуэдэ, адрейхэми ар дыдэр зэращIэнум. Мы иужьрей махуэхэм абы зэхэуфауэ кыкIухьырт, щымт, нэбжьыц кIыхьым кыхэплъ и нэ дахитIыр зыри хуэмеиж хуэдэу плъэрт, зытемыгушхуэ, кьеныкьуэкьу шыIэ хуэдэт.

«ХьэпцIащхьуэ, кьэдгъэнэжым мынэхьыфIу пIэрэ мы Iуэхур? – кызыэупщIырт ар. – Дауэ уеплърэ? ЕкIукыым мы тцIэр. И ужь дихьэн хуеякыым...» – «Сыт абы щхьэкIэ, Iуэху хьуаи тIэкIу дакIэлъыплъмэ, зыри хэлъу сщIэркыым сэ абы», – и гур фIы хуэсщIыну сыхэтт. Дауи, «зыри хэлъу сщIэркыым» жыхуэсIэр пцIыт, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ сэ езыр сытемыныIэжу сыпэплъэрт зэи сымылъэгьуа зы хэлэмэтлажьэ слъагьуну, ди мурадыр кызыэпаудынуи сыхуейтэкъым.

«НэгьуэщI лъэныкьуэкIэ укыщеплъмэ... – жиIэрт абы, – Маринэ, пщIэрэ, дзых зыхуэщI мыхьунщ, фэрыщIш, ар зэрагъэфIам кыхэкIыу кыщIэкIынщ, сщIэркыым. Ар зэуэ нэм кыIуидзэ цIуугъэнэхэрщ нэхъ дэзыхьэхыр. Сэ сыапхуэдэкъым, уэ зэрыпщIэщи. Языныкьуэхэм деж кысщохьу ар сытми тегушхуэну, сытри игъэунэхуну хьэзыру. Псом нэхьрэ нэхъ Iейр аращи, абы а и шытыкIэм хуэкIуэр сэр нэхьрэ нэхъ тегушхуауэ псэу цIыхуш... Сэ сынэгьуэщIш... – нэщхьейуэ жиIэрт абы. ЗанщIэуи кыщIигьужырт: – Уэ ар зыгуэру кызыщумыгъэхьу. Сэ Маринэ фIы дыдэу солъагьу. Языныкьуэхэм деж лъагьуныгъэри лъагьумыхьуныгъэри схузэхэтщ». ИтIанэ хьыджэбзым хуитха усэхэм кысхуеджэрт. Абы Маринэ усэ кьудейтэкъым хуитхыр. КыгтекIуэ шымыIэу, еджапIэм щитх сочиненэхэм я щхьэм тритхэрт литературэмкIэ ди егъэджакIуэ шыпкьэ зы ныбжь хэкIуэтар зэхэзещхьуэн зыщI мы псалъэхэр: «М.К. деж».

Ахьшэр зэхэтлхьэри, зэтын хуейм еттащ. Джыназ, и псалъэм тегьужу, сомищыр кыхилхьащ. НэщIыху – сомитI, адрейхэм – сом зырыз. ДызыгурыIуами жиIар игъэзэщIэн хуейт. ЦыкIужьей дгъэкIуащ

иплвыпІэр хъэзырмэ кыищІэн хуейуэ, икІи кыгъэээжаш, къэукъуби-
ярэ гъуэгу кІыхь кыижам и бэуэкІэр хьэлъэ ищІауэ: «Тэмэмщ псори!
КІапІейкІищ хуэдизу лэчыр тритхъунщІыкІащ! Абджынэм и куры-
купсэм! Телевизор деплтым хуэдэу тІагъунуш! Напэ иІэу егугъуаш –
афэрым кыилэжыакъэ, ы? СыщІыхьэу къэспыцтэну сыхуеят, ауэ ма-
хуэу хъунукъым, сыкъалъагъунуш».

Пщыхьэщхьэм сыхьэтих щыхъуам дэ зэрыгупу уэрамым ды-
дэтт, Маринэрэ и анэмрэ кыдэкІыным дыпэплъэу. Гурыщхъуэ
кыитхуамыщІын щхьэкІэ, хьэмэмым кІуэм иІыгъын хуей псори
кыыздэтщтащ: напэІэлъэщІ, щІагъщІэлъ къабзэ, мочалкэ, сабын.
Мес кыдокІ ахэр куэбжэм. Маринэ пыІэ зыфІэт курткэ хуабэ, пыІэ
зэрыхъа, цы колготкэ, и лъагуажьэм къэсу, щІымахуэ вакъэ яжыафэ
щыгъщ. Анэм – фэ зыщІэбза плащ, бгырыпх щІэлъу, лъэдакъэ папцІэ
зыщІэт щІымахуэ вакъэ. Сумкэ иІыгъщ, лъагэщ, зэкІужщ. «И анэр
эрцгерцогиня гуэр хуэдэщ», – желэ НэщІыху, цІыхубзыр и щыпэ-
лъагъу хуэдэ. «Эрц» псалъэ Іыхьэм кыикІым зыри хэдмыщІыкІ пэт-
ми, ар цІыхубзу щыІэм ефІэкІыу, абы хуэдэ таурыхъхэм фІэкІа щу-
мыгъуэтыну кыитщыхъуаш. Зы уэрамым дыщыпсэурт, махуэ къэси
тІагъурт, ауэ нобэ нэгъуэщІынэкІэ деплбыжат.

ТІэкІу зыдгъэгувэри, зэанэзэпхъум я ужькІэщ хьэмэмым
дыщыщІыхьар. Чэзур дубыдри, дытІысаш. Дыщыпэплъэ пэшыр
зыщи, долъагъу абыхэм япэ цІыхуиплі зэритыр, дэ дяпэ цІыхуибгъу
итщ. Дэри блы дохъу, цІыхухъухэр сытым щыгъуи нэхъыбэу кыокІуэ,
гурыІуэгъуэкъым апхуэдэу щІыщытыр. Маринэ ди дежкІэ кыоплъэ-
ри, дязыхэзым нэкІэ зэрыхуээу, йоплэкІыж. Къуэш гузавэ гуэрым
зэщІиІыгъэщ, псалъи кыжыбэдэкІыркъым, зэ закъуи хуеплэкІауэ
кыщІэкІынукъым и хьыджэбзым, зэгупсысыр тхьэм ещІэ. Пщэ
зыкъысхуегъазэ: «Езы Маринэ и нэгу дыкыщІимыгъэхьэу пІэрэ
зыдгъэпскІ хуэдэу, и жагъуэну кыщІэкІынтэкъым кыитхукъуэплъы-
ныр», – псори щэхуу додыхьэшх.

Маринэ набдзэ кыурашэ дахэщ, нэ гъуабжэ пІащэщ, и пэ за-
хуэ цІыкІур быхъуэ пэбзийм деж щызэкІэщІокІ, и Іупэ цІыкІухэр
пІырыпщ, и щхьэц кІыхьыр ухуэнащ. НэщІыху зыщІыпІэ
кыридзыкІащ абы и теплэм хуэдэ зиІэ хьыджэбзхэр «пщтыру». Дэри
абы арэзы дыдохъу: дауикІ! Ди гуращэр зыгуэркІэ наІуэ къэтщІынкІэ
дошынэри, ахэр кыитфІэмыІуэху хуэдэу фэ зытыдогъауэ.

Дакъыкъэ бжыгъэ докІри, хьэмэмым и лэжыакІуэ цІыхубз цып-
лбыр кыоджэ: «Зи чэзур фыкыщІыхьэ!» Аращи, Маринэрэ и анэм-
рэ бжэр адэкІэ кыищыхуашІыж. Дэ пІейтей дыкъохъу, дызоІушашэ,
дигухэр кыипкІыным хуэдэу кыеуэу щІедзэ, гузавэ мащІэ кыитхы-
хьам ди пІэ дригъэскъымы, гие хэлъу Джыназ доплъ, щІэмыхьейр
кыидгурымыІуэу. «МафІэгум исхэкъым – ежъэжынкъым», – зэпІэ-
зэрыту жэуап къет абы. ДакъыкыитІ хуэдэ докІри, зи яужь дит лІым
чэзур ирет, дэ еджапІэм щекІуэкІыну пщыхьым дыкыкІэрыхуу,
къэдмыгъэээжыну, жреІэри. Модрейри абы дауэ щымыгугфІыкІын-
рэт – чэзум зэуэ цІыхуибл хокІ – аращи, уэрамым дыкыщохутэ.

Хадэ цІыкІур мамырщ, зы цІыхуи щыдымкъым, ауэ сакъын хуей-
щи, хьэмэмым кыищІэкІыжхэр иІагъуу, унэ къуапэм деж зы щытын
хуейщ, зыгуэрым хадэ цІыкІумкІэ икІыжыну мурад ищІмэ, хьыбар
къаригъэщІэныр и пщэрылъу. Ар сэ кыыслъагъэсащи, губжь хэлъу
Джыназ соплъ, ауэ си гур фІы зыщІыжыр адреи лъэныкъуэмкІэ щыІэ

хадэ ихьэлэр ихьумэну Нэщыху зэрагьэкгуарщ. Джныаз и ужькІэ иджы дэ тІуращ гупым нэхьыщхьэр.

ЦыкІужьей зэхэзежэ хьуаш, мэлъялуэ езыр япэ ирагьэщыну, хуит кьащІынми пэмыплъэу, унэ лъабжьэм кьыгуэпІиикІ тІэкІум тоувэ, дэщейну, арщхьэкІэ кьощэтэхьжри, зэгурылуэныгьэ щэху гуэрэм хэт хуэдэу, мэлущащэ: «Апхуэдизу гугуу пІэрэ фыкьысщІэрыІэну?» Пашэ ар игьэсабырыну жреІэ: «Зэ зэтеувыІэ, мыбыхэм я щыгьын щІыІутелъыр зыщахыну иджыри хунэсакьым». – «Сыт-тІэ абы щхьэкІэ? Абыхэм я закьуэу кьыщІэкІынкьым абы щІэтыр», – кьыжреІэ. Абы жиІар яфІэтэмэма хьунти, зыгуэр дэлэпыкьуурэ ЦыкІужьей дригьэпщящ.

Сыздэщытым сиплэмэ, слъагьурт зытІэщІыпІэм и щхьэгубжэм кьыдидз нэху шабэр абы и нэ псори зылъагьуну, зыри зыІэщІамыгьэкІыну нэпсейуэ плъэхэм зэрытридзэр. «Уоу, еплъыт абы!» – кьыІурыщэщырт ЦыкІужьей, кьытригьээжурэ, икІи кьелъэжын зэрыхуейр зэхихынуи хуейтэкьым. Пашэ ар зэрыщІиІыгьэ и Іэр ирихьэхьжри, ЦыкІужьей щІым кьелъэтэхьжащ. ЕтІуанэр Къазыхьут, абы Пашэ кІэлъыкІуэрт. ЕрагькІэ дэпщейри, занцІэу жиІаш: «Уи Маринэ и гьуэншэдэ щІагьщІэлъыр хужь цІыкІуш, Кьуэш, джэдынэ тхэмбылыфэхэр хэсу». Ар зэрызэхихыу, Джныаз унафэ ищІаш: «Мис иджы фыкьэувыІэт! ПшІэр зищІысыр сыт, Пашэ, вжесІатэкьэ пцІанэу феплъыну фызэрыхуимытыр? Гьуэншэдэ щІагьщІэлъым щыщІэдзауэ, адэкІэ хуитыныгьэр зейр Кьуэшщ». Адрейхэм хуэдизрэ зэрыкьуэмыплъар Пашэ ягу кьыгьэкІыжырт. Ауэ ар абдеж зэрытетынум и унафэр зыщІыр кІэщІэзыІыгьэрат. Кьуэш яІэтри, ар зэрыхуейм хуэдизрэ кьуэплъащ, Маринэрэ и анэмрэ затІэщІу зыгьэпскІыпІэм щІыхьэхукІэ. Си пІэкІэ плъырыну ЦыкІужьей кьагьэкІуаш, Нэщыху зэзыхьуэкІар Къазыхьуш. Сэ сыщыкьуэплъынур Пашэсырыху и ужькІэт.

Сыдэпщейуэ, хьэмэмым загьэпскІыну кьэкІуахэм я нэхьыбэр зэрыщІыхубз хэкІуэтар кьыщысщІам, си жагьуэ хьуат. ПцІанэу, я бгьэри, я ныбэри кьелэлэхауэ, нэхьыбэр щІыбагьышхуэу, – абыхэм яхэттэкьым си нэр зыгьэгүфІэ лъэпкь. «Ар дауэ? Мыра зэрыхьури? – щызеуэрт си щхьэм. – Дэнэ щыІэ си ныбжь хьыджэбз цІыкІухэр, я пхэ цІыкІухэм и лыщІэр быдэу, я бгьэр щызрэ кьыкьузу ящыгь бостеипІэр щызэпекьукІэ гурыщІэр кьызэщІигьаплъэу?» ЗытІэщІыпІэм щІэт цІыхубз зыбгьупщІым нэхь теплгэ дахэ зиІэу зы кьахэхьу, Нэщыху и жыІауэ, си «нэхэм гурыфІыгьуэ естыну сыхуейти», яхэзгьуатэртэкьым. Псори фызыжью кьысщыхьурт, дахагьэ лъэпкь зэрахэмылгьым си гукьыдэжри, си щІалагьри, си кьару зи илгыгьуэри ягьэпудут зэрызыхэсщІэр.

Абы ирихьэлІэу, Маринэ и анэр зыгьэпскІыпІэм кьыщІэкІыжри, зыгуэр щхьэкІэ зытІэщІыпІэм кьыгьээжащ. Ар абы кьыщІэкІаш бахгэ пІащІэкІэ кьэуфыхьауэ, икІи, пхэ теувапІэхэм тету, и щыгьыныр зыдэлъ шкафым нэс кІуаш, а зрикІуэм кьехуэхынкІэ шынэ хуэдэ, зиІыгьыу. ЗэщІэкьуарэ дахэу, ар зэкІэлъыкІуагькІэ псоми кьахэщырт, гу лъумытэнкІэ Іэмал имыІэу. Зимыгьэдэжэлэн щхьэкІэ зэрызыхуэсакьыж щІыкІэм, джэду зекІуэкІэу шабэу зэрытеувэм кьаІуатэрт абы, шэч хэмылгу, адрей цІыхубзхэр хьуапсэнэкІэ кьызэрэпльыр кьызэрыгурыІуэр. Шкафыбжэр Іуихыу, щхьэмажгэ кьыдиха нэужь, кІэи пэи зимыІэу кьысщыхьуа зы напІэдэхьейгьуэкІэ си

дежкIэ зыкыгъэзаш. ЯпэцIыкIэ сызэрыщыту сыжат, сыкыльбагы сфIэщIри, ауэ си нэр кытезгъэкIакъым, сызытетми сыкыльэжакъым, сыщIэпхъуэжакъым, атIэ зыхэсщIащ си гумкыкIыу си Iэпкыльэпкъым зызыгуэша пщтырагыр. И щхъэц гыуафэр псыф хъуати, зы Iэрамэр и нэкущхъэм кIэрыпщIауэ псыгыуэ кIыху кIэрылт. И Iупэхэр удахъэху мащIэу зэтежат, зигъэхъеиху, и бгъэпэхэр мащIэу тесысыхырт. И Iэпэхэр, зыгуэр кыкIэригъэхужыну хэту, иутхыпщIырт – е псыткIуэпст, е щхъэц налгъэ кIэрыпщIат, а иутхыпщI и Iэм хуэзанщIэу и льякыуэ зэхуакум кыдэщт щимэу кыэупсыхъа цы гыуабжэр. Абы адэкIэ ищIари, зытIэщIыпIэм зэрыщIэкIыжари сщIэжыркыым – си нэхэм нэпс кытетьлэдащ, си пащхъэ ита теплэгъуэр лэч утхъуауэ зэхигъэзэрыхыжу. ЩIым сыкыщыхутэжаш. Си хъуреягъкIэ си гыусэхэр щызэрызохъэ, сакъын хуейуи ямыщIэжу, зэрызокыуэ, зэщохъэж. Сэ лъэныкыуэкIэ сыщытци, псоми сыкыльбагыу, сыкыщыциду сыгын хъэзырщ.

ИтIанэ, пшагыуэм сыхэтым ещху, кыэхур кыызгурымыIуащэу, солбагыу щIалэхэр лъэныкыуэ зырызкIэ зэрызэбгрыжыр. ФIыуэ уба, зи щхъэфэр тештыкIа лъэс льягыуэм тету ахэр щыжэкIэ джалэрти, псынщIэуи кыщыльэтыжхэрт, щIихъауэ кIийуэ, зым адрейм зыгуэр жриIэурэ, уэсым щIихъума жыг сатырхэм кыуэзэхэжхэрт. Сэ си пIэм сикIакъым, сыхъеякъым: кыызэрыщIэкIыкIэ, сэ сыхэмытыххэу, дунейр кыокIэрэхъуэкI, иджы сэ зэман сыхуейт, абы сызэрыпыщIауэ щытар зэфIэзгъэувэжын щхъэкIэ.

Спэмыжыжьэу Iэуэлыауэ гуэр кыщыIуащ: хъэмэмым и завхозым Къазыху пщампIэкIэ иIыгъщ, губжъауэ щIэкIиеу. Къазыху абы кыIэщIэкIыну еIэркыым, зыри жиIэркыым, зытыпащ, мо лIы лъэщым ар Iэ лъэныкыуэкIэ иIыгъщ, и лъапэр щIым нэс кыудейуэ кытриIэтыкIауэ. «Мыдэ сэ уэ иджыпсту унафэщIым деж... Зэшхыдэну ягыуэтыр сэращ сытым щыгыуи. Сэ сыт, физхэм я щхъэгъубжэм срихъумакуэ? Уи еджапIэми жраIэнщ. Iэмал имыIэу. ЛIот-тIэ узыхуеяр?..» – жиIэрт завхозым, дыджагъ хэмылми, уигъэшынэу. Абы и щхъэ кыуийм пыIэ щхъэрыгъэкъым, джэдыгур зэIудзат, и нэку хъурейм пащIабгыуэ фIыцIэр кытешырт, нэрылбагыт фадэ зэрыIухуар. Сыздэщытым деж псынщIэу кыэхэри, иджыри зы кIэщIэплыхъакIуэ ныбжьыщIэ кыиубыдыныр и мыжагыуэу, си дежкIэ кыигъэшащ.

АрщхъэкIэ Джыназ зыщIыпIэкIэ кыкыуэцIэфтри, жэрыжэм тету, лIым и джабэм льякыуэкIэ кыкIуэцIыпкIащ. ЗыпэмыпIэа кыщыщIам игъэбэлэрыгъри, Къазыху иутIыпщаш, кытегушхуар зригъэлыагыну и пIашагыым кызэритIэскIэ псынщIэу зыкыгъэзаш. Кытехуа удыныр абы, хуэбгъэфашэ зэрыхъунумкIэ, зыхищIатэкъым, игъэщIэгъуар апхуэдэ кырищIэну зыгуэрым игу кызэрыкIарат. ЩIэцIэнтхъукIри, Джыназ занщIэу щIэпхъуэжыфакъым, арати, лIы кыепщэфыIэм езэуэн хуей хъуащ. Зызэрапщытри, япэцIыкIэ зэрытегъэкIуакъым, ауэ модрейр фIыуэ нэхъ лъэщти, Джыназыр и льябжьэм щIикухъащ. ИужькIэ, лIыр кыарууншэ щыхъа напIэзыпIэр кыигъэсэбэпри, Джыназ кызэфIэувэжаш, икIи абы и Iэр быдэу иубыдщ, ибгыу ижыр хуэгъэзауэ плэкIэ зыпэщIигъакыуэри, лIы бэлэрыгыр щхъэпридзаш. Мор жыг щIагыым щехуэхаш, зыжьэхэуа кыудамэхэм кыапылгъэла уэс тыкырхэр и гущIыIум куэду кыильалгъэу. Ар дэ кытлгъэщIыхъэжыныр пщIыт...

Тхьэм ешлэ мазэ дапшэми дэклар, е ильэс бжыгъэнкли мэхуэ, ауэ зэгуэр кьытхуэгуапэу шыта жэщ уафэр Гуащхьэм щетГысэхуэ, зэманыр кьызэтригъэувылауэ кьыщлэклащ. Сабиигъуэм и дунейр шылэжтэкъым. Дымышлыху гуэр дэлэбейри, мазэр игъэункыфлат, лэмыкгуэлгэмыкгуагъклэ кьылэпыщэщри, вагъуэхэр щыым трипхьат, нэщл хьуа жыг хадэхэр зэщлиуплэнщлат, пшэхэри зыщлыплэ ихьат – дауэ мыхуами, дэ тшыщу зыми афлэкла абыхэм гу лъатэжакъым. Гуащхьэм дытесурэ, гу лъыдытэжу, вагъуэхэм дакыыхэкыкылащ, итланэ, дуней даушыншэм дыкыдеджэрэзэкыгурэ, жылэ зэщлэ-пщыппщлэу дыкыщыхутащ Дунеижьым и щыбагъклэ.

Арати, ди Гуащхьэр нэщл хьуащ, сыт щхьэклэми, ди ужь кьэхьуа щлалэ цыкылухэм ар ягу нэсакъым (жыжбэгуэу плэрэт?), зэхуэсыплэ ящлар нэгъуэщл щыплэхэращ. Иджы абы укьеплыхмэ, нэм кьылуидзэр теплэгъуэ нэщхьейщ, псом хуэмыдэу бжыыхьэ зэманым деж. Псэ зылуэ гуэри щылэкъым уи нэр зыгъэгугфлэну. Кьуажэм (ар куэд щлауэ кьалэщ, районым и кьалашхьэщ) жэм щызэрахуэжыркъым, пщыхьэщхьэ мамырыр Гуэуэлауэклэ зыгъэнщлыр абыхэм я бу макъыракъым, атлэ дэни нэс машинэ псынщлэхэращ. Иджырей сабийхэр компьютерым дихьэхаци, уэгъу кьыщыхьуами, хьэнцэгуащэ кьрашэкынукукъым, апхуэдэр ягу кьэкыыххэныр флэщ щыгъуейщ. Кхьэр из хьури, зэхуащлыжащи, щлалхьэну кьахьыжлакъым, щлэуэ кьызэгуахар кьалэм и адреи клапэм шылэщ. Дауэ мыгуауэми, цыджанхэр «щыым тетГысхьэным» ирахуллэщ, кьалэ гъунэм щы шраттащ, унэ иращлыхьыну, ялэкымыклэ ядэлэпыкыухэри, паспорти ираттащ. Щыдагъэлгыхьуэхэми, дауэ ящлами, кьагъуэтащ зылгыхьуар, иджы абы щелэжыну завод яхуэ.

Щлалэхэм я гъащлэр дауэ хьуа-тлэ?

Сэ, Джыназ, Нэщлыху сымэ кьалэ зырызклэ дызэбгрыкыри, институт дыщлэтГысхьащ. Нэщлыху афлэкла тлъагъужакъым, икли, кьышауэ зыщлыплэ инженеру зэрыщылажэм флэкла, и Гуэхум зыкли дыщыгъуэзакъым куэдрэ. Ильэс пщыкыутху хуэдиз дэклауэ, кьэралым зэхьуащлыныгъэшхуэхэр кьыщыхьуу лъэлгьэа нэужь, и хьыбар кьэлуащ, щыхьэрым кьыкыуэ и тхыгъэ кьытлэрыхьащ. Абы зэритымыклэ, тхьэм и нэфл кьыщыхуэри, зэманым хэзэгъуэ, ар хуэкьулейуэ псэурт. Икли, а кьеуэлла насыным быдэу зыкларышлауэ, ар зэрызылэщлымыгъэкыным иужь итт. Махуэ кьэс телевизорым кьыгъэлгъагъуэ кьэрал унафэщлэхэм яхэту (кьытхушлэгъэхьэнут апхуэдэ дэ ди нэгъу), мэлажбэ. Дригъэблагъэрт, псэуклэ нэсыр зыщлысыр дигъэлгъагъуну. Дыкьэнэну жытлэмэ, лэжыгъэфлэрэ псэуплэ-клэ дыкыгъэгугъэрт. Гуапэт дызэрыщымыгъуипшар. Ауэ а зэманым псори унагъуэ дыхьуат, бын цыкылухэр диЛэт, жьы хьуа адэ-анэр кьытщыгугъырт. Лэжыапли, лей-флыми, диЛэт. Жэуап езытыжари Джыназ-рэ сэрэщ.

Сыдэзыхьэх Гуэхухэр кьыщищлэм, компьютер кьысхуригъэ-шаш, ари нэхь лъаплэхэм ящыщу. Джыназ, кьыхуэзыхунури кьыгъуэтри, машинэ щлэрыпс тыгъэ кьыхуищлащ. Телеграммэ кьыкылэрыгъэхьыжащ, жылэгъуэ хэлущылуэри и Гуэхум хуигъэкылауэ кьыгъэсэбэпу: «Кьысхуэгъэгъу, уи «марлен дитрихым» щхьэклэ дагъэ кьыкыплэм и кран кьэслгыхьуэну сэ сыхушлыхьэркыым». Джыназ абы елгъэлауэ кьыщлэкынут и хамэ кьэрал машинэм пкьырилхьэн пкыгъуэ гуэр щхьэклэ.

Абы иужькIэ НэщIыху аргуэру бзэхьжащ. Мексикэм шыIэу ягэхьыбарырт. А кьэралым теухуауэ тцIэ мащIэм ди нэгү кьыщIигьэхьэрт пальмэхэр кьыщыкI жэщ хы Iуфэр, пасэрей индеец-хэм я IутIыж махуэхэр: цIыху псэум ягу пIэжыажьэр кьрачу, я тхьэхэм кьурмэн зэрыхуащIыр. НэщIыху и лъэужьыр Мексикэм и зы кьалэ цIыкIу шыкIуэдыжырт, иужь зэманым абы щопсэу, IэмалыншагьэкIэ и унагьуэри кьызэринэкIауэ, зызыщигьэпщкIур тхьэм ещIэ.

Хэт нэхьри Джыназ нэхь кьэхьэлъэкIащ НэщIыху зэрыбзэхар. Апхуэдэ гьащIэ кьызэригьэщIэнур кьыуигьащIэу, зэрысабийрэ зыгуэр хэлът абы и шытыкIэм. ИкIи НэщIыху зэи «уней псэуцхьэ» хьунутэкьым, езым ещхьу. Джыназ абы шытепсэлъыхькIэ, и гьащIэмкIэ зэрымыарэзыр, езыр зэрыхуеям хуэдэу ар кьызэремышьуллар зыхьумышьIэнкIэ Iэмал иIэтэкьым. Абы нэхьрэ хэтыт нэхь зыхуэфашэр лIыхьужь псэукIэр – абы щхьэкIэ узыхуеину хьуар бгьэдэлъат Джыназ.

Арати, дзэ зэригьэпэщти, зекIуэ ежьэрт, екIуэлIапIэ зимыIэ быдапIэхэр кьищтэн щхьэкIэ, ауэ пэлъэщыртэкьым. Джыназ, кIэрыхур и куэду, и кьарур кIуэщIауэ, кьикIуэтыжын хуей хьурти, и уардэунэм щIэтIысхьэжырт, и уIэгьэхэр игьэхьужыну. Пащтыхь-хэмрэ министрхэмрэ яхэзагьэртэкьым, и пэжагьымрэ зыми емылъыта Iуэху еплъыкIэ зэриIэмрэ зэхуэдабзэу ягу ирихьыртэкьым и бий-хэми, и ныбжьэгьухэми, и хьэл кьахужьэдэмыкьуэр абы хэлъхьэжи, ар шынагьуэ хьурт. Арат Джыназ зы кьулыкьуи куэдрэ щIимыIыгьыр.

Мызэ-мытIэу и уней Iуэху кьызэIуихат (нэхь тэмэму жьпIэмэ, ахьшэм ехьэлIауэ хьэкIэпычагь зыхэлъ), икIи кьэхьулIэрт. Ауэ кIэи пэи зимыIэ ефэ-ешхэ, цIыхубзхэм, абыхэм яхуищI тыгьэ лъапсэе-хэм, кьыкьуэшхыкI ныбжьэгьу кьомым флагьэкIуэдырт и мылкъур. Зэман дэкIырт, цIыху кьытемыплъэу, и хьыбари кьэмыIуу – зыщIыпIэ емыжьауэ пIэрэ, жытIэу дригьэгупсысу. Абы шыгьуэм и уардэунэм кьыщIэмыкIыу щIэсу арат, бампIэм кьыхэкIыу ефэрт, унэIутхэр зэбгрихурт, унагьуэм яфIэнэрт. Ауэ аргуэру ахьшэшхуэ кьыхэхьуэу ежьэжти, аргуэрыжьу ныбжьэгьур куэду кьыкьуэкIырт, аргуэрыжьу – ефэ-ешхэ, аргуэрыжьу – псоми ефIэкIын гурылгыр. Зэгуэрым кьалэм махуэщI¹ кьыщызэрагьэпэщти, егьэлея уасэкIэ цыджан ансамбль кьригьэблэгьащ, езыр шы хужь дахэм тесу утым кьыхьащ. Аргуэру и мылкъур зэрыфIэкIуэдыну гьуэгу м тетт.

Аддэ жыжьэ шыIэ нэгьуэщIхэрат баррикадэхэр зыхуэуэр, абы лIыгьэ яхэлъу хэкIуадэр, кьэхутэныгьэхэр зыщIыр, мылкъум и лъа-хэхэр зэзыгьэпэщыр, Олимп джэгухэм шытекIуэр, сурэтыщI цIэрыIуэ хьууэ, шыхьэрхэр кьэзыхьэхур. Абы шыгьуэми, езыр и унагьуэ Iуэхухэм хэзэрыхьыжауэ. ИкIэм-икIэжым, ар кьыхуэнэжащ спортым пыщIа кьулыкьум, физ зырызым яйуэ бынищ епI, адэ-мыдэм жьэхэуэрэ икьутэ и машинэри зэпыч имыIэу ирегьэщIыж.

Ипэхэм шыгьуэ, и гур хэщIу ар тепсэлъыхьырт гьащIэр кьызэремышьуллам, иужьым есэжат. Иджы, абы зригьэлIу, кьызжеIэ, и щхьэгьусэм имыщIэу, и машинэм скатипIэ зэрытригьэуэфар, гьэр гугьусыгьуу шытами, мэракIуэ IэрысэфI кьызэрехьуллар. Чэфу шыпсальэм дежщ япэхэм зэрыщытам ещхь шыхьужьыр, зэманым щIэуэ и шытыкIэм кьыхалъыхьэхэр мэкIуэдыжри, ар мэхьужь ткIий, игурэ и щхьэрэ зэрызэтелъыр и нэгум кьищу.

¹ МахуэщI – мыбдеж: зыгуэр цагьэлъапIэ махуэ. /Праздник.

ЦыкIужьей хэхуащ, ауэ куэдкIэкьым. И артист щыкIэм кьитIасэри, кьафэм хуеджаш, кьалэ кьэфакIуэ гупми зыкьомрэ яхэ-тащ. Абы кьахэкIыжри, таксисту лэжьащ, дэлэпыкьуэгьу псынщIэм шофёру дэсащ, ерыскьыпхэ кьищэху-ищэжуи еплъащ, икIэм-икIэжым «Шашлыкрэ пивэрэ» зыфIища шхапIэ кьызэлуйхаш. Уна-гьуэ зэригьэпэшауэ, сабий дыгьитI иIэу мэлсэу.

ЛэжьапIэм гувауэт кьызэрикIыжыр, и ныбжьэгьу-цIыхугьэхэр кьакIуэрти, тIэкIу еIуб хуэдэурэ зэхэст. Апхуэдэурэ нэхьыбэрэ зэхуээу, нэхьыби ираф хьуащ. Ауэ зэгуэрым абы кьыхуэкIуащ зи накIэр щIэуда шейтIаныр, зэкIэрыблэблрэ зэщIэубэлэцауэ. Абы бгьэдэтIысхьэщ, зришэкIри, гур хигьэщIу, хуиIуэтащ и гьащIэм хэль гуауэр: фIыуэ ильагьу и щхьэгьусэм деж щегьэжьауэ, зыми зэрызэхамыщIыкIыр, абы щыгьуэми ар Достоевскэ, Шопенгауэр хьу-фыну щытауэ, ЦыкIужьей абы гущIэгьу кьызэрыхуищIар, игури зэрыхузэлуйхар. Апхуэдэу а тIур я закьуэу жэщыбг хьуху зэбгьэдэс хьуащ, зы цIыху яльагьунуи хуэмейуэ.

Зэгуэрым ЦыкIужьей, Iэджэ щIауэ зэмыплъыжауэ, гьуджэм ип-лэари гу льытащ и нэкIу бэгам трищIа бэджыхь фIейм. Абы и льяб-жьэм кьыщицIуэтащ удзхэр зыдэгьуэлыхьыжа кьуэ псыфхэр, кьи-зыудар кьыпхуэмышIэ кумбхэр, жыглыц цIанлгэ зытрищIэжа кьыр кьыгуэудахуэхэр. И пэ льябжьэм деж кьыщыхэжащ банэ зытет чыцэ-хэр, и набдзэм кьытекIащ жыг кьудамабэ псэншэхэр, япэм кьабзабзэу щыта гуэлитIыр – и нитIыр – кьекIуэкIыу кьамылкIэ зэщIэкIэжащи, абы блэ щхьэ удзыфэхэмрэ хьэндьркьуакьуэ зэмылIэужьыгьуэхэмрэ щопсэу. Абы и фIэщ хьуакьым гьуджэм ирилгьэгьуари, и насыпн-шагьэм щыгуфIыкIыу, а и теплгэ хьуам щыхьэт техьуа и щхьэгьусэм жиIахэри, ауэ, хэт ищIэрэ жыхуиIэу, нэгьуджэ фIыцIэ зыIуильхьэри, абы иужькIи зэи зыIуихыжакьым. Ныбжьым хуэдэу цIыхум яхэтт, ныбжьэгьу хуеижтэкьым, гьунэгьуми екIуэкIыжыртэкьым. Хуэмурэ псори есэжащ ЦыкIужьей и апхуэдэ щытыкIэм. Ар куэдрэ яльагьурт, зэи IурымыкI тутыныр Iурысу, бдзэкьунтх иIыгьыу, кьуажэ псом я фIейр зыхэлгэдэж псы цIыкIум Iусу. И нэгьуджэ фIыцIэри зэрыIулыт. Зы пщэдджыжь уае гуэрым абы и хьэдэр сьмаджэщ ныкьуэщIым кьы-щагьуэтыжащ, птулькIэ нэщIхэмрэ ерыскьы ныкьуэшххэмрэ хэлъу.

Шащэ псынщIэу и «шылащхьэм» пыкIри – арат ар сытым щыгьуи кьехьэлгэкI и пшэрагьым зэреджэр – хьыджэбз куэдым яфIэгьэщIэгьуэн щIалэ пкьыфIэ зэкIуж хьуат. Куэд щIауэ кьэзымы-лгьэгьуа цIыхухэм а зэхьуэкIыныгьэ гурыхьым и гугьу кьыщыхуащIкIэ, зэрихьэлү, гушыIэу жэуап кьаритырт: «Пэжщ, ауэ хьэндьрабгьуэ нэс сыхьун щхьэкIэ иджыри дамитI схуэчэмщ». И псалгэр жанрэ езыр нэ-жэгужэу, сыт хуэдэ гупри игьэгупырт, хэт цIыхугьэ кьыхуэхьуми, кьы-хигьэзыхьу, хьэгьуэлIыгьуэм е кьыщальхуа махуэр щигьэальапIэкIэ иригьэблагьэрт.

Абы и уней Iуэху кьызэлуйхуауэ игьэлажьэрт, цIыхум я деж цы е фэ кьыщицэхурти, фейдэ иIэу, зыщIыпIэ щичэжырт. Сытри кьехьулIэрт, зэфIэкI иIэт, зэгьэзэхуэкIэ ищIэрт, цIыхухэм ауэ сыт-ми жаIэртэкьым ар кьалэ унафэщI е щIыналгэр зыIэщIэлгь хьун хуейуэ – и Iэр зылгэлэсым псэ хильхьэрт. Ипхьу цIыкIуитIри тауры-хьым кьыхэкIа фIэкIа пщIэнтэкьым. И унэри зыми емыщхьт: пасэрей щIыкIэу, и щхьэгьубжэхэм, карнизхэм, мывэ пкьо хьурей кIэщIэтхэм тхыпхэ хьэлэмэтхэр хэщIыхьауэ, пкIэунэм зыгьэпсэхупIэ пэш

хуит хэту, удз дэжейкIэ гьэщIэрэщIа балкон иIэу, и жыг хадэшхуэм мывэ кьуэлэнхэмкIэ хэщIыкIауэ иIэ льягьуэхэм я гьунитIми пхьэм кьыхэбзыкIа тетIысхьэпIэхэмрэ щIэтIысхьэпIэхэмрэ кьыIуту.

А псом жыуигьэIэрт: мис гьащIэ насыпыфIэм и щапхьэр. Ауэ, пэмыплъэххауэ, насыпыншагьэр кьыкьуэкIащ – и щхьэм зы льынтхуэ щызэпычаш, икIи зы напIэзыпIэм дуней псом зыкьиIубыжаш. Операцэ ящIри, хьэлэмэту кьелаш. Щхьэм елэжь дохутыр цIэрыIуэр абы и тхылъхэм кьыщеджам кьыжриIат: «Уэ, щIалэ, укьелынкIэ гугьэу уиIар зэрыхьур процентитхут». Шацэм ар жэуапыншэ ищIакьым: «ЖыпIэр сыт, профессор, сэ зы шэчи кьытесхьэртэкьым иджыпсту сызэрымылIэnum. – АдэкIэ, и хьэлыжьым тету, еджагьэшхуэм кьыгуригьэIуаш: – ЦIыху Iейхэр, профессор, куэдрэ мэпсэу». Апхуэдэу гушыIэрт, езыр фIым я фIыжу псоми кьалъытэми.

И теплъэмкIэ жыпIэнтэкьым абы узыншагьэкIэ гуныкьуэгьуэ иIэу. ЗимыщIэжу кьытехуэу, куэдрэ зэрысымаджэр кьыщытщIэр и Iыхьыхэм дежт. Езыри гушыIэрэ тепсэлъыхьырт и кьытехуэкIэм: «Си щхьэм дзыгьуэ шырхэр ирищIащи, ягу кьыздихьэм деж гьуэ кьыщатIри, си гьащIэмкIэ мыхьэнэшхуэ зиIэ кIапсэхэр зэпаупщI. Абы кьыхэкIыу, зэм си нэхэм я нэхур мэункIыфI, зэми кIапсэхэм я давленэр йохуэх – зыхуей хуэзэу сылэжьэфыркьым. Гын яхуегьэтхын хуейт абыхэм». Ауэрэ ар цIыху зэхуэщIа хьуаш, зэзэмызэххэ фIэкIа гуп яхэмыхьэжу.

Псоми кьалъытэрт Къазыхьу зыри кьыхэмыкIыну. А къазэрыщыхьур пцIыуэ кьыщIригьэдзыну иужь ихьакьым езыри, къэралым кьулыкьу хуищIэу кьыгьээзжа нэужь, гьуэгум кIэлъыплъ мылицэхэм яыхьаш, кьызэрыгьуэкI лэжьбакIуэу. Сыт хуэдэ унафэри нэгьэсауэ игьэзащIэрт, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ баш кусэр тэрэзу зэриIэтым елъытат и псэукIэнур. Гьуэгум зэрытетын хуей хабзэхэр къэзыкьутэн ди кьалэ цIыкIуми щыгьунэжти, Къазыхьу дежкIэ зэхэгьэж щыIэтэкьым ар и цIыхугьэфIми, гьунэгьуми, кьыдеджами.

И тегушхуэныгьэкIэ ар ятекIуэжат езым япэкIэ гьуэгур зыхьумэу щытахэм, икIи, дауи, машинэ исхэм ар кьалбагьу хьуртэкьым. Къазыхьу ар щхьэжэ щыхьуртэкьым. Зыми темькIуэу, псоми ящышынэу зэрыщытар иджы нэгьуэщIхэм яригьэпшынырт. Щыгь формэмрэ иIыгь башымрэ апхуэдэ кьарурэ зэфIэкIрэ кьратырт. И мылькур псынщIэу багьуэрт: илгьэс ныкьуэ кьэс машинэщIэ кьыщэхурт, кьрата щIы Iыхьэм зы гьэмахуэм и кIуэцIкIэ унэ кьытэджат.

Куэдрэ щхьэгьусэ кьышакьым. КьыгурыIуат езым и гьуэгу кьызэригьуэтыжари, зыIут лэжьапIэм кьегьэзауэ еджапIэ зэщымыщхэр кьыиухаш, мылицэхэм щIэныгьэ нэхьыщхьэ щратхэм нэсыжу. Мис абы щыгьуэщ кьулыкьукIэ дэкIуеин папщIэ лэжьбакьуэ нэхьыщхьэ дьдэр щичар: мылицэм кьулыкьушхуэ щызезыхьэм ипхьу кьышаш. Зэман кIэщIым кьриубыдэу – ди деж апхуэдэхэр IэкIэщIлгьэкIэщIу икIи бзыщIа хэмылгьу зэфIагьэкI – Къазыхьу район мылицэм я унафэщI хьуаш.

Къазыхьу трагьэува кьудейуэ, зи машинэр къагьэувыIэну тегушхуэнкIэ Iэмал щымыIа Джыназыр къагьэувыIэри, псынщIэIуэу зекIуэу къагьэкьуэншат, и тхылъхэри трахат. Езыри занщIэу щIыхьаш зэрысэбийрэ и ныбжьэгьуам деж, и тхылъхэр кьриIыхьыжыну. Андрейми – зимыгьэпагэу, езым хуэдэм епсалгьуэ фIэкIа умыщIэну – кьыжрелэ ар апхуэдэу зэрымыIуэху цIыкIур, мазэгьуэ жэщым зэры-

джэгүхэу шытам зэремышхьыр, сытри хабзэм тету зеггэкIуэн зэрыхуейр. Джыназри пцIыхун хуейтэкъя. Апхуэдэ жэуапыр зэрызэхиху, Къазыху и къэрал фащэмкIэ къызэщIиубыдэри, къытриIэтыкIащ, фIыгуэ иудыныщIэщ, цIыхуху псалгэ гуащIэ зытIуш ириутIыпщри, къызриIэтыкIа шэнт шабэм ириутIыпщхьэжащ. А махуэм Джыназ и тхылгыр къыIэрыхьэжакъым.

Къэхуакъым ПащIэсырыху езым и гьащIэм дауэгү шыхуэхуэжа. Щхьэгүсэ къашагьащIэм хуэдэу, ар и пащхьэ иригьэтIысхьэри жриIащ, зэрыхуей къыхуэхумэ, къыхуэпэжмэ, езыми къыщIыхуэмыарэзын иримыгьэлгьагуну, зыми хуэмыныкъуэжу зэдэпсэунхэу. Университетыр къиухри, лэжьапIэ Iуэху зэримышуэу, цIыхубэ зэгухьэныгьэхэм, хэхыгьуэр къыщысым ирихьэлIэу щIыпIэ унафэщIхэм псынщIэ-псынщIэу къызэрагьэпэща политикэ партхэм хэтащ. Iуэхум зэрегугьумрэ хэлхьэныгьэ ищIахэмрэ къапэмыкIуэIауэ къэнакъым – щалхуа къалэм и налог инспекцэм унафэщIу къагьэкIуэжащ.

ПащIэсырыху жиIэрт дэни шытыншу, ар къызыхэкIри зыми и пIэ зэримышуыдырауэ, икIи абы хуэдэхэм дэнэ щIыпIи, сыт шыгьуи цIыхур хуей зэрыщыхур. Абы къищтэри, зыри дауэгү къыхуэмыхьуну, езым ей дыдэрат. Зыри пэмыплгьауэ, ар район администрацэм и Iэтащхьэ хьуат. Абы ипэкIэ тетахэм цIыхум щхьэкIэ загьэлIэжу лэжьэу зыкъагьэлгьэгуэну хущIэкьуамэ, мыр теувэри, ари шыIэжакъым. Хуэм-хуэмурэ ПащIэсырыху нэхь мыхьэнэ зиIэ IуэхушIапIэхэм я акцэм я нэхьыбэр IэщIэлъ хьуат. НэгьуэщIхэм я цIэкIэ тхауэ щIышхуэ иIыгьти, ильэс къэс гьавэ бэв къытрихьрт. Уежьэрэ, щIыр зеймкIэ уахэупщIыху къэпкIухьмэ, цIыху къызэрыгуэкIхэм уэрэду ирашэжьэнут: «Маркизэ, маркизэ, ПащIэсырыху и маркиза!»

Дыщызэхуэзэхэм деж, абы и къулыкъум зэрыхуэфэщэну, пагэу зиIыгьт. Къазыху и хьэгьуэлIыгьуэм дыщызэхуэсат. Сыкъызэрильгагьуу, къригьэжьащ: «А-а, ХьэпцIащхьуэ-тхакIуэ. Седжащ, седжащ иужьрейуэ буцIырхьам. МыкIуэдыжын упщIэхэр богьэув. Араткъым уэ узытетхьыын хуейр, си ныбжьэгьужь. ЛэжьакIуэ цIыхум тетхьхь, мы зызыхьуэж зэманыр зэрыгугьум, псори дызэрымытыншым. Нэхьыбэу тетхьхь гупсэсэкIэщIэм зедгьэсэн зэрыхуейм. КIэщIу жыпIэмэ, нобэрей гьащIэм къигьэув упщIэхэращ зытетхьыхьпхьэр. Уэ мыIупщI гуэрхэм утотхьхь, нэхьыщхьэр умыльгагьуу. КIэщIу жыпIэмэ, цIыхубз хьэмэмым щIэт бахьэм ещхьц уи Iуэхур. Ахэр мыхьунщ...»

Хьуэхуэ жызыIэхэр абы зэпеуд, ину мэпсалгэ, унафэ ещI, Iэнэм нэхьыжыу шысыр абы и шытыкIэр мызэкIэ зышэч Джыназми. Ауэрэ район унафэщIхэм ящыщ зы ПащIэсырыху къелгьэIуащ зы дакъикьэкIэ щIэкIыну, Iуэху гуэркIэ къыхуейуэ жиIэри. Iэнэм шыбгьэIу хьун Iуэхуу къыщIэкIынтэкъым къыщIыхуейр. Кьэтэджауэ бжэмкIэ щигьазэм, Джыназ ар къигьэувыIащ: апхуэдэ хабзэкъым, нэхьыжыым хуит зыкъебгьэщIын хуейщ. Абы жиIар зыуи къыщымышхуу, ПащIэсырыху и Iэр ищIри ежьэжащ, Джыназ фIэкIа нэгьуэщI зэрымыплгьэфыну плгьэкIэ зэпхрызысыкIымкIэ абы еплъри, пхьашэу жиIащ: «ПащIэсырыху, тIыси, зыкъыумыгьэхьейуэ шыс». Псори щэху хьуащ. ХьэщIэхэм ящIэртэкъым ахэр дауэ зэхуытми. Ауэ ПащIэсырыху зэрырайон тхьэмадэм псори шыгьуазэт. СыткIэ пщIэн асыхьэтым ПащIэсырыху и гум шыщIар, ауэ дагьэ къызэрыж и

нэклум, жыдэдэуафэу, зэуэ зы гуфлэклэ кышцызэцлэнэри, и плэм сабыру итлэсхэжащ.

Маринэ-щэ? Маринэ, зэрыжалэши, и цыр зэцлэувэщ, фэ зэмыщхь цлуугьэнэхэмклэ зрилэри, и флэщ хьужащ езыр псом нэхьрэ зэрынэхь дахэр, зэрынэхьфлэри, и дамэхэр ишэцлэри, щалхуа абгьуэм ильэтащ, дунейр кыхьэхуну. Кьэралым ит нэхь университетыфлэхэм ящыщ кьиухри, франдж уэркь ехэжьа гуэрым и щыльху дэклэуащ. И адэр льэхьуэщым ихуащ, абы кыкыжа нэужь куэдрэ псэужакьым. Иджы дэ Маринэ щытлэагьур жьы дыдэ хьуа и анэм зэманкларэ кьрихэжьэурэ гьунэгьухэм яригьэляагьу сурэтымклэщ.

Мис апхуэдэу, и гьащлар иухри, зы дунейр клэудыжащ. Адэклэ кьытпэплээр тцларкьым. Сэ иджыри кьыщызоушыхь ди луащхэм, ди сабиигьуэм и таурыхь луащхэм. Зэманыр хэтлэсащ. Куэд цлэащ, мафлэ ныкьуэсыр кьагьанэу, цлалэхэр зэрызэбгьрыкыжрэ. Уафэ вагьуэншэм мазэ фаер и закьуэу исц. Щылэмрэ псылаагьэмрэ кьыспкьрохьэ. Щыхунлэм гьунэгьу зыхузоцлэ: модэ и льябжьэм пшаагьуэр зыщхьэщыль нэрымылэагьу псыр щожэх, лэуэляуэ ищлу. Льяагэщ. Иджыпстуи шынаагьуэщ, а жыжьэ кьыщына пщыхьэщхьэр уигу кьэбгьэкыжу, мы льяааплэм утетыну. Нобэми кьызгурылуэркьым апхуэдэр кьызэрыдгьэхьуфар.

Атлэ, пэж дыдэу щылакьэ нэгьуэцлэ еджаплэм щыщ а цлалэр, Маринэ щыдыхьэшхыу кьыджилажакьэ еджаплэр кьыщыдух жэщым Маринэ и гьусэу зэрызытраагьуэр. Тлэагьуртэжэ абы иужьклэ Кьуэш и нэхэм гьащлэ цлэмылэыжу зэрыхьуэр – сытыт абы дыщлэщыдыхьэшхыр, и дамэм дытеулуэжурэ, тедгьуэу хуэдэу, щыжетлар: уи щхьэм иумыгьэхьэ, апхуэдэщ ахэр псори. А дакыкьэм ар зэцлэзыубыда гуауэм зыдигьэшри, езым и клэуэцлэым зыгьэщцлэуплэ кьыщилэыхьуэжати, и гум и ихьэплэ-кыкыплэхэр зэригьэбыдар зэуэ гужьейгьуэм щидри, мы цлэым щыземьклуэ гуауэ кьэзылэщцлэым зэрыщыту цлэигьэнат, абы пигьэувын кьару имыгьуэтыжу...

Кьуэш мафлэм бгьэдэклэри, зытлэклэурэ тлэщлэагьушцыклауэ щытащ. Дэ дызэхэзежэрт, уафэагьуагьуэ уэшх кьэблаагьэм зэрызыщытхьумэн пщылэ кьызыхэтцлэыкыын дылэыхьуэу, – пшэхэр луащхьэ щыгум щызэхуэсырт, ильэсийр кьызэрыдухым и щыыхьклэ зэхэдубла зэхэсыртфлэзэтракьутэу. Псори клэийрт, зым адрейр, нэхь клээльэфу кыльытэу, игьэкьуаншэу, пщылэм ирикьун кьудамэ дгьуэтыртэжьым, дызыхуеину псор кьыздэдмыщтауэ кьыщлэклэат, жьыри, етауэ, лыр зэрыдгьажьэ мафлар нэхьри зэцлэигьэстырт, арати, абы зыгуэр клээльыплэын хуей хьурт, ар сэрат кьызылэысар.

Асыхьэту луащхьэм и нэхь льяааплэм, уафэ зэцлэуфлэцлэам кьыхэщу, Кьуэш зэцлэадияуэ зэрытетыр кьэслэагьуащ. Сэ абы дежклэ сунэтлащ, сыцлэклэурэ иджыри кьызгурымылуэжми. Уафэр шынаагьуэу кьэагьуэагьуащ. Гьунэгьу сызэрыхуэхьур зыхищла хьунти, Кьуэш кьэплээклащ, ауэ соцлэ сыкьызэрымьлэагьуэр – абы и хьуреагькыкыкы зыри щимьлэагьужу кьыпщыхьурт. Пшэ лувыр тыншу зэпызыушцлэ уафэхьуэпскыым Кьуэш и нэклэур зы наплэзыплэклэ кьыгьэнэхуащ. Абы и нэхэр апхуэдизу щылаэти, сэри, нэгьуэцлэ зыгуэри, мы луащхьэри, мо уафэри, зэрыдунейуи имыцлэыхухьэ хуэдэт. Зыгьээжри, луащхьэм елэащ – и льяабжьэр псы луфэ мывалээт. Асыхьэтым сэ зызыщцлэжу сыкылауэ кьыщлэкыынущ, сыт щхьэклэ жыплэмэ псори кьызэжэлэат,

кьэхьуар сыт, жыхуаІәу. СщІәртәкьым жәуапу ястынур, сә езым и кІәм нәсу кьызгурыІуатәкьым кьэхьуар. Сяужь кьиувәнү яжесІәри, Іуащхьәм и льяхьшапІәмкІә сыкьежәкІыгу псымкІә згьәзәнү сежьаш.

Кьуәш нәкІүкІә хәІубауә шылт, Іә сәмәгумкІә мывәшхуәм зришәкІауә. Сыхуәсакьыгурә кьызәзгьәдзәкІри, и щхьәр кьыщІәсІә-тащ, и нәкІүм хәуа мывә дзакІә цІыкІухәр кьыхәсхыжащ. Зы дакьикьәкІә и нәр кьызәтрихри кьәпләаш. Дунейм зиушәхуати, жьыи, псы ежәхым и Іәуәлъяуи щымыІәж хуәдәт – псори зәщІәувыІәри заушәхуат, мыгурыІуәгьуә гуәрым пәпләу. Кьуәш кьызәплъырт, сымәджәным иригьәша сабийм и плъәкІәу, зы напІәдәхьеигьуәм зи кьарур зыфІәкІуәда нә фагьуәхәмкІә, сәри езым сеплъырт си ныбжьәгьум кьыщыщІамкІә сызәрыукІытәри сызәрыкьуаншәри кьәзыІуатә нәхәмкІә. Зәи сщыгьупщәнукьым иужь дыдәу зә кьышыгуфІыкІыжыну хуейуә кьәпІәжбәжбә и Іупәхәр, си дунейр сухыхукІи кьызгурыІуәнү кьыщІәкІынкьым абы и иужьрей псалгьәхәм хәлгә щІәнәкІалгьәр: «ХьәщІащхьуә, сә сыт – сылгәпәрәпауә ара?»

Ілгәс бләкІахәм я Іугьуә фәпсым кьыхәщү, аддә гукьәкІыжхәм я дурәшплІәрәшым щопсәу а сабиигьуәм и хытІыгу нәкьыфІәщІыр, нәху шабә дыжыныфәр си нобәм кьысхухиутІыпщхьәу. Апхуәдәхәм деж мазә гьуәгу щәхумкІә...

ЦЫКІУЖЬЕЙ¹ И ХЫТІЫГУ

Адәм и пхьашІәсәмкІә пхьәм сәшхуә кьыхиупсыкІыгу, Тимур гуәщым щІәтт. Я куәбжәпәм кьыІухьа машинәм и макьыр щызәхихым, сәр стІол кьыдәгьәжым дильхьәжщ, пхьәхыр блыным кьыхәпІиикІ гьушІ Іунәм фІидзәжри, пхьәбгьу зәхуакум дәпләу уащ.

Зи нәгум гуауә ит цІыху зыбжанәм зәпаІыгьыгу бәкьулаушитІ² унәм щІахьәрти, Тимур абыхәм якІәлгыплъурә, фІәхьәләмәту гу лъиташ абыхәм я льякьуәхәр асфалыт цІыІум текІәзызыхь гьуәз пщтырым зәрыхәнәр. Бәкьулаушхәр зыхьхәр Іәнкуну кьыщызәтеувыІащ цІыхьәпІәм деж. А дакьикьәм даушыр зәузәзәпсәу «кьигьәчаш» унәм кьыщІәжа адә шыпхьум и кІий макь улыгьәундәращхьуәм. ЦІыхубзым и гьыбзәр пщІантІәшхуәм и дәнә щІыпІәмкІи кьыщыджәжырт, арати, Тимур егупсысащ: иджы абы и ныкьуәщІыр иухыжыну зы Іәмали иІәжынкьым. Упсахуәр ипхьәнкІыжу, сәшхуәри игьәпщкІун хуей хьунуш, адәм и Іәмәпсымәм зәреІусар зыми кьымыщІән щхьәкІә.

Сабәр зыхәсыхь дыгьә нәбзий гуәщым кьыщІидзәр зәхуащІу, цІыхухьуитІ гьунәгьуу бләкІри, псыкьуйймкІә ягьәзащ. Пәгуныр кьыздидщтәм, зыр щІоупщІә:

– Сыт, сабий кьәщІәна мыбыхәм?

– ЦІыкІуитІ яІәу жәлә, – жәуап кьрәт адрейм. – ЩІалә цІыкІур илгәс зыхьыл, хьыджәбз цІыкІур илгәсиплІ хуәдиз мәхьу.

– Еууей, – жи, гушцІәгьу хәлгәу. – Сыту си гур ящІәузрә.

Ахәр псы ефәш, я пщәр псыф ящІш, бәльтокукІә ялгәщІыжри, унәм кьыбгьәдәт дәшхуей жыгым и жьауәм щІәуәжәщи, тугын йофә. Аргуәру машинитІ кьыІухьаш.

¹ ЦыкІужьей – КьухьәпІә Европәм и таурыхьхәм хәт цыкІужьей жьакІацә, щІым щІәлгь хьугьуәфІыгьуәхәр ихьумәу. /Гном.

² Бәкьулауш – цыхуитІыгым зәпаубыду зыгуәр зәрызәрәхьәм ироджә. /Носилки.

И джинс лъапэ кIэщIымрэ джанэ щхьуантIэ Iэгьуапэншэмрэ якIэрыщIа упсахуэхэр егугьунэурэ кIэригъэщыжри, Тимур гуэщым кыщIэкIащ. Гьунэгьу цIыхубзхэр, я нэгум гузэвэгьуэ кьищу, чэзууэрэ пщIантIэм кыдыхьэрт, унэм щIыхьэрти, я гуIэ макьыр абы кыщIэIукIырт. ПщIантIэм цIыхур кыщызэхуэсырт, дэнэкIи щызэхэпхыр зыт: «Сыту гуауэ, сыту гуауэшхуэ!» ЩIэупщIэхэрт: «Дауэ мыгьуэ ар кызырэыхуар?»

– ЗэрыжаIэмкIэ, – жэуап кьатырт, – я машинэ псынщIэмкIэ хьэлъэзешэм еуащ. Зэуам зыри кыщыщIакьым, езыхэр...

– Зеиншэу кьэна сабийхэращ гущIыхьэр!

– Ара мыгьуэщ.

– Сыту насыпыншагъэшхуэ-тIэ!..

Тимур, и лъэгур асфалыг пщтырым щIисыкIыу, пщIантIэр зэпиупщIри, щхьэгубжэ лъабжьэм иIэ удз гьэгьа хьэсэм хыхьащ. Гуащэнабдзэ¹ плыжьыбзэм тес бжьэр трихури, удз гуэрэным и щIыбагьым и вакъэ хьарыр кыдихыжащ. Ар щитIэгъэжу здэщытым, щхьэгубжэмкIэ кьэзылгъэгуа гьунэгьу цIыхубзыр кыщIэкIащ. Нэпсыр зыщIэз и нэхэмкIэ сабийм кьеплгурэ жIэ:

– А си щIалэ цIыкIу, дауэ фыхьужыну мыгьуэ иджы фэ, – IэфIымэ кызыкIэрих и Iэгу пхьашэхэмкIэ щIалэ цIыкIум и нэкIум Iэ кыделъэ. – НакIуэ дыдей, – жиIэри, и Iэпэр иубыдащ. – Дыдей ущыIэнщ, ди Рустам удэджэгунщ. Лусэ дэнэ щыIэ? Уэрамым дэт? Ари кьэдгьуэтыжынкъэ иджыпсту.

Тимур я пщIантIэм дишэри, хьэщпакьым деж щигъэтIысащ, гьэмахуэ пщэфIапIэмкIэ кIуэри, мыIэрысэ дэлэн хуабэ, тхылбьымIэ дыщафэм кIуэцIышыхьа кIэнфет Iэбжьыб, кхьужыпыс щIыIэ зэрыт птулькIэ кыхуцIихащ. ИтIанэ и кьуэ Рустам еджащ. Кьызэралтыхьуэр зэрижагьуэр кызыхэщ макъ пкIэунэм кьиIукIащ. Абы унафэ хуищIащ, занщIэу кьехыу, Лусэ кьигьуэтыжыну, езыр кьэкIуэжыху-кIи сабийхэм я гьусэну. Рустам щхьэхынэу кьигьэугьащ: «Хьунщ, кьэзгьуэтыжынщ», – ауэ пкIэунэм кьехыну епIэщIэкIакьым.

Тимур псы IэфIым ефэщ, зэрыщIыIэтыIэр и гуапэу, итIымкIи кIэнфет кьищтэри (щIыIальгэм кыдаха кьудейуэ арагъэнт), и жыпым иригъэзагьуэрэ уэрамым кытехьащ. И уэгу цIыкIухэм дыгьэр кьедэхэщIащ. Нэбзийхэм я гуащIагьыр хуэмышэчу, и нэр щIиукуээнцIащ, иджы ар ещхь хьуат и джанэ Iэгьуапэншэм тет псэущхьэ нэжэгужэ цIыкIум. ИщхьэрэкIэ здехым, жьауэр кыщхьэщыхьэри, зы дакьыкьэкIэ дунейр нэхь щIыIэтыIэ, гурыхь кьэхуащ. Абы игу кьигьэкIыжащ дамэ лъэныкьуэкIэ дыгьэр щIихьумэрэ дунейр щIыIэрэ кIыфIу кьэзыгъэнэф бзуушхуэм теухуауэ и адэм кыжриIэжауэ щыта хьыбарыр. Ауэ иджыпстурейр ауэ зытIэкIукIэ дыгьэр зэхуэзыщIа пшэ гьуабжэ цIыкIут.

Унищ-плIы кызырэинэкIауэ, абы кыильэгьуащ сабийхэм ядэджэгуу яхэт Лусэ. Абы зыкыкIэрищIащ.

– Дэнэ уздэкIуэр?

– ЗыщIыпIи. Си кIэм укьимыувэ.

– Псым укIуэу арамэ, сэри сынэкIуэнущ.

– СыкIуэркьым сэ псым. Уэ Нинэхэ кIуэ, абы жиIащ я дей ущыIэн хуейуэ.

¹ Гуащэнабдзэ – удз гьэгьа лIэужыгьуэ. /Роза.

– Ыхьы, сымышцIэ уи гугъэ: псыраш, псы дьдэраш уэ уздэкIуэр!
– кIийрт Лусэ. – Уи гьусэу сыздумышэмэ, мамэ жесIэжынуш абь
имыщIэу уи закъуэ псым узэрыкIуэр.

– Сыту уделэ уэ, мамэ лIащ!

– Сыт щхьэкIэ?

– Папи лIащ!

– Сыт щIэлIар? Ахэр нанэ деж кIуащ.

– КIуащ, кIуащ!.. Аварие хьуащ! ПщIэрэ уэ «аварие» жиIэм
кьыкIыр?

– Ар мащэшхуэу ара?

– Уэраш мащэшхуэр! ЩумыщIэкIэ, уи жьэр убыд!

Тимур кьэувыIэщ, и жыным кIэнфетитI кьрихри, Лусэ хуишиящ.
Хьыджэбз цIыкIум и напэм хьарбызыпсыр кIэрыгьущхьэжат. И пэ
цIыкIури хэлэжьыхьауэ кьыщIэкIынут хьарбызыр гьэкIуэщIыными,
абы сабэр хиежауэ, иджы и пэнцIывыр фIейт. И щхьэцыр бжыакьуэ
цIыкIуитIу пыпхыкIат хьэфэ зэмышхьхэмкIи, и щхьэр игьэхьеиху,
щхьэцыкIэхэр дэуфафэрт. И нэхэр, псэ зыIут удз гьэгьа цIыкIуитI
хуэдэ, жыIэзыфIэщрэ дзыхь кьыпхуищIу кьоплырт. Зы кIэнфетыр
занщIэу экIуэцIихри, и жьэм жьэдигьэтIысхьащ, адреир губгьуэ удз
гьэгьахэм я сурэткIэ хэдыкIа и бостей цIыкIум иIэ бгьэгу жып за-
кьуэм иригьээзэгьащ.

– Хьунш, – жиIащ Тимур, – уздэсшэнш си гьусэу. Ауэ иужькIэ уэ
зыми жумыIэж дыздэщыIар. ИкIи зыми иумыгьэлъагьу а щIыпIэр.
КьыбгурыIуа?

– КьызгурыIуащ, – псынщIэу арэзы хьуащ Лусэ. – Зыми
жесIэнкьым.

Ахэр щыпсэу уэрамыр кьалэм и гьунэрат зыхуэзэр. Кьа-
лэ автобусхэм я иужьрей кьэувыIэпIэм деж щихуырт ар. Абыхэм
сэмэгурабгьумкIэ ягьазэщ, мывэ лъэмыжым икIри, губгьуэм кьы-
щыхутащ. Мыбдеж щыщIидзэрт Iуащхьэ щIыбагьым кьыдэс ипщэ
кьуажэм я мэкьумэш щIапIэм. Абы кьыпэпкIухьэрэ, лъэс лъагьуэм
утету мэз Iэрысэ цIырхьым укIуэцIрыкIмэ, зы жыг Iушэ закьуэ
кьыщыкI хьтIыгу цIыкIу зыхэт гуэлым ухуишэрт. Арат Тимур
зыхуиунэтIар.

Губгьуэ мэкьупIэм и бгьумкIэ екIуэкIыурэ, ипщэкIэ дэкIуейхэу
хуежьащ.

– Гуэлым докIуэ, – жиIащ Тимур. – МыбыкIэ гуэлитI щыIэщ.
Зыр мес, мобыкIэщ, пльагьурэ? – и Iэпэр ишиящ ижь лъэныкьуэмкIэ.
Лусэ и щхьэр ищIащ. – Ауэ дэ аракьым дызыхуейр. Дэ ипщэкIэ щыIэ
гуэлым дыкIуэнуш, кьуажэ щIыбым. Сэ абы папэ и гьусэу бдзэжьея-
щэ ськIуауэ щытащ. Уэблэмэ тIэунейрэ. Дэ жьыуэ дыдэкIырт, уэ абы
щыгьуэ ужейрт. Папэ кьызжиIат а гуэлым хэт хьтIыгум цIыкIужьей
щыпсэууэ. Абы иIэщ баш телъыджэ, икIи абыкIэ зыхуейуэ хьуар
кьегьэхьуф. Сыт хуейуэ щытми.

– НтIэ, абы сэ кьызитыфыну морожнэ кьом, пирожнэ кьом,
кIэнфет зэмышхь кьом?

– Дауи, кьыуитыфынуш. Сэ жызоIэри, абы сытри льокI. Ауэ
папэ жиIат сабий жыIэмыдаIуэхэм абы зыри зэрахуимыщIэнур. Сэ
нобэ папэ и пхьащIэсэр кьэсцтат, езым хуит ськьымышцIауэ. Иджы

цЫкІужьей, дауи, сэ зыри кысхуищІэну хъункъым. Ауэ уэ умызэра-
намэ, жыІэдаІуэу ущытамэ, кыпхуищІэну кыщІэкІынщ.

– А цЫкІужьейм ильэгъуа-тІэ уэ папэ и сэр кызэрыпщтар?

– Ильэгъуакъым, ауэ абы псори ещІэ. Ар удщ.

– Сэ Мадинэхэ я деж мэракІуэ варенъе зэрыль шейщІэт цЫкІур
щыскъутащ. Ари ищІэу пІэрэ?

– Сыт щІэпкъутар?

– Мадинэ и мамэм щыкыу зэхэтым щыщ шейщІэтыр цІэлэжын
хуей сурэтхэр зэрыт си тхылъым кытригъэувати, кыщы-
щІэслъэфыжым, шейщІэтыр елъэтэхри, къутащ. Мадинэ сэрэ сытым
щыгъуи дызэрану жиІэурэ шхыдащ. ШейщІэтыр езыр къутамэ, сэ сыт
си лажьэр? Иджы сыт, уи цЫкІужьейм зыри кысхуимыщІэну ара?

– Хъэуэ, кыпхуищІэну кысхуимыщІэну. ЗэфІэкІащ.

– Еплъыт а быдэжъым. Сыт-тІэ дэ дыщІэкІуэр? Сэ сыхуейкъым
абы ськІуэну. Абыи шхыдэу щІидзэнщ, Мадинэ и мамэм ещхъу.

– Дэ тыгъэ дыхуейуэ дыкІуэркъым абы. КъыбгुरымыІуэу ара?
Сэ абы селъэІунуц мамэрэ папэрэ кыгъэхъужыну. Ди щхъэм щхъэкІэ
дыщемылгъэІунуц, кытхуищІэн хуейщ. ПщІэрэ, цЫкІужьей
ущІелъэІу псор кыпхуищІэркъым. НэгъуэщІым щхъэкІэ ущелъэІум
дежщ кыщыпхуищІэр. Уи щхъэм щхъэкІэ уелъэІу хъуну кысхуимыщІэну ара?
Аращ папэ жиІар.

– Сэ сыхуейкъым нэгъуэщІым щхъэкІэ сылгъэІуэну. Сыхуеиххэ-
къым абы деж ськІуэну.

– Папэ-щэ, мамэ-щэ? Абыхэм дадэІэпыкыун хуейщ.

– ... Хъунщ-тІэ. Уэ езым плъэгъуа а цЫкІужьейр?

– Хъэуэ, слъэгъуакъым. Дэ махуэу фІэкІа дыкыкыуакъым, ар абы
щыгъуэм жейрт.

– Сытым деж-тІэ ар уэрамым кыщыдыхъэр?

– Сыт уэрам хьтІыгум! Абы уэрам лъэпкъ щыІэкъым. ХьтІыгум
кыщыкІ жыгым и лъабжъэм гъуэ щыщІащи, абы щожей.

– Дэ дауэ ар кызэрытлъагъунур?

– Гъуэм и гъунэгъуу зедгъэзыхынщи, дыкыеджэнщ. Папэ
зэрыжиІамкІэ, абы Оки-Фиокищ зэреджэр.

– А Оки-Фиоки ин?

– Ар цЫкІуш, ар цЫкІужьейщ-тІэ. Уэр нэхъри нэхъ цЫкІуш ар.

– Дызэреджэу кыкІыну а Оки-Фиоки?

– Дыгъэр кыухъуэу щытын хуейщ. Дыгъэр къепсу кыкІыну кысхуимыщІэну.
Дапщэрэ селъэІуат папэ абы пщыхъэщхъэу сишэну. «Дапщэщми зэ
дыкІуэнщ жэщу», – жиІэрт сытым щыгъуи.

– Уэ езыр щхъэ умыкІуэрэ?

– Ы-ы, абы и жыжъагъыр пщІэрэ уэ? Ауэ иджы Іэмалыншэщ.
Иджы папэ кыкІушыфьркъым.

– Сыт папэ кыщІимыкІушыфьр?

– Уи щхъэр гъуанэ уэ, бжесІакъэ папэ лІащ, жьсІэри. Мама лІащ.
Аварие хъуащ тІури. Аварие жыхуаІэр машинитІ эжъэхэуэу ис-
хэр щыкыІуращ. Сэ ар зэрызэхэсхыу, мурад сщІащ, гъэлым ськІуэу,
Оки-Фиоки кыэзгъуэтыну. Папэрэ мамэрэ щІым щІамылгъхъэ щыкІэ
дынэсын хуейщ абы и деж. ЩІалъхъа нэужь Оки-Фиоки и баш
тельдыджэмкІэ кыгъэхъужмэ, абыхэм зыкыщІатІыкІыжыну гугъу
хъунуш.

- Еуэ, дегьэлгэIу абы и баш тельдыджэр дэ кьыдитыну.
- Ыхьы, кьыуитынщ абы Iейуэ. Кьэсштэн хуеякьым сэ нобэ папэ и сэр. ИтIанэ кьыдитынкIи хьунт, тIэкIурэ дигьэIыгыну.
- Мис иджы ар уэ уи лажьэщ.
- Уэ-щэ? Хэт варенье зэрылгьа шейщIэтыр зыкьутар?
- Уи Iуэху хэлькьым.
- Арамэ-тIэ, уэри уи Iуэху хэлькьым сэ сэм сызэрeIусам...

Абыхэм зэуэ кьалгьэгьуащ я гьуэгум кьытехута кхьужьIарьсэр. Ар щытт жьы хьуа и кьудамэ хьэлгьэхэр щIым нэсу кьыгуигьэлэлауэ, ауэ а кьудамэхэм кхьужь япыттэкьым. Кхьужь зыпытыр и щхьэкIэрат. Псалгьэншэу зэгурыIуащ а кхьужь тIыгьуэжахэр кьыпычын зэрыхуеймкIэ.

– И льябжьэмкIэ пытахэр яшхыжащ. Мес, модэ и щхьэкIэм пытщ иньшхуэу икIи хьуауэ, – жиIащ Лусэ.

– Солгьагьу, – жэуап кьытащ Тимур. И жыпыр кьиунэщIащ, кьинэжа кIэнфетхэр удзым хидзащ, зэрыджэгу мывэри, ину уэзыгьэ-лгьагьу абджри абы кIэлгьыкIуащ. И щIыбагь жыпым кьрихат машинэ псынщIэхэм я сурэт зытет тхылгьымIэ зэкIуэцIыпхар, ауэ егупсысыжри, ирилгьэжащ.

– Уэ абы нэс удэпщейфынукьым, баши уиIэкьым, – жиIащ Лусэ.

– Дэнэ сэ мыбдеж баш кьыздизбгьэхьунур? – кьэгубжьащ Тимур. – Мывэ кьудеи щыIэкьым мыбдеж. Сыдэпщейнщи нэхьыфIщ.

Тимур вакьэр лгьыхащ, и джанэ Iэщхьэншэр гьуэншэдэ лгьапэ кIэщIым егугьуу диупщIащ, кьыпич кхьужьыр дилгьхэ хьун хуэдэу, итIанэ жыг лгьэдийм кьыгуэщIыкIа кьудамэ кьуэбэбжьабэм зыкIэрищIэри, ерагькIэ абы теуващ. АдэкIэ нэхь кьудамэ лгьагэр иубыдри, жыг пхьафэ пхьашэм и лгьакьуитIымкIэ зришэкIащ, папщэрэ щэIуу, жыг кьудамищыр щызэхэкIым нэс дэпщейащ. Кьудамищми я щхьэкIэм пытт дыгьэ нэбзийм зыхэзыгьэфIыхь кхьужь хьуахэр.

– Мис ахэр, ахэр кьысхупыч! – унафэ ищIт Лусэ.

Тимур кьудамищым я зым дэпщейуэ щIидзащ, и Iэри, и лгьакьуэри гуанэхэм зэхафыщIэу. Зэ кьехуэх хуэдэу хьури, зиудыгьужащ. И мурадым нэсыным кьэнэжа щыIэтэкьым, ауэ и Iэр кьиутIыпщыну дзыхь ищIыртэкьым – кьудамэ гьуар уигьэшынэу кьэчащи, сыт хуэдэ дакьыкьэми пыщIыкIыну хьэзырщ.

– Уэ дэпщей, дэпщей, – трегьэгушхуэ Лусэ, – тIэкIунитIэщ кьэнэжар.

Тимур тIэкIу кьыкIуэтыжри, кьудамэр игьэсыс хуэдэу ищIащ, ауэ кхьужьыр мащIэу хьея фIэкIа, кьыпыхуну и мурадтэкьым. Апхуэдэу щыхьум, нэхь тегушхуауэ, ину игьэсысащ жыгыр, икIи, зыкьыищIэжыну хунэмысу, кьудамэм и гьусэу, щIым кьехуэхыжащ езыр. И Iэм IэщIэлгьа кхьужь тIыгьуаитIри кьыIэщIэпIытIат. И натIэм иIэ кьытхьам зыкьригьащIэртэкьым, япэщIыкIэ зыхищIэххатэкьым, ауэ и лгьэпкьынэм деж бжыбжьырт. Еплгьмэ, а бжыбжьым деж кIыхьу фэр щытэльэфат, кьытхьа цыкIу иIэм лгьыр хуэм-хуэмурэ кьытеувэрт. Тимур щэхуу, тхьэмыщкIафэу гьыуэ щIидзащ.

Лусэ кхьужьыр кьыищтэри, и фэ быркьуэшыркьуэм нэпсейуэ и дээр хиукIащ, фом хуэдэу IэфI кхьужьым и псыр и Iэпхьуамбэ цыкIуэхэмкIэ кьыдэжу. ИтIанэщ щыжиIар:

– Умыгъ, мис ахэр. Мыбы зы, хы, плы пытц. Уэрэ сэрэ дрикьунуц.

Лусэ кхъужьыр шхын иухырт, Тимур, кыхэгъыкыгурэ, икIэм-икIэжым кыщытэджыжам. КхъужьхэмкIи емьплъэкIыжу, вакъэ хъархэр лъитIэгъэжаш, и жыным къриха хъэшпыхэр ирилъхъэжри, ещIэкъуауэу и гъуэгу техъэжаш.

ЛъэбакъуитI-шы зэричу, Лусэ тхъэусыхэу щIидзаш, и Iэпэхэр зэкIэрыпщIэу, итхъэщIын хуейуэ жиIэу.

– Дэнэ сэ уэ псы кыздыхуисхынур? – идакъым Тимур. – Мыбдежым псы щыIэкъым. Мис араш – зыкыскIэрыпIун хуеякъым. Иджы сэраш псомкIи къуаншэр.

Ауэ Лусэ гынанэрт, и фIэщу къэгъыну хъэзырт.

– Догуэ зэ, кыспэплъэ, – жиIаш Тимур. Абы тхъэрыкыуэфым и тхъэмпэшхуэр кыпичри, Лусэ и Iэр хуилъэщIаш.

– Зыри кIэрихакъым абы, – аргуэру гынанэу щIидзаш хъыджэбз цIыкIум. – Псы схуолIэ. Сэ псы сыхуейщ.

– Зыхуэгъэшэч, – кыфIэмыIуэхуу, жэуап къритащ и дэльхум, – гуэлым е, мыхъуми, фермэм дынэсыху.

– Сыхуейкъым гуэл лъэпкъ, сэ унэм сыхIуэжынуц.

– Ыхы, кIуэ. Сэ усIыгъ уэ? СIо, пщыгъупщэжауэ ара дыздэпIэщIэн хуейр? – Лусэ хуэм цIыкIуу гырт, ауэ и дэльхум зыкыскIэрымыгъэхуу, и ужыым иту кIуэрт.

Ауэрэ дыгъэм зигъэпщкIуаш. Пшэ фIыцIэ гуэрэн зыбжанэ щтIэIаштаблэу уафэ джабэм ирикIуэрт. Iуашхъэ щыгумкIэ жьы мащIэ кыщыкыуэуаш. Гъуэгу хъэндьрабгъуэ къащыхуээзэрт, ауэ Тимур, япэхэм хуэдэу, абыхэм якIэлъыжэртэкъым. Иджыпсту ахэратэкъым абы и Iуэхур. Ауэ Лусэ, и гынри щигъэтауэ, фIэхъэлэмэту кIэлъыплъырт, кыздикIри кыпхуэмыщIэу, ахэр зэуэ кызэрыху-тэмрэ удз лъагэхэм я пабжьэм зэрыхэкIуэдэжымрэ. Iуашхъэ лъапэм щынэсхэм, Лусэ сомэжалIэ, согъутхъэж, жиIэу щIидзаш.

– Хъунц-тIэ, зыдгъэпсэхунц. Папэ дэрэ мыбдежт сыт щыгъуи зыщыдгъэпсэхур. «ТIэкIу зыгъэпсэху», – кызжиIэрт, сэ сеша нэхъей. Сэ сешыххэркъым езыр. – Тимур етIысэхри, и уIэгъэр зэпиплъыху хуежыаш. Лъыр тегъущхъэри, морафэ-сагъызыфэу вэгъу техъухыжат. Хуэсакыпнэурэ и IэпэмкIэ еIусэрт, кыпнэщылъ Iуэху гурымыхьым егупсысрэ и нэкIур зэригъальэу – пщыхъэщхъэ и анэм псы хуабэкIэ уIэгъэр итхъэщIынуэрэ, зи щIыIагъым укыигъаскIэ хушхъуэ кыщичхуэжынуц.

Лусэ, аргуэрыжыти, къэныхъаш. Иджы и тхъэусыхафэр удз лъагэр кыхъэуэрэ зэрыримыгъэтIысэхырат. Тимур бгъэдыхъэри, здэтIысынум деж, лъабжьэри зэригъусэу, удзыр къричу щIидзаш. Лусэ, и гъуэншэдэ цIыкIур ирихъэхри, и бостейр и бгъэм нэс дрилъэфэуэ, абы ищIэм кIэлъыплъырт.

– ЗэфIэкIаш, – жиIаш Тимур. – ТIыс иджы.

IукIуэтри удзым хэгъуэлъхъащи, ар уафэм доплъей. Абы иджыри пшэхэр, пIэщIэгъуэр яIэу, щызэхэзежэрт, нэрымылъягъу уафэ Iэхъуэм зыщIыпIэ иху хуэдэ. Зэми зэхэзэрыхьым, итIани зэхэкIыжурэ, абыхэм къагъэхурт ныбжь хъэлэмэтхэр. Мес, хъэм и щхъэ фIыцIафэр хиIуаш зи гъунэхэр Iугъуафэ пшэ сырыху гуэрэн цIыкIум, абыхэм иджыри тIу къахэзэрыхъыжри, зыми имыльэгъуа псэушхъэ шынагъуэж, абрагъуэ хъужауэ, къагъэщIаш. А сурэтри лъэлъэжри, хъэуам

кышызыльэтыхь блэ хъужащ, и адэм и гъусэу ягъэлъэтауэ щытам ещхьу, ауэ мыбы кIапэ IуэнтIа-шэнтIа иIэтэкъым. IуащхьэмкIэ макъамэ кьиIукIащ.

– Си жеин къокIуэ, – жиIащ Лусэ. – Сэ нобэ сыжеякъым.

– Ыхьы, ужеинуш иджы. Уэ зэи ужеин бдэртэкъым, мамэ махуэу ущигъэгъуэлъхэм деж, – кыжьбэхолъэ Тимур.

– Иджы сыхуейщ.

– СытууIейуэ. НтIэ, сэсизакъуэ ськIуэнщ, уэ къанэ. КъыбгурыIуа?

– Тим, кхъыIэ, дыгъэкIуэж унэм, сэ сошынэ адэкIэ ськIуэну. ИкIи мамэ кьыдэшхыдэнущ.

– Сэ си закъуэу сокIуэ, уэ узэрыхуейщ. КIуэж, ухуеймэ, унэм.

Апхуэдэу жиIэурэ Тимур къэтэджри, зэрифIэщыр кьигъэлыгъуэу, ежьащ. Ауэ лъэбакъуэ зытIуш нэхъ имычауэ къэувыIэжащ. ИкIи зэуэ гу лъытащ япэмыжыжьащэу удз кIыр лъагэм, Iэгъэбэгу хужьым ещхьу, кыхъэщ пыIэ хъуреишхуэм. А пыIэм зэ зы лъэныкъуэмкIэ, зэми адреимкIэ зигъазэрт. Лусэ, псынщIэу зридзыхьу, гъуэлъын зэрыхуейр гуригъаIуэри, езыми ныбафэкIэ зыхидзаци, мэпщ и шыпхьум деж.

– Мобдежым егъэлеяуэ Iэгъэбэгущхуэ кыщокI, – жриIащ абы, и бэуэкIэр кыпиубыдурэ. Ауэ абы псэ Iутщ, мэхъей. Ар уду пIэрэ, псэлъэкIи ищIэу. – Иджыри и гупсысэ гуэрхэмкIэ и шыпхьум дэгуэшэну хъунт, ауэ Iэгъэбэгу-пыIэр удзым хэтурэ къазэрыщхьэщыхьэр кьилъэгъуащ. Езым и щхьэр щIым нэс ирихьэхри, Лусэ щIихьумэну, и Iэр трилъхьащ, гу кылыамытэу къэнэнкIэ гугъэу. Iэгъэбэгур занщIэпсу езыхэм къахуэкIуэ хуэдэт, къэкIуэтэхуи, удз щхьыщхь макъыр нэхъ гъунэгъу икIи нэхъ ин хьурт. ИкIэм-икIэжым, Iэуэлыауэр зэпыуащ. Тимур и щхьэр кьиIэтащ.

– А-а, хьэкIэпычхэ, фэра мыбы щыIуащэщэр? Сэ си гугъаи... Хуабжы бэлэрыгъауэ фыгъуэлъащ мыбдеж. Си шэмэджымкIэ удзыр кыщIэзгъэлъатэмэ-щэ? Ы-ы? Дауэт итIанэ физэрыхьунур? Удзыр лъагэщ, гу флызымытэххэнкIэ хьунут.

Абыхэм я пащхэм итт пщIэнтIэпсыр зыщIэзыфа джанэ, шырыкъум дэупщIа гъуэншэдж зыщыгъ, ушщIэ пыIэ зыщхьэрыгъ лыжь цIыкIу. И нэ гъуабжэхэмкIэ ар гуапэу сабийхэм къеплъырт, икIи губжь лъэпкъ щIэлъ хуэдэтэкъым. СабиитIыр къэтэджыжащ.

– Сыту жыжьэ фыкъэкIуа, – пещэ лыжьым. – Фэ мобыхэм фрагъусэу арагъэнщ, – желэ, макъамэр кыздилукIымкIэ и Iэр ищIурэ. – Феплъ фи мамэхэмрэ папэхэмрэ си мэкъупIэм иращIам – машинэкIэ зэхаутащ... адэкIэ-мыдэкIэ, адэкIэ-мыдэкIэ... Пэжщ, япэм мыбдеж гъуэгу кIуэцIрыкIыу щытащ, ауэ иджы щыIэжкъым, вэжащ, удз хэсэжащ. Гъуэгур иджы мес мо-о-дэ щыкIуэцIрокI, ауэ фыфейхэр мэщхьэх кыпакIухьыну... Абыхэм мыпхуэдэу жыжьэ фыкъаутIыпщын хуеякъым – фыгъуэщэнщи, мэ. ФынакIуэ-тIэ си деж. Шэджагъуашхэ тщIыну игъуэ дыдэщ. Си закъуэ сышхэну сфIэзэшыгъуэщ. Хьэлэмэтыращи, япэхэм сызэшыртэкъым. Си къуэрылъхур кысхуашати, мэкъуауэм кыздэсшэурэ сесащ. Иджы ар си мыгъусэу губгъуэм сыкыхьэжыфыркъым. Ар щызигъуса махуэхэр си нэгу кыщIэзгъэхьэжмэ, си гур ечатхьэ.

Лыжьым цIыкIуитIыр шыдыгум бгъэдишащ. НапэIэлъэщI тепхьуауэ, абы и жьауэм щIэлът и шэджагъуашхэр зэрыщыту: нащэ, помидор кыщIэчагъащIэ, джэдыкIэ гъэваищ, щIакхьуэ Iыхьэшхуэ, кхъуей, шху птулъкIэ.

– Фэ нобэ фхуагъэхъэзырыр сцІэркьым, лы фхуагъажьэу кьыщІэкІынщ, ауэ сэ сиІэр мыращ, – жиІэурэ, сабиитІыр игъэтІысащ.

– Сэ си Іэпхуамбэхэр зэкІэропщІэ, – жиІащ Лусэ, и Іэ цІыкІухэр лЫжьым хуишийуэрэ.

– Ар Іуэху-тІэ, – кьыпэджежаш лЫжьыр, – иджыпсту тэмэм тщІыжынкъэ. Сэ сыщылажъэкІэ псы сефэркьым, сегъэпщІантІэри. Ауэ зыгуэркІэ сыхуей хьумэ, жызоІэри, шыдыгум итщ. Мис, хуей дыхъуакъэ иджы. Хъарбыз пшхауэ ара? Къэхъыт мыдэ уи Іэ цІыкІухэр, дгъэкъэбзэжыни. – ХуитхъэщІри, напэІэлъэщІ текІыжамкІэ егугъуу хуилъэщІыжаш.

– ИІэт, фышхэт, фышхэт. Ерыскъыр ІэфІщ, зыгуэрым щыдэбгуэ-шым деж.

Пластмасс стэканым шху хурикІэри, Тимур хуишияти, ар абы занщІэу ирифаш, икІи, Лусэ шху фІэмыфІу, щемыфэнукІэ хуримыкІэм нэхъыфІу лЫжьым жриІащ.

– Сефэнуц-тІэ, – губжьауэ кьоль хъыджэбз цІыкІур. – Сэ псы схуолІэ.

И шху стэканыр ирифаш, зэпишу, зызэхуишэу, ирифым ІэфІ щІэлъуи зыхимыщІэу. Ар иухри, хуаукъэбза джэдыкІэмрэ кхъуейр зытель щІакхъуэ Іыхъэмрэ кьищтащ.

Япэмыжыжьэу шу блэжаш, абдежым лЫжьым и шыд щІыІэпсым¹ щыхъуакІуэр занщІэу къэкІиящ. ЦІыкІуитІри кьыщылъэтащ, апхуэдэ макъ шынагъуэ зиІэ псэуцхъэр зрагъэлыагъуну. Иджыри къэс абы гу лъататэкьым.

– Хэт ар? – щІэупщІащ Лусэ.

– Ар си шыдыращ, – жиІащ лЫжьым. – Сэ удзыр пызоупщІ, мэкъуу згъэгъуну, абы унэм ешэ.

– Дэ ди дадэ и шыдыр ууейм нэхърэ нэхъ инщ, – зыщытхъужаш Лусэ. ИтІанэ игъэтэмэмыжаш: – Абы ейр шыдышщ.

ЛЫжьыр гуапэу кьыпыгуфІыкІри, жиІащ:

– Фи дадэр насыпыфІэщ, куэдрэ тхъэм игъэпсэу. Фэри фыкъэхъу, ар вгъэгуфІэу.

Ар тыншу тІысащ, зыгуэр къажриІэжыну зэрызигъэхъэзырыр ІупщІу. ТІэкІурэ гупсысэри, пищаш:

– Сэ си кьуэр къэкІуэжат, илгъэсиплІкІэ дызэрымылгъэуауэ. Ар зэи хуцІыхъэркьым. ИкІэм-икІэжым, кьысхуишат и кьуэр, уэ уэщхъэкІэпыч гуэрщ ари. – Тимур и щхъэм Іэ кьыдилъащ. – Мэкъуауэ кьыздэсшэрт, ипэхэм шыдым тетІысхъэн шынами, иужьым фІэфІ хъужат. Иджы кІуэжахэщи, аргуэру си закъуэщ. СызоупщІыж, сытым щхъэкІэ, хэт щхъэкІэ сыщІэпсэур? Нобэ кьызгурыІуащ сэ сыщыІэми сыщымыІэми абыхэм я дежкІэ зэрызэхуэдэр. Си кьуэр спэІэщІэу куэдрэ псэуащ, сщыужаш. Сэ псори кьызгуроІуэ. Сэ фэ фхуэдэ си гьусэкьым. Сыщхъэзакъуэщ. Аращ фи дадэр щІэнасыпыфІэр, абы фэ фриІэщи. Тхъэм игъэузыншэ. Сэ си закъуэщ. Си кьуэр кьыщІэкІуэжар и анэр, си фызыжьыр, дунейм ехыжати аращ – мазитІ мэхъу зэрыщымыІэжрэ...

– Ар уи анэшхуэра? – еупщІащ Лусэ.

– НтІэ, ар си анэшхуэращ, – нэщхъейуэ кьыпыгуфІыкІащ лЫжьыр.

¹ ЩІыІэпс – кьэзыухъуреихъхэм елгытауэ нэхъ щІыпІэ лъахъшэ, уэх. /Низина, лощина.

– Дэ ди мамэрэ папэрэ аварием хэхуащ, – жиІащ Лусэ.
– Ар Іейщ, аварием ухэхуэну. Тхьэм жиІэмэ, псэуц, узыншэхэц, фэ мыбы фыкыщашакІэ.

– Дэ мэгъу цІыкІужьейр къэдгъуэтыну дыхуейц, – увыІэртэкьым Лусэ. – Абы лъэмыкІ щыІэкьым. Абы мамэрэ папэрэ игъэхъужынуц, сэри саугъэтхэр къызитынуц.

Тимур щымт.

Лыжбыр къэтэдждри, и шэмэджыр иуІуу щІидзаш. ИтІанэ жиІащ:

– Сыту фІыт а мэгъу цІыкІужьейм сэри сыхуэзамэ. Сэ абы сыщІельэлун симыІэ фи гугъэ? ИІэ, иджы фыфейхэм деж фыкІуэж, армыхъумэ гузэвэнхэц.

Тимуррэ Лусэрэ яунтІащ макъамэ гуакІуэмрэ Іугъуэмрэ къыздикІ Іуащхьэ лъапэмкІэ. Абыхэм япэгъунэгъу дыдэ хьуахэт, Лусэ, ешауэ, адэкІэ мыкІуэфыну жиІэу, тхьэусыхэн щыщІидзам. Арати, Тимур и шыпхьур и щыбыкум иригъэтІысхьащ, шырэ шы зэтесрэ щыджэгум зэращІу щытам ещхьу. Дэлъхум и щыбым къыщихутэм, Лусэ арэзыуэ къыпыгуфІыкІащ, игу къэкІыжа хьунт а джэгукІэм къыдэкІуэу щыта нэжэгужагъэр.

МафІэр къеблыху, Іугъуэр нэхъ Іув хьурт, макъамэ зэпышым нэхъ псынщІэкІэ зихьуэжащ, ину жаІэ псалъэ зырызхэр зэхэпх хьуащ. Тимур и къарур иуху хуежьащ, джелэным зытІэкІуц иІэжыр, къэувыІауэ зыгъэпсэхун хуейц. Лусэ и щыбым иригъэкІын и мурад у зиузэхуат, ауэ хьыджэбз цІыкІум, апхуэдэ къращІэнкІэ хьуну игу къэмыкІыу, къызрещэтэхыр къыщыгурыІуэм, и дэлъхум и пщэм нэхъри зыкІэрищІащ.

– Ех зэ, сыботхьэл! – жиІэу къэкІийри, и пщэм быдэу къешэкІа Іэ цІыкІухэр зэригъэутІыпшащ. Тимур шабэ гуэркІэ куда къэп Іэпыхуа хуэдэу, макъ ищІу, Лусэ удзым хэхуащ.

– Сыт, лъакъуэкІэ умыувыфу ара? – кІиящ ар. Ешари и жагъуэ хьуари хузэхыхьэжауэ, Лусэ къэгъащ.

Тимур, аргуэру удзым хэгъуэльхьауэ, уафэм доплъей. Абы къыщІельэгъуащ япэрэй ныбжь хьэлэмэтхэм хуэдэ зыхымылъягъуэ пшэ фІыцІэ гуэрэнхэр. ЩыпІэ-щыпІэхэм – пшэхэм я зэпытхьыпІэм хуээу – зэуэ къыдидзт дыгъэ нэбзийхэри, зы напІэдэхьейгъуэкІэ мэкъупІэм и Іыхьэ гуэр ямылейуэ къагъэнэхурт. Хьуреягъым пщІащхьуэхэр щызэрызехьэрт, апхуэдизкІэ щІым гъунэгъу зыкъыхуащІти, Тимур егупсысащ: хьэндырабгъуэ къызэраубыд хьэш иІамэ, пщІащхьуэри къриубыдыфыну къыщІэкІынт.

– Дыщыс хьунукъым, – жиІащ абы зэуэ. – Дыгъэр къухьащ, дэ абдеж дыщыІэн хуейц. – Къэтэдждщ, зиутхыпщІщ, Лусэ и Іэпэр иубыдри, ежъащ.

– Дауэ псым дызэрыхыхьэнур? – щІэупщІащ Лусэ.

– Псы Іуфэм деж сыт щыгъуи кхьуафэжьей щытщ, сэ езым слъэгъуащ. Ауэ къурагъ дыхуеинуц. ЗыгуэркІэ ар кхьуафэжьейм имылъу къыщІэкІмэ, къызэрыгуэкІ баш къатщтэми хьунуц. Ар щІэбгъакъуэурэ ныджэм утокІри, кхьуафэжьейр псым есу йожьэ.

– Абдежыр куукъэ?

– Хьэуэ, куу дыдэкъым. Папэ и бгъэгум къыхуэсыну жеІэ.

– Уоу.

Ахэр здэклуэм машинэм хуэзанщIэ хьуати, кьыпаклухьыну хуежыащ. Машинэ кьуагьым щызэхэст цыхухьуитIрэ цыхубзитIрэ. Зы цыхухьур мафIэм бгьэдэтт, лы игьяжьэу.

– Ей, цыклухэ, – кьеджаш абыхэм мафIэм бгьэдэтыр, – иIэт, мыбыкIэ зыкьревгьэхьэкIыт. – ЦыклуитIыр гуитIщхьитIу кьызэтеувыIащ. – ИIэ, иIэ, кьэвгьэш, фымыукIытэ. Зинэ, кьахуэхьыт сабийхэм Iэпээкьуэтрэ¹ жызумрэ. – Цыхухьу гьуэншэдз зыщыгь хьыджэбз щхьэпэлъагэр кьыщылъэтри, пакетхэм ящыщ зым итIэщIыхьа нэужь, щIагьэкIуар иIыгьыу кьигьээжащ.

– Уоу, сыту сабий дахэ мыхэр! – жиIэурэ кьабгьэдыхьэрт ар.

– Мобдеж мэкьу щеуэ лIыжьым и гугьэщ фэ фыдипапэрэ фыди-мамэу, – жиIащ Лусэ, кьыхуашияр кьыIихьурэ.

– Iэджэ нэхь нэхьыфIти фэ фхуэдэ сабий пIа хьэзыр кьээгьуэтыну, – жэуап кьытащ цыхубзым. – ФыкьэтIыс ди гьусэу, мес мо пIэипхьуэ кIапэм фытетIысхьэ.

– Дэ дежьэжын хуейщ, – жиIащ Тимур, зэман игьэкIуэдыну хуейтэкьыми.

– Дэ Оки-Фиоки деж докIуэ, – кьыщIигьуащ Лусэ.

– Ар хэт? – яфIэгьэщIэгьуэнащ балигьхэм.

– Ар мэгьу цыкIужьейщ, абы баш дахэ цыкIу иIэщ, езыр гуэлым щопсэу, гьуэм ису, – кьагуригьэлуащ Лусэ. – Абы сытри хузэфIокI.

– Дауи, апхуэдэ баш телъыджэ щилэкIэ, лъэкIынщ, – арэзы кьы-дэхьуахэщ абы.

– Цыклухэ, зэ фымыпIащIэ, – жиIащ мафIэм бгьэдэт лIым, – сэ иджыпсту шашлык пщтыр фэстынущ. Зинэ, кьысхуэхьыт псынщIэу тепщэч цыкIу. – Лыр кьупщхьэ тепщэч пIащIэм иригьэлъалъэри, яхуишиящ: – Мэ, гьуэгум щыфшхынщ.

– Фермэм кьикIа хьунщ ахэр, – жиIащ адреи цыхухьум. – Мыбы пэмыжыжьэу фермэ щыIэщ, абы унагьуэ щопсэу. ИIэ, фыкьэжэ, сэ сыхьэзырщ.

Тимуррэ Лусэрэ я гьуэгу техьэжащ, кIуэрькIуэм тету лы пкьыщIэ² пщтырыр ягьэныщкIуурэ. Щызэдэуэн щхьэусыгьуи кьы-хэмыкIыу – фIыкьэ псори зэхуэдэу щыгуэшама деж – Iэпээкьуэтымрэ жызумымрэ лым трашхыхьыжащ.

– Абы яубгьуа я пIэипхьуэм псыIэфI телъащ, – кьызыхигьэщащ Лусэ, – дэ кьыдатакьым.

– Псори кьызэрызэщIэткьуэн Iэ куэд дэри тпыткьым, – абыхэм кьащхьэщыжащ Тимур. – Ахэр хьэлэлщ, кьыдатыну кьащыгьупща-уэ аращ. Мо мээ гупэм деж псынэ кьыщыщIож. Абдежым дыщэфэнщ псы. Адыдыд, сытым хуэдэу щыIэ а псыр.

Фермэм и гупэкIэ абыхэм кьащыпэщIэхуащ шы лъэхьаитIрэ абы-хэм я хьурегьыр кьэзыжыхь шыщIэ Iэлрэ. Зи тхьэкIумэ зэхуэдитIыр пыупщIа хьэ бэлацэшхуэ, кьыздикIари кьыпхуэмыщIэу, кьыкьуэ-хуащи, и кIапэ пыупщIар игьэджэгуу кьабгьэдэлъэдауэ, сабийхэр кьепэмыхь. Сытым кьыхэкIами, ар нэхьыбэу зэпэмыну хуейр Тимур и щыбагьым зыкьуэзыгьэпщкIуа Лусэт. Езы Тимури апхуэдизкIэ шынасти, хэтми зыгуэрим зыкьуигьэпщкIуэну хьэзырт. Хьэр Тимур и щыбагьым кьыдыхьэну яужь итт, ауэ Лусэ зылъигьэIэсыртэкьым. Ар кIийрт:

¹ Iэпээкьуэт – пхьэщхьэмыщхьэ лIэужыгьуэ. /Банан.

² ПкьыщIэ – псы зыщIэт. /Сочный.

– ЛукI, ЛукI, делэжь!.. Папэ сыкьеджэнуш иджыпшту..

Шынэм кьыхэкIыу зи макьым кьару кьыщIыхьа Тимури абы де-
жьурт:

– ЛукIыт мыдей! Хэт зыIуегьэх зыжесIар?! Аддэ кIуэ! Иджыпшту
сэ уэ пхуэфI сыхьунщ!.. – шынэщауэ и макьыр кIэзызырти, и псалгьэ-
хэр и бгьэм тенэжырт.

Апхуэдэ дыдэу, кьыздикIари-кьыздихуари мыгурыIуэгьуэу, зы
щIалэ цIыкIу щIопщI кIыхь иIыгьыу кьыкьуэхури, хьэм кьеджаш:

– Зидан, мэ, мэ! Си деж!

ЩIалэ цIыкIур Тимур нэхьрэ илгьэситI-щыкIэ нэхьыжыу фэ тетт.

– Фыщышына? – жиIаш абы дыхьэшхыурэ, хьэр езым ежэлIэжа
нэужь. – Фымышынэ, ар сабийхэм еIусэркьым. – Езым мо тIум я
пащхьэм балигьыу зыщилгьагьужу кьыщIэкIынут. – ПсынщIэу унэм
фыкIуэж, уэшх кьешхынуш, – кьажриIэри, и гьуэншэдэж зэв лгьапэ
кIэщIым и жыным кьриха IункIыбзэмкIэ шыхэм лгьахьэр кьрихыжы-
ну якIэщIэтIысхьащ.

– Уэращ сабийр, – жиIаш Тимур, ежьэжурэ.

Пэжу, хьуреягьыр зэуэ кIыфI кьэхьуащ. Жьыр, уигьэшынэу, нар-
тыху губгьуэм ирижэри, зиушэхужащ. ПшэцIэн хуейт. Фермэм
уфIэкIмэ, адэкIэ гьуэгур тIууэ зэхэкIырт – зым кьуажэм уишэрт,
адрейм чыцэ мэзым упхишти, гуэлым ухуишэрт. Жыжэ ЛукIыну ху-
нэмысу, уэшхым ткIуэпс пIащэ зырызурэ кьехуэхьыу щIидзэри, хуэмурэ
ин хьууэ хуежьащ.

– Мо унэ кIыхьым дыщIэгьэхьэ, – жиIаш Лусэ.

– Ар унэкьым, уэтэрщ, – кьыгуригьэIуащ абы Тимур, и лгьэба-
кьуэр псынщIэ ищIауэ, гьуэгум триIуэнтIыкIыурэ. – Абы жэщIкIэ
мэлхэр щIагьэхьэ. Сэ папэ кьызжиIауэ щытащ.

Уэтэрыр нэщIт. Езыхэр псыф дыдэ хьуатэкьым. УзэрыщIыхьэу
щыль хьэфэ шэрхь тебзэм тетIысхьахэщи, уэшхыр кьызэрешхым
йопль. Зэм теуж зищIым, аргуэру щIигьэхуэбжьэжурэ, кьешхащ сы-
хьэт ныкьуэ хуэдизкIэ, итIанэ зэуэ пичри, пшэхэр хуэмурэ кьалэм
щхьэщыхьэу хуежьащ.

Лусэ удз псыфым хэту кIуэн идэртэкьыми, Тимур и плIэм
иригьэтIысхьэри ежьащ. АрщхьэкIэ гьуэгум техьэжа нэужьы хьы-
джэбз цIыкIур кьыхуехыжакьым – гьуэгур уэшхым фIыуэ
игьэуцIынат, кумбхэм псыр инат. Арати, Тимур и шыпхьур адэкIи
ихьын хуей хьуащ, мывэшхуэ кьыхуэээмэ, зигьэпсэхун щхьэкIэ три-
гьэуэурэ. Ар гуфIат адэкIэ гьуэгур зэрыгьушэр кьыщилгьэгуам.

– Еплгьыт, мыбыкIэ уэшх кьыщешхакьым, – жиIаш Тимур, Лусэ
щIым здригьэуэвэхым.

Лусэзыри жиIэртэкьым. АпхуэдэхьыбарыщIэм аригьэгуфIакьым.
Хуэмейуэрэ, ар Тимур и ужьым иуващ. Абы и жеин кьакIуэрт.

Лгьэс лгьагьуэм ущIишэрт зи кьудамэхэр зэхэкIэжа жыг лгьагэхэм
я лгьабжэ жьауэм.

– Дынэсыным зытIэкIуш иIэжыр, – жиIаш Тимур, кьэгуфIэжауэ.

– Мыбы дыгьужь щыIэ? – щIэупщIащ Лусэ.

– Хьэуэ, мыбы щыIэкьым. Сэри абыкIэ сеупщIат папэ... Ауэ мыбы
кхьуэпIащэ щыIэш.

– КхьуэпIащэр ар сыт?

– Ар мэзым щыпсэу кхьуэхэращ. Абыхэм дзэ пIащэшхуэ яIутщ.

– Сыт-тIэ ахэр мэзым щыщыпсэур?

– Абы кыщальхуаши. Араш я унэр здэщыIэр.
 – Абыхэм сабий яшхрэ?
 – Хьэуэ, абыхэм яшхыр мышхумпIэщ¹, итIанэ дэ гуэрхэр. Ахэр нартыху хьэсэхэм щыхыхьэ щыIэщи, абы щыгьуэм щакIуэхэр фочкIэ кьоуэ.

– Сыт щхьэкIэ?

– Ямынартыху кьамыдыгьун щхьэкIэ.

Дэнэки ныбжь Iувхэр тридзэрт. Мэз льягьуэм абыхэм кьащы-хуээт льякьуэрыгьажэм тесу бдзэжьейцэ кьикIыж щIалэ цIыкIуищ. Щыми дзэл чыпылгэ зырыз яIыгьт, бдзэжьей мыин дыдэу зыбжанэ пыгьэлгэдауэ.

– Плягьурэ, ахэр псори гуэлым кьикIыжу араш. Мыбдеж дыдэщ ар, иджы гьунэгьубзэщ, – жиIэрт Тимур, Лусэ игури езым ейри игьэфIу.

Пэжу, куэд дэмыкIыу, кьэлгэгьуащ жьым псы шу цIыкIухэр зытез ищIа псы щыIуур. Нэхь гьунэгьуу щыт жыгым епхауэ, псы Iуфэм кхьуафэжьей Iутт, баш кIыхь и кIуэцIым илгьу.

– Плягьурэ, псори сэ зэрыжысIам хуэдэщ! – кьэгуфIащ Тимур. – Мы кхьуафэжьейм ису, псыкум нэс макIуэри бдзэжьей йоцэхэр. Нэхь бдзэжьейшхуэхэр гуэлым и нэхь куупIэм щопсэу, и IуфэмкIэ нэхь жьгьейхэраш щыIэр. Мес Оки-Фиоки щыпсэу хьтIыгур. Модрей Iуфэм дызэпрысыкIынщ.

Тимур вакьэр лыхьщ, кхьуафэжьейр кьыкIэритIэтыкIри, псым хыхьащ, абы и пэр хьтIыгумкIэ ириIуэнтIэкIыну. Гуэлыпс щыIэр и льякьуэм тель уIэгьэм ибжыащ. Кхьуафэжьейм Лусэ иригьэтIысхьэщ, кIэщIэрыIэжри ар псым трихуащ, езыри IэкIуэлгьакIуэу итIысхьэжащ. КьещIэ-нешIэурэ, ар хуэмурэ псы Iуфэм пэжыжьэ хьурт. Тимур кьурагьыр кьищтэри, кьызэфIэуващ. Асыхьэтым кьызэплгьэкIри, япэ дыдэу шынэр кьыпкьрыхьащ. ИхьуреягькIэ псэ зыIут щыIэтэкьым, псы гьуабжафэр, фIыкIэ укьимыгьэгугьэу, кхьуафэжьей льябжьэм щышкIуашкIуэрт. ПсынщIэу кIыфI хьууэ хуежыащ. А псом я щыIужкIэ и льягум зыхищIэр зэмыса, зыхуэхамэ гуэрщи, нэхьри абы зыкьыщегьэхьуж кьыщхьэщыжын зимыIэ гуэру. Ауэ, дауэ мыхьуми, кьурагьымкIэ гуэлым и щIэм еIусащ, икIи, жьы кьыкьуэуам зыпэщигьакьуэурэ, кхьуафэжьейр псым трихуащ. Лусэ абы и пащхьэм ист, жейм иIыгьыу.

Кхьуафэжьейр псы Iуфэ щIагь ятIэ цIанлгьэм трилгьафэри, макь дэгу ищIу кьэувыIащ. Тимур кьурагьыр кхьуафэжьейм кьридзри щIым тридзащ. Лусэ кьригьэувыкIати, ар псы Iуфэм тIэкIу IукIуэтри, удзым хэтIысхьащ. Ар абдеж кьыщинэри, езыр жыг закьуэмкIэ щIэпхьуащ. Жыгым и кьудамэ лгьэщхэр, жьым и ерыщагьым пэщIэувауэ, щIэурэ кIыргьыу пэщIэтт. Тимур нэхь гьунэгьуу щыбгэдыхьэм, жыгыр и тхьэмпэхэмкIэ кьызэщIэщхьыщхьащ. И щэхур ихьумэжыну мурад быдэ иIэу, кьыжриIэ хуэдэт: «ЗыIуегьэх мыбдеж, щIалэж цIыкIу, илгьэсищэхэм кьапхрысха си щэхур сэ уэ уэстынукьым». Мы жыгыр Тимур и нэгү кьыщIыхьащ лыжь губжыа хуэдэу. Хьэуэ, мы хьтIыгури, мы жыгри ещхьыжкьым езым япэу щильгэгуам зэрыщытам. Абы щыгьуэ гьэмахуэ пщэдджыжь пасэт, дыгьэ кьыдэкIуэтейм псы щыIу мамырым гуапэу кьытригьэлыдыкIырт мы хьтIыгу тельдыжэмрэ зи кьудамабэ удзыфэхэм заубгьуа жыг нэфIэгугьфIэмрэ,

¹ МышхумпIэ – жыгейм кьыпыкIэ жылэ. /Жёлудь.

мис абы и лъабжьэрат – езым дежкIэ зы шэчи абы хэлътэкъым – Iэмал имыIэу ныбжьэгъу зыхуэхъуну мэгъу цIыкIужьейр щыпсэур. Иджы мыр зыкIи абы емышхъыж щIыпIэщ. Дэнэ кIуа хытIыгум узыIэпишэу кызыIуихыу шыта и IэплIэр? Дэнэ щыIэ абы зыкъезышэкIыу шыта Iугъуэ щхъуантIафэ телъыджэр? Апхуэдизу фIыуэ илъягъуу куэдрэ зэгупсыса, щыхуэзэнум пэплъэу и гум щигъэфIа цIыкIужьейр дэнэ щыIэ? Апхуэдэу псынщIэу псоми зыхуэжыныр сыт кызыхэкIар? ЩIалэ цIыкIум аргуэру шына зыхищIащ.

– Папэ, папэ, – гужьеяуэ джащ ар, и макъыр езым кIимыщIыхужу. ИтIанэ, зэджэн хуейр зэрымыпапэр, атIэ цIыкIужьейр зэрыарар кIищIэжри, къарууэ иIэмкIэ гуоуащ: – Оки-Фиоки! Оки-Фиоки! – Зыри кыпэдэжэжакъым. И псалъэхэр жьы къэгубжъам кIипхъуатэрти, аддэ жыжкэ щыIэ мэзым ихьырт.

Тимур жыгым и лъапэм гъуэ кыщилъыхъуэу щIидзащ. АрщхэкIэ гъуэ лъэкъ абдеж щымыIэу кыщIэкIащ – цIыкIужьейр бзаджэм и зекIуапIэу хъуар игъэбыдэри, езыр щы щIагъым ехыжащ. Сыт щхэкIэ, ар мэгбукъэ, абы ищIэн хуейкэ Тимур зэреджэр, кыдэлэпыкъуну зэрыщыгугъыр.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

НтIэ, и гъуэр нэгъуэщI щIыпIэу пIэрэ здэщыIэр? ЗэрыхытIыгуу щIипщытыкIыу щIидзащ, гъуэ кыщилъыхъуэу, кумбу илъягъум ежалIэу, ауэ абыхэм гъуэ яхэттэкъым. ПсынщIэу кIыфI хьурт.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

ЩIалэцIыкIум и нэр нэпсым игъаплъэртэкъым. ЗыхуэмыIыгъыжу, жыг лъабжъэм щIэтIысхъэри гъащ. Абы кыщыхъурт къедыгъуаIауэ, къагъэпIауэ. И адэм кыигъэпIащ ар – щыпсэуркъым мыбы мэгъу цIыкIужьей. ИкIи щыIэкъым и папэмрэ мамэмрэ къэзыгъэпсэужын. Сыту зэуэ гужьейгъуэ хъуа Iуэхур а гупсысэм иужькIэ. ФIэкIыпIэншэу зэрызеиншэр кыпкърышасэу хуежъащ абы.

– Папэ! Папэ!

Япэм сыту фIыт а мэгъу цIыкIужьейр зэрыщыIэ гупсысэм урипсэуну, ар мыгувэу къэплъагъуным ущыгугъыну. Сыту псынщIэу шынар пкърыкIыжрэт, а псэущхэ цIыкIур дунейм зэрытетыр игу кыщыкIыжкIэ. Игурэ и щхъэрэ зэтелъу, сыту тыншу псэурэт, ахэр зэгуэр зэрызэхуэзэнур и фIэщ щыхъум. Иджы псори къэкъутэжащ. Папэ ар кыигъэпIащ, и гугъэ телъыджэм хигъэкIыжащ. Иджы абы иIэжынкъым папи, мами, мэгъу цIыкIужьейри.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

Тимур псы Iуфэм кыигъээжащ. Лусэ IэфIу жейрт, хъурейуэ зышыхъри и ныбэ цIыкIур и IэхэмкIэ щIикъузэжауэ. Кхъуафэжьейр щытыжтэкъым. Абы, дауи, игу къэкIатэкъым ар ирипхыну, иджы жьы дыджым Iуилъэфаш. Аддэ псы фIыцIэм и щIыIум щоцэнауэ абы и ныбжьыр. Зэпымычыжу кыщIэж нэпсым и нэр игъаплъэртэкъым. ЩIилъэщIыкIырт, ауэ убыдыпIэншэу аргуэру къежэхырт.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

Ауэ хытIыгум ихъумэжырт езым и щэхур.

ЗэыдзэкIар **ХЪЭЦЫКIУ** Раисэщ

Усэхэр

ЗЭГЪЭЦТОКЪУЭ Людэ

СИ ЩЫНАЛЪЭ

Ей, щыналъэ дахэ, дахэ псом я лей,
Дуней псом щацыхуу
Уардэу Къэбэрдей!
Тхыдэм и дамыгъэу,
Къуиту дахэу гугъэ,
Си псэу си щыналъэр,
Зэхэлъкъэ пшыналъэу!
Іуащхэмахуэ лъапэ,
Нос ерыщ и лъапэ,
Я хъуэпсапІэщ куэдым
Нэсыныр и щыгум.
Тхыдэу зэхэлъщ къуршхэр,
Псынэхэр къацІожыр,
Зэш-зэбын лъэпкъ куэдым
Батэр ныццагъэшыр.
Уэ уи тафэ инхэм,
ЗыццагъэнцІкъым нэхэм,
Уи мэз лъапэ щхуантІэм,
Ислъэмей щыхатІэ.
Къафэм зынешэщІыр,

Шыльэр мэщIэращIэ,
Ди адыгэ джэгум зыдеIэт ди щIыгум.

СИ АНЭБЗЭ

Си анэбзэр — адыгэбзэщ,
Сэ адыгэу сыкъальхуащ.
Срипагэу, сригушхуэу,
Адыгагъэри къыздалъхуащ.

Эгъэбзэрабзэу анэм и бзэр,
ЗымышIыхухэм къезгъэщIэнщ,
Ди нэмыс, ди хабзэ дахэр,
Дунейм лъагэу шыIэтынщ.

Адыгэбзэр сэ си дамэщ,
Адыгагъэр си гъуэгуанэщ,
Адыгэпсэр, шы емылыджу,
СщитIэгъащ си анэм джанэу.

СыпсэхукIэ усIэтынущ,
УзиIэнущ уэ тепIэну,
Си анэбзэ — адыгэбзэ,
Жэнэт бзууэ къызэубзэ.

ФЫМЫУЭ АНЭМ И ГУР

ФымыуIэ анэм и гур,
Дыркъуэ мыхъужын евмыдз,
КъикIухьынущ абы щIыгур,
ФхуищIу и псэр лъэгурыдз.

ФымыуIэ анэм и гур,
Фи гущIэгъум ар хэвмын,
Iэнэу фиIэщи и Iэгур,
ГъащIэр ещIыр фи тепIэн.

ФымыуIэ анэм и гур,
Фи Iэужьым фегупсыс,
ФиIэтынущ нэсу уэгум,
Фи IуэхущIафэр хъум гунэс.

Фи дунейр фэ дахэ хъумэ,
Гъэм и мазэхэр мэлыд,
Фи къэкӀуэнухэр ихъумэу,
Сабий Iэпэр еубыд.

ФымыIэ анэм и гур,
Фчы лъэбакъуэр екӀуу вгъэпс,
Зыгъэдахэр арщ ди щӀыгур,
Фхъумэ анэм и нэмыс.
2016

ЛЪЭIУ

СынолъэIур, си бын,
Анэ псалъэр умыщӀ уэ IэщӀыб.
ЦӀэнтхуэарыгъуэщ мы гъащӀэр,
Убгъунлъамэ, уи джабэр щӀеуд.

СынолъэIур, си бын,
Анэ лъэIум гупсэхуу щӀэдэIу.
Уи гукъеуэм нэху цыхукӀэ дэщӀэIуу
ЦӀысыфынур и закъуэщ а зым.

СынолъэIур, си бын,
Анэ нэпсым уи псэр цыхъумэ,
ЦӀызумыхъэ уи гъащӀэм уэ лей,
ЖаIэфыну нэгъуэщӀхэм «цӀыху Iейщ».

СынолъэIур, си бын,
Анэ псалъэр умыщӀ уэ IэщӀыб,
ЦӀэнтхуэарыгъуэщ мы гъащӀэр,
Убгъунлъамэ, си джабэр щӀеуд.
2005

* * *

Сопсэу
Сыхуиту си гуи си щхьы,
Сонэщхъеифыр,
СогуфӀэф.

ГуфIэгъуэ зили,
Гуауэм ихьи
Яльызогъэс
Си псалъэ IэфI.

Сэ си гуи, си бжи
Зэлухауэ,
СагуощIэ
Къысхуеблагъэу хъуам.
МэкIуэжхэр,
Ягу жьы дезгъэхуауэ,
НыбжьыщIэ цIыкIур,
Зи щхъэц тхъуар...

Срихъэллами
Ер зигу илым,
КъэсцIыхуфыну
Си псэр сакъщ.
Апхуэдэм,
Шэуэ ныгелъалъэу,
ЕсщIэкIыфынуц
Псалъэмакъ.

Сопсэу
Сыхуиту си гуи, си щхьи,
Зыщ фIыгъуэу сиIэр —
Псалъэ хейщ.
СыкъимыкIуэту
Хэт и пацхьи
ЩыжызоIэфыр
Сызыхуейр.
2005

ЗИКИ УКЪЫКЪУЭМЫКИ

Мазэр щIыхъэ-щIэкIыгурэ
Пшэхэм япхырокI,
Сэ сыныпхуэзэну сфIэщIу
Куэбжэм сыкъыдокI.

ИщэкIэрэ зэм сыноплэ,
Зэм ищхъэрэкIэ соплъыхыр,
Ауэ си псэ закъуэу згъафIэр
ЗикI укъыкъуэмыкI.

Ди хъэблэшхуэм, аддэ жыжьэу,
Пшынэ макъ къоIукI,
Абы джэгугу ущыIэ сфIэшIу,
Си гур къысфIогъыкI.

Жыгыщхъэрыс бзухэр псори
Жэщым зэгъэжаш,
Ди хъэблэшхуэм жьыи щIэи
ПщIыхъым хыхъэжаш.

Мазэ щIыкIум игу къысщIэгъуу,
Зэ къысхуоплъэкIыж,
Жэщыр зэрыщыту кIуами,
Жей лъэпкъ симыIэж.
1989

УМЫЛЪЭТЭЖ

Уи псалъэхэм къысхалъхъэр сэ къару,
Си псалъэми зешэщIыр, ещхьу кърум.
Къру лъэтэжхэм ещхьу,
Умылътэжыт, си псэ,
Умылътэжыт, ськъэбгъанэу сэ.

Улътэжыным си гур здэхь, пхъэхуащи,
Ар щIыпIэ жыжьэм дьгъэ щыпхуэхъунщ.
Ар къыщIэкIынщи жэщым мазэ нэхуу,
Гъуэгу къыппэщылыр нуру пхуигъэблэнщ.
Къру лъэтэжхэм ещхьу,
Умылътэжыт, си псэ,
Умылътэжыт, ськъэбгъанэу сэ.

Улътэжыным си гур здэхь, пхъэхуащи,
Ар къыр мывалъэм псынэ щыпхуэхъунщ.
Ущалъхуа щIыпIэр къыхъэм уигу зэгуэрым,
И псэ хуабагъкIэ лъагъуэ пхухишынщ.

Къру лъэтэжхэм ещху,
Умылъэтэжыт, си псэ,
Умылъэтэжыт, сыкъэбгъанэу сэ.

АНЭМ И ГЪУЭМЫЛЭ

А гъэр шэджеладжэт,
ТхъэмыщкIэр куэд дыдэт.
Гъэр гъейти —
Гуэдз хъэдзэри ябжт.
Зыбгъазэмэ дэнкIи —
БлэкIа зауэ хьэлъэм
И фэбжът.

Ди анэр фызабэт.
И бынхэм къытхэплъэм —
Гуэн нэщIым иплъэжу,
Гулэжт.
Ар дэ зэхэтщIыкIырт,
Iэ гъурхэр къыддилъэм,
Ди ныбэ из хъуа ди гугъэжт.

Пхъэхъ хьэлъэу и дамэм
Тель гуауэр ихът щыму —
Бэшэчт,
Тхъэусыхэм щымыщт.
Зым щихыр идыжти,
Адрейм къытщитIагъэрт,
Губгъэни и гъащIэм
ХуимыщIт.

Бын пажэр сэрати,
Лэжьэным щIээдзэнут,
Сыхуэхъуу унагъуэм
Сэбэп.
Си анэр мэльаIуэ
Еджэным пысщэну,
Хилъагъуэу абы
Си насып.

Эы жэщым сэ схуедыр
Абы хъыдан вакъэ,
Гъуэмылэу къызет
Игъэжъа чыржын закъуэр.
Нэхущым ди деж сыхъыдеш.

Къалащхьэм Іуэху иІэу
КІуэрт гукІэ гъунэгъур,
Ди анэм и лъэІукІэ
Абы сыздыщІегъур,
Апхуэдэ Іуэхутхьэбзэр
Мытыншт.

Сэ гупкІэм сотІысхьэ,
СІыгъщ анэ гъуэмылэр,
Си Іэгур чыржыным
Пщтыр къещІ.
Дежъащи, солъагъу:
Къытенам уэрамышхьэм
Іэ къещІыр,
И нэпсыр елъэщІ.

А гъэр шэджеладжэт,
ТхьэмышкІэр куэд дыдэт.
Гъэр гъейти –
Гуэдз хьэдзэри ябжт.
ВакІуэлІхэм, лы хуэдэу,
Си анэр яхэту
Итт губгъуэм,
ЛэжьэнкІи емышт.

ГушхуапІэу ар сиІэу,
Ерыщу сэ седжэрт,
И псалъэхэр хуэдэт
Зэхэсх.
Къэралым зиужьырт,
Зауае лъэужьу
Хьэзабыр
ТІэкІу-тІэкІуурэ бзэхт.

... Сабийхэр дэзщ жылэм,
Хъуэпсэгъуэщ я гъащIэр.
Мэджэгухэр,
Яныгъщ щIакхъуэ тхъуэплъ.
Сэ ноби къысфIощIыр
Си анэ гъуэмылэр,
Си Iэгур пщтыр къищIу,
СIэщIэль.
1987

АНЭМ И ЛЪЫР

*Хэку зауэшхуэм щыгъуэ лъы зыта цIыхубзым, и насып кърихъэкIри,
и лъыр уIэггэ хъэлгэ хъуа и къуэм хакIащ. А щIыкIэм тету щIалэр
ажалым къелащ.*

Сэлэтым и щэлу макъым
КъыпфIэщIырт щIыр дэгызу.
Дохутыр цIыхубзым сакъыу,
Хэтт щхъэщихыну узыр.
Лъы куэд щIэкIати щIалэм,
Щхъэщытт ажалыр ябгэу.
Зджызджырт щальхуа и щIылъэр,
Зауае бзаджем ебгыу.
Щхъэщытт ажалыр щIалэм,
Мыхъуами илъэс тIощI,
Къэнар зы мащIэщ, залэщ...
Дохутырхэм я гур хощI.
ХэкIэн хуейщ лъы, ягъуэткъым
А щIалэм езэгъын.
Дохутырхэми яхэткъым
Зиль щIалэм хэпкIэ хъун.
Яхэтти хъыджэбз закъуэ
Зиль щIалэм и хуцхъуэн, —
«СIыфх си лъыр» — лъаIуэу макIуэр,
Ямыдэ... ещI губгъэн.
Итащ лъы куэд дыгъуасэ,
Ноби къыхэпш мыхъун,
Армырмэ, хъунщ и уасэ
И гъащIэр, ар мыхъунщ.

А гузэвэгъуэм хэтхэу
 ГуфIэгъуэ макъ къэIуащ:
 «ПсынщIэу! Къидвгъэх фыкIакуи,
 Мис, донорылъ къашащ».
 Дохутыр цIыхубзым псынщIэу
 ПтулькIэхэр зэблех.
 Зыхуейр игъуэткъым, гуIэу
 И Iэблэхэр фIохуэх.
 Иужьу къахь птулькIэм
 И нитIыр тедиящ:
 «Мы зыр темыхуэм... сыткIэ...
 ЦIыху гъащIэр тIэщIэкIащ».
 ПтулькIэм группэ тетым,
 И фIэщ мыхъужу, йоплъ.
 Лъыр къещтэри арыххэу,
 ПIэщIэгъуэу Iуэхум щIедзэр.
 Сакъыпэурэ, хуэгухэу,
 Абы ар лъынтхуэм педзэ.
 ПщIэнтIэпс къекIуар и цIыбым,
 Йожэхыр псыхьэлыгъуэу...
 Гугъуехьыр хъуащ IэщIыби,
 Йоплъ щIалэм фIыкIэ гугъэу.
 Къоуш сэлэтыр, къоплъэ,
 ГъащIэм и нур щхьэщытщ,
 Гуапагъэу и гум илъыр
 Нэ пIащэхэм ящIэтщ.
 «Си шыпхъу, — гумашIэу щIалэр,
 Гугъу ехъу Iущэщащ, —
 Сыпсэущ, си шыпхъу, сыпсэущ сэ,
 Зи фIыщIэр ар уэращ».
 «Хъэуэ, — хуэгуапэу щIалэм,
 Дохутырыр щхьэщыхьащ, —
 Уи фIыщIэр зыхуэфащэр
 Сэракъым, мис мыращ».
 Лъыр зэрыта птулькIэм
 ТхылъымпIэр къыкIэрех:
 «Мыр зехъэ упсэухукIэ...»
 ТхылъымпIэр щIалэм Iех.
 Къоджэр тхылъымпIэм итым,
 Илъагъур фIэщхъугъуейщ,

Е кыыхуимыхрэ итыр?..
 Къоджэр, аргуэру къоджэр,
 Хьэрф тхэхэр фыызэблож.
 «Мамэ, си мамэ!» — маджэ,
 И нэпсхэри кыыщIож.
 Къэщтащ дохутыр цыхубзыр,
 Ар щIалэм хуеплыхащ —
 И нитI гуапашэр убзэу,
 Iуцащэу зэхихащ:
 «Си анэ, нобэ гыащIэ
 ЕтIуанэу кыызэптащ,
 Зауае лыгъэ гуащIэм
 Уи псэ хуабагъ къэсащ...»

ЛАУРЭ И НЭПС

Шапсыгъ хыбар

1

Флъэгъуауэ пIэрэ бгыр зэрыгъыр?
 Абы и нэпсыр уэсэпс ткIуэпсым
 ЙофIэкIыр, лыду, и къабзагъкIэ.
 Пшэпль зэмыфэгъуурэ зихъуэжу,
 Дыгъэм и бзийхэм ар пэлыду,
 Бгы нэпкыыр нэкIущхьитI зэкIужу,
 Ццожэхыр нэпс мыувывIэжыр.
 А бгым зэреджэр — нэпсым и бгыщ.
 Шапсыгъ бгы нэпкэхэм ящыщ зыщ.
 Ццэху куэд зыгъэпщкIуу бгы домбейм
 ЖиIэнт, псэльэфтэмэ, куэдIей...
 Шапсыгъ бгы инхэм я зэхуаку
 Дэсщ къуажэ, зыфIащар ЦцхьэфIитI.
 Абы щопсэу лIэщIыгъуэ куум
 ХэзыщIыкIыж цыхубз — Цей Хушт:
 Адыгэ кудейм хьыджэбз хужь цыкIум
 И къэкIуэкIар зыщIэжыр мащIэщ.
 ЗэрыжаIэжу зэхэсхамкIэ,
 Урыс кхъухьышхуэр толькъун иным
 Зэхикъутауэ щытыгъащ.

Къэдош* бгы нэпкъым щыкбутауэ,
 А кхъухьым иса гуэрхэр псэууэ
 Бгы нэпкъым псым къыкІэридзащ.
 Абы яхэтт урыс бзылхугъэ,
 Ар Іуэщхьурт, еджэрт и щхьэгъусэм,
 Ипхъу цІыкІу Лаурэ и цІэр жиІэрт,
 Ар быдэу бгъэгум ныщІикъузэу
 КІийрт: «Си хьыджэбзыр къысхуевгъэл»!
 А цІыхубз щІалэм куэд ихьакъым,
 Пльыржъэру, зикІ зыкъимыщІэжу,
 Ар ехыжащ дунейм, къыгъанэу
 И хьыджэбз цІыкІур, кІэлыІэбэу.
 Шапсыгъ унагъуэм и бын Іыхъэу,
 Къэхъуащ хьыджэбзыр тхьэлухуду.
 И щхьэц данагъуэр щІыльэм нэсу,
 Езыр уэс Іэтэу хужьрэ, екІуу.
 И нэкІущхьитІу дыхьэрэныр
 Пшэплъым илауэ фІэкІ умыщІэу,
 И Іупэр балий хъуа тІыгъуауэ,
 Бгы псыгъуэр Іэгу ижын къыпщыхъуу,
 И нэ пІащитІыр вагъуэу лыду.
 И макъ жьгъырур къэІуамэ, зэуэ
 Бзухэм бзэрабзэу ядэгуашэу.
 А пщэщэ цІыкІум и дахагъэр
 ЗымыгъэщІагъуэ искъым куетым.
 ПльакІуэ къыхуэкІуэри куэдІейт.

2

ЩІалэгъуэр дахэщ, лъагъуныгъэр
 И макъ жьгъырумкІэ къоІушащэр.
 Пщэщэм игу къабзэр зэлухауэ,
 Адыгей щІалэм хуешІ гухэль.
 Къеймэти пщэщэр и псэм хэльщ
 (Арат зэреджэр пщэщэ цІыкІум
 Гу зыхуищІа адыгей цауэм).
 А пщэщэ цІыкІум и дахагъэр,
 Къуажэм и пщышхуэм и деж нос.
 И ныбжьыр хуабжью хэкІуэтами,

* Къэдош – бгым и цІэщ.

Пщӕщӕр ей хъуным йогупсыс.
 Бейгуэлхэр пщым нызэхуешӕс,
 Унафӕ быди псоми хуещӕ.
 Хъыджӕбзыр зыпӕыжа унагъуэм
 Егъакӕуӕ лъыхъу, ар быдӕу гугъӕу,
 Пщӕщӕр ищӕыну езым псӕгъу.
 Унафӕ ищӕым, «хъӕуӕ» жалӕу
 Емыса пщыр зыпӕплъӕр зыщ:
 Ппалъӕ ирату и хъуӕпсапӕр
 Къыщыхутӕнырщ и хӕщӕапӕм.
 Хъыджӕбзым пщыжъым и унафӕр
 Къыщыжралӕм, мыр жилащ:
 – Псӕлъыхъу сӕ сиӕщ, си Къеймӕт
 Пӕсщӕыну зы дунейм темыт,
 Аращ сызейри, гур къеуӕху
 Сыхуӕпӕжынущ сӕ Къеймӕт.
 Хъыджӕбз жӕуапыр зыхуахъа
 Пщы ябгӕм сабӕр дрепхъей:
 – Апхуӕдӕу щыхъукӕ, а Къеймӕт,
 И лъапсӕм щӕӕвдзӕ фӕ лыгъей,
 Езыри фукӕи хъӕ укӕыкӕу,
 Мы йуӕхум псынщӕу кӕдӕ едвгъӕт.
 Жӕщ даущыншӕм Къеймӕт щӕлалӕр,
 Здӕкӕуар ямыщӕу дӕбзӕхаш.
 Хъыбар шынагъуӕри я хъӕблӕм
 Щызӕпадзыжу дӕзи хъуащ.
 Тхъӕ яӕуӕрт пщым и бейгуӕл гупым
 Къеймӕтыр сӕкӕ яукӕуӕ,
 Бгы зӕхуаку уӕхым щӕлалӕ хъӕдӕр
 Хъӕӕуыдз шхыну къыщанауӕ.

Лурӕ дахӕм и хъӕдагъӕщ,
 Гуӕгъуӕр нитӕым къыщӕӕнащ,
 И гур фӕлӕхъуауӕ хъӕндырабгъуӕ,
 Щыщыкӕыу бгылӕхӕр къӕнащ.
 Псӕкӕ зыхещӕр, и Къеймӕтыр
 Псӕущ, дӕнӕ щыӕми, ар псӕущ...
 «Ар мыпсӕужу щытыгъамӕ,

Сэ зыхэсщІэнут, псэущ Къеймэт». Пщашэм и псалъэр щызэхихым, Къуажэпщыр нэхъри мэгубжь, Нызэхуешэсри бейгуэлхэр, Унафэ быдэу мыр яхуещІ: – Іэпхлъэпх фэ фщІыи а хъыджэбзыр, Къуэмыхъэж щІыкІэ мазэ бзыгъэр, Мы си лэгъунэм къысхуэвгъэс. Лаурэ дахэр зыщІэс унэм БзаджащІэ гупыр екІуэлаш, Ар зыпІыжахэу лЫжь-фызыжьыр Іэпхлъэпхыу унэм къыщІадзащ. Лейзехъэ гупым езуэну Бзылхугъэ цІыкІур пэуващ. КъыІэпэщІэхуэр къажьэхедзэр, МэкІийр, мэлыгуэр, хъуащ Іэрпхъуэр. Къепхъуатэр зэуэ шыбжиилъэр, Къыпэувам и нэкІу ирепхъэр. Шыбжийм и нитІыр щІысыкІыхукІэ, Щхъэгъубжэм долъыр, мажэ, мажэ... Псыкъельэм пщашэм ныхуеунэтІ. ЩыхупІэ лыгэм ар щынэсым, Пхъэр къыкІэлыжэр къыкІэлыбос. Лаурэ зыкІи мыгупсысэу, Псыкъельэм холъэр, псы хужьыбзэм Пщашэр щІиупскІэу дредзейр, Щихъумэу къыкІэлыжэ пхъэрхэм, Щехъумэр, бжэр хуищІыж нэхъей. Бгы ин гуІэгъуэр зылъэгъуар, Къэщтауэ пфІощІ умэзэха. Жыгейхэм, бжейхэм я щэлу макъым ЗэщІигъэскъыскъэу пфІощІ дунейр.

Лаурэ дахэм и псэм жиІэр
Пэж дыдэт, абы и Къеймэт
ЛыукІхэм псэууэ ІэщІэкІат.
Бгыжьхэм тІысыпІэ ныщищІауэ,
Абрэдж хахуэу ежьэжат.

Хьыбар шынагъуэр щызэхихым,
Къеймэт шы-уанэр зэтрелъхьэр,
И псэр хильхьами, и Лаурэ
Илъ ищлэжыну къуажэм къоклуэр.
Къегъуэт лейзехьэхэр, мышынэу
Ар хабзэкъутэхэм поув,
Ещлэжыр и лъи, щлалэ хахуэм
Псыкъельэм и шыр хуеунэтл.
Лаурэу и къэшэну дахэр
Зэла бгы нэпкъым и псэр ехь.
Къеймэт илбагъур сыт телъиджэ?!
Бгылэ жыгыжхэм, гур дэузу,
Лаурэ и цлэр жалэ гъыбзэу.
Псыкъельэм и бгъум щыт бгы инми,
Щлэгъэкл нэпс гуащлэ зэпымыуэ...
Лаурэ и нэпс мыухыжым
Къеймэт и нитлыр тедияц:
«Сыноклуэ, си псэ, умышынэ», —
Ар жи́лэу йолъэр бгы нэпкъ иным.
Зи псалъэр жьыбгъэм къипхъуэтар,
Псы абрагъуэм ипхъуэтац.

Усэхэр

НЭГЪУЕЙ Радимэ

* * *

Цыху къэс илэжщ езым и фащэ,
Нэгъуэщым еклупс фащэр умыуей.
Уагъэ къэсыху егугъуу и хьэл-щэныр
ХедыкI езым хуэфащэу щхьэж и цей.
Хэбдыну зы хэмыль, зэпIээрытщи,
Щапхъэ яхуэхъуу, абы куэд доплъей.
Лъэбакъуэ быхъуу адрейр щхьэзыфIэфIци,
Цыгъыну цыгъыр теплъэкIэ фейцейщ.
Зэмышхьми фащэр, теплъэр зы цыхъужкIэ,
КъызыхэкIа и лъэпкъым тхыпхъэ хуещI.
ЩIэблэ къыпщIэхъуэм ящыгъыну фащэр
ЦыхуэбджIэ, Iунэ къэс Iэээгъуэ хуейщ.

* * *

ГъадэщIыдэм къыпхрокIри ныбжъу,
ЖъакIэху хъужу дадэ къысхуокIуэж.
КIуапIэ-жапIэ зрамыта лъэпкъым
И хыбар гууз къысхуеIуэтэж.
Зэхызох IупщI дыдэу макъыр къэIуу, —

Къурмакъейр ихузу бзэ щхьэхуит.
 Тралъхъат а махуэм уанэ мыгъуэ,
 Гъуэгу зытехьэр мыухыж хъэзабт.
 Тенджыз ФыццIэ жъабгъуэм зимыгъэнщIу
 И Iум ирильафэрт лъэпкъ щхьэхуит,
 Бэн фыццIэжбу, ишэщIыжти щIыфэр,
 Аргуэрыжбу папщэу, зиущэхут...
 ... СыкIэлыIэбэххэу дадэр мэбзэхыж,
 Зэхызох и макъыр: — «КхьыIэ, зыфхьумэж!»

* * *

Къызбрун жьэгъу сеуэкIыжамэ,
 Си гур мапхъэ, мэпIейтей.
 Бахъсэныжьи къыспежьауэ,
 Хъыбар къихъу, къыдолъей.
 Дыгъэпс нэкIуу, Махуэгъэпси
 Си дыщ лъахэ срешэж.
 Ди мэкъупIэм шэмэдж пашэу
 Си адэр иту сыроплэж.
 АргъыниплI къыздрахьэхым,
 Сатыриплу усэ тестхэрт.
 Шхупс, псы щIыIэ езгъэфамэ,
 Сагъэгушхуэурэ сагъафIэрт.
 Мэкъу аргъынэр кърахьэхыу
 Си дэльхуищыр нэгум щIэтц.
 Лъахэм къуэпскIэ сыпызыщIэ
 Зы IэфI гуэр гум къыщыушт.
 Мывэжь джейуэ сабиигъуэм
 Ди джэгупIэу щытыгъар,
 БгъуэнщIагъыжь, дышынэ пэтми,
 Зи инагъ зэдгъэлъэгъуар,
 Гъуагъуэ щIэту Бахъсэныжьи,
 Псыхъуэгуащэ щытлъэгъуар...
 Псори лъахэм и къежьапIэу,
 Лъагъуэр япэу шыпхысшар.
 Къызбрун жьэгъу сеуэкIыжамэ,
 Си гур, гуфIэу, мэпIейтей.
 Лъапсэм лъагъуэм сыхуешэжри,
 Сыхешэж сабий дуней.

Ди жыг хадэ зэщIэгъагъэм,
 Анэкъильхум сыпхреш.
 ПщIащэ Iувым, нитIыр къащхъуэу,
 Хуэдэщ си адэр къыпхрыплъ.

* * *

Сурачмэ си усэбзэр,
 ЖыхуэсIэу согужьей.
 КъэзмыIуэтэфмэ дыгъэ бзийр
 Псы щхьэфэм зэрытеджэгукIыр,
 Щхьэмыжыр къафэу щыслъэгъуам и деж,
 ЖызмыIэфын къысфIэщIу, сонэщхьей,
 Е уэсэпс щыгъэр жыгым щешэкIар,
 Пшэплъ дыхьэрэным уафэр щриIар,
 ЩIы щтам уэс хужьыр япэу щытесар,
 Сытхъу тхыпхъэу си абджынэм кIэрищIар —
 ЩIохъуэпсыр си усэбзэр хурикъуну
 Нэхьэсу псэхэм зыхезгъэщIэфыну.

* * *

Къегъэээжри гъатхэм сыпэмыплъэххауэ,
 Хьэндырабгъуэ хужьхэм сыкъауфэрэзыхь.
 Хадэр зэщIогъагъэ, бжьэ щIыкIухэр епщIауэ,
 Уарэ! Мыр нахуапIэ? Хьэмэ ари пщIыхь?
 Пхьэщхьэмыщхьэр псори къесхьэлIэжагъэххэт,
 Жыгыр тIэу къэгъагъэу хэти илъэгъуат?
 Гъуащэу и зэманыр тIэкIу зэхэгъуэщарэ?
 Хьэмэрэ фIэигъуэу ижь къысщIихужат?

* * *

Си гупсысэм и къудамэ лантIэ,
 Си гукъуэпсым зезышэкI къару!
 Уэрэд згъэIум хуэхъу макъамэ дахэ,
 Сыус псоми уэ зыр къыдежью.
 Акъужь щабэм кърихьэкI гъатхэмэ,
 Щхьэр дэуназэу жэнэт бзу уэрэд.
 ЗесшэкIыну сохъу мы дуней дахэм,
 Си уэрэдым екIуу дегъэжью!
 Зы макъ закъуэр хъуркъым уэрэд лъагэ,
 ПситI зэщIыгъумэ, гъащIэ къагъэщIыф.

Щыр щIэгъагъэр сощIэ уэ зы закъуэрщ,
 Мыужьыхыж уэрэд къыздэдгъэщIынщ.
 Хьэлъэ-хьэлъэу къызоIэтыр наплэр,
 ПIэщIэсхыжу Iэр изодзыхыж.
 ЖызмыIэфу IэфIу Iум къинахэр,
 Хельэсэж зэманми, жэп тохэж.
 НэмыIуса псалъэр щоткIу хьэуами
 Дызэхамэу гъуэгу дытоувэж.

УСИТИ

1

Зыкъысщедзей ныжэбэ жейм
 гур зэшауэ мэульэпхъащэ.
 Зэм къещыпыжыр блэкIа гуэр,
 щIипщытыкIыжурэ мэпIащIэ.
 ЩIэгъэпщи пэт куэнсапIэ хьуар,
 сыт къыпхуищIэн?... сыт хуэпщIэфын?..
 Теуфэразэу псэ ешар
 къэкIуэну махуэхэм щолыщIэ,
 хьэрэмэхьищэу зэхэща
 кIуэжыну жэщхэм щогумащIэ.
 СызыхищIэну зы лъхудий,
 зытезгъэщIэну зы лIы дакъэ:
 мыкупщIэнэф е мыфэрыщI,
 мыкъэрабгъафэ – мылIыныкъуэ!

2

Аргуэру махуэхэр зэблопщ,
 жэщ «бетэмалхэр» зэдокIуасэ:
 мес къэплъэнэф, мис фадэхэпщ,
 моращи – щайжь имыуасэ.
 Аргуэру жэщым сыдошэс,
 аргуэру жэщым сегъэпэж.
 Жагъуэгъуи гъабли здынэмыс
 вагъуэ хьэрахьэхэм докIуэж...
 Мэхуарзэ, уэм ихьауэ псэр
 зэщIопщIыпщIэжри зеукъуэдий,
 мазэщIэм, зэхэщIыкIри бзэр,
 къэдабэ махъэр къысхуеший...

Аращи, псысэ кызогъэщI,
 аращи, псэ хьуэпсар согъэнщI.
 Нэху мэщ. Нэщхъейуэ сылуохъэж
 зы цIыху кыщыспэмыплъэ бжэжъ.

* * *

Сабиигъуэ, псэ гъэнщIыгъуэ,
 гурыфIыгъуэ шэнт.
 Нанэ деж секIуэлIэжауэ,
 ди пщIантIэжъ сьдэтщ.
 ЗэхищIэнти Iуву сэхур,
 купрауз хильхъэнт;
 Сагъыз фIыщIэурэ зэпыхур
 ткIуаткIуэу зэIихынт.
 Лъэтэн хуэдэу унэ цIыкIур
 ЦхъуантIэу кытрикIэнт.
 Вындыржычы лъабжъэ екIур
 ЦцицIэлыкIыжынт!
 ЦхъэфIэпхыкI пэкъуаншэ тежыр
 МащIэурэ фIэкIуэтт:
 «Нэм илъагъурщI Iэм ищIэжыр» —
 жиIэу кысхуеплъэкIт.
 Сабиигъуэ, сабиигъуэ,
 си уэрэд ежъу,
 Гум пIальэншэу щызгъэтIыгъуэ
 насып фальэ куу.

* * *

Дыгъуасэ псалъэу зэжетIахэм
 Псэр зэхафыщIэу къагъэээж.
 Зэгуэр гугъапIэу зэдэтщIахэр
 Бзу абгъуэ нэщIу, мэщэщэж.
 СагъэгумэщIыр жэщ ешахэм,
 СиIэжкъым махуэм гукъыдэж.
 Уи деж псэм лъагъуэ пхришахэм
 КупщIэншэ жылэ тызопхъэж.

АНЭШХУЭ ЖЪЭГУ

Ди унащхъэм уэшхыр кыщопIэнкI...
 Нанэ сигу къокIыжыр жъэгум дэсу,

ПщIэнкъым слъагъур нобэ дыдэу фIэклI:
Мис, унагъуэр, псори дызэхэсу.

Нанэ жыгей мафIэр зэщIегъэст,
Хьэкум трегъэувэ шыуан цIыкIур,
Нартыху хужьыр псоми къытлъегъэс,
Ар дэ догъэлъалъэ ди гур хэхъуэу.

Шыуан цIыкIур, мис, къызэщIэплъащ,
Дгъэлъалъа нартыхур абы хедзэ...
Нанэ пыгуфIыкIыу къытхэплъащ:
Ди нартыхум, мис, пIэнкIын къыщIедзэ.

... Нанэ и пхъуантэшхуэр къызэтрех, —
Таурыхъ тхыль Iувышхуэхэр зыдэлъыр,
«Нартхэр» телъэщIыхьурэ къыдех,
Уедэлунумэ хьыбар, — къеблагъэ!

Ди нэгү щIэтщ ди нарт лIыхъужьхэр, мис:
Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ, Ашэмэз...
Щэxуу дэ додаIуэри дыщысщ, —
Нарт хьыбархэр дэ ди жьэгум дэщ:

Благъуэ жьабгъуэм хэт текIуами,
МафIэр хэт къихьыжыфами,
Хэт иныжьыр къигъэщIами,
Хэт нэхъ Iущу къыщIэкIами...

... Ди бзэм и IэфIагъыр тфIэгунэсщ,
ДощIэ хабзи, къытхилъхьащ нэмыс...
Нанэ пыгуфIыкIыу жьэгум дэсщ,
Сабиигъуэ куэщIым сэри сисщ.

* * *

Къысцохъу си адыгэбзэр Тхьэшхуэм и бзэу,
Ар я шу пашэу бзэуэ къигъэщIам.
Ди бгы уардэжьхэм къаIуэтэж хьыбархэр
Тхьэбзэу щымытмэ, дауэ зэхэсха?
Ди къуршыпс уэрхэм къаIущэщ дахагъэр
Тхьэбзэу щымытмэ, дауэ зыхэсщIа?

Щыуэпсыр зэрыпсалъэ адыгэбзэр
ЗыхэзбгъэщIэну, Тхъэшхуэ, сыт пхуэсщIа?

* * *

Ипхъэхыжри хадэр,
Бжыхьэр ежьэжауэ
ЩхъэкIэм щыщIиупскIэу,
МитI-щы кыпынауэ,
Дыгъэпс махэ хъуахэм,
Месыр ходжэгухь.
Жыгыжь къудамэбэм
И гурыфI кыкIауэ
Щыым и къэуат IэфIыр
ХуещI джабэплъым тыхь.
Сыдоплъей жыг щхъэкIэм,
Зы щэху гуэр къэсщIауэ:
Щыуэпсым и хабзэр
Щыхум ейм хуокIуэж.
Хъэмтетыгъуэр икIыу,
Псори щыужьыхыжкIэ,
«ЩыIэр» къэмыс щыкIэ
Къохъу ущигъэфIэж.

Сабийхэм папщIэ

СИ АДЫГЭБЗЭ

Адыгэбзэу си анэм и бзэм
Сропсалъэ, сэ сфIэфIыбзэу:
СощIэ бжэкIи, тхыль еджэкIи,
ЗэзгъэщIащ фIы дыдэу тхэкIи.
ЕзгъэщIэнщ си дэльхуми щэхуу —
Дади нани дгъэгуфIэнщ,
Я таурыхъхэми гупсэхуу
Дызэгъусэу дедэлIуэнщ.

ДАНЭ ЕЩI ЕСЭП

Есэп щынкIэ
Iээ хъуауэ,

Илъагъу псори
Данэ ебж:
Зэм зэхелъхъэ,
Зэм зэхехыр,
Егъэбагъуэ,
Еугуэш...
Вагъуэ цыкӀухэр
ЗэщӀэщӀыпщӀэу
Уафэм лыду
Къиуващ,
ЩибжыкӀыну
И нэ кыкӀыу,
Данэ
Уафэм дэплъеящ.

ДЫЩЭНЭ ЙОДЖЭ

Тхыль еджэным
Ди Дыщэнэ
Хуабжыу
Дихъэхауэ,
«Уэху» имыщӀэу
ЩеджыкӀ
Тхыльхэр,
Хьэлэмэт
Щыхъуауэ.
Усэ кӀэщӀхэр
Къригъуатэм,
ГукӀэ зрегъащӀэ,
ЩӀэщыгъуабзэу
Адыгэбзэм
И щэху псори къещӀэ.
ЩиджыкӀа и псысэ
ЦыкӀухэр
Амир хуелуэтэж.
ЖыӀэдалуэ
Мэхъур ари,
ТаурыхъкӀэ зетӀыж!

АДИСЭ ЦЫКӀУ

Мами папи сэ сагъафӀэ,
Нанэ сытри кысхуегъэс.

Ауэ дадэ и таурыхъхэм
Уафэ лъащIэм сынахъэс.

Самир щIыкIуи итщ сяужьы,
Таурыхъищэм щыщ кылыбос.
Асия, Алий и гъусэу,
Псысэ щакIуэу дызэхуос.

Славик дадэ нэхъри жьакIуэу
КъыщIыджиIэр псысэ сощIэ,
Iейм сыт щыгъуи фIыр щIытекIуэр,
ДыщIыкIу пэтми, зыхыдощIэ.

IуэрыIуатэ кытхуиIуатэу,
Ди нанэшхуи жьэгум дэсщ.
ГурыфIыгъуэм и куэщI матэм
ЗызогъафIэри сэ сисщ.

СИ IЭУАКЪЭ ГУАЩЭР?

ЕзгъэщIауэ шопэ-шопэ,
ПызоупщI Iэбжьанэр.
Нанэ сщIэркъым
Ар щIимыдэр –
КъэкIыжынщ итIанэ!
Къупщхъэ гуащэм
И щхъэц Iувыр
ПызупщIати кIэщIу,
Мамэ гуэрыр кызошхыдэ...
Си Iэуакъэ гуащэр?!

ХЪЭНДЫРАБГЪУЭ

Хъэндъркъуакъуи,
Хъэндырабгъуи,
Хъэмбылу хэтыжу,
Дэ ди хадэм
Къызгъуэтауэ,
Соплбыр нэгүзүужьу.
Хъэндъркъуакъуэр
МапкIэ-малъэ,

Хьэмбылум кьепщыхь.
Хьэндырабгъуэр
Зэрылъатэм
Нэхъри сыдехьэх.
Сожеижри,
Жэщыр хьуамэ,
Сэ абы сопщыхь:
Хьэндырабгъуэм
Ещхьыркъабзэу
Сэ кьызолъэтыхь!

ХЪЫДЖЭБЗ ДАХЭУ АЛИЯ

Хьыджэбз дахэу Алия –
Пщашэ Iуц – егъэлея!
Езы цыкIур щхьэц баринэщ,
И шыхьу цыкIухэр хуэпэтинэщ:
Я ныбжьэгъухэм загъэщIагъуэу
Зэпеужурэ ящотхьу.
Сэрат-тIэ ныбжьэгъу зимыIэр?
Дадэ хуэдэр ныбжьэгъу фхухьу!
Сэ сегъашIэ абы тхэкIэ,
Хьэрфхэр псори кьызобжэкI.
Хуэдэ щыIэкъым си дадэ,
Кьэлыхьуэж нэхь ныбжьэгъуфI!

АДЫГЭ ФАЩЭ

Сэ сегъафIэри мамэ,
Кьысхуещэхур бостей.
ХьэщIапIэ дыкIуэн хьуамэ,
Си щхьэцри схуегъэтIей...
Ауэ журналым иту
Фащэ дахэ слъэгъуаш.
Дыщэ пыIэри лыду –
СиIэну сэ сехьуэпсаш.
Пэж дьдэу, ар дахашэщ –
Жэщи махуи сопщыхь,
Ар ди адыгэ фащэц,
Дэни щылъысу щыхь.

Селъэлунци ди мамэ,
Фашэр къезгъэшэхунщ,
ЩыстІэгъэнци, итІанэ
Нэхъ дахэжи сыхъунщ.

СУРЭТЫЩІ

Хьэлэмэт щыхъуауэ,
Мия тхылъыр къештэ.
Уарэ! ЕгъэщІагъуэ,
Сурэт къыщІигъэщауэ.
Къештэ къэрэндащри,
ТрещІыкІ ещхь дыдэу,
ГуфІэ нэкІу хъужарэ
ПыжьынитІыр лыду!

АЙЗАНЭ БЖЭКІЭ ЗРЕГЪАЦІЭ

Бабыщ шырхэм, небэ-къебэу,
Ди щІантІэшхуэр яуфэбгъуащ.
Дапщэ хъуми къэбжыт, жиІэу
Нанэ сригъэхъуэпсащ.
Хадэм дихьэмэ, ар дыдэщ:
«Пхъэгуль жыгыу дапщэ ит?
Кхъужьейр дапщэкІэ нэхъыбэ?
Бгъэбэгъуам къыщІэкІыр сыт?»
Мис апхуэдэу нанэ Іущым
Есэп щІыкІэ сригъэсащ.
Ди еджапІэм псом нэхъыфІу —
«ТхукІэ» седжэу сыкъэсащ!

ДАДЭ ЕЩХЬ ДАПЩЭЩ СЫХЪУНУ?

«Дыдыр папщІэщ, —
ЖеІэ дадэ, —
Къыхэуэнущ Іэбэм».
Къасщтэм уадэр,
Ара дыдэщ:
«Тегъэхуэнщ, — жи, — лъабэм!»
Жыр лэныстэм селусэнци,
Ар къысхуимыдэххэ,
Дадэ ещхь

Дапцэщ сыхъуну?
Къызгурымылуэххэ!

ДАДЭ СЭРЭ

Дадэ сэрэ хадэм дохъэ,
Хъэпшыр цыкIури здызохъэ.
Дадэ жыгхэр сегъэцIыху:
Хуэрэджеи, зэрыджеи,
КхъужьIэрыси, мыIэрыси...
Имыт хадэм укIуэдыж!
Жызум фIыцIи хужьи диIэщ,
Щхъырыб топхэр мэтIыгъуэж.
«Жыгейр даIэ», – сыщIоупцIэ.
«Самир цыкIу, ар мэзым цIэтцI», –
КъысхуэгуфIэу дадэ желэ.
Тхуеи псеи абы щокI.
ДызэщIыгъуу мээ дыкIуэну
Дадэ сэрэ нэху дыкъокI!

БДЗЭЖЬЕЯЦЭ

Бдзэжьеяцэ махуэ къэс
МакIуэ си къуэш цыкIур.
ЗыфIэмыфI ди хъэблэм дэс
ХъыкIэ ещэн тIэкIур?

«УцIыкIуцI» жари, сыздамышэ,
СощIыр гъусэ Мыщэр –
Ди хадапхэм псыIэрышэ
«Шы-шыш» жиIэу пхожыр.

Жээ тас цыкIум хэзутIыпщхъэу,
Къызоубыд бдзэжьей.
КъэсыжыхукIэ сфIэбэмащIэу
Сотхъэ, сыдолъей.

ЗызгъэщIагъуэурэ щезгъэплъкIэ,
Си бгъэр къызогъэкI.
ПыгуфIыкIыу къысхуоплъэкIри,
«Мыр, – жи, – шынакъыкIщI!»

ЩІэныгъэлІ, къэхутакІуэ цІэрыІуэ ЗекІуэрей Аслъэн

Техникэ щІэныгъэхэмкІэ доктор, профессор, Экологиерэ гъащІэм и шынагъуэншагъэмкІэ дунейпсо академием, ТранспортымкІэ Урысей академием я академик, къэхутакІуэ икІи щІэныгъэлІ цІэрыІуэ ЗекІуэрей Аслъэн ФуІэд и къуэр ящыщ ди республикэм и ІэщІагъэлІ пашэхэм. Еджагъэшхуэм иджыблагъэ игъэлъэпІащ и илъэс 70 юбилейр.

ЗекІуэрейр Ипщэ федеральнэ щІыналъэм и ЩІэныгъэлІхэмрэ къэхутакІуэхэмрэ я зэгухъэныгъэм и вице-президентщ, апхуэдэуи Транспорт ІэнатІэм зегъаужынымкІэ инженерхэм я дунейпсо ассоциациэм и унафэщІщ. Ар еш имыщІэу йолэжь а унэтІыныгъэм ди къэралым зыщииужыжыным, щІалэгъуалэр абы дегъэхъэныным. Зи къэхутэныгъэ купщІафІэхэр ди щІыпІэми нэгъуэщІ щІыналъэхэми я транспорт ІэнатІэхэм шэщІауэ къыщцагъэсэбэп щІэныгъэлІым и зэфІэкІым щыгъуазэщ ди къэралми хамэ хэкухэми я ІэщІагъэлІ цІэрыІуэхэр.

ЗекІуэрей Аслъэн Бахъсэн районым хыхъэ Дыгулыбгъуей къуажэм 1952 гъэм майм и 25-м къыщальхуащ. Набдзэгубдзаплъэу, еджэн фІэфІу, физикэмрэ математикэмкІэ къытекІуэ куэд еджапІэм щІэмысу, спортым дихъэхыу къэхъу щІалэм ехулІэныгъэкІэ къиухащ курыт школыр икІи щІэтІысхъащ КъБКъУ-м и машинэухуэ факультетым. ЩІэныгъэ нэхъыщхъэр нэсу зригъэгъуэтыным хунэмысу, дзэм ираджащ. Адыгэ щІалэщІэм къулыкъур щрихъэкІащ Белоруссием.

ЩІыхъ зыпылъ а къалэныр екІуу зэфІэзыха Аслъэн езым хуэдэ щІалэгъуалэ жыджэрхэм, Іэчлъэчхэм яхэту кІуауэ щытащ КъуэкІыпІэ Жыжьэм икІи а щІыналъэм щыІэ курыт школхэм ящыщ зым физикэмрэ физкультурэмрэ щригъэджаш. ИужькІэ хэтащ а зэманым ІэнатІэ цІэрыІуэу щыта Байкал-Амур гъущІ гъуэгум (БАМ) и ухуэныгъэм. 1975 гъэм ЗекІуэрейм еджэным щыпищаш Хабаровск дэт политехникэ институтым икІи 1978 гъэм ар фІы дыдэу къиухащ, щІэныгъэ нэхъыщхъэ зэгъэгъуэтыным епхауэ щыта и хъуэпсапІэри апхуэдэу зригъэхъулІащ.

Спортыр зи Іэпэгъуу къэтэджа адыгэ щІалэщІэм а унэтІыныгъэмкІи ехулІэныгъэхэр зыІэригъэхъащ. Ар хэтащ Урысей Федерациэм самбэмкІэ и командэ къыхэхам, СССР-м спортымкІэ и мастер хъуащ. Хабаровск крайм и «Буревестник» спорт зэгухъэныгъэм самбэмкІэ и тренер нэхъыщхъэу илъэс зыбжанэкІэ лэжьащ.

СпортымкІэ бгъэдэль зэфІэкІхэм цІэрыІуэ ирихъуами, абыхэм къадэкІуэу ЗекІуэрейм иригъэкІуэкІырт фІыуэ илъагъу инженер-техникэ ІэщІагъэм пыщІа къэхутэныгъэ хъэлэмэтхэр. ЩІэныгъэм хуэнэхъуеиншэ щІалэщІэм мурад ещІ зыхуеджа ІэщІагъэм и щэхухэм

нэхъри зыщигъэгъуэзэну икИи 1980 гъэм ар щIотIысхьэ Киев дэт автомобиль-гъуэгу институтым (КАДИ) и аспирантурэм. Студенту щыщыта, абы кыкIэлъыкIуэ илъэсхэм иригъэкIуэкIа къэхутэныгъэхэр и лъабжьэу, зэман кIэщIым къриубыдэу абы игъэхъэзыращ и диссертациэр икИи ар ехъулэныгъэкIэ пхигъэкIри, техникэ щIэныгъэхэмкIэ кандидат хъуаш.

Абы щелэжь лъэхъэнэм ЗекIуэрей Аслъэн зэфIиха къэхутэныгъэхэм ящыщ зыбжанэ шэщIауэ кыщцагъэсэбэпауэ щытащ япэщIыкIэ мастеру, иужькIэ производствэмкIэ унафэщIу, АТП №4-м и нэхъыщхьэу щылэжьа «Киевгорстройтранс» IуэхущIапIэм. Адыгэ щIалэм и щIэныгъэ-къэхутэныгъэ зэфIэкIхэр кыщцагъэсэбэпащ Чернобыль АЭС-р щызэрагъэпэщыжым щыгъуэ.

ЛэщIыгъуэ блэкIам и 90 гъэхэм я пэщIэдзэм ЗекIуэрейм къыгъэзэжащ щалъхуа щIыналъэм. Куэд дэмыкIыу абы кызэIуихащ щIэныгъэ-производствэ IуэхущIапIэ ин, Тырнауэз дэт вольфрам-молибден комбинатым и промышленнэ кIэрыхубжьэрыхухэм узэрелэжьын, цIыхухэм транспорт Iуэхутхьэбзэхэр республикэм и кIуэцIкIэ, гъунэгъу щIыналъэхэм зэращыхуэщIэн технологиешIэхэр и лъабжьэу.

Хэкупсэ нэсу щыт ЗекIуэрейр дапщэци йолIалIэ ди щIыналъэм лъэпощхьэпоуншэу зэрызиужьыным. Абы зэхилъхьащ КъБР-р кризис лъэхъэнэм нэхъ тыншу кызэрэикуыным ехьэлIа программэ (1992), республикэм и гъуэгу-транспорт IэнатIэр егъэфIэкIуэным епха план хэха (1994), Кавказ Ищхьэрэм и рекреациэ-бальнеологии, курорт-турист щыплэхэм зэрызегъэужьыпхьэ проект купщIафIэхэр (1995), нэгъуэщIэхэри.

ЩIэныгъэлI Iээм, къэхутакIуэ емызэщым дзыхь къыхуащIащ икИи кызыхуэтыншэу ирихьэкIащ къэрал къулыкъу лъагэхэри. 1994 гъэм кыщыщIэдзауэ илъэси 5-кIэ ЗекIуэрейр щытащ КъБР-м и Правительством Украинэм щIэ Представительствэм и полномочнэ IыкIуэу. А зэманым къриубыдэу хэпщIыкIыу ефIэкIуащ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ Украинэмрэ яку дэль политикэ, экономикэ, щIэныгъэ, спорт зэпыщIэныгъэхэр. Аслъэн мызэ-мытIэу кызэригъэпэщаш къэралпсо щIэныгъэ-практикэ конференцхэр, спорт зэхъэзэхуэхэр, лъэпощхьэпоуншэу зэфIихащ таможенэ Iуэхугъуэхэр.

1999 гъэм ЗекIуэрей Аслъэн кызэригъэпэщаш езыр илъэс куэдкIэ зи пашэу щыта, Транспорт техникэщIэмрэ технологиехэмкIэ «ТАЙССИС» проект компаниер. А илъэсхэм абы иригъэкIуэкIа къэхутэныгъэ лэжьыгъэхэрщ IэщIагъытIым тещIыхьауэ щIэныгъэлIым пхигъэкIа доктор диссертациэм лъабжьэ хуэхъуар.

Сочэ Олимп джэгухэр зэрыщекIуэкIыным щыхуагъэхъэзырым, профессор ЗекIуэрей Аслъэн илъэси 3-м щIигъукIэ лэжьащ къалэм зегъэужьынымкIэ IэнатIэм и пашэу. ЩIэныгъэлI Iээм, лэжьыгъэм и кызэргъэпэщакIуэ ахьырзэманым Дунейпсо олимп комитетым (МОК) пщэрыль кыщыщIа къалэнхэр епхат транспортым, гъуэгу, энергетикэм, связым кызыхуэтыншэу зегъэужьыным. Дунейпсо мыхьэнэ зиIа а Iуэхуми сэбэпышхуэ щыхъуащ щIэныгъэлIым бгъэдэль зэфIэкI лъагэхэр. Къыхэдгъэщынщи, ЗекIуэрей Аслъэн яхэтащ 2000 гъэм хым щIилъэфауэ щыта «Курск» атом псыщIагъырыкIуэ кхъу-хышхуэр къэлэтыжыным хуэщIа проект лэжьыгъэхэр зэхъэзыгъэу-вахэм. Ахэр и тегъэщIапIэу «Курск»-р псы щIагъым кыщIахьжауэ щытащ.

2008 гэм ЗекІуэрейр ирагъэблэгъащ Тюмень щІыдагъэмрэ гъуэзымкІэ и кърал университетым. Профессор цІэрыІуэм и нэлэм щІэтащ щІыдагъэ, гъуэз зрикІуэ бжъамиймрэ транспорт-гъуэгу ІэнатІэмрэ зегъэужьыным хуэгъэпса кърал программэр Сыбырымрэ Ищхърэ щІыналъэмрэ шыгъээзщІэныр. Псори зэхэту километр мини 2-м щІигъу автомобиль гъуэгухэм, зэкърыпх хъу лъэмыжитІым я проектхэр зыщІар ЗекІуэрей Аслъэнщ. КъинэмышІауэ, еджагъэшхуэр я щІэныгъэ унафэщІу ягъэхъэзыращ икІи ехъулІэныгъэкІэ пхагъэкІащ а унэтІыныгъэхэмкІэ доктор диссертацэ зыбжанэ.

Абы кыигупсыса пкыгъуэ куэд къагъэсэбэпащ тІууэ зэтет автомобиль гъуэгушхуэхэр Москва, Сочэ, Тюмень къалэхэм, Венесуэлэ, Бразилие, Вьетнам къралхэм шыщаухуэм шыгъуэ.

ЩІэныгъэ дунейм пщІэшхуэ шызыгъуэта, лэжыгъэ зэмылІэужьыгъуэхэми къыщцагъэсэбэпа апхуэдэ ІэрыкІхэр, къэхутэныгъэхэр и куэдщ ЗекІуэрей Аслъэн. ЩІэныгъэлІым и къалэмыпэм къыщІэкІащ щІэныгъэ лэжыгъэу 80-м щІигъу, монографие 11-рэ зэреджэ пособиерэ хэту. Инновацэ проект 18-м я авторщ ар. Хэкупсэ нэсу зи гъащІэр езыхъэкІ адыгэ еджагъэшхуэм зэхигъэуващ фІыуэ илъягъу и республикэм и къалашхъэ Налшык зэрызиужьыным и план нэхъыщхър. КъинэмышІауэ, ЗекІуэрейм кыигупсыса Іэмэпсымэ 12-м патент къыхуагъэфэщцащ. Абыхэм ящыщ 5-м яхуэбгъадэ хъун гуэри дунейм теткъым. Аращ щІэныгъэлІым бгъэдэль зэфІэкІым пщІэшхуэ щІигъуэтар, кыигупсыса Іэмэпсымэхэм ди къралми нэгъуэщІ щІыпІэхэми щІэупщІэшхуэ щІыщцаэр.

ЩІэныгъэлІ Іээм зэфІих апхуэдэ лэжыгъэ хъэлэлым кърал гулытэ ини игъуэтащ. Мызэ-мытІэу абы къыхуагъэфэщцащ дамыгъэ лъапІэхэр, щІыхь, щытхъу тхылъхэр. Абыхэм иджыблагъэ къахэхуащ «ЩІыхьым и вагъуэ», «ЩІэныгъэлІым и вагъуэ» дыщэ орденхэр. Ахэр къыбгъэдэкІащ Лъэпкъ Зэкъуэтхэм я зэгухъэныгъэм (ООН) къепхауэ лажъэ, Экологие шынагъуэншагъэмкІэ дунейпсо академием.

Хэкупсэ нэсыр, къралым щекІуэкІ Іуэхухэм папщІэ жэуаплыныгъэ зыхъэщІэ цІыху жьджэрыр, щІэныгъэлІ икІи къэхутакІуэ цІэрыІуэр дапщэци иужь итщ къызыхэкІа лъэпкъым, ди къралым яфІ къызэрыкІ ІуэхугъуэфІ куэд зэрызэфІихыным. Абы и щІэныгъэ-практикэ лэжыгъэмрэ иригъэкІуэкІ къэхутэныгъэхэмрэ къагъэсэбэп ІэщІагъэлІ щыпкъэхэр, квалификацэ лъагэ зиІэ инженерхэр къралым шыхуагъэхъэзыркІэ.

Аслъэн насыпфІэу зыщІилытэжхэм ящыщц и бынхэу Мадина, Іэдэм, Азрэт сымэ. Абыхэм щІэныгъэрэ ІэщІагъэрэ яІэщ, дэтхэнэри ехъулІэныгъэ зыІэригъэхъэу и лэжыгъэ ІэнатІэм пэрытщ. Мадина дохутырщ, Москва щопсэу. Іэдэм щоджэ икІи щолажъэ Сан-Францискэ къалэм. Быным я нэхъыщІэ Азрэт банк лэжъакІуэщ, Москва дэщ. ЗекІуэрей Аслъэн гъащІэм хуэарэзыщ унагъуэ насып зэригъуэтыжамкІэ. Иджыпсту абы и щхъэгъусэщ оперэ уэрэджыІакІуэ цІэрыІуэ Шэрджэс Іэсият. ИрырефІакІуэ гъащІэм и лъапІэныгъэ нэхъыщхъэхэр – цІыхугъэр, фІэщхъуныгъэр, адыгэ хабзэмрэ нэмысымрэ – зэрыль а унагъуэ екІур. И мурад псори кърехъулІэ къэхутакІуэ емызэшыж, цІыху щыпкъэ, хэкупсэ нэс ЗекІуэрей Аслъэн.

ЖЫЛАСЭ Маригэ,

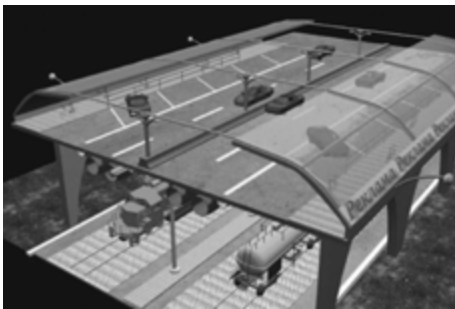
КъБР-м щІыхь зиІэ и журналист

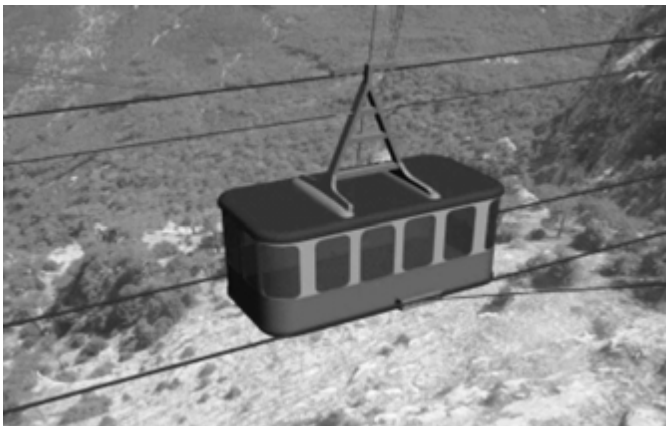
ЗекIуэрей Аслъэн и инновацэ проектхэр хуэгъэпсащ УФ-м, КИФЩI-м я кълэшхуэхэр экономикэ, технологие я лъэныкъуэкIэ шынагъуэншэу щытыным. Абыхэм ящыщ зыбжанэм щыгъуазэ фыхуэтщIынщ.

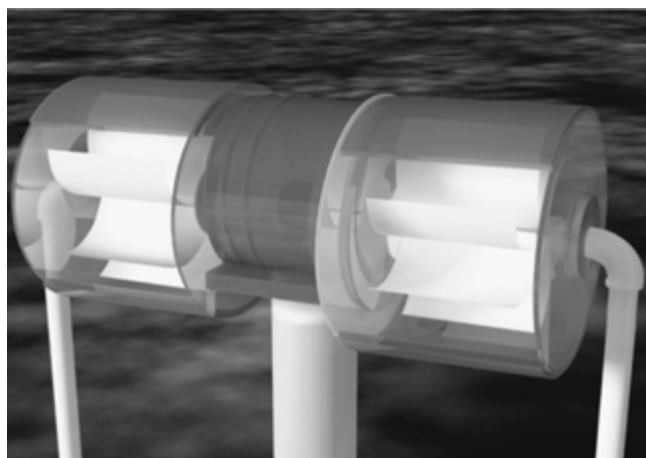
Транспортыр бжъамий абрагъуэм и кIуэцIым иту зекIуэным хуэщIа проект.

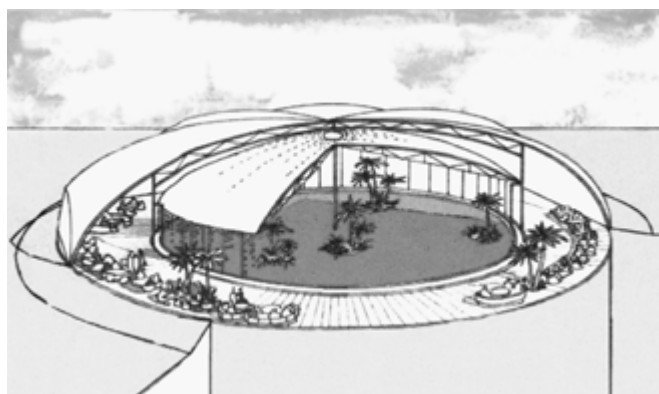
ГъуэцI гъуэгум щхъэщыкI, къатитIу зэтет зэпрыкIыпIэ. ЗэпрыкIыпIэр зэрызэпкърыль щIыкIэр.

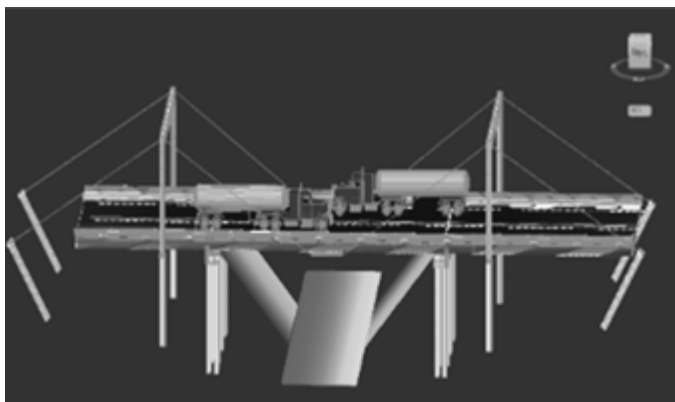
КIапсэ гъуэгум фIэль унэ цIыкIухэр жъым зэрымдзэным хуэщIа Iэмалхэр.

Жыыбгэм и лъэщэгыр къэгъэщхьэпэным хуэгъэпса Iэмэпсымэр.

ЩхуантIагъэхэр кыщыкI, псыгуэнхэр зэрыт щIыпIэ телъыджэ къумым зэрыщыпщIыфыну Iэмалхэм ящыщ зы.

Лъэмыж мынхэр зэгъэпэщыжыным, я лъабжьэхэр гъэбыдэным кыщыбгъэсэбэп хъуну щIэгъэкъуэнхэр.

Гъащлэ кыхь кызыпэщылъ лэдакъэщлэкхэр

Лэжьыгъэ лэнатлэ къэс щхьэхуэ-ныгъэу илэщ языныкъуэ цфыхухэм я луэхур нэхь хэлуцфылу, адреихэм ящлэр мынэхь мащлэми, нэхь гулытэншэ зэрыхьур. Гу зэрылбыттэщи, лыхьэ-лыхьэу гуэша лэжьыгъэм и иужьрейр зыгъээщларащ нэм нэхь кыфлэнэр. Псалъэм папщлэ, уэрэдым нэхьыбэу цлэрылуэ ирихьур ар жызылэрщ, псалъэхэр зеймрэ абы макъамэ щлэзылхьамрэ едалуэхэр щыщлэупщлэр зэээмызэххэщ. Нобэ ди къалэмыр кызыыхуэтцта, мы илъэсым

зи ныбжьыр илъэс 75-рэ ирикъуа композитор Жырыкъ Заури зи гуащлэр «нэрымылабгъухэм» ящыщц.

Апхуэдэу щыт пэтми, жылэпхэщ Заур уэрэду, романсу, нэгъуэщл макъамэ лэужьыгъуэу (лутыж Борис либреттэ зыхуитха «Гуащэмыдэхьэблэ» гушылэ-водевилымрэ «Нанэ къевгъэгъэ-эжж» мюзиклымрэ, Шэджыхьэщлэ Хьэмыщэрэ Къэжэр Пётррэ я либреттэр зи лъабжьэ «Гум и щэху» лирикэ макъамэ комедиер, нэгъуэщлхэри) щипллым щлигъу зэрилэр. Апхуэдэуи Жырыкъым и къалэмыпэм кыщлэклащ макъамэ таурыхь зыбжанэ, фортепианэклэ, нэгъуэщл макъамэ лэмэпсымэхэмклэ гъээщлэным хуэтха сабий пьесэхэр, струннэ квартет, дунейм кытригъэхьащ уэрэдхэмрэ романс-хэмрэ иту тхылъитху, сабийхэм папщлэ тхылъитл.

Хэт зэхэзымыхар «Къэбэрдей», «Къэтлыс, шынэхьыщлэ», «Кърухэр», «Си гъатхэ», «Уи деж», «Сэрмакъ къуажэу Бабыгуй», «Къосыр уэс», «Си насып», «Сыт уи дыгъуасэ, сыт уи пщэдей?», «Ладонь для птиц», «Есенин», «Фестиваль», «Дай мне радости, жизнь» уэрэдхэр?! Кыщокъуэ Алим, Мэшбашлэ Исхьэкъ, Бештокъуэ Хьэбас, Бицу Анатола, Уэрэзей Афлик, Къэжэр Пётр, Гуртуев Сэлихь, Вындыжь Марие, нэгъуэщлхэми я псалъэхэр зыщлэлъ а лэжьыгъэхэр куэд мэхъу.

Модуньо и «Черный дракон» опереттэм Ферерэ Стинковскэмрэ хуатха либреттэр, Штраус Иоганн и «Летучая мышь» опереттэм Эрдманрэ Вольнинрэ хуатха либреттэр, нэгъуэщлхэри адыгэбзэклэ

зэридзэкIащ, нэгъуэщI лъэпкъхэм ейуэ урыс литературэбзэм иригъээзэгъахэри иIэщ.

Зэрынэрылъагъуащи, Жырыкъ Заур макъамэ гъуазджэм, зэрыщыту лъэпкъ щэнхабзэм хэлъхъэныгъэшхуэ хуищIащ. 1992 гъэм къыщыщIэдзауэ ар хэтщ Урысей Федерациэм и Композиторхэм я зэгухъэныгъэм. Илъэс куэд щIауэ Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и Композиторхэм я зэгухъэныгъэм жэуап зыхь и секретарщ, Музыкэ театрым и литчастым и унафэщIщ. И зэфIэкIымрэ и лэжыгъэмрэ къапэкIуэу абы къыхуагъэфэщащ (1998 гъэм) «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм гъуазджэхэмкIэ щIыхь зилэ и лэжыагIуэ» цIэ лъапIэр.

Сэ куэд щIауэ соцIыху Заур, мызэ-мытIэуи сыхуэзащ, сепсэ-лъащ, езым теухуами, тхыгъэ зыхуэдгъэхъэзырхэм я гугъу езгъэщIми. Жилэн зилэ, цIыху гъащIэм и лъэныкъуэ зэмылIэужыгъуэхэми къэралым къыщыхъу-къыщыщIэхэми еплъыкIэ щхъэхуэ хузилэ цIыхум удэуэршэрыну гуапэщ, гухэхъуэщ...

Япэ, етIуанэ классхэм щIэсу Заур усэ тхыным дихъэхат. Сабий усэу тетрадь зытIуащ хъун итхат, едзыгъуэ тхуащI хуэдиз хъу зы тхыгъэшхуэ, езым поэмэ и гугъэр, хэтыжу. Усэхэм къеджэжа иужькIэ щIалэщIэм кыгурыIуащ ахэр зэрымыщIэгъуалэр, ауэ IуэхуащIэм гъунэ зэрырилъар.

Илъэс зытIуащ дэкIыу музыкальнэ интернатым щыщIэтIысхъэм, макъамэр псэкIэ зыхищIэ хъуащ. «Хуэм-хуэмурэ си къарур згъэунэхун щIэздзащ. Балэ Мухъэдин сольфеджиомкIэ дригъаджэрт. Зы махуэ гуэрым сэ абы естащ макъамэ цIыкIу зыбгъупщI, «кхъыIэ, схуеплъ, хъун хэту пIэрэ?» жысIэри. СызыбгъэдигъэтIысхъэри, гупсэхуу еплъащ, зытIу къыхихри: «Мис мыбыхэм елэжь, хъарзынэу къохъуалэ», — къызжиIат», — игу къегъэкIыж Заур.

Зэман дэкIауэ, макъамэ зытххэм я семинар ди республикэм и Композиторхэм я зэгухъэныгъэм иригъэкIуэкIырт. Абы илъэс 13 фIэкIа мыхъу Жырыктыр щрагъэблагъэм, кыгурыIуащ и IэдакъэщIэкI цIыкIухэм Мухъэдин хуэфэщэн гулъытэ зэрахуищIар. Зэгухъэныгъэм и унафэщI Къардэн Хъэсэнрэ жэуап зыхь секретарь Балэ Мухъэдинрэ макъамэ тхыным гупыж хуэзыщIахэм ядэлэжьэну, езыхэм я дерсхэм щIагъэдэлуну я пщэ далъхъэжати, Балэм къищта гупым Заур яхэхуащ. «Зы илъэсым и кIуэцIкIэ макъамэ гъэпсыкIэхэри сигъащIэри, пианинэм и гъусэу ягъээзэщIэну уэрэд цIыкIуиплI стхат. Иджыпсту жысIэфынукъым ахэр гъэщIэгъуэныщэ хъуауэ шытауэ, ауэ отчетнэ концертым Сыжажэ Мухъэжид щигъээзэщIауэ шытащ абыхэм ящыщу щыр», — желэ Заур.

Ильэс зыкьоми дэклыжауэ, культпросвет училищэм Жырыкьым щригъаджэу, зы хьыджэбз цыкы пианинэм бгъэдэст, Заур япэ дыдэу зэхилъхьа макъамэ цыкылухэм ящыщ еуэу. Ар кыыздрихам, щыщлэм композиторыр щыщлэупщлэм, цыхубэ макъамэу кыжрищ. «Зэрыхуагъэнуращ: еджаплэм дыщыщлэсым зэхэслъхьа макъамэр гугъутэкъыми, си гъусэхэр, я къуажэхэм клуэжа иужь, зрагъэщлэхэм щыщ гуэр зэхрагъэхыну кълъэлъу я лъхьыхэм яхуеуэу кыщлэкынт. А щыкылэм тету ежъамэ, зытхами щлэупщлар хэт? Апхуэдэу щыхъум, иужькыкы дэзгъэкыла тхылэхэми хэзгъэхьакъым ар, цыхубэмэ ирецыхубэ жыслэри», — кыыхегъэщ Заур, а луэхур и гуапэ зэрыхуар имыбзыщлу.

Творчествэм кыигъэхъуаплэ хуэхъунур щлэнукъым. И анэшхуэм и деж Альтуд къуажэм клуэжа иужь, зи гъусэ хабзэ и ныбжьэгъухэр псори губгъуэм итт. Зэштегъэуэу абыхэм мэкъуауэ е хадащлэ ядэклэу хабзэт Заур.

«Зы махуэ гуэрым, апхуэдэу губгъуэм дыщылуэ, Казбек бгым кыщыщлэдзауэ луащхьемахуэ нэсыху уазерылуплъэм, а теплъэ дахэм си гум макъамэ хьэзыр кырыригъэдзащ, Гуртуев Берт и усэ цыкы гуклэ сщлэм и ежъуэу. Фанэри зэзгъэтлылъэкыри, жэрыгъэкыкы ськыэклуэжащ. Унэм ськыэсыжыху уэрэдым и пэщлэдзэри стхаклэт. «Нотэ стан» жыхуалэр псынщлэу истхьэри, ар Мухьэдин зэрезгъэлыагъунум сыхуэлащлэу къуажэм ськыдэклыжащ, — желэ Заур. — Сыт хуэдэ луэхуклэ убгъэдэмыхьами «хьэуэ» псалъэ зымыщла Мухьэдин сыхуэарэзыщ. Абы щыгъуэ шэч кытримыхьэу жилат а лэжыгъэр зэрагъэзэщлэнур икы профессиональнэу аращ япэ кыслэщлэтхыхар жыслэкыкы щыгупс сыхъунукъым. Ильэс 16 сыхъуу арат абы щыгъуэ».

И щлэныгъэр зыхуримыкыухэм и деж Балэр кыдэлэпыкыуэрэ уэрэд зыбжанэ итха иужь, адэклэ езым «есыкыкы» ищлащ.

Псори фы дыдэу зыщыгъуазэ «Ладонь для птиц» уэрэдыр Жырыкыым и лэдакъэщлэкыкы кыахэмылыдыкылу сужыкылэнукъым. «Ар зэрыхуаращ, Залинэ, утыкушхуэм ихьащ, цыху цлэрылуэ Тут Заур игъэзащлэу. Абы кыыхэкылу нэхьыбэм зэхахащ. Си уэрэдхэм яхэтщ абы кыкылэрымыхухэр, ауэ яхуэфащэ гулытэ ямыгъуэтауэ. Сэ сужыкылэнукъым ар кызыыхэкыр. Псалъэм и хьэтыркыкы, «Ладонь для птиц» уэрэдыр стхыну сигу кымыкыкы щыкыкы дунейм кыытэхьащ «Уи деж» (псалъэхэр зейр Къэжэр Пётрщ) уэрэдыр. Адыгэм и япэ лъэпкъ эстрадэ уэрэду кыалытэ ар. Щэнхабзэмкыкы паркым илэу щытащ «Далитон» эстрадэ оркестр, Касовский Владимир и унафэщлу. Иджыри щлалэ цыкылуу, Тут Заур абы уэрэд щыжилэрт.

Игъэзащлэр уэрэджылакӀуэ цлэрыӀуэхэм я репертуарым щыщхэрт. Езым ейуэ зыгуэр жиӀэн хуей щыхъум, абы и макъым тещӀыхъауэ стха уэрэд сызэриӀэр жеслащ, езыми игу ирихъащ. Ар щигъээщӀам псори Іэнкун хъуат, зэфӀэкӀышхуэ зэриӀэри цӀыхубэм къезыгъэщӀар арауэ жыплэ хъунущ», — жеӀэ Заур. Радиом щрагъэтхат, цӀыхубэм зэрапхъуэтэным шэч къытрамыхъэу. Илъэс ныкъуэкӀэ кърагъэ-тын ямыдэу щӀэлъа иужь, телевиденэм щылажъэ Гочияев Сэхид илъэсыщӀэм ирихъэлӀэу игъэхъэзыр щӀалэгъуалэ концерт програм-мэм хигъэхъащ. Апхуэдэу зэхахаш, цӀыхухэр щӀэлъӀуу хуежъэри, сыт ящӀэжынт, махуэ къэс жыхуалэм хуэдэу къатын хуей хъуащ. Тут Заури цлэрыӀуэу къэушащ, «адыгэ уэрэджылакӀуэ къэунэхуащ» жаӀэу. Адыгэ эстрадэ уэрэд зытх композитор лъэпкъым иӀэ щы-хъуари абы щыгъуэщ.

Абы къыкӀэлъыкӀуащ нэгъуэщӀ эстрадэ уэрэдхэри, ахэр ди ар-тист гъуээдэжэхэм ягъээщӀащ. Псалъэм и хъэтыркӀэ, «Си гъат-хэр» жиӀэрт Музыкэ театрым и солист Дэбагъуэ Хъэсэн. «Уи уэ-рэдыр жысӀэурэ ди цӀыналъэм и цӀыхъыцлэр къысфӀащащ, иджы фэтэр къризатыну зы уэрэд схуэус», - къызжиӀэрт си ныбжьэгъу гушыӀэрейм», — игу къегъэкӀыж Заур.

Лэжыгъэ гъэщӀэгъуэныщӀэщ Бицу АнатоӀэ «Къосыр уэс» и усэр зи лъабжъэ романсыр. Ар адыгэ лъэпкъым и романс нэхъыфӀ дыдэхэм ящыщу къалъытэ. Абы убгъуауэ тетхыхъащ Кавказ Ищ-хъэрэм ГъуазджэхэмкӀэ и къэрал институтым и профессор Ащхъуэт Беслъэн.

УсакӀуэ куэдым ядэлэжъащ Заур, я фӀыщӀэри зыщӀыплэ деж щигъэкӀуэдыркъым. ИлъэситӀ фӀэкӀа адыгэбзэ емыджа щӀалэм уэр-сэру бзэр ищӀэ кӀудейм къыщымынэу абы литературэбзэкӀэ ирит-хэфу зэрыхъуар зи фӀыщӀэу кӀылъытэр ахэращ. И ныбжьэгъухэм ящӀыгъу кӀудейтэкъым ар, я ІэдакъэщӀэкӀхэм еджэрт, и купщӀэр нэсу къызэрыгурыӀуэным хущӀэкъурт. Жыплэнурамэ, зэрызэны-къуэкъужым, и щӀэныгъэм хигъэхъуэну сытым дежи зэрыхущӀэкъум и фӀыщӀэкӀэ и бзэр хуэкъута хъуащ. Ар наӀуэу къегъэлабгъуэ сабий псысэ цӀыкӀухэм макъамэ екӀуу зэрыщӀилъхъам, ахэр тхыӀэ щхъэ-хуэу («Дыгъужь кӀэн», «Хъэзырищ») дунейм къызэрытэхъам. «Макъамэм теухуар си лъым хэлът, къыздалъхуати, сылбыхъуэн хуей хъуцакъым, бзэм и лъэныкъуэкӀэ нэхъ сызэлэжъыжащ», — жеӀэ Заур.

Жырыкъым и творчествэм щӀыплэ щхъэхуэ щеубыд Семэн Рус-лан и ІэдакъэщӀэкӀхэр зи лъабжьэхэм. «Руслан си ныбжьэгъут, игъащӀэми зэгъусэу дыккыызэдэгъуэгурыкӀуат, ауэ псэху и зы уси макъамэ схущӀэлъхъакъым. И псэм и къабзагъэмрэ и дуней

еплбыкІэмрэ кыпхопс абы и ІэдакъэщІэкІхэм. И щІалэгъуэм иІа гупсысэкІэр кыдэкІуэтея иужыи и псэм кыыхэнат, и усэхэми ар кыыхэщырт. Къыхэхын хуэдэу зыбжанэ кыысхуихыртэкъым, зы сигъэлыагъукІэ зэуэ си гум зыри къримыдзээрэ екІуэкІырт. Ацкъан Русланрэ Бгъэжьнокъуэ Зауррэ, Семэн Руслан и шыпху Жаннэ я гъусэу усакІуэм и ІэдакъэщІэкІхэр щызэхуэхъеса тхылыр кыыдагъэкІа иужь, зэуІуу седжэну Іэмал згъуэтащ. Си хоровой цыклым Руслан и псалъэ зыщІэлъ лэжыгъыщ хыхъащ, романситху стхащ. ЗэкІэ аращ Семэным и творчествэм щыщү си акъылымрэ зэфІэкІымрэ зыхунэсар», — желэ Заур.

Иджыпсту Жырыкъым етхыж и гъащІэр кыызэрекІуэкІар, зыхуэзахэр, и уэрэдхэм я къежыапІэр, нэгъуэщІ хыбархэри щызэхуихъэсыж тхыль. Ар композиторым и гуащІэр зыфІэгъэщІэгъуэнхэм щІлэщыгъуэ зэращыхъунум шэч хэлькыыми, и мурадыр къехъулІэну ди гуапэщ.

Музыкэ театрым и гугъу щыщІкІэ, Заур игу къеуэу кыыхегъэщ а ІуэхущІапІэм дэлэжъэф усакІуэ, литератор дызэримыІэр. «Сэ сощІэ, ауэ литературэбзэкІэ сыпэлъэщыркъым либреттэр стхыну. Оперэм, опереттэм я либреттэ тхыкІэ щхъэхуэхэм хашІыкІыркъыми, усакІуэхэм уащелълукІэ поэмэ дэгъуэ дыдэ пхуатх, абы и жыпхъэм «яфІоувэ», ар зыщІысыр ящІэри. Бзэр утыкум екІун, щыджэгун хуейщ, ар пэжу птхыкІэ зэфІэкІынукукыым», — кыыхегъэщ Жырыкыым.

И жагъуэ мэхуэ тхакІуэ-усакІуэхэм, композиторхэм яхуэфэщэн гулбытэ къэралым зэрахуимыщІыр, я Іуэхум зэрытрамыгъэгущуэр, нэхыжьхэм ящІэну зыхущІэкъуамрэ иджыпсту щыІэхэр зыхуэпабгъэмрэ зэрызэтемыхуэр. «Уэрэдым щІэлъ псалъэм купщІэ иІэн хуейщ, уеблэмэ купщІэ защІэу щытыпхъэщ, — желэ Заур. — Сэ зэи сытхакыым, цІыхум сахуотхэ жысІэу. Япэ дыдэрауэ арэзы сщІыну сызыхущІэкъуар си щхъэращ, къэзгъэщІалами зыкъэмынэу си гум кыишхыдыкІауэ аращ. ІэдакъэщІэкІыр нэхыфІ зэрыхъуным яужь уитрэ цІыхур акъылагъу кыыбдэхъумэ, пщІэм и мыхъэнэр къагурыІуэмэ, ар я щхъэм хуахыжыфмэ, я гупсысэкІэм техуэмэ — Іуэхур къохъулащ. Армырамэ, псыхэкІуадэщ».

Куэдрэ урихъэлэркыым зэфІэкІышхуэ зиІэ цІыхум и бынхэр езым ещхъ цыхъуж. Ауэ абыкІэ и насып кыикІащ Заур. Абы пхъуитІ иІэщи, тІури тхъэм узэрелъэлунщ. Псоми тцІыху уэрэджыІакІуэ Къул Лянэ КъБКЪУ-м уэрэдымрэ къафэмкІэ и «Амикс» театрым и кыызэгъэпэщакІуэхэм ящыщү икІи и гъэсакІуэщ. Данэщи, зыхэмызагъэр укІуэдыж жыхуаІэм хуэдэщ: Кавказ Ищхъэрэм

ГъуазджэхэмкІэ и къэрал институтыр пианисткэу къиухащ, сурэт ещІ, уэрэд, макъамэ, тхылъ етх, инджылызыбзэкІэ усэ зэхелъхъэ, макъамэр компьютер ІэмалхэмкІэ зыхуей хуегъазэ. Дэтхэнэри хъарзынэу къызэрехъуліэм, и гум зэрыдыхъэм къыхэкІыу зым къытеувыліэну пашІэркъым.

Пхъурылъхуу хъыджэбзитІ иІэщи, зыр Москва Щукиным и цІэр зезыхъэ театр училищэм щеджэри къэкІуэжауэ мэлажъэ. ЕтІуанэм ДизайнымкІэ колледжыр къиухащ.

Ди республикэм фІыуэ щацІыху, фІыуэ щалъагъу, зи гуащІэм пщІэ щыхуащІ композиторым и гъащІэр къехъулащ жыпІэкІэ пщІыупс урихъунукъым. Иджыри къэс иІа ехъуліэныгъэмрэ лэжыгъэм пэзыгъэлъэща гукъыдэжымрэ мыкІуэщІу куэдрэ, куэдрэ лъэпкъым хуэлэжъэну, къыхуэныкъуэхэм узыншэу яхуэпсэуну ди гуапэщ.

Си тхыгъэр сухыну сыхуейщ композитор, УФ-м гъуазджэхэмкІэ щІыхъ зилэ и лэжыакІуэ Даур Аслъэн Жырыкъым и творчествэм теухуа и псалъэхэмкІэ: «Сыт хуэдиз уэрэдрэ макъамэу зэхэсха сэ: зэманым екІухэри емыкІухэри, псэм едэхащІэхэри абы къимыщтэхэри. Далэ ахэр? Хэт ахэр зыщІэжыр? Уэрэдыр псэм къыбгъэдэкІыу тхамэ, ар зи ІэдакъэщІэкІ композиторым цІыхубэм я макъыр зэхихамэ, я бэуэкІэр зыхищІамэ, илъэсипщІ бжыгъэхэр дэкІыху жбы мыхъуу а макъамэр псэунуц. Апхуэдэ уэрэдхэр иІэщ Жырыкъ Заур, абыхэм гъащІэ кІыхъ къапэщыльщ».

ИСТЭПАН Залинэ

ЖЫРЫКЪ Заур

ДЫГЪУЖЪ КІЭН

Теплъэгъуищү зэхэлъ пьесэ

ХЭТХЭР:

А с л ъ э н — псоми яужэгъужа мэзыпщц.
Д ы г ъ у ж ъ — зи къару имылъыж щхъуэжь тІорысэжыщ.
Б а ж э — зи фІыгъуэ, зи бзаджэгъуэщ, шыр цІыкІуитхум я анэщ.
К ъ а н ж э — дэтхэнэ зи хъэмтетыгъуэми я Іужажэщ.
Б а ж э ц І ы к І у и т х у — Бажэм и шырхэщ.
Мэзым щІэс нэгъуэщІ псэущхъэхэр.

ЯПЭ ТЕПЛЬЭГЪУЭ

Іуэхур щекІуэкІыр мэз лъапэрщ. Мэзым щІэс псэущхъэхэм къажыхъ —
К ъ а н ж э м къахуихъа хъыбарым зэхэлъэдэжауэ ирогузавэ.

Я п э г у п ы м

*Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
Нэху зэрыщрэ къанжэр маджэ,
ЖеІэр хъуауэ пщыр сымаджэ.*

Е т І у а н э г у п ы м

*Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
ЖеІэу хъуауэ пщыр сымаджэ,
Нэху зэрыщрэ къанжэр маджэ.*

Е щ а н э г у п ы м.

*Сыт къеузыр? Сыт къэхъуар?
Дауэ ар сымаджэ хъуа?*

Я п э р е й г у п и т І ы м

*Дэри тцІэркъым сыт къэхъуами,
Сыт пщы лъахэм къыщыхъуами...
ИджыпстукІэ тцІэуэ хъуар
Къанжэ кІакІэм и хъыбарщ.*

П с о м и

Хэт и фІэщ пхуэщІынт Аслэным
Уз зэгүэрым кѳеуэлІэну?
Аслэныжъыр хуабжыу лээщт...
Узыр дауи кѳыпэлгэщт?

ДыхуэвгѳакІуэ щІэупщІакІуэ,
Маржэ!
ХуэдывггэщІ абы щІопщакІуэ,
Маржэ!
Маржэ, маржэ, физэхуэс,
ФхузэфІэкІи зэхуэфхъэс:
Хэт – щыхъ куцІ,
Хэт – фо цІынэ,
Хэт – гѳэжъауэ адэжынэ,
Хэт – джэдыкІэ,
Хэт – бэджынэ,
Аслээн-дотэ хуэтхыыжыну.

Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
Нэху зэрыщрэ кѳанжэр маджэ,
ЖеІэр хѳуауэ пщыр сымаджэ.
Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
ЖиІэу хѳуауэ пщыр сымаджэ,
Нэху зэрыщрэ кѳанжэр маджэ.
Зыми тщІэркѳым сыт кѳэхѳуами,
Сыт пщы лѳахэм кѳыщыхѳуами...
ИджыпстукІэ тщІэуэ хѳуар
Кѳанжэ кІакІэм и хѳыбарщ.

Г у п ы м я щ ы щ з ы м. Маржэ, маржэ, зэхэзыхыу хѳуар
фынакІуэ! ФынакІуэ псори щІэупщІакІуэ! (ЙокІхэр.)

К ѳ а н ж э м (икІахэм якІэлѳыплѳурэ, ящыдыхъэшх щІыкІэурэ
кѳохъэ). Плъагѳурэ ахэр зэрызэрызехъэр? ФымыкІуи феплъыжит?
Аслээн кѳызэщІэплъам зы псалгэ Іурыздзэну фІэкІ хуейкѳым, зэ
уэгѳуэкІэ сабэ кѳыфхригѳэхыным щхъэкІэ. Мис сэ схуэдэхэращ фэ
мышъэнэншэхэмрэ зи кѳару илъыгѳуэхэмрэ зэтезыІыгѳэр. Фи зэ-
хуакум мафІэлыгѳейр дэздзэнуми, мамырыгѳэ дэзгѳэлѳыными, сэращ

хуитыр. Ауэ фыкъысщошынэри, — фыкъызодалуэ, фыкъызодалуэ-ри, — хуиту фызогъэпсэу. Къару зыбгъэдэлъхэмрэ шынэкъэраб-гъэхэмрэ дунейм тетыхукIэ сэри зы пщIэ гуэр силэу дунейм сыте-тынщ. Сэ иджыри зысплъыхынщ, хэт ищIэрэ, хъыбар зылэрымыхъа щылэмэ... (ЙокI.)

И щхъэр фIэлэлу, Д ы г ъ у ж ь ы р къохъэ.

Д ы г ъ у ж ь ы м

Сыдыгъужь ныбаджэщ,
Сыдыгъужь бзаджэжъщ,
Хъо-хъо!
Мэлыхъуэхъэ фаджэу
КъээзгъэпцIащ Iэджэжъ.
Хъо-хъо! Хъо-хъо-хъо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!

Мэзым сыщощакIуэ,
Губгъуэр къызокIухъ,
Хъо-хъо! Хъо-хъо-хъо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
КIэ къыхузогъакIуэ,
Сыхуэзам пшэрыхъ.
Хъо-хъо!

СыщыхъуакIуэщакIуэм —
Дэни сыпхуэкIуэнщ,
Уэ-ри-да, ри-да-дэ,
Уэ-ри-да, ри-да-дэ!
Iэпцэрыбанэм хуэкIуэм,
Хэти сытекIуэнщ.
Хъо-хъо!

Сыдыгъужь ныбаджэщ,
Сыдыгъужь бзаджэжъщ,
Хъо-хъо! Хъо-хъо-хъо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
Мэлыхъуэхъэ фаджэу
КъээзгъэпцIащ Iэджэжъ.
Хъо-хъо!
Хъирэ!!!

И щхэм хуэпсэлъэжурэ, пхъэ дакъэм и хъуреягыр къекІухь.

ТпуащІэм иджыблагъэ дащІыхьа чэтым ит мэл гуартэм сэ зы щынэ хэту слъэгъуащи, мы дунейм зы Іэмал щыІэу, ар зыІэрызмыгъэхьэу хъунукъым. Ауэ, гугъур аракъэ, нэгъабэ и мэлыхъуэ башыр къыстезыкъутауэ щыта мэлыхъуэ щІакъуэжъым ПарийкІэ еджэу зы хьэ къыздишащ хъумақІуэуи, абы Іэмал хуэзгъуэтыркъым. Ар езыр хьэ бзаджэщ, и къару илгыгъуэщ. Убэлэрыгъмэ, уи кІэбдзыр пхущІиудынкІэ тхьэ соІуэ. Сэри, япэм хуэдэу, сыпсынщІэж езыр. ЗгъэпщІащ, сщІэм къэзгупсысыну! Махуищ хъуауэ, си джийм зы дзэкъэгъуэ ехакъым. Си кІэтІийхэр зэрышхыжыным нэсащ. Гъуэщауэ зы дзыгъуэ лъэрымыхь нэхь мыхъуми къыспэщІэхуащэрэт. Хэбгъэзыхьмэ, ар дydэри къысхуэубыдыну си фІэщ хъуркъым сэ щхьэгъавэм. Сытми, зыгуэр жызоІэ. Ау-уей, ипэ зэманым зыхуэзу-сыжауэ щыта уэрэдри екІурэ-ещхьу схужыІэжрэ иджы? «Ей, зэманыгъуэ, зэманыгъуэ!» щІыжаІам сыхуэкІуакъэ сэри!

*Сыдыгъужь ныбаджэщ,
Сыдыгъужь бзаджэжъщ,
Хьо-хьо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
Мэлыхъуэхьэ фаджэу
КъэзгъэпщІащ Іэджэжъ.
Хьо-хьо!*

Зэт, зэт! Си тхэкІумэжытІыр тхэкІумэжмэ, си кІэныр къикІ си гугъэкІэ тхьэ соІуэ! МыбыкІэ зыгуэр къокІуэ. Мы си пэжыр пэжмэ, — лымэ къысщІехьэ. ЗэкІэ сэ мо чыцэм сыхэтІысхьэнщи, сыкъыкІэлъыплъынщ а къакІуэм.

Дыгъужыр йокІ.
ТхэкІумэкІыхьитІрэ зы кърурэ иыгъыу, Б а ж э р къохьэ. Ешаифэу йотІысэх.

Б а ж э м

*Ди гуэл щхъуантІэ жыжъэм
Нобэ сэ сыкІуащ,
Абы пэмыжыжъэу,
Мыр къыщысщэкІуащ:*

Къру быным ящыцу –
Зы нэхъ лъакъуэ кIыхь,
Лышхуэ якIэрылгу
ТхэкIумэкIыхьитI.

Си быныр, мышхауэ,
Къызэжъэу зэхэсц,
Сэ езыр, сешауэ,
Мыбдежым сыщысц.

Зэ сынэсыжамэ,
Яхуэхъунт мыр шхын.
Сэри, сыгъуэлъынти,
ТIэкIу зызгъэпсэхунт.

(Иыгъхэр зэпиллэхьурэ.) Зы къру лъакъуэ кIыхь, тхэкIу-мэкIыхьитI... Мыхэр си бажэ цIыкIуитхум ятызогуашэри...

Абы хэту, Дыгъужьыры зэIурыбзаеурэ Бажэм ищIыбагъымкIэ
къыбгъэдохъэ.

Дыгъужьым. Iуэху фIохъу апщIй, бажэж цIыкIу!
Бажэм (къэщтауэ къыщолъэт, иыгъхэр зэкIэрыху-
къыщыпыжу). У-у... упсэу апщIй, щхъуэжъ! Упсэу...

Дыгъужьым. Сыт пщIэр?

Бажэм. КъэсцэкIуар собж. Iыхьэ-Iыхьэ сщIыуэрэ, зышхыну-
хэм ятызогуашэ... Къру лъакъуэ кIыхь, тхэкIумэкIыхьитI... ЦIыр
тхум хузогуэшри...

Дыгъужьым. Зэт! Зэт! (ТхэкIумэкIыхьитIым еплъурэ.)
Мо тIур зым тебгуашэ щхъэ мыхъурэ, бажэж цIыкIу?

Бажэм. Сыт апхуэдэу щIыжыпIэр?

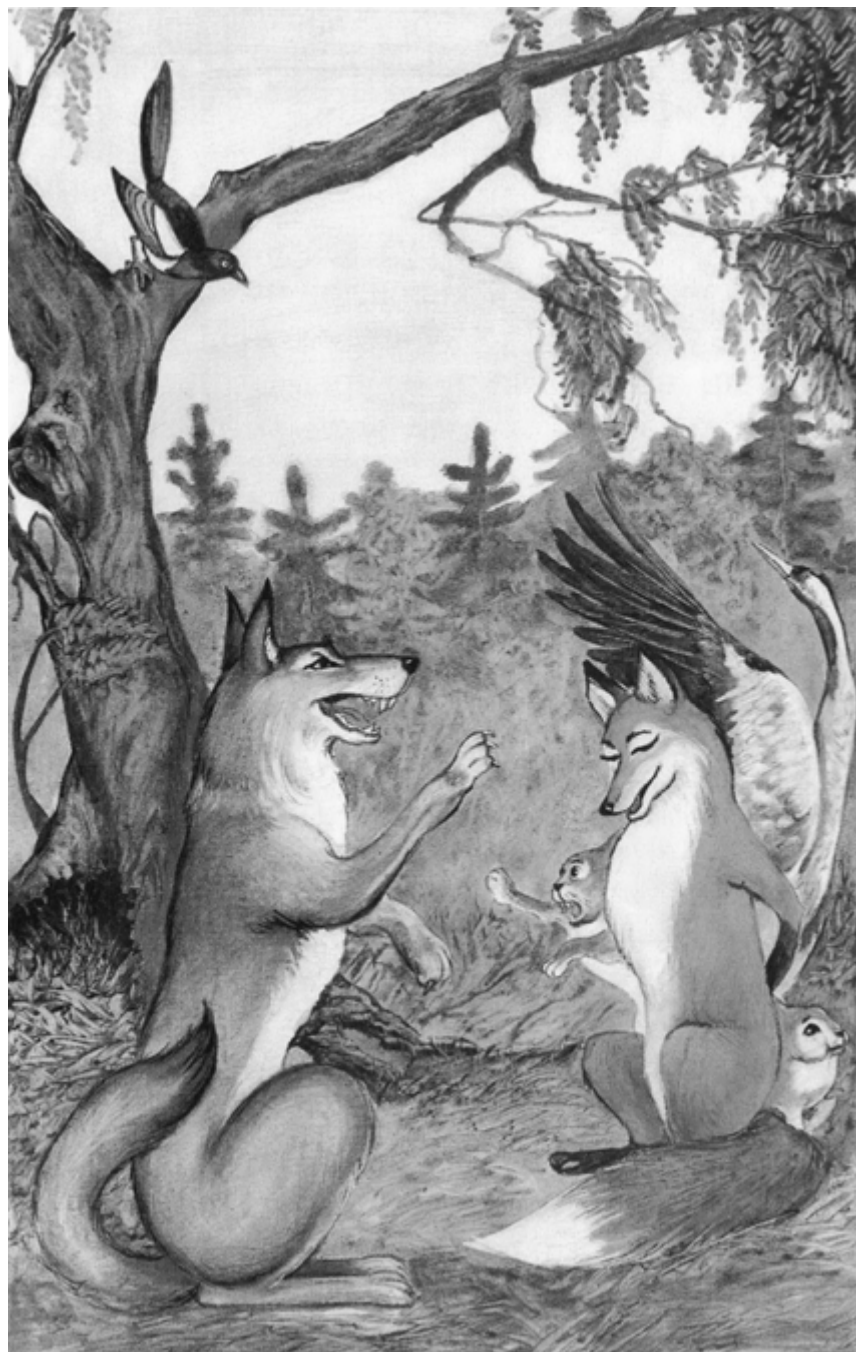
Дыгъужьым. ТIур зым тыбогуашэ, мис а зыр сэращ. Къру
лъакъуэ кIыхьыр хым ятыбогуэшэжри, хым щыцу зы Iыхьэ къысху-
губодзэж...

Бажэм (гужьеяуэ). Ар сыт бжэкIэ, щхъуэжъ?

Дыгъужьым. Ар дыгъужь лъэпкъ бжэкIэщ, бажэж цIыкIу.
Ебгъэлеймэ, щыри зым тозгъэгуэшэнц!

Бажэм. Къыиз-гу-ры-Iуаш!.. Ауэ зы лъэIу пхузиIэщ.

Дыгъужьым. ЖыIэ.

Сабийхэм папщІэ

Б а ж э м. Къру лъакъуэ кІыхьыр хым тызумыгъэгуэшамэ, нэхъ къэсщтэнут...

Д ы г ь у ж ь ы м. Хъунщ, хъунщ! Сэри гу лъыстащ ар зэрыкъру гъурыжь цІыкІум. Зы «хъэп» жыІэгъуэ схуэхъунукъым абы и Іыхьэ ханэр. КІуэ, зегъэхь!

Б а ж э р йожажьэ. К ь а н ж э р къыкъуокІ.

К ь а н ж э м (*псыницІэрыпсалъэу*). Фэри щІэупщІакІуэ фыкІуэрэ?

Д ы г ь у ж ь ы м р э Б а ж э м р э, абы гу лъамыга хуэдэу, зоплъыж. Б а ж э р йожажьэ. Д ы г ь у ж ь ы р тхъэкІумэкІыхьитІым яужь йохьэ.

К ь а н ж э м. Къывэпсалъэри къыффІэмьІуэхуу, денэ фыздэкІуэр? Гузэвэгъуэ зэрыщыІэр фщІэркъэ?

Д ы г ь у ж ь ы м . Сыт гузэвэгъуэ?

Б а ж э м. Сыт къэхъуар?

К ь а н ж э м. Сыт абы нэхъ къэхъуну фызыхуейр? Ди пщыр сьмаджэщ. Псори абы хуогузавэ, щІоупщІэ, фэ фи щхьэ Іуэху зыво-хуэри фыдэтщ. КъызжиІакъым живмыІэж...

Къанжэр йокІ.

Д ы г ь у ж ь ы м р э Б а ж э м р э Іэнкун хъуауэ щытщ.

Д ы г ь у ж ь ы м р э Б а ж э м р э

Хэт и фІэщ пхуэщІынт Аслъэным

Уз зэгъуэрым къеуэлІэну?

Аслъэныжьыр хуабжъу лъэщт,

Узыр дауэ къыпэлъэщт?

Д ы г ь у ж ь ы м. Зэт, зэт! Тхьэ соІуэ, абы и деж дымькІуэмэ, дызэрыкІуэдыкІын гукъанэ къытхуимыщІым. Ауэ, япэщІыкІэ мы сІыгъыр ІуспІэнщ. ЗгъэпщІащ, тІэкІуи тыншыІуэу къысІэрымыхьам мы тхъэкІумэкІыхьитІыр. Си кІэн къыкІащ! (*ТхъэкІумэкІыхьитІыр иІыгъыу, йокІ.*)

Б а ж э м. Еуэ, щхъуэжь, еуэ! Зэ умыпщІэ, сэ си щхьэр щхьэж-мэ, кІэн къызэрикІ уэзгъэлъагъуну укъызогъэгугъэ!

Сабийхэм папщІэ

Бажэр кытекІуэн хуэзактым,
Ягэшынэуи кэсактым.

Бажэм лей иггэгъуу,
Зэхэпха, дыггужь?
КыызэпщІар пхуэзггэгъум,
Сэ пцІыупс сыхъуниц.

Бажэм ещІэр Іэмалищэ,
Хэту цытми — ар ирещІэ:
Лей кыстезыггэхьэр
ФІым щремыгугъ.
Езггэхьынуц мыхьыр,
КъремыщІ си гугъу.

И щхьэ хужиІэжу.

Бажэ цІыкІур Іуцабэщ, Іуцабэщ,
Бажэ цІыкІур Іэ щабэщ, Іэ щабэщ,
Щабэу уэрэ, и уэкІэм
Зэуэр имыукІми, —
ЩІыфэм зэпхредз,
ГуцІэм зредзых,
Бийр бэлыхьым хедзэри,
ЗыхеггэбзэхыкІыж.

Бажэр кытекІуэн хуэзактым,
Ягэшынэуи кэсактым.

Бажэм лей иггэгъуу,
Зэхэпха, дыггужь?
КыызэпщІар пхуэзггэгъум,
Сэ пцІыупс сыхъуниц.
Аращи, узынишэу!

КІыфІ мэхъу.

ЕТИУАНЭ ТЕПЛЬЭГЪУЭ

А с л ь э н ы м и хэщІапІэрщ. ХьэкІэкхъуэкІэхэм А с л ь э н ы р, и
Іэблэхэр, и кІэбдэхэр яІыгъуу, утыкум хьурейуэ кыщрашэкІ. ЙодэхашІэхэр,
тольэщІыхьхэр.

ХьэкІэкхьуэкІэхэм

Дотэ нэхуу Аслъэн хахуэ,
Нобэ сытыр уэ уи махуэ?
Махуэ псом ущылъщ, уогыз,
Зы бэлыхьыр уэ къоуз.

Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ.
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ!
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ!

Мэгузавэ хьэкІэкхьуэкІэр,
Узэрысымаджэм щхьэкІэ.
Сыт къоузыр? Сыт къэхъуар?
Сыту фагъуэ Іей ухъуа?

Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ.
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ, ей!

Нэ пІащитІыр хуиты гъаплъэт,
ДынолъэІур, зэ къытхэплъэ.
Узым дэ укъедгъэлынщ,
Дохутырышхуэ къодгъэплъынщ.

Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ.
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ.
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ.

А с л ь э н ы м

Уэуэужьыр сэ си махуэщ,
Узу сиІэм сызэрахуэ!..
Сыту ахэр къыспэлъэщт?
Феплэ, си щэцыр къыхоццэщ,
Къыздэбзыжкъым си лъэбжьанэр,
Къыхэуащи лъэгум банэ.
Си дээр къупццхъэм ІуиццІыкІащ.
Бланэм лъапэкІэ сыщэуэм,
Сэ си кІэпкъыр къыдэпкІащ.
Маржэ, си хъэкІэкхъуэкІэгъухэ!
Е си узыр вгъэхъужынищ,
Е бэлыхъыр ныфхэслъхъэнци,
НэгъуэщІ мэзым сыкІуэжынищ.

Х ь э к І э к х ь у э к І э х э м

Дотэ нэхуу Аслъэн хахуэ,
Сытым дежи уэ узахуэщ,
Псоми ди гур хыумыгъэщІ,
Губжъыр япэ иумыгъэщ.
КъыщытщІам уэ усымаджэу,
Къыпхуэтхъащ удз тхъэмпэ Іэджэ,
Ахэр дэ пхузэхэтлъхъэнци,
Хуццхъуэ тщІынищи, уэтхъэлІэнци.

Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ.
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ.

А с л ь э н ы м. Уэ-уэ-у-о-о-о-о! (И щылъыпІэм гъуэлъыжурэ.)
Уэ, си кІэпкъ узым си ццхъэр фІех! Уэ, мы си дзэ узым сызэпкърех!
БЫ-хЫЫ-хЫЫ-хЫЫ-Ы-Ы-Ы!

Д ы г ь у ж ь ы м (щтэІэццтаблэурэ къолгәдәри). Уи махуэ
фІыуэ, дотэ нэху! Къысхуэгъэгъу, зиусхъэн, узэрысымаджэр ццызэ-
хэсхар иджыпстуц. Гъуэгу сытетащ, сыщыІакъым.

А с л ь э н ы м (*гъынанэу, гукъанэшхуэ хэлъу*). Фэ, сытми, сымаджи узынши къыффІэІуэху?

Д ы г ь у ж ь ы м (*гужьсяуэ*). Уа, зиусхьэн, сыщыІа мыгъуэкъым!

А с л ь э н ы м. СыщыІакъым жыхуэпІэр сыт? Дэнэ ущымыІами, пщыр щысымаджэм деж пщІэну къыплъос.

Д ы г ь у ж ь ы м. Уэлэхы, ар арамэ, ауэ... Уэлэхы-и-и, сэр нэмыщІкІэ къэмыкІуаи щыІэм, ы-хы-ы!

А с л ь э н ы м (*къэгубжьауэ*). Хэт къэмыкІуар?

К ь а н ж э м. Зэхэзыхар къэкІуауэ къыббгъэдэсщ. Куэдщ, умыгубжь, зиусхьэн!

Д ы г ь у ж ь ы м. Сложь, Бажэр къыщІэмыкІуар? Хэт абы зызыхуигъадэр?

Псоми я жьэр яущауэ, ауэ зыгуэр жаІэнуи хунэмысауэ, Б а ж э р къохъэ.

Б а ж э м. А, си псэр зышхын! А, си пщы дахэшхуэ мыгъуэ! Моуэ дыгъуасэ уи лъэужь дахэм сепэма къудейти. Сыт мыгъуэхэри къыпщыущІт, сыт мыгъуэми улуущІэт? Зиусхьэныр сымаджэу щызэхэсхым, нышэдибэ сежьэщ, мэз псор къызэхэскІухьри, Іэзэпщыр къэзгъуэтащ. Уи хуцхъуэгъуэри жезгъэІащ Іэзэпщым. Аслъэныр къру лэпс, дыгъужь кІэн хэлъу, ефэмэ, хъужынуц, жиІати, мы кърур къыпхуэсхьащ. Кърур къысхуэмыубыдурэ зыкъомрэ селІэлати, сыкыщІэгувари арац, зиусхьэн лъапІэ!

А с л ь э н ы м. Уэ-уэ-уо-о-о! Ы-хы-хы-хы-ы-ы-ы!

Б а ж э м. Уа, зиусхьэн, мы къру къэсхьар хуцхъуэ пхуэхъунуц, ауэ дыгъужь кІэн къэдгъуэтатэмэ, дэгъуэ дьдэ хъунут.

А с л ь э н ы м. Уа, дыгъужь кІэнри сэ къэслъыхъуэн хуейуэ ара-тІэ? ИкІэщІыпІэкІэ къэвгъуэти, къыхэфх!

Б а ж э м. НэгъуэщІ щІыпІэ щхъэ дыщылъыхъуэн хуей? Мис, щхъуэжь хъэзыру щысщи, абы ейр къыхэтх хъунукъэ?

А с л ь э н ы м. Сыт щІэмыхъунур?

Д ы г ь у ж ь ы м (*гужьсяуэ*). Уэ хъуну мыгъуэкъым! Сыт къыфхуищІэн мы си кІэн тІорысэжьым? Уэлэхы, тхэмахуэкІэ бгъавэми, зыри къыщІэмывыкІыну, апхуэдизу гърщи! Иужьрей зэманым сэри гугъу сехьащ, сызыкІэлыпльыжакъым. Ауэ, уэлэхы, уэ нобэ си кІэным ухуеину сщІатэмэ, тІэкІу сызэгугъужынтэм... Бажэм ущигъуэну аракІэ тхэ соІуэ, зиусхьэн!

А с л ь э н ы м. Уа, мы къэвбж псор сэбэп къысхуэхъунукъым сэ, ы-хы-хы-хы-ы-ы-ы!

Б а ж э м. Мы сьмаджэр гугъу ехъу куэдрэ щыдгъэлыну, хуц-хуэугъуэ хуэхъунур тщІэуэ? Къэвубыдыт цхъуэжъыр!

Псоми Д ы г ь у ж ь ы м зрадз.

Д ы г ь у ж ь ы м. Щывгъэт! Фыкъызбгъэдэмыхъэ! А-а-а-а!

Б а ж э м (*ихъурегъкІэ къижыхъурэ*). Лъакъуэ сэмэгум... Сыт фщІэр?! Лъакъуэ сэмэгум хэль кІэныращ къыхэфхынур... Апхуэдэукъым... И кІэр фпхы!.. И тхэкІумэжытІыр щІэфІуантІэ!.. И кІэныр къыхэфІуэнтІыкІ! Ы-хы-ы, мис апхуэдэу... МыдэкІэ къэвдз иджы. Сабэм хэвмыгъахуэ!.. А-а, ягъэ кІынкъым. Іэхъа, сьзэримы-гугъауэ, кІэн бэлыхы мыр!..

Б а ж э м кІэныр къещтэри, кърумрэ кІэнымрэ игъэвэну макІуэ. Д ы г ь у ж ь ы р, и лъакъуэ сэмэгур фІэпхыкІауэ, гупым къаходжэрэзыкІыж.

Д ы г ь у ж ь ы м. Уэуэу мыгъуэр си махуэщ! ЕкІэ си ужь фы-къыхъэу, цхъэ сывгъэунэхъуа?

*Дыгъужьыр лъакъуэращ зыгъаишхэр...
Си кІэн сэмэгу мыгъуэр къыхахмэ,
Сызыгъэишхэну гуцэр хэт иджы?
У-у-у-у! У-у-у-у!
Сызыгъэишхэну гуцэр хэт иджы?
Емынэ гуцэмэ сыкъихуу,
Сыту Іуэху Іей мыгъуэм сыхэхуат!
Си щы щІэупщІэ гуци къэтт иджы?
У-у-у-у! У-у-у-у!
Си щы щІэупщІэ гуци къэтт иджы?
Мыр дауэ гуцэ къысщыщІу,
Дыгъужь лъакъуищ мыгъуэу сыкъэна?
Сытхэр сщІэжыну гуцэ сэ иджы?
У-у-у-у! У-у-у-у!
Сытхэр сщІэжыну гуцэ сэ иджы?*

Б а ж э м. Іей щІауэ фІы ущымыгугъ, цхъуэжъ! Апхуэдэ зыгуэр къызэрыпщыщІынур сигу къэкІат, уэ бзэгу щыпхъым. Сыту уэкІурэ уи лъакъуэ пхуагъэкІэщІар!

Д ы г ь у ж ь ы м. Уи бзэращ ар къызэрыкІар, бажэжъ цІыкІу. Мэ-зыр инми, лъагъуэ куэд мэз щІагъым цызэхохъэ. ЗыщІыпІэ цызэ-

Сабийхэм папщІэ

хыхьэнщ ди гъуэгухэри — абдежым а уи бзэгур кІэщІ шыпхуэсщІынщ
сэ уэ.

*Емынэ гуцэмэ сыхъихуу,
Сыту Іуэху Іей мыгъуэм сыхэхуат!
Си пщы щІэупщІэ гущи къэтт иджы?..
У-у-у-у!.. УкъысІэрыхьэнкъэ уэ сэ?!*

Дыгъужьыр йокІ.

Б а ж э м. УкъыслъэщІыхьэмэ, щхьуэжъ!

Лэпсыр игъавэу мэувыж. Зы гуп шыуаным къыбгъэдолъадэ, къафыхьурэ
уэрэд жалэ.

*Шыуан цІыкІуу ихыныбэр
ХьэщІэ натІэм сйщ,
ХьэщІэр куэду къыщыкІуэм —
Мэхьур къэвэрей.*

*Вэрэ-вэрэ, къэкъуалъэ,
Вэрэ, къыкъуэлъыкІ,
Вэрэ, Іуву лэпс фалъэ
Хэлъым къыщІэвыкІ.
ЗэщІэстауэ, и лъабжъэм
МафІэр щокъуейщІей.
Шыуан цІыкІур мэлажъэ,
Лэпсыр дрехуей.*

*Вэрэ-вэрэ, къэкъуалъэ,
Вэрэ, къыкъуэлъыкІ,
Вэрэ, Іуву лэпс фалъэ
Хэлъым къыщІэвыкІ.*

*Шыуан цІыкІур мэлІащІэ —
ХьэщІэхэр зэхэтщ.
МафІэр хъумэ и мащІэ,
Пхъэгъэсын ди куэдщ.
Вэрэ-вэрэ, къэкъуалъэ,
Вэрэ, къыкъуэлъыкІ,*

*Вэрэ, Iуву лэпс фалгэ
Хэлтым кыщIэвыкI.*

*Къанжэм (шыуаным и хъурегъыр кыкIухьурэ, зээ-
мызи абыкIэ еплгэкIыурэ). КуцIыр кыхумэ, лыр вауэ аращ.
ХэвмыгъэващIэу пIэрэ?*

*Бажэм (дзасэмкIэ хоIэбэ; шынакжъейкIэ лэпс кыыхехри,
зэщыщхъу хъуамэ йоплгъ). Шыгъур тIэкIу къемэщIэкI си гугъэщ.
Лыр ващи, кыыхэфхи, шыуаным иджыри мафIэ щIэфлхъэ. Лэпсы-
ращ Аслъэным сэбэп хуэхъунур.*

*Къанжэм (кэгъуфIауэ). АтIэ, лым фыхуэмеймэ, сэ кыыхэс-
хынщи, хыфIэздзэнщ. (Iуэхутхъэбзэшхуэ ищIэн хуэдэ, шыуаным
бгъэдохъэ.)*

*Бажэм (кэгъужъеяуэ). Хьэ-уэ! Сэ а Iуэхутхъэбзэ тIэкIур,
кыызэмыхьэлгэкIыу, зиусхъэным хуэсщIэнщ. Фэ дыгъужь кIэныр
тIэкIу вгъэвэж. Сэ куэдрэ сыкъэтынукъым.*

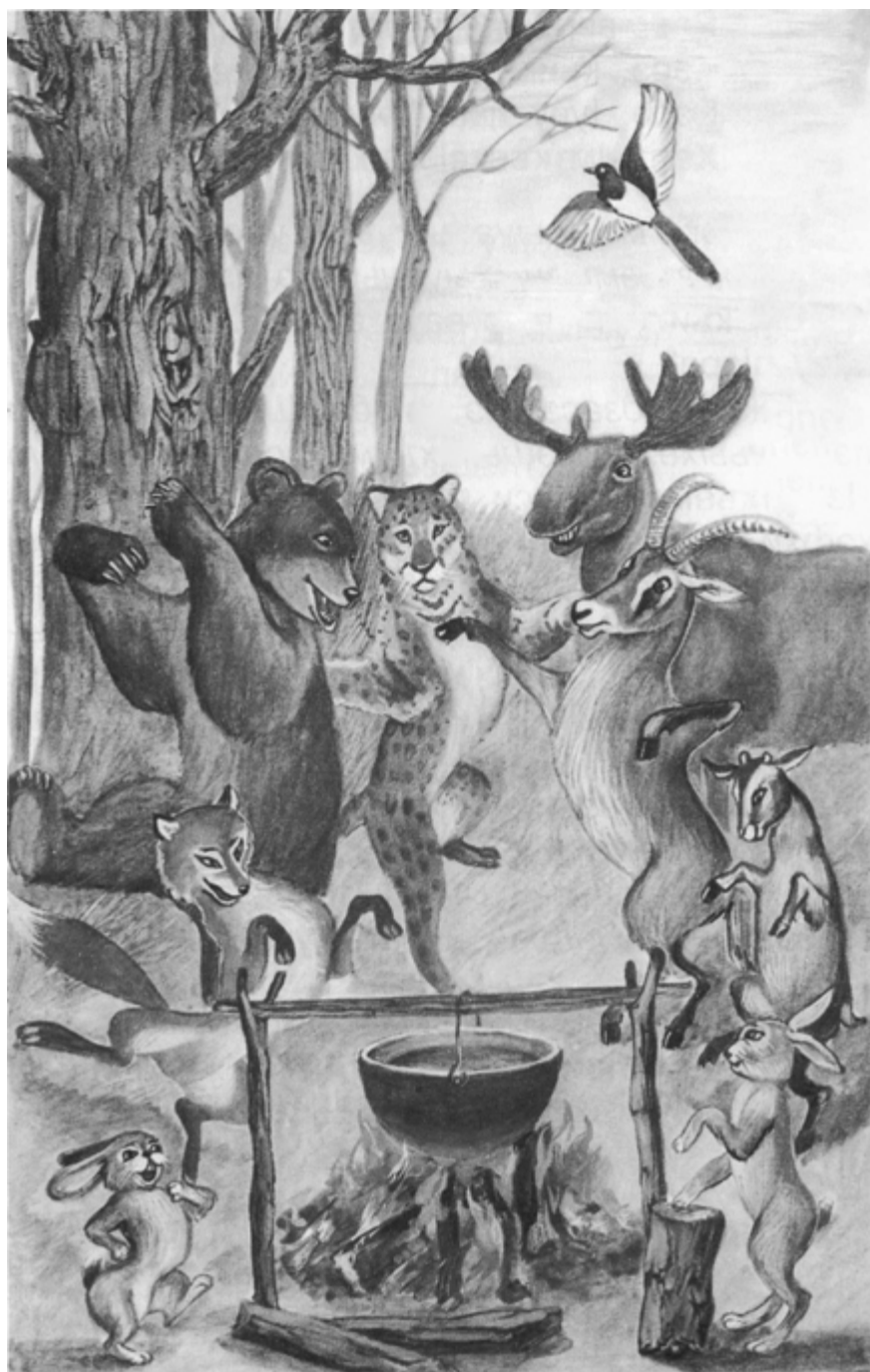
Къруулыр зыгуэрым кIуэцIелхъэри, дзапэ уэрэд кыришурэ йокI. Шыуаным бгъэдэтхэм пхъэгъэсын къахь, мафIэм йоугъу, мепэщашхэр.

А с л ъ э н ы м

*Япэрей зэман гуцэмэ,
Уей, си хэмтетыгъуэт.
ХъугъуэфIыгъуэу щыIэр
Куэду схузэблахт.
Уей, дуней,
Куэду схузэблахт!
Сыту зэман дахэт, атIэ, уей!*

*Япэрей зэман гуцэмэ,
Си къару илгыгъуэт,
Сэ сызытеджалэ мыгъуэр
Псори си былымт,
Уей, дуней,
Псори си былымт!
Сыту зэман фIыцэт, атIэ, уей!*

*Мэзым пщIэ щIэлгъыжкъым,
Дунейр зэкIуэкIащ.*

Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ,
Нэгум щІэлъыр лъэгум макІуэ.
Узыр, узыр, адкІэ кІуэ,
Узыншагъэ, мыдкІэ къакІуэ, ей!

КыфІ мэхъу.

ЕЩАНЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

ЕтІуанэ теплъэгъуэр щекІуэкІам дежщ.

М э з п с э у щ х ь э х э м

Гъэ къэсыхукІэ, пІалъэр къэсмэ,
Дэ мыбдеж дыщызэхуосыр,
Дэ Мэзгуащэ гуащэ дощІ,
ТхьэлъэІушхуи ныхудощІ.

Ди Мэзгуащэ, ди Мэзгуащэ,
Хъуэхъур нобэ уэ пхуэфашщэ.
ДыккъэкІуауэ дэ мээ лъапэм,
Уи махуэшхуэр догъэлъапІэ.

ХьэкІэкхъуэкІэхэм М э з г у а щ э ягъэщІэращІэ, хэт удз гъэгъа, хэти къудамэ
щІыкІухэр къахь. Ахэр М э з г у а щ э м кІэралъхъэри, екІурэ емыкІурэ йоплъ.
М э з г у а щ э р кърашэкІыу щІадзэ.

И щхьэщышхуэу къудамэбэр доухуэнрэ,
доухуэнрэ,
Духуэным удз гъэгъахэр хыдощІэрэ,
хыдощІэрэ,
Дыгъэ бзийри дыщэпс данэм полыдрэ,
полыдрэ,
Дэ Мэзгуащэ, къетшэкІым-къетшэкІыурэ,
утыкум къыдошэ.

Гуащэ дахэу пхъэху лъэдийм
ИдогъэщІыр лъабэдий.
Ди Мэзгуащэ, ди Мэзгуащэ,
Хъуэхъур куэду зыхуэфашщэ,

Ди Мэзгуащэ, ди Мэзгуащэ,
Хъуэхъур куэдэ зыхуэфащэ,
Нобэрей тхьэлгэІум
ЩыжытІэм щІэдэІут:

Хъурэ-хъурэ щыхъуакІуэм,
ХъуакІуэщакІуэр щыщакІуэм,
ЩакІуэм кыггэлгеймэ,
Къатемыхъэу лей,
Чыцэм зэпхрыши,
Мэзым кыщІэшэж!

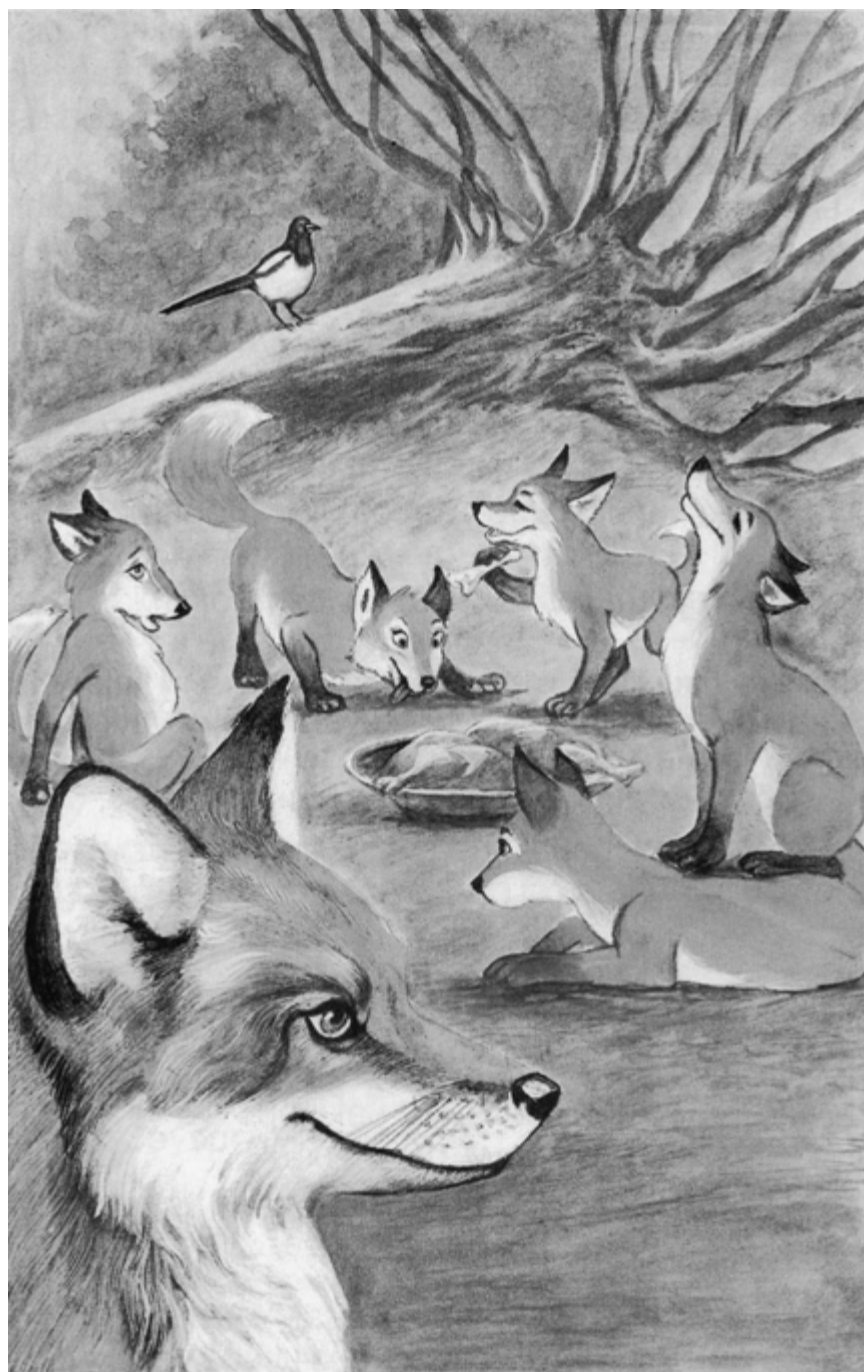
ЙокІхэр.

Къанжэр къохъэ.

Къанжэм (къедаІуэри къемыдаІуэри кыфІэмыІуэхуу, и щхъэм хуэпсэлгэжу, зэм зы лгэныкыуэмкІэ, зэм адреймкІэ дэпсэлгейрэ а жиІахэр мызэ-мытІэу зэрыжиІар хэщІыкІыу, кыкІукІ-никІукІыурэ)... Арати, лэпс къэкъуэлъам и кІуэщІыр исри, Тепщэр абы илЫкІащ. Апхуэдэу и хьэкІэкхъуэкІагъэмрэ и нэпсеягъэмрэ текІуэдэжащ Аслъэн ябгэжъыр. ЕтІуанэ махуэм дызэхуэсщ, сэ срапашэу дыкІуэри, мывэм кыыхэлущІыкІауэ мэз лъапэм деж щыта и фэепль сурэтыр кыгтедудыжащ. Сэ срапашэу, сьт хуэдэ бэнэныгъэ едгъэкІуэкІыу щыта ар щыпсэум. Иджыпсту хуэдэу сощІэж: а Іеижъыр фІуэ шхарэ жеину гъуэлъауэ срихьэллат. И гъунэгъуу щыхъ ныкыуэшх щылът, ауэ, и гупэмкІэ убггэдыхъэ хъункІэ Іэмал иІэтэкъыми, и щІыбагъымкІэ сыкбелъэтэкІащ. Абы щыгъуэ ар апхуэдизу щыкІлати, и кІапэжъым лы щыкыуей кыкІэрынахэри зрипэсрэт кыкІэрихыжыну?.. Хуэмурэ сыбггэдыхъэщ, ихъуреягъкІэ зыкбэсплъыхъри... ищІэу зэ, имыщІэу тІэу сыуІауэ щытащ и кІапэр. Выкуэм хуэдизу лы тыкырищи кыфІытесхыгъат. Уэлэхыи, иджыри къэс мэзым щІэс псом яхуэмыІуэтэж сэ абы щыгъуэ си еуІукІар!.. (И щхъэм хужуІэжу.) Хэту пІэрэ иджы мэзым пщыуэ хахынур? Зыми кымыщІэ щІыкІэ къэщІарэ кІуауэ псом япэ ехъуэхъун хуейщ. ПщІэну щыткъым, кыулыкыу щигуэшкІэ игу дыкбэкІыжынкІэ хъунщ. (Япэм кызырэыщІидзам хуэдэу.) Арати, лэпс къэкъуэлъам и кІуэщІыр исри, абы илЫкІащ. Апхуэдэу, и хьэкІэкхъуэкІагъэмрэ и нэпсеягъэмрэ текІуэдэжащ Аслъэн ябгэжъыр...

Къанжэр йокІ.

Сабийхэм папщІэ

Макъамэ кьоІу. Б а ж э р я пашэу, бажэ цІыкІуитху, уэрэд жаІэурэ,
къафэурэ къохъэ.

Б а ж э м. Жылэм я джэдэщым цІэсыр сыт?
Ш ы р х э м . Дыщэ джэдщ!
Б а ж э м. Хьэблэм я бжихь щхьэкІэм фІэсыр сыт?
Ш ы р х э м . Ар адакъэщ!

П с о м и

*Абгъуэм джэдыр цокъакъэ,
Адакъэжьыр мэкІий,
Пабжьэм цопэщэщэ,
Къипэщэщыр егуэи.
Бгъэжь къэлъатэм йозауэ,
Зэзэуэнхэри и куэдщ.
Дыщэ сыджщ,
Жыр лъэджэжэщ,
Ауэ зытемыкІуэр — бажэщ.*

Б а ж э м. Къагъэутхъуэу, псыпцІэм хэсыр сыт?
Ш ы р х э м . Ар къаз бынщ!
Б а ж э м. Къаз шыр цІыкІухэр псыпцІэм зышэр сыт?
Ш ы р х э м . Ар къаз анэщ!

П с о м и

*Псыр щІэмычэу зэІащІэ,
ЗэІапщІыкІыр къуэкІийр.
Уабгъэдыхъэу укъищІэм,
Къаз анэжьыр мэкІий.
Псым къаз быныр къыхишмэ,
КІапсэрышэу кърешэкІ.
Дамэ кІыхъщ,
КъэкІухълъакъуэщ,
Зыщышынэр — бажэ закъуэрщ.*

*Джэдкъазу хъугъуэр
Бажэм и шхыныгъуэщ,
Бажэм ахэр къеубыд,
Ауэ, фщІэркъэ гугъур, —*

Сабийхэм папщIэ

*Бажэхэр зэдыгъуэм,
Я хьэм бажэ къеубыд.*

Щырыщу загуэш. Нэхъ къару зиIэхэр и кум иту, «хьэмрэ» «бажэмрэ» я Iэ зырызыр яIыгъыу зы лъэныкъуэмкIэ ягъэкIэрахъуэ, «хьэр» «бажэм» кIэлъыжэ щIыкIэу. «Хьэмрэ» «бажэмрэ» и бгъуитIым щытхэращ. «Хьэм» «бажэр» кърагъэубыдынуми, и кум итхэм я бзаджагъэм елъытащ.
«Си хьэм бажэ къеубыд, си хьэм бажэ къеубыд», — жаIэурэ ягъэджэгу. Абы и ужькIэ...

*Бажэхэр Iуццэ щIэу
Мы дунейм къегъэщIыр:
Хьэхэр къытпэлъэщын?
Минрэ ахэр хьэми,
ЕкIэ къытлэхьамэ,
ПщIэншэрыкIуэ тщIынщ.*

Б а ж э м. Жылэм я джэдэщым щIэсыр сыт?
Ш ы р х э м. Дыщэ джэдщ!
Б а ж э м. Хьэблэм я бжыхь щхьэкIэм фIэсыр сыт?
Ш ы р х э м. Ар адакъэщ!

П с о м и.

*Абгъуэм джэдыр цокъакъэ,
Адакъэжъыр мэкIий...
Джэдыр цокъакъэ,
Адакъэжъыр мэкIий,
Адакъэжъыр мэкIий.*

Къафэурэ йокIхэр.

Б а ж э м (кхъуэщын цIыкIу иIыгъыу, кIэпхын Iулъу, дзэпэ уэрэд къришу къохъэж, шхын Iуэху зэрызэрихуэр IуццIу. И Iэпхуамбэхэр зэзэмызэ кхъуэщыным иригъэлъадэм-ебзеижурэ, адрей лъэныкъуэмкIэ йокI. ТIэкIу докIри, къохъэж).

*Бажэ цIыкIур Iуцабэщ, Iуцабэщ,
Бажэ цIыкIур Iэ цабэщ, Iэ цабэщ,
Щабэу уэрэ, и уэкIэм
Зэуэр имыукIми...*

Сабийхэм папщІэ

КъоувыІэ, кхъуэщыным йоплъэ, и Іэпхъуамбэр хещІэри, йобзеиж.

Ярэби, мы шатэр мэз тыкуэнрауэ пІэрэ кыщашэхуар?
КІуэщІрыху, сымужэгъуам, согъэщІ, мы тыкуэнтетхэр. Сабийхэр
зэрыбгъакІуэу, мыпхуэдэ шатэщ къратыр. Мэз бэзэрри, лъапсей-
щи, дыпэлъэщрэ. Тхъэ, мыбы кхъуейжъапхъэ къудей кыхэмыкІыну.
А-а, зэрыхъу хъунщ. Сытми, нобэкІэ сабийхэр тІэкІу зэІурыхэм
араш.

Кхъуэщыныр егъэув. И кІэпхыныр зыІуехри, къудамэм фІедзэ.

*Бажэ цІыкІур Іущабэщ, Іущабэщ,
Бажэ цІыкІур Іэ щабэщ, Іэ щабэщ...*

Кхъуэщыныр къещтэжри, йокІыж.

ЩІакъуэ башышхуитІ и блэгущІэ зырызым щІэту, Іэ ижъымкІэ щІакъуэ башым
къунтхышхуэ диІыгъыу, адреј ІэмкІэ чыпылъэр, бдзэжьей зыгІуш фІэлъу, башым
диІыгъыу, Д ы г ъ у ж ь ы р къохъэ.

Д ы г ъ у ж ь ы м

*Мэзым сыщыщакІуэрт,
Губгъуэхэр къэскІухът.
Хьо-хьо!
КІэи кыхуэзгъакІуэрт,
Сыхуэзам пиэрыхъ.
Хьо-хьо-хьо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
Зэман бзаджэ къакІуэм —
Флгъагъуркъэ къэхъуар?
Хьо-хьо!
Хьо-хьо-хьо!
Бдзэжьеящэ-щакІуэ
Дыгъужь щІакъуэр хъуаш.
Хьо-хьо!*

Ей, бетэмал, а нэхъ ин дыдэр слэщІэкІыжащ. СедэІуэн хуеякътым
а псы дзыгъуэ фасикътым. «Къелэ, къелэ!», — жиІэурэ сигъэпашІэщ,
сигъэгужьейри, лъахъцымкІэ кызыигъэлъэфащ бдзэжьей хъарзынэр.

Си щІакъуэ башыр згъэтІылбыхукІэ, мо лбахъцым фІэна къунтхы-
пэр пичри, — макІуэ-мэлъей. Аргъей шыщІэ хуэдиз хъунтэкІэ тхъэ
соІуэ... Іэу! Мыбдей фІэлъ кІэпхынри хэту пІэрэ зейр? (*Бгъэдохъэ,
йопэм.*) Мы си пэжбыр пэжмэ, мы щІыпІэм Бажэр щызэхэзокІуэ.
У-у-у-у! (*Мэкъугъ.*) Сэ куэд щІауэ сызылбыхуэу къысхуэмы-
гъуэт! У-у-у-у! Сэ зи кІапэр дыжъ лэныстэкІэ къесщэкІын! У-у-у...
(*МэувыІэ, зэщІодэІукІ, къызэриубыдынум зэрегупсысыр ІупщІу.*)
Дауэ сщІыну?.. (*ТІэкІу мэгупсысэж. Къызэпхеудри, мэкІий.*)
Сылъэ-щІы-хъэ-ну мыгъуэкъым! (*ХэкІыпІэ зэрымІэм и къарур
щІихауэ, йотІысэх, и щхъэр фІэхуауэ тІэкІурэ щысщ.*) Къээгупсы-
са-а-а-ащ!.. Бажэм бдзэжъей и хъэрэмкъым, зэрысщІэжымкІэ. (*Чы-
пылбэм фІэлъ бдзэжъейхэм ящыщ зы къыфІехри, къызэтоувыІэж,
гупсысэу.*) Хъуну пІэрэ? (*Хуэмурэ и къунтхым фІегъэзагъэ.*)
Ау-уей! Хъу-мыхъуми, сэ ныкъуэдыкъуэжъым нэгъуэщІ Іэмал сиІэ-
къым. (*Бдзэжъейр нэхъ здэплъагъун щІыпІэ деж егъэтІылъ.
Къунтхыпсыр еукъуэдийри, къурагъыр иІыгъыу зегъэпщІкІу.
Зэ-тІэу къыкъуоплъри, и гур мызагъэу къыкъуокІ. КъыблокІ-
ныблокІ, бдзэжъеймкІэ плъэурэ, арэзы мыхъуу, нэгъуэщІ щІыпІэм
деж егъэтІылъри зегъэпщІкІуж, къурагъыр къызэрыкъуэщыр
ІупщІу.*) Хъуну пІэрэ? Мыхъуну пІэрэ? Хъуну пІэрэ? Мыхъуну
пІэрэ?

Б а ж э м (*зэщІэдэІукІыурэ къохъэ*). Мыр сыт? Бабыщыхъу
макъ дэнэ къыздиІукІыр?

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъуну пІэрэ? Мыхъуну пІэрэ? Хъуну пІэрэ?
Мыхъуну пІэрэ?

Б а ж э м. Тхъэ, зы бабыщыхъужь, гъуэщауэ, ди мэзым
къыщІэзэрыхъатэми зы ягъэ мыкІынт.

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъуну пІэрэ? Мыхъуну пІэрэ? Хъуну пІэрэ?
Мыхъуну пІэрэ?

Б а ж э м (*зэщІодэІукІ*). Си тхъэкІумитІыр тхъэкІумэжмэ,
тхъэ ар зи макъыр бабыщыхъу пІащэжъу къыщІэкІынмэ. УэІ, бдзэ-
жъей!.. А псыр зи жыжъагъым къикІыу мы бдзэжъейр мыбы нэс
дауэ къэкІуа? (*Бдзэжъейм и хъурегъкІэ къекІухъ.*) Ярэби, мы зи
макъ зэхэсха бабыщыхъужъым къимыхъауэ пІэрэ мыр? Апхуэдэу
щыхъуакІэ, япэщІыкІэ бдзэжъейр ІуспІэнщи, къээзыхар тесшыхъы-
жынщ! (*Йопхъуэ, кІапсэм и кІапэр и Іэм ирешэкІ.*) Уэ-уэу!

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъуащ, хъуащ, хъуащ, хъуащ! Іэ-хъа-а-а-а!
Укъээзыгъуэтым, укъээзыгъуэтым, укъээзыгъуэтым, укъээзы-
гъуэтурэ — укъээзгъуэтаи!.. Укъээзыубыдым, укъээзыубыдым, укъээ-
мыубыдым, укъээзыубыдурэ, укъээзубыдаи!.. Сыт иджы уэсщІэнур,

хьэмэ кьильхуа щІыгупсыжь цІыкІу? Уи фэр тесхынущи, дэнэклэ кьыщыщІээздэнур? (И лъакъуэм йопхъуэ.)

Б а ж э м (хуэбанэ щІыкІэу). Уэ-уэ-уэ-уэу, си лъакъуэ узыр!..

Д ы г ь у ж ь ы м (Бажэм и пщэгурьгъыр еубыд). Уи пщэцыр пхуэсфыщІынщ, бажэ ямыгъуэтыжым кьильхуа!

Б а ж э м (и щхэр дрикъейурэ). Уэ-ей-ей-ей мыгъуэ, си пщэ узыр!..

Д ы г ь у ж ь ы м. Уз жыхуэпІэр сэ сщІэркъым, ауэ МэзытхьэкІэ соІуэ зы дзэ кьыпІузнэм. (Бажэм еуэну зытрешащІэ.)

Б а ж э м. Уэ-ды-ды-ды-дыд! Лыгъэ уиІэмэ, пэ диям уемыуэ-уэ-э-э!.. (И Іэр и пэм Іуелъхьэри кьыІуехыж, йоплъ.) Мыдэ... лъы... (Гъынанэу зещІ).

Д ы г ь у ж ь ы м. Уи бзэгум теухуауэ ныбжесІар пщІэжрэ? Къэ-гупсысыжыт!

Б а ж э м. Тхьэ, сызэрыгупсысэ мывэуцІэ цІыкІур унэм къэз-гъэнамэ, щхъуэжь!

Д ы г ь у ж ь ы м. МывэуцІэм кърибгъацІэу аращ, хьэмэ кьильхуа!

Б а ж э м. Ар сыткІи кьысхуосэбэп. МывэуцІэ цІыкІур слыгъауэ щытатэмэ, зыпІэрызгъэхьэрэт?.. Уа, щхъуэжь! СыкІуэнщи, ар къэз-гъэсынщи, къэзгупсысыжынщи, унафэ пщІынщи...

Д ы г ь у ж ь ы м. Зэ увылэ! Дыхуейкъым мывэуцІэ цІыкІуми. Гугъу зумыгъэхь. Моуэ нэкІуатэ. Сэ уи бзэгур зэрыпызупщІын Іэмэпсымэ къэслъыхъуэнущ.

Б а ж э м. Тхьэи, мис ар мыхъуа!

Д ы г ь у ж ь ы м (къэуІэбжъауэ). Сыт щІэмыхъуар?!

Б а ж э м. ИтІанэ, сэ зыгуэр бжесІэжын хуейти, схузэфІэкІыжынукъым...

Д ы г ь у ж ь ы м. Аргуэру пщІы?!

Б а ж э м. Сыт щІэпщІыр? Аслъэным и хьыбар зэхэпхакъэ?

Д ы г ь у ж ь ы м (гужьсяуэ). Ы-ы! Аргуэру — Аслъэн!

Б а ж э м. А си насыпыншэжь мыгъуэ! Уэ кьыпщымыщІыжа мыгъуи щыІэ?

Д ы г ь у ж ь ы м (бажэм жиІам нэхъ щабэ щІыжъауэ, хэгуп-сысыхъауэ). Уэла-хьы-и, арам-тІэ: уи лъакъуиплІым я зым кІэн хэ-мылъыжмэ — зы, жьы ухъуамэ — тІу, дзахъэ ухъуамэ — щы...

Б а ж э м. АтІэ, укъэдаІуэркъэ?

Д ы г ь у ж ь ы м. Ы-ы.

Б а ж э м. Вындыкъуэ деж, сэмэгурабгъумкІэ щыІэ щыхупІэм адэкІэ щІыкъатиблкІэ уІэбэмэ, мэз фІыцІэжь гуэр иІэщ, хьугъуэри

фІыгъуэри щызэблахыу. А мэзым пщыгъуэр щызыІыгъа дыгъужь укъуеяр дунейм ехыжати, жылэр зэхыхъэри, унафэ ящІащ пщыщІэ хахыну. А жылэм зэхыхъэу къагъэкІуа лЫкІуэр, моуэ Аслъэным и деж укъызэрыІукІыжу, къэсащ. Абы жиІащ пщыгъуэр зыхуагъэфэщар уэрауэ, арэзы ухъуу щыгтмэ. Е, уэ арэзы умыхъумэ, Аслъэным ди деж пщыгъуэр щыхыфІидзэм, ари хъуну. Уэ умыарэзыуэ жиІэри, Аслъэным псори дыкъыхыфІидзэри, лЫкІуэм и гъусэу, уи пщыгъуэр иубыдыну ежъащ. «Уа, дотэ нэхушхуэ, апхуэдэу умышІІ, щхъуэжь уемычэнджэцауэ», — щыжысІэм, «ЕІым-еІ, сэ дыгъужьым нэхърэ сыткІэ сынэхъ Іей? А пщыгъуэр сэ нэхърэ дыгъужьым щхъэ нэхъ хуэфащэу къэплъыта?» — жиІэри, гукъанэ къысхуищІащ.

Д ы г ь у ж ь ы м . Уэ-хъэ-хъей! Аргуэру сыкъагъэщІащ! Зэхэфха?

Б а ж э м . Зэхэфха?

Д ы г ь у ж ь ы м къежыхъ, щыхъэт къилъыхъуэу, жиІэхэм къытригъээжурэ. Б а ж э м абы къыкІэлъежыхъ. Къунтхым пыщІащи, Б а ж э р Д ы г ь у ж ь ы м чачэу къыздрелъэфэкІ.

Д ы г ь у ж ь ы м . СахъунщІащ!

Б а ж э м . ЯхъунщІащ!

Д ы г ь у ж ь ы м . Сагъэунэхъуащ!

Б а ж э м . Ягъэунэхъуащ!

Апхуэдэурэ къажыхъ.

Д ы г ь у ж ь ы м . СагъэунэхъуакІэ, тхъэ соІуэ! СахъунщІакІэ, тхъэ соІуэ!

Б а ж э м . Ахэр гъуэгум тету аращ. Нэса-а-къым! (Зэуэ къоувуІэхэр.) Вындыкъуэ деж, сэмэгурабгъумкІэ щыІэ щыхупІэм уелъэмэ, занщІэу унэсынущ! Узэрынэсуи — пщыгъуэр къыуатынущ!

Д ы г ь у ж ь ы м . Іэ-хъа-а-а! Мис аращ щхъэ жыхуаІэр! НакІуэ псынщІэу!

Б а ж э р ирилъэфу щІедзэ.

Б а ж э м . Сыт щхъэкІэ? Сэ сыхуейкъым, сыхуе-ей-къым!

Д ы г ь у ж ь ы м . Сэращ абы хуейр! Щыхъэт укъысхуэмыхъумэ, уэ къыпщыщІым еплъыж!

Сабийхэм папцIэ

Б а ж э р здрелъэф.
Псори къохъэж.

П с о м и

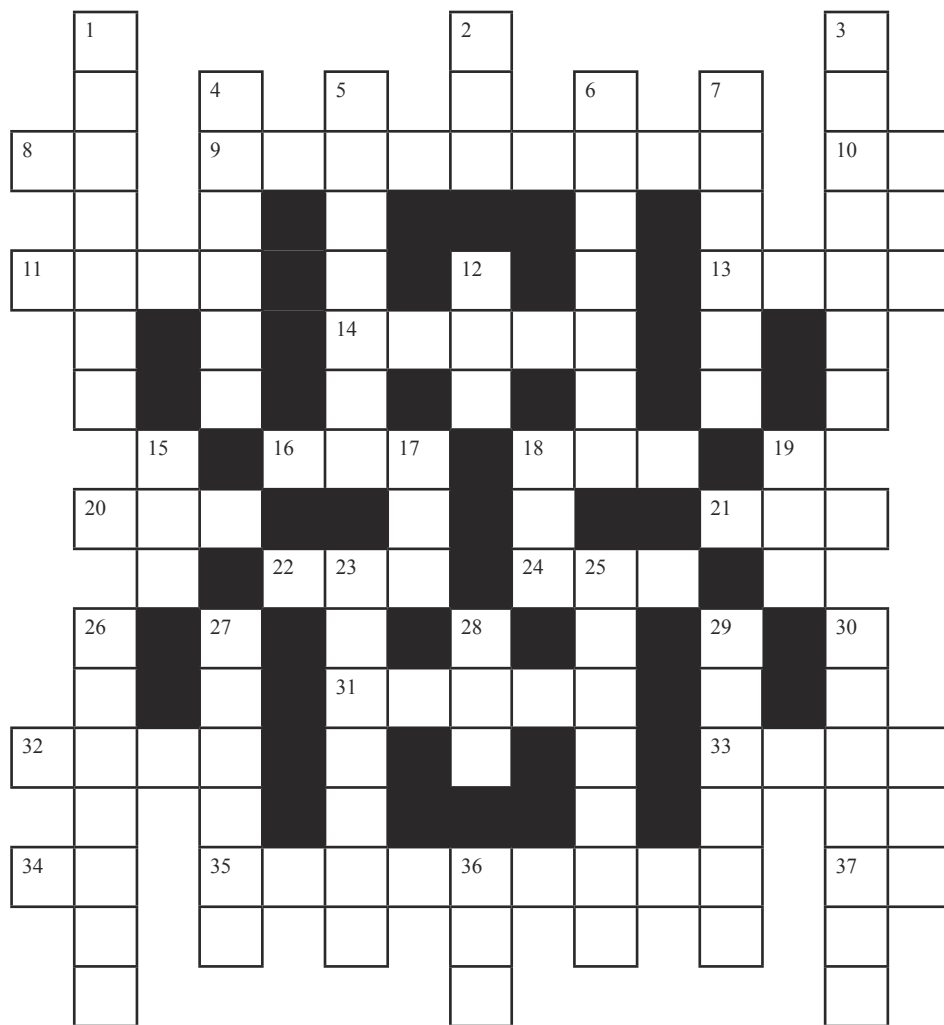
*Бзаджэр бзаджэм пэцIэувэм,
ГъащIэ гъуэгур плIэкIэ явэр.
Угубзыгъэм, бзаджэм фIэкI,
Нэхъ угубзыгъэр къыпфIрекI.
Дахэр дахэращ зи лыкIуэр,
Дахэм дэнкIи дахэщ къишэр,
Дахэр дахэщ зыкIэлъыкIуэр,
Насынышхуэм ахэр хуишэу.*

Гупхъуэ

Псалъэжърэ къуажэхь зэхэлъ псалъэзэблэдз

ЕкӀуэжӀу: **8.** Ди чэтым мэл хужь щӀэзщ (кӀуажэхь). **9.** И тхьэкӀумэр дзасэщ, и пэр сыринэщ, и нэр вагӀуэщ, мапкӀэ, мэлъей (кӀуажэхь). **10.** ... зилэм кӀэй иӀэщ. **11.** Мэзым щальху, мэзым щапӀ, унэм къакӀуэм псори зэхуешэс (кӀуажэхь). **13.** ... щӀопщыншэщи, пхьащӀэ уэщыкӀыншэщ. **14.** ... кӀэлъыджэркӀым — кӀэлъокӀуэ. **16.** Уи жагӀуэгӀум уи псэр ептми, уи ... иумыт. **18.** лъагӀуэ зэхуалэщ. **20.** Ди бжэгӀу щхьэкӀэм джэдыкӀэ хужь цӀыкӀу пылъщ (кӀуажэхь). **21.** Яжъэ ныбэ, хьэмбыӀу цӀыкӀу (кӀуажэхь). **22.** ... здэщымыӀэм гьащӀи щыӀэкӀым. **24.** Уи адэ и ..., уи анэ и нэфӀ.

31. Гъушлыбжэ зыщI гъушI ... щошIэ. 32. ... щIэтыр нэм хуэдэщ. 33. ... бий ящIыркъым. 34. Быныр зыгъашхэу, шхалъэм дэпкIэж (къуажэхь). 35. Пщым ..., бзу ищIэн хуэщIи, шыд ишхын фIэшх. 37. Къуэш ... нэхърэ — ныбжьэгъуфI.

Къехьу: 1. Ущыджэлэнур ..., упщIэ бгъэтIылынт. 2. Псэм фIэфIыр ... фIэдахэщ. 3. ГуфIэгъуэри гуIэгъуэри 4. ... упсэ-уну ухуеймэ, пщIэнтIэпс къыппхыкIыу лажьэ. 5. Лы ... еуэр-къым. 6. И ... иджыри фIэкIакъым. 7. Уи ... лъэгущIыхь хуэпщIкIи узэхипщIыкIынукъым. 12. Зи пкъыр щIым щIэлъу зи щхьэцыр дунейм телъ (къуажэхь). 15. Жэщкъелъых, махуэдэлъей (къуажэхь). 17. АдакъэщIэрэ ... пIастэрэ. 18. ... нэщI нэхърэ — хадэ нэщI. 19. Iэмэпсымэнишэу унэ зыщI (къуажэхь). 23. ... Iэжьэ щIы, щIымахуэм гу щIы. 25. Зи нэхъыжь ... щыуэркъым. 26. Уэ ..., сэ сьумэщ. 27. Шыр увыIамэ, 28. ... къэмыжэм псыхьэлыгъуэ хыумыш. 29. МафIэм ... лыр мажьэ. 30. ... есыкIэкIэ егъасэ. 36. ... щыкъуейм лъапщIэу ухэмыувэ.

Епланэ къыдэкIыгъуэм тета псалъэзэблэдзым и жэуапхэр

ЕкIуэкIыу: 7. Къэрабгъэм. 8. Бзыхьэхуэм. 10. ЛIэгъуэм. 11. Иумыт. 12. Зэхуэдэщ. 15. Ццхьухьци. 16. Бгъуагъщ. 18. Аль-пым. 19. УкIытэр. 20. IэнэкIэ. 24. Нэхърэ. 25. Адакъэ. 26. Шы-дым. 28. Уунэхъуащ. 32. Хуэдэщ. 33. Дыгъуэр. 34. Мылажьэрэ. 35. КIуэдыркъым.

Къехьу: 1. МэкIэрахъуэ. 2. Бажэм. 3. КIуэжрэ. 4. Бзурэ. 5. Джэдум. 6. ЛIэжыркъым. 9. Ежьэжащ. 13. ЗимыIэм. 14. На-пэншэ. 16. БлэкIа. 17. Ццхьэрэ. 21. Зэгъусэкъым. 22. Жъауэри. 23. Къыщхьэщыж. 27. Уэрам. 29. УэфIрэ. 30. Ахьшэр. 31. Фызрэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№5

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Залина Истепанова (ответственный секретарь),
Хамид Кармоков, Астемир Татроков, Юрий Тхагазитов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 04.10.22. Выход в свет 31.10.22
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 15,4. Уч-изд. л. 12,3. Тираж 2.060 экз. Заказ №2045
Подписная цена на 2 месяца 37р. 60к.
Подписная цена на 6 месяцев 112р. 80к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхэмахуэм» кызэрырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кълэнкълым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ къевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кълэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кълэ, «Іуащхэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрыгедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Ставрополь щІыналгъэ, ЕсэнтІыгу кълэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион».

МЫКЪУЭЖЬ Анатолэ

(1956)

* * *

Дунеишхуэ,
Умыэуэляуэ.
Дунеишхуэ,
Сынольэу, зыуцэху.
Топ зыщыпӀи
Зэрыщамыгъауэр
Хьэкъ къысщыщӀи,
Мы си гур гъэпсэху.

Дунеишхуэ,
Умыдаущыншэ,
Ущыбзэншэм
Псэншэ ухъу къысфӀоцӀ:
Сабий макъкӀэ
Дыхьэшх уэ щӀумычэу,
Бзу уэрэдхэр
Уемызэшу шэцӀ.

Гъэщхъыщхъ пщӀацэр,
Псыхэри гъэушэ,
Ӏэуэляуэ, гъахъэ,
ЩӀэ уи Ӏуэху:
ГъацӀэр щӀым
ЗэрыщекӀуэкӀыр кӀэншэу
ЗыхэзгъацӀи,
Мы си гур гъэпсэху.

